

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

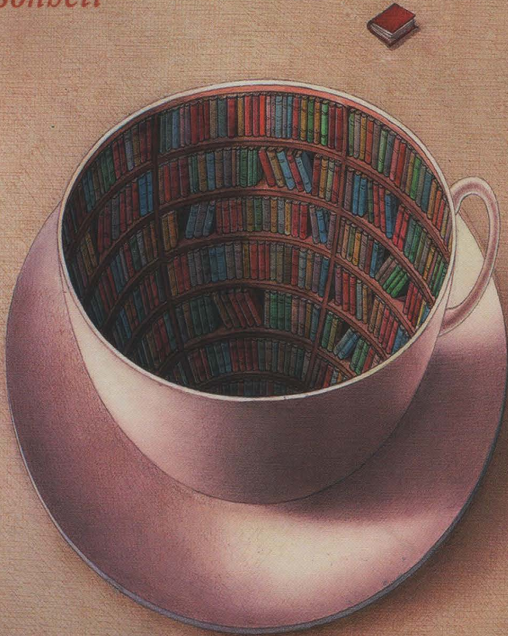
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sema Soykan

ÖTEKİ ŞEYLERİN TARİHİ

*Tarih, Kültür, Etimoloji, Atasözleri,
Deyimler ve Galat-ı Meşhurlara Dair
Bir Kahve Sohbeti*

“Mangal Yürekli” deyimindeki Mangal kimdir?

“Gel, gel, ne olursan ol yine gel!” sözü gerçekte kime ait?

Karalar neden bağlanır?

Para nasıl pul, adam nasıl 40 paralık olur?

Atatürk’ün yazdığı bir mektup neden sansürlenmiştir?

Öteki Şeylerin Tarihi dilimizde, kültürümüzde, alışkanlıklarımızda, yanlış bildiklerimizde, unuttuklarımız ve unutturulanlarda yaşayan; geçmişin izlerini takip ederken nedenleri ve nasılları sorgulayan, şaşırtırken meraklandırıan, bilgi sevenler için hazırlanmış sıra dışı bir kitap.

Sema Soykan, kültürel ortaklığımızı sağlayan atasözleri ve deyimlerin çıkış noktalarına mercek tutarken, ilginç tarihi olayların ve de anlam kaybına uğrayan kelimelerin serüvenlerini de öykü tadında sunuyor.

Sinek Avı Seferberliği’nden Mao’nun Serçe Katliamı’na,

İnsanat Bahçeleri’nden Cobra Effect’e,

731. Birim’den The Türk’e,

icatların karanlık tarihinden foyası dökülen sırlara, yerelden evrensele, Fabl’lı, mizahi ve renkli bir yolculuk sizleri bekliyor.

Adsız Roman: 1864 Çerkes Sürgünü ve Soykırımı, Keşke: Bir Köy Enstitüsü Romanı ve Kilit Taşı: Aşkın, Cesaretin ve Dayanışmanın Romanı kitaplarıyla tanıdığımız, aşk kurgusu ile zengin tarihi bilgileri harmanlamasıyla dikkatleri çeken Sema Soykan, uzun yıllara yayılan titiz araştırmalarıyla biriktirdiği bilgileri bu kez sohbet tadında kaleme aldı.

Siz de bu keyifli sohbeğe eşlik etmek ister misiniz?

Kahveniz hazırsa başlayalım!

ÖTEKİ ŞEYLERİN TARİHİ

SEMA SOYKAN

4 Ağustos 1973 Sinop doğumlu.

Lisans ve yüksek lisansını Çukurova Üniversitesinde tamamladı.

Türk roman yazarı, araştırmacı, iş insanı, köşe yazarı, aktivist; önceliği kadın, çocuk ve girişimcilik olan sivil toplum kuruluşları üyesi.

Eserleri:

Köy Enstitülerini ve yakın tarihi anlatan

Keşke-Bir Köy Enstitüsü Romanı (2021-Roman)

Çerkes sürgününü anlatan

Adsız Roman-1864 Çerkes Sürgünü ve Soykırımı (2018-Roman)

Kadın dayanışmasını ve töreyi anlatan

Aşk Her Kadına Yakışır (2016-Roman) yeni adıyla *Kilit Taşı-Aşkın, Cesaretin ve Dayanışmanın Romanı* (2022)

semasoykan

soykansema

soykansema

Öteki Seçlerin Tarihi

© 2020, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kapak Tasarımı Gürbüz Doğan Ekşioğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-770-4

1-2. Baskı: Nisan 2023

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

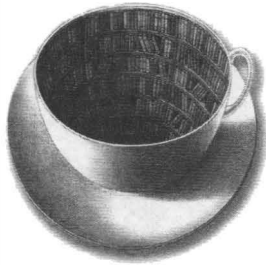
Sertifika no: 43949

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Sema Soykan

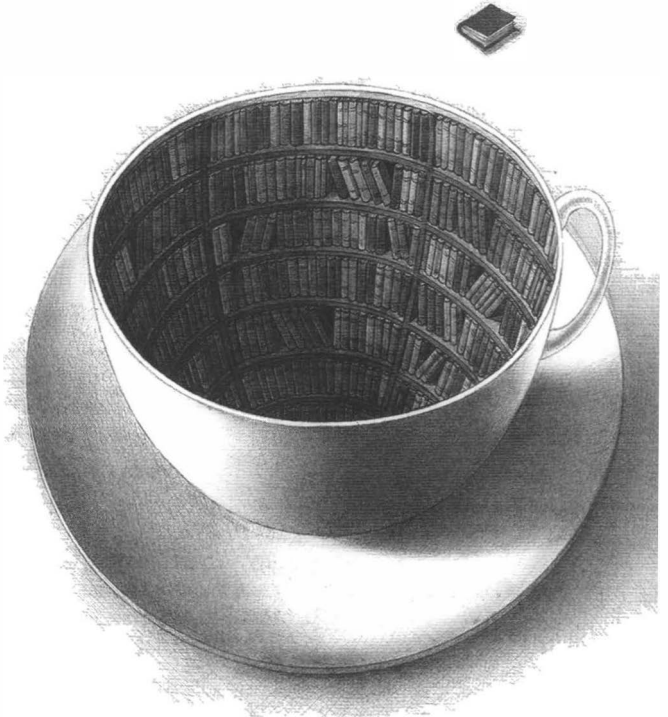
ÖTEKİ ŞEYLERİN TARİHİ

*Tarih, Kültür, Etimoloji, Atasözleri,
Deyimler ve Galat-ı Meşhurlara Dair
Bir Kahve Sohbeti*

ALFA

*Kitabın ruhunu özetleyen bu güzel illüstrasyon için
Türk illüstrasyon sanatının en değerli isimlerinden,
uluslararası alanda ses getiren eserlere, ödüllere
ve üne sahip Grafik Sanatçısı, Karikatürist ve
İllüstratör Gürbüz Doğan Ekşioğlu'na
çok teşekkür ederim.*

GİRİŞ

Kültürümüze sahip çıkmak tarihimize dair belleği korumak her anlamda önemli... Ve öteki kültürlerden haberdar olmak da. Çünkü öteki keşiftir, keşif zenginliktir ve insanın kendi bilincinin ötesine geçmesidir.

Öncelikle bu kitabı yazmamın nedenine kısacık değinmek istiyorum.

Sevdiğim bir cümledir: *"Belge, tarihi olayların bıraktığı bir izdir. Tarihsel belgelerden olaylara, olaylardan tarihsel gerçeklere ulaşılır."*

İşte ben de aklım erdiğinden beri *"Neden, ne zaman, nasıl, nereden geliyor?"* sorularına cevap bulabilmek için o izleri sürmeye çalıştım ve bildiklerimi paylaşmayı vazife saydım. Teknolojinin ilerlemesiyle paylaşımların dost meclislerinden sosyal platformlara taşınması, sizlerden gelen yorumların da motivasyonu, daha detaylı araştırmaya, araştırdıkça da paylaşmaya yöneltti.

Bilgiyi paylaşmak rekabet ortamı yaratır. Rekabet de gelişme... Ama benim rekabetim öncelikle kendimle.

Keşke, Adsız Roman ve Kilit Taşı adlı üç romanımda, konu içeriğine uygun olan bilgileri, kurgu içinde aktarma yöntemini denedim. Ancak kurguya dahil edemeyeceğim, etmekle bitmeyecek o kadar çok bilgi vardı ki anlatmak istediğim... Yayınevlerinden gelen teklifler (uzunca bir süre ticari bir çalışma gibi görüleceğini düşünerek reddetsem de), takip eden dost-

ların ve okurların “paylaşımları bir kitapta toplamam” konusundaki ısrarı, sosyal medya hesaplarının çalınma, kapanma ihtimali, okumayı hâlâ kitaplardan yapmayı seven dostların varlığı ve kitapların ölümsüzlüğü, en önemlisi de yeni nesillere ulaşabileceği düşüncesi, elinizde tuttuğunuz kitabın fikrinin doğmasını sağladı.

İtiraf etmem gerekirse aynı anda da endişelerim başladı. “Konusunda uzman çok kıymetli tarihçilerimiz, etimologlarımız, Türkologlarımız var, acaba haddimi mi aşıyorum? Romancısın sen, öyle mi kalsan?” dedim kendime. Sonra düşündüm ki “zaten ben de yıllardır onların eserlerinden araştırıyorum, onlar da daha önceki araştırmacı ve tarihçilerin yazdıklarından esinleniyor. Madem ki *potansiyel de baskı altında ortaya çıkıyor ve gelişiyor*, madem ki araştırma konusunda emeğime, azmime güvenim tam... Kaldı ki amacım akademik bir çalışma yapmak değil, edebi bir eser ortaya çıkarma hayali hiç değil, ‘bu, budur’ tarzı bir iddia ve üslup zaten benlik de değil, haddim de değil; muradım kurgulu, detaylı, fabllı bir içerik hazırlamak, konuları birbirine bağlayarak, detaylarla zenginleştirerek farklı tarzda ve tatta bir kitap yazmak...”

Görüldüğü üzere, insan yapmak istedikten sonra bahane yaratmıyor, bilakis ihtimalleri bile ikna olmak adına gerekçe sayıyor.

“Yapmak isteyenler fırsat yaratır, istemeyenler bahane...”

“O halde fırsat bu fırsat” dedim, iç sesim de “*Yazarlık yazgı değil seçimdir, araştırmak ise huy*” diyerek motive edince yüklendim klavyeye...

Bizim nesil hatırlar, gençliğimizde vapurlarda satıcılar olurdu. Çantadan bir adet ürün çıkararak başlar, alakalı ala-

kasız yanına onlarca ürün dizer, “Bitmedi yanında bir de bu var” diyerek ekledikçe eklerdi. Bu kitap da tam olarak öyle...

Tarih + etimoloji + atasözleri + deyimler + genel kültür + galat-ı meşhûrlardan derleme bir içeriğe sahip... Türünü bilmiyorum, adını koymak zor, belki de koymaya ihtiyaç yok; bu kadar farklı içeriğin bir araya gelmesinin sizin için hem öğretici hem keyifli olmasını umuyorum. En azından ben öyle olması için çabaladım.

Konuları derinlemesine araştırarak, olabildiğince bilgiyi, mümkün kılabilirimce eğlenceli ve akılda kalıcı bir biçimde okutmak adına farklı anlatı ve hikâyeleştirme yöntemleri denedim. Sadece kendi tarihimizden, kültürümüzden değil, dünyanın her köşesinden, tarihin her döneminden öteki şeylerin de peşine düştüm ve ardında saklı hikâyeleriyle aktarmaya çalıştım.

Kâh gülümseten, kâh öfkeliendiren, çoğu zaman şaşırtan, belki bazen de bunaltan...

Bilmeyenler için yeni, bilenler için hatırlatma, eksik bilenler için tamamlama olması umuduyla.

Yazmak da bir sanattır ve sanat da kültürün evrensel bir yansıması.

Kültürü üreten nasıl ki halklarsa, aktaran, devamlılığını sağlayan da insanlardır.

Devamlılık olmazsa, kültür bozulur ve zamanla da kaybolur.

“Bitmedi” dedim sonra, atasözü ve deyimlerin nereden geldiğine ve hikâyelerine de değindim. Bitmedi... Yanlış kullandığımız, anlamını boşaltıp yenilerini doldurduğumuz sözlerin gerçeğine de.

Bitti mi, tabii ki hayır... Tarihin gizli ve tozlu sayfalarında kalmış acı ve derin hikâyelere de yer veremeye çalıştım.

Yazacağım konuları öncesinden belirlemiş olsam da konu aralarında elbette yenileri aklıma geldi ve “Bunu da eklemeliyim” diyerek ana konudan molalar alıp yan konulara geçtim. Tıpkı sohbetlerde olduğu gibi. *Can çıkar huy çıkmaz...*

Aralarda kullandığım atasözü ve deyim, etimolojisini ilginç bulduğum bazı kelimeleri de –konudan kopmamak adına parantez içinde ya da konu sonunda– eklediğimi de ilk sayfadan bildiriyorum, ki okurken “ne alaka” demeyin. Bunları çok önemsiyorum, umarım siz de önemsememi önemsersiniz, çünkü atasözleri ve deyimler, folklorik unsurlar taşıırken kültürel geçmişimize de mercek tutan, savunulan fikir ya da düşünceyi daha etkili kılmak adına kalıplaşmış kelime öbeklerimiz. Milli felsefemizin özlü ve veciz ifade kalıpları... Kültürel kodları, toplum algısını ve ortak kimliği yansıtması, yaşatması bakımından da ziyadesiyle önemli.

Bir toplumun değerlerinden uzaklaşması, milli kültürüne yabancılaşması, bireylerin köklerine aidiyetini, milli kültüre bağlılığını ve iradesini yıkar.

Gelecekte güçlü ve sağlam bir şekilde var olmak istiyorsak tarihimize, milli kültürümüze ve değerlerimize sahip çıkmak, geliştirmek, gelişmelere açık olmak ve de en önemlisi devamlılığının sağlanması için yeni nesillere aktarmak zorundayız.

Hikâye anlatma oyunu

Bu izleri sürme maceramın çocukluğuma dayandığını söyleyerek, ilkokul çağlarında babamla oynadığımız bir oyunu –anne-babalara ilham vermesi umuduyla– ilave etmek isterim. Bu oyunun sadece yazarlıkta, araştırmacılıkta değil, iş hayatım da dahil, hayatın her alanında çok önemli katkısı oldu.

Babamın birbiriyle alakası olmayan 5 kelime vermesi, mantıklı bir hikâye yaratmasını istemesiyle başlayan oyun,

yaşımın ilerlemesiyle paralel, kelime sayısının artmasıyla devam etti. Bağlantılar zorlaştı, içine bilgi, etimoloji ve sonuna verilmesi gereken mesaj da eklendi.

Bu oyunun erken yaşlardan itibaren kelime haznesinin gelişmesine, kelimelerin içerik ve etimolojilerine ilgi duyulmasına ve yaratıcılığa büyük katkısı oluyor. Tecrübeyle sabit, denemenizi ısrarla öneririm.

(O günlerde belki farkında olmadan uygulanan, kompozisyon yazarak büyüyen bizim neslin aşına olduğu bu yöntem, şimdilerde yazarlık atölyelerinde kullanılan yöntemlerden biridir.)

Ve yine o yıllardan başlayan “*Bugün yeni ne öğrendin?*” sorusunun eksik olmadığı erken sabah sohbetlerimiz ve yürüyüşlerimiz, yetinmeyip öğrendiklerimi eş-dost ortamlarında anlattırması...

Velhasıl tüm bunlar beni küçük yaşlardan itibaren daha fazla araştırmaya, paylaşmaya teşvik etmişti.

Babamın çok sözü vardır aklımdan çıkmayan, bunlardan biri de, “*Keten, gömlek olmaz dokumayınca, evlat, âlim olmaz okumayınca...*”ydı.

Âlimlik gibi bir mertebe hayal tabii. Amaç, biraz olsun bilgiyle donanmak, paylaşmak ve mutlu olmak.

Bilgiyi paylaşmanın önemini ondan dinlediğim bir hikâyeye tamamlamak istiyorum.

“Konfüçyüs bir arkadaşına der ki, ‘Senin bir yumurtan var, benim bir yumurtam var. Sen yumurtanı bana versen, ben de yumurtamı sana versem, yine senin bir, benim bir yumurtam olur. Ama senin bir bilgin var, benim bir bilgim var, sen bilgini bana anlatsan, benim bilgimle birlikte iki bilgim olur. Ben de sana anlatsam aynı şekilde senin de iki bilgin olur.’”

Yani verilen bilgi geri alınmaz. Bilgi paylaştıkça çoğalır, bilgi zenginliktir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Zenginlik demişken, Türklerin uzun yıllar geniş coğrafyalarda ikamet etmesi, dilimizin zengin olmasının en önemli sebeplerinden biri.

Günümüze ulaşan on bini aşkın atasözü (darbimesel) ve deyim (bölgesel deyişler de eklenince çok daha fazlası) tamamına yer vermek mümkün olamayacağından (ki zaten binlercesini aklımda tutabilecek meziyete ve zekâyâ da sahip değilim), hikâyesi ilginç olanların, sıkça kullandıklarımızın bir kısmına yer vermeye çalışacağım. Belki sizler de sohbetlerinizde dostlarınıza, gençlere aktarırsınız. (Buraya sığmayanlar da başka kitaplarımda, romanlarımda nasılsa yine karşınıza çıkacaktır. Çünkü paylaştıkça mutlu oluyorum.)

Mutluluk da bilgi gibi paylaştıkça çoğalıyor.

“İnsan beşer, kuldur şaşar.”

Son olarak önemle belirtmeliyim ki, kitapta yer alan bilgiler teker teker konu başlığıyla aradığınızda arama motorlarından da erişebileceğiniz içerikler. Ancak bence zor olan konu başlıklarını bulmak, sağlam kaynaklara, doğru bilgiye ulaşabilmek için derinlemesine araştırma yapmak, özetlerken hem sıkıcı olmamak hem de önemli detayları atlamamak. Maalesef ki yüzeysel arama yapıldığında karşınıza çıkan bilgilerin çoğu birbirinden kopyalanmış, özensiz ve didaktik anlatımda ve ne yazık ki bir kısmı da hatalı. Teknoloji çağında bilgiye ulaşmak kolay olsa da doğru bilgiye ulaşmak, sizi temin ederim, bir hayli zor.

Bazı bilgilerin oldukça eski tarihli olması, belgelerin yakılması ya da kaybolması (hatta bazılarının tahrip edilmesi), Osmanlı'ya matbaanın geç gelmesi, ulemanın, şeyhülislamların saray üzerindeki etkisi ve baskısı ve de muhalif tarih yazımında yaşanan sıkıntılardan dolayı yazılı bilgiler ile gerçekler arasında farklılıklar oluşmuş. Bazı konularda birden fazla

hikâyenin, rivayetin, zıt görüşlerin olması da araştırma sürecini uzatıyor ve zorlaştırıyor. Takdir edersiniz ki kaleme alan kişiler için de epeyce risk teşkil ediyor. Haliyle, bazı bilgileri okuduğunuzda, “Benim okuduğum böyle değildi, yanlış yazmışsınız” deme ihtimaliniz var.

Kaldı ki, çok özensem de, titizlikle araştırsam da hatalarımın olma ihtimali de yok değil.

Ayrıca bugün yanlış sandıklarımızın yarın doğru olarak karşımıza çıkması da mümkün...

“Cesaret, korkuya rağmen adım atabilmek, riski göze alabilmektir.”

Sözün önü ve özü; belki bazılarını biliyorsunuz tekrar olacak, belki farklı haliyle okuduğunuz için yazdığımı yanlış diyebilirsiniz, belki okuduktan sonra çoğunu unutacaksınız (*Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür, yani insan hafızası unutmaya meyilli*), unutulmasa da “*Galat-ı meşhûr lûgat-i fasîhten evlâdır*” (*Galat, hata, fasih, anlaşılır ve düzgün demek; yani “Yanlış da olsa yaygın söz, doğrusundan iyidir”*) misali, gerçeği bilinse de yaygın kullanımı değişmeyecek. Hepsini göze aldım, elimde kalem, masamda klavye, çıktım huzuruza.

Sema Soykan
Kasım 2022

1. BÖLÜM

KAHVEYE DAİR

“Yemek masasının sayısız lüksü arasında kahve en değerlisi kabul edilebilir. Bizi sarhoş etmeden neşelendirir. Hoş bir ruh halini teşvik eder... Kahve içince üzüntü ve sıkıntılar unutulur.”

Benjamin Franklin

İşte bu nedenle konulara kahveden başlamak ve kitabın kahve sohbeti tadında olmasını istedim.

Kahve kokusunun bilişsel fonksiyonlarımızı iyileştirdiği, sadece duyularımız değil mutluluğumuz üzerinde de plasebo etkisi oluşturduğu, kahvenin uyandırıcı, uyarıcı olduğu gerçeğinden güç alarak, şahane kokusundan kırk yıllık hatırına, acısından atasözüne uzanmaya çalışacağım.

Hayatın gailelerinden, endişelerinden uzak kalınamasa da en azından bu kitabı okurken sizleri üzüntü ve sıkıntılardan uzak tutmak, hoş bir ruh haline teşvik etmek, neşelendirmek arzusundayım.

Kahvenin vücudumuzdaki etkisinin 1 saat içinde zirveye ulaştığını, 6 saat kadar devam ettiğini göz önünde tutarsak hızlıca konuya girmekte fayda var. Her kahvede en az bir iki saatinize talibim.

Günün hangi saatindesiniz bilmiyorum ama sabahsa ayıldıysanız, akşamsa yorgunluktan bayılmadıysanız ve buram buram koka kahveniz de hazırsa hemen başlayalım.

Kahve her ne kadar Güney Amerika bitkisi sanılsa da beşinin Habeşistan olarak bildiğimiz Etiyopya olduğu söylenir.

Latince bilimsel adı *coffea* olan bitkinin meyve çekirdeklerinin kavrulmasıyla elde edilen kahvenin adını, yabani kahve ağacı olarak bol miktarda yetiştirdiği Güney Etiyopya'nın *Kaffa* yöresinden aldığı rivayet edilir. (Kimileri de Arapçada şarap anlamında kullanılan *Qahwa/Kahva* isminden türediğini iddia eder.)

En bilinen ortaya çıkış hikâyesi **Çoban Kaldi Efsanesi** olsa da gerçekliği halen muamma. Ben yazayım, kararı siz verin.

MS 600-800'ler, yer Doğu Afrika. Habeşistanlı keçi çobanı Kaldi, sürüsündeki hayvanların bir bölümünün bir gece tuhaf sesler çıkardığını, uyumadığını ve oldukça hareketli olduğunu fark eder. Başlar hayvanları izlemeye. Keçilerin, meyveleri kırmızı renkli bir ağaçtan yediğini görünce kendi de dener. Ve anlar ki o meyvelerdir uyanık ve zinde tutan. Çoban heyecan içinde keşfini bir sufiye götürür. Sufi taneleri ateşte kavurur, ezer, kaynatır, birkaç işlem, deneme derken, içecek haline getirdikten sonra etkisini fark eder. Geceleri zinde kalmak, daha çok ibadet edebilmek amacıyla da geliştirir ve zaman içinde Müslüman dünyasına yayılmasına öncülük eder. (Bazı kaynaklarda "bölgeden geçen bir keşiş" olarak anlatılıyor ve keşişle birlikte Avrupa'daki manastırlara ulaştığı yazılıyor.)

Kimi der ki kökeni 10. yüzyıla dayanır, yerliler kahve çekirdeklerini ezip suyunu mayalayarak *qahwa* adında alkollü içeceğe dönüştürür. Bilinen ilk kayıtlar der ki 15. yüzyılda Yemen'deki sufi dergâhlarına (Sufi âlimi Muhammed El-Dhabbani tarafından) dayanır, kimi der ki Şazeli tarikatının piri *Hasan eş-Şâzelî ya da Ebû'l Hasan Şâzelî* tarafından Habeşistan'ın (Etiyopya) yüksek yaylalarında keşfedilir, Yemen'e de Şazeli dervişleri tarafından getirilir.

Kâtip Çelebi'nin aktardığı da "Şâzelî'nin 1258 yılında hac

yolculuğu sırasında müritleriyle uzun uzun sohbetlere daldığı, bu sohbetlerde kahve çekirdeklerinin kaynatılıp içildiği"-dir. (Bu sebeptendir ki İstanbul'daki kahveciler *Şeyh Şâzeli*'yi kahveci esnafının piri kabul eder.)

Gelelim kültürümüzde çok önemli yeri ve tarihi olan kahvenin bizdeki sürecine.

Yemen'de üretilmeye başlayan kahvenin (hatta bu nedenle kahve ikramı geciktiğinden "*Kahve Yemen'den mi geliyor*" diye takılırız) İstanbul'a gelişiyile ilgili görüşlerden biri Kâbe'ye giden hacılar tarafından getirildiği, 962 yılında Halep'ten *Hakem* ile Şam'dan *Şems*'in, Tahtakale'de birer büyük dükkân açıp kahveciliğe başladığıdır. Diğer bilgi de Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi (1516) döneminde gördüğü, bize de Müslüman tüccarlar tarafından geldiği...

Yemen Valisi Özdemir Paşa'nın, lezzetine hayran kaldığı kahveyi 1517 yılında İstanbul'a getirmiş olması da kuvvetli ihtimallerden. Velhasıl Türkler tarafından bulunan yepyeni hazırlama metodu sayesinde kahve cezvelerde pişirilerek *Türk Kahvesi* adını, halini alır. Önceleri saray tanır, o kadar ki yetenekli kahve ustaları tarafından cariyelere kahve pişirme dersleri bile verilir.

İstanbul'da ilk kahvehanelerin açılış tarihine baktığımızda takvimler 1554'yi gösteriyor (Hüseyin Ayvansaray'ın *Mecmuâ-i Tevârih*'ine göre), İstanbul'un en dinamik yerleşimlerinden olan ve ticaret hayatı sürekli gelişen Tahtakale'yi işaret ederek.

Merak edenler için Bizans'ta da, Osmanlı'da da bugünkü gibi ticaret merkezi olarak kullanılan **Tahtakale**'nin adı Arapça "kale altı, kale çevresi" anlamındaki **Taht-al Kal'a**'dan geliyor.

Halk kahveyi çok seviyor sevmesine de bazı zümreler öyle kolay kabullenmiyor. Kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla insanlar bir araya geliyor, kahve sohbetleri arasında fikir alış-verişleri (haliyle bilinçlenmenin, sorgulamanın ve uyanmanın başlaması) yaşanıyor ya, yöneticileri alıyor bir telaş. İsyan hazırlığı merkezi gibi gördükleri kahvehanelere gidilmesini engellemek için önce fetvalar veriliyor, yetmeyince de yasaklar giriyor devreye (kimi zaman din, kimi zaman da sağlık baha-ne ediliyor).

Örneğin ilk yasak, kavrulduğu için kahvenin insan sağlığını tehdit ettiği iddiasıyla geliyor. 16. yüzyıl ortalarında Şeyhülislam Ebûssuûd Efendi veriyor fetvayı, “Kahve haram!” O devirlerde halk fetva deyince sorgusuz sualsiz inanıyor. (Gerçi halen de fetva adı altında anlamsız yasaklara inanan çokça insan var ama konumuz bu değil. Ancak bir fetvayla ilgili **İRAN-İNGİLTERE-ŞEKER** olayı var ki, ilginç ama önemli olduğu için ilerleyen sayfalarda karşınıza çıkacak. Ayrıca zeytinyağı örneği de...) Kahvehaneler kapatılıyor, hatta kahve getiren gemiler bile batırılıyor. Düşünün ki, din bilginleri nasıl panik olmuşlarsa kahvehaneler için “*Birer mesavihanedir, kahvehanelere varmaktan meyhaneye varmak evladır*” diyorlar. Evet, inanması güç geliyor biliyorum ama aynen böyle söyleniyor.

Kanuni dönemine kadar dinsel olan kahve yasağı, sonrasında siyasi nedenli yasağa dönüşse de ve II. Selim döneminde (1566-1574) aynı gerekçeyle yasaklansa da uygulama uzun ömürlü olmuyor.

III. Murad devrinde yasaklamalar fetvalarla, vaazlarla destekleniyor. “*Her ne ki fahm mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır...*” IV. Murad dönemine gelindiğinde yakılması emri çıkıyor.

Lakin tüm engellemelere rağmen tahtını da bahtını da koruyor kahvemiz.

Halkın kararlılığı, molla fetvasından evladır misali.

17. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da kahve depolarının sayısı 300'ü bulmaya başlayınca, bu defa da stok durumu, yolsuzluklar, kahvenin karaborsaya düşmesi gibi sorunlar çıkıyor. Kahve tüketimini kontrol altına alma girişimleri adı altında bir dizi tedbirler, ek vergiler, denetimler, hatta bir dönem yabancılara kahve satılmaması bile deneniyor.

Yeniçerilere kahvehane açma hakkı tanınması, yeni açılan kahvehanelerin bir nevi sosyal, siyasi ve yaşam alanı haline dönüşmesine, mimari yapılarında da gelişmelere vesile oluyor. Büyük ve oldukça süslü, güzel manzaralı, kademesine göre içinde peykeleri, sofaları, saz yeri ve bir baba sofası olan, ahşap oymalı, çiçek kabartmalı, nakışlı ve altın yaldızlı büyükçe kahvehaneler beliriyor İstanbul sokaklarında. **Yeniçeri Kahvehaneleri**, ehil bir hayta ocakçı, kahvehane sahibi zorbanın sevdiği bir civelek, sazendeler, köçekler, meddahlar, en az iki usta berber, üç dört berber şakirdi ve kahve uşağı gibi çalışanlarla halkın yoğun ilgisini çekmeye, zaman içinde de siyasi ve gayrimeşru faaliyetler görülmeye başlıyor.

Vak'a-i Hayriyye'yle (Hayırlı Olay) 1826 yılında Yeniçeri Ocakları ortadan kaldırılınca **Semai Kahvehaneleri**'nin dönemi gelmiş. Çalgılı, çengili, tiyatro düzeninde gösterilerin yapıldığı, meddah, karagöz, hokkabaz ve ortaoyunu gibi eğlencelerin tertiplendiği, âşık (halk ozanı) edebiyatının sergilendiği, ozanların ustalıklarının sınandığı, musikinin de eşlik ettiği kahvehane ile tiyatro arası anlayışta kahvehaneler açılıyor. (Kahvehaneye **Âşık Kahvehanesi**, şiir okuyan ozanlara **Kahvehane Şairi** denmiş ki, sonraları küçümseyen bir ifadeye dönüşse de o dönemde itibarlı. Hatta saraydan ödenek alan şairler bile var.)

Kahvenin Etiyopya ve Yemen üzerinden İstanbul'a ve oradan da Venedik üzerinden Avrupa'ya gidişi, kahvenin sevilme-

si ama ilk zamanlarında bir o kadar da karalanmasıyla yaşanan siyasi süreç uzun ve ilginç. Ancak artık kahve çok farklı çeşitleriyle dünya insanların vazgeçilmezi.

Sözün özü, bizim için hatırdır kahve, dostluktur, sohbettir... Bazen mutluluğu paylaşarak çoğaltmaya, bazen de acıyı bölerek hafifletmeye vesile olur. *“Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır”* deriz ya, tam da öyledir dostla içilen kahve. Demişken, atasözünün hikâyesini yazmamak olmaz elbette...

“Kahve bahanedir, dostla sohbet şahane.

Öyle ya, gönül aslında ne kahve ister ne kahvehane.

Gönül muhabbet ister, kahve bahane.”

“Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır”

1895 yılından, Üsküdarlı Bilge Yusuf ile Rum balıkçı Kaptan Stelyo’dan günümüze uzanır hikâyesi. İyiliğe, vefaya verilen değeri anlatan en güzel atasözlerimizden biridir ki 7’den 70’e halen dilimizde. Bizler biliyor olsak da hikâyesiyle miras kalsın yeni nesillere...

İstanbul-Eminönü’nün Yemiş İskelesi civarında, nasihatleri, bilgeliğiyle sevilen, insanların derdini paylaştığı Yusuf’un kahvesine gelen heybetli bir yeniçeri, “Bre Yusuf, herkese benden okkalı bir kahve ama şurada oturan Rum palikaryasına (delikanlı) yok. Ona kahvem de, akçem de haramdır” der balıkçıyı işaret ederek. Der demesine de Yusuf dinlemez, yeniçerinin ısmarladığı kahveleri pişirip dağıtır, ilaveten iki kahve daha yapar ve şaşkın bakışlar ardında Rum kaptan Stelyo’nun yanına oturur, “Biz de seninle içelim” der kendinden, ne yaptığından emin bir şekilde.

Yeniçeri bu duruma çok öfkelenir, “Ben sana o kâfire vermeyeceksin demedim mi?” der sesini yükselterek.

Yusuf başı dik ve kararlılıkla çıkar yeniçerinin karşısına, “Bu senin değil, benim ikramımdır. Ona da helaldir” der ve Rum kaptanla kahve eşliğinde başlar sohbet.

Kaptan Stelyo minnetle bakar kahvecinin gözlerine. Yıllar sonra o gözlerle bir kez daha karşılaşacağını bilmeden...

Yıl 1905... Samos (Sisam) Adası'nda Rum isyanı başlar. Damat Ferit Paşa adaya asker çıkarır. O askerlerden biri de Yeniçeri ocağına kayıtlı olan Üsküdarlı Kahveci Yusuf'tur. Çatışmada esir düşmüş ve iki yıl Samos zindanlarında kalmış, ardından da Rum çeteciler tarafından öteki esirlerle beraber esir pazarında satışa çıkarılmıştır.

(Rumların ele geçirdikleri Türk esirleri bir müzayedede satışa sunduğu, en yüksek parayı verene sattığı yıllar...)

Mezattan yükselen sesler; 3 para, 5 para... (O dönem en küçük para biriminin adı *para*. Beş para etmez deyimini de buradan geliyor.)

Sıra Yusuf'a geldiğinde tepeden tırnağa silahlı bir Rum askeri, ötekilerin yaşlı diye işe yaramayacağını düşünerek almadığı esire oldukça yüksek bir ücret teklif eder.

Kalabalık, Rum askere şaşkınlıkla bakar, Yusuf ise kaygıyla.

“Beni bu kadar yüksek bir bedele aldığına göre kim bilir nasıl bir hıncı var? Acaba hangi yakınıni öldürdüm? Kim bilir beni nasıl işkencelerle öldürecek?” diye kara kara düşünmeye başlar.

Rum asker, Yusuf'u alır, at arabasına bindirir, köyün dışında denize yakın yerde durur, “Korkma!” der gülümseyerek, “Sen beni tanımadın ama ben seni tanıdım. Artık serbestsin Bilge Yusuf.”

Yusuf hâlâ şaşkın, neler olduğunu anlamaya çalışır.

“Beyim, kimisin necisin beni neden özgür bıraktın?”

Yıllar önce birbirlerine sevgi, dostluk, hoşgörü içinde bakan gözler işte o an tekrar buluşur ve Stelyo hiç unutamadığı o günü hatırlatır Yusuf'a.

“Yıllar evvel bir yeniçeri bana hakaret ettiği zaman, sen onu dinlemeyip bana kahve ikram eden Yemiş İskelesi'ndeki kahveci değil misin? İşte ben de bir fincan kahveyi helal ettiğin balıkçı Stelyo'yum.”

Yusuf dikkatle bakınca kahve ikram ettiği Rum'u hatırlar ve kucaklaşırlar. Stelyo, Yusuf'un karnını doyurur, yol parasını da vererek kaçak yoldan memleketine gönderir.

Derler ki, “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı” bu olaydan gelir.

Kahveden bu kadar bahsetmişken, en eski kahvecilerimizden Mehmet Efendi'yi anmadan geçmek olmaz. Kahveyi dibeklerde öğütterek satmaya başlayınca Tahmis Sokağını buram buram kokutan, emek ve kararlılıkla, üç torunun da katkılarıyla uluslararası başarılarla imza atan tahmişçimiz.

Tahmis kuru kahve demek, **tahmişçi** de kuru kahveci.

Bizler “Bir iyilik yap denize at, döner seni bulur” öğretileriyle büyüyen, iyiliğin, merhametin güzelliğini çocuk yaşta zihnimize kazıyan milletiz. Her ne kadar nefreti körükleyen merkezlerin etkisiyle unutturulmaya çalışılsa da bir kıvılcımla parlar, bir fincan kahveyle hatırlanır iyilikler.

Biliriz ki, gönüllere mesafe, dostluğa paha biçilmez.

(Hikâyedeki tarihlere bakınca aradan tam kırk yıl geçmemiş oluyor ama kırk sayısının kültürümüzde önemli bir imge olmasından dolayı kullanılmış olabilir. Zira bazı kaynaklarda Stelyo'nun ve Yusuf'un sonraki yıllarda da ara ara buluştuğu yazar, ki şahsi fikrim kırka tamamlanma çabası.)

Diyerek sonlandırmak istemiştım ki **kırk sayısının kültürümüzde önemi düştü aklıma. Neden otuz ya da elli değil de 40-KIRK.**

*Merak ilgidir, ilgi de bilgi.
Eh, b i l g i'nin beşte dördü de i l g i.*

İlk çağlardan bu yana pek çok kültürde, dinde, mitolojide önemli bir role sahip pek çok destan, atasözü, deyim ve gelecekte karşımız çıkan kırka bir bakalım, **kılı kırk yaralım.**

40-KIRK

Hatırlayın, **Kırkıdan sonra azanı teneşir paklar.**

Teneşir, üzerinde ölü yıkanan masa, kerevet. **Kerevet** demişken, masalların sonunda söylenen, mutluluğa ortak olmayı anlatan, “Onlar erdi muradına biz çıkalım kerevetine” sözünde de geçen kerevet, üzerine şilte serilerek yatmaya, oturmaya yarayan, tahtadan yapılmış yüksekçe sedir anlamında. Yunanca *krebatı*, yani yatak, döşek sözünden geçme.

Kırk yıllık Kâni olur mu yani, kırk yılın başında, kırkı çıkmak, kırk yılda bir, kırk kere söylersen olur, kırk tarakta bezi olmak, kırkdamak, kırk gün kırk gece, kırk yıllık dost...

Ayrıca **kırk şerbeti**, mevlidi, hamamı gibi ritüellerimizle devam eden uzun bir liste var kültürümüzde. Zira **kırk gün kırk gece** yazsam bitecek gibi değil. (Kırk demişken, **Kırk paralık adam** deymi de var ama onun hikâyesi araya sıkıştırılamayacağım kadar önemli ve kırktan kasıt çok başka. İlerleyen sayfalarda özenle yazacağım.)

Antik Yunan'da, Tevrat ve Talmut'ta, Afrika ve Altay kavimlerinde, Budistlerde, Mısır, İbrani, Babil, Arami, İsrail ve Arap gibi Sâmi kavimlerin inançlarında ve de İslam'da kırk sayısı kutsallaştırılmış. Dinde, matematikte, astronomide, edebiyat ve tasavvufta da ayrı anlamlara bürünerek kutsal ve uğurlu sayılmış. 40 sayısı ya da kavramı, eski Mısır'da *gök varlıklarının kendi yörüngeleri üzerindeki dönüm sürelerini* gösterirken, Tevrat'ta *insanın yaş dönemlerine* işaret ediyor. (Muhtemelen kırkıktan sonra azmak, saz çalmak gibi deyimler de buradan geliyor.)

Allah tarafından seçilen dünyayı yönettiği düşünülen **Kırk Eren** inancı, kırklara karışan erenlerin bir daha görünmemesi, (**Kırklara karışmak** deymi de buradan geliyor ve bazı insanların *kırk eren* veya *kırk şaman* tarafından korunduğuna inanılıyor, ki **Kırklı** deymi de aynı şekilde.)

Hristiyan Türklerdeki **Kırk Aziz** (bu yüzden kiliselerde *kırk mum* yakılıyor), destanlarda yer alan **kırk yiğit**, **kırk kız** (Kırgız) motifi, Alevi teolojisinin temel öğelerinden **Kırklar Meclisi** ve **Kırklar Cemi** örnekleri de verilebilir.

Mitoloji ve destanları kısaca geçerek dinler tarihinden birkaç örnekle pekiştirelim....

Eski Ahit'te insan ömrünün süresi 3x40 (120) yıl gösteriliyormuş.

Ortaçağ Hristiyan tefsirinde tufanın kırk gün sürdüğü ve İsrailoğullarının da çölde kırk yıl dolaştığının belirlenmesi, Musa'nın **Tur Dağı'nda Tanrı'nın buyruğunu kırk gün boyun-**

ca alması, Nuh tufanının kırk gün süren yağmurlardan sonra oluştuğuna inanılması, Mesih'in mezarında kırk saat yatması (Roma Katolik Kilisesi'nin **Kırk Saat Adağı** da buradan geliyor), Tanrı'nın Âdem'in çamurunu kırk gün yoğurduğu inancı, İslam'da, Kur'an ve hadislerde kırkın çokça geçmesi ve Hz. Muhammed'e kırk yaşında peygamberliğin inmesi, ona ilk bağlananların da kırk kişi olması, malın kırkta birinin zekât verilmesi...

Masallarda, destanlarda şenliklerin, kutlamaların büyüklüğü için kullanılan **kırk gün kırk gece**, cezalar için betimlenen **kırk katır ya da kırk satır**...

İki kelimeyle toparlanacak olursa kırk, *olgunluk ve tamlik* kavramını işaret ediyor.

Kültürümüzde de önemi olan, yeni doğan çocuğa yapılan **kırk çıkarma** ritüellerinin ardındaki neden de kısaca şöyledir: Yeni doğum yapmış kadının yanına kırk gün boyunca –bir iki yakını dışında– kimse sokulmaz, (ki bunun aslında anne ya da bebeğin sağlığı, bebeğin bağışıklık sisteminin gelişmesi için gereken yaklaşık 6 haftalık süre olduğu da eklenmeli), bu nedenle de “*Kırkı çıkınca dua okunur, yemek verilir ve artık görmeye müsaade edilir*” der kaynaklar.

Ölünün kırkının çıkmasının beklenmesi, kırkında dua, mevlit, helva yapılmasının da ardında *ruhun yaşadığı evi kırk gün sonra terk ettiği* inancı var.

Kültürümüze girmişken, genel kültür bilgisi olarak eklemek istediğim bir başka bilgi de ölünün ardından helva kavurulması âdeti. Neden helva, neden kavurma?

“*Ölenler ölümü bilmez, ölüm kalanlar içindir*” der Şükrü Erbaş.

Ölüm sonrası ritüeller de, bunların nedenini sorgulamak da geride kalanlara. Gel de sorgulama. <http://rantey.org>

Ölülerin ardından neden helva kavurulur?

Dinen bir emir olmasa da eski bir Türk geleneği olarak karşımıza çıkıyor. Eski Türkçe de *suçig* ya da *çövenç* deniyor. Bazı yörelerde de *yağ aş*, *yağlaş* (ki bu iki terim halen kullanılıyor)... İnsanların bir araya gelmesine vesile olmasının, kavurma esnasında çıkan kokunun ölen kişinin ruhuna gittiğine inanılmasının yanında helvanın besleyici ve doyurucu olması, ağzın tatlanması gibi nedenler de etkili olmuş. Kavurulması esnasında çıkan yoğun kokunun çevreye dağılması, o evde cenaze olduğunu duyurmak için araçken, yağ, un, şeker ve suyun her evde bulunması, yapımının kolay ve de maliyetinin düşük olması da âdetin süregelmesinde öteki etken...

Ölenlerin ruhları şâd (Farsçada *şâd*, *huzurlu*, *mutlu*, *dingin* anlamında), **toprakları bol olsun**, sevenlerinin başı sağ olsun.

Sanırım anladınız, **Toprağı bol olsun** denmesinin nedenine gireceğim, önden yerini yapıyorum. Ve tabii gömüldükten sonra merhumun yakınlarının mezara bir kürek yahut bir avuç toprak atmasının nedenine de. Çünkü hikâyesi de, geçmişi de ortak...

Ne demiş W. Arthur Ward, "*Merak, öğrenme mumunun fitilidir.*"

O zaman biz de o fitili yakalım.

TOPRAĞI BOL OLSUN

Günümüzdeki âdet ve ritüelleri anlamak için eski çağlara, o dönemde yaşayan uygarlıkların yaşantılarına mercek tutmak gerekiyor. Ölüm sonrası uygulamalar da bunlardan biri. Uygarlıklara göre değişkenlik gösterse de eski çağlarda Anadolu'da ölü gömme âdeti dört başlıkta sıralanmış.

– Ölünün yakılması, küllerinin bir *urne*'nin, yani bir küpün içine konması Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

- Ölünün toprağa gömülmesi
- Sanduka şeklinde bir mezarın içine konması
- Küp ve oda mezarlar

Eski çağlarda ölen insanlar, tanrılarına hediye sunmak ve öteki dünyada kullanmak, rahat etmek için bazı eşyalarıyla birlikte gömülürlermiş.

O devirlerde cennet, cehennem, mahşer kavramları olmadığı için ölen kişinin *göğe yükseldiğine, öteki tarafa gittiğine* inanılıyor. Hani yaşarken cimri olan insanları, “Öteki tarafa mı götüreceksin” diyerek kınarız ya, evet, eskiden öteki tarafa götürmek içinmiş.

Bunlar neler mi? Kişilerin statülerine göre değişse de genelde kıymetli maden ve taşlardan mücevher ve eşyalar, hayatı kolaylaştıracağı, öteki tarafta ihtiyaç duyulacağı düşünüldüğü için kap-kacak vs hatta yiyecek, köle bile.

Türk Beyleri de eski zamanlarda *kurgan* tipi mezarlarına altın, gümüş ve mücevherleriyle birlikte gömülür, üzerlerine bolca toprak yığıdirtarak *tümülüs* yapılmasını vasiyet ederlermiş. Önemli kimselerin bazılarının mezarları gözden uzak, bulunması güç yerlere yapılır, etrafına ağaçtan duvar örülür, üzerine taş toprak yığılmış.

Hırsızların, kibar deyimle definecilerin höyükleri, mezarları kazıp değerli eşyaları yağmalamalarının ölünün ruhuna acı vereceğine, öbür tarafta müşkül duruma düşüreceğine duyulan inanç nedeniyle mezarlar daha büyükçe yapılmaya ve gizlenmesi, zor ulaşılması için üzerine fazladan toprak yığılmaya başlanmıştır. Defin işleminin sonrasındaki yakınlarının,

sevenlerinin aynı mantıkla mezarın üzerine kürekle, küfeyle toprak atması bu sebepten. (Yapılması, sevgi ve değerle ilişkilendirilen âdetler, şartlar, devir değişse de, kaygı duyulan sebepler ortadan kalksa da sürdürülüyor.)

Eski Türklerde ağaçların üzerine ölü konması ya da yere çakılan kazıklar yardımıyla ölünün sabitlenmesi, çürüyene kadar beklenmesi, ardından kemiklerinin toplanması âdeti, yahut savaşta ölenlerin (eğer halk kesimindense) kemiklerinin toplanarak gömülmesi de **kemiklerini toplarlar** sözünün nereden geldiğine işaret ediyor.

Diğer yandan ölünün sarılarak ve bağlanarak mezara konması âdeti de o dönemden kalma. Ardında yatan nedenlerin başında ölüden korkulması ve ölünün dirilebileceğine yönelik inanç geliyor.

Yanlarında götürdüklerini abartanlar da olmuş tabii. *Çünkü zenginlik, sınıf farkı yaratmak bunu gerektirmiş.*

Atlar, at arabaları, savaş arabaları, silahlar, hizmetkârlar ve eşlerle gömülenler bile var. Velhasıl milattan önceki dönemler ilginç örneklerle sahne olmuş. Ölünün ardından konuşmak gibi olacak ama yazmak da lazım.

Mızrak ve kalkan taşıyan 40 askerin 60 cm boyundaki ahşap modelleriyle toprağa verilen Mesehti adında bir soylu.

Mesehti'den neyim eksik, boyum kısa ama bir o kadar da yerin altında var diyen, ebediyen korunmak için heykellerden oluşan büyük bir orduyla (Terra Cotta savaşçıları) gömülen Çin İmparatoru Çin Şi Huang (Qin Shi Huang)...

(Bilinmezlik haliyle kaygı veriyor. Anlaşılan adamlar orada da savaşmaya niyetli. Yenilen pehlivan güreşe, hükümdar savaşa doymaz misali. Cümlelerin ikinci yarısını atalardan ilhamla ben ekledim.)

Öbür tarafta deniz varsa diye sedir ve çınar ağacından yapılmış, boyanmış, süslenmiş 18 metrelik teknesiyle gömülen

Mısırlı Ainenhotep. (Ayrıca Mısırlı prenseslerin de mezarlarına taştan yapılmış *tenasül*, yani üreme aletleri koyduğu biliniyor. Diğer tarafta mahrum olmamak adına olmalı. Kim bilir, belki o yıllarda da erkeklere vaat edilen, öbür tarafta bekleyen huriler rivayeti vardı, erkek meleklerden hiç bahsedilmediği için prensesler tedarikli gitmek istemişti.)

Bağlamak gerekirse, öbür taraf muamma; huri, nuri, şırl şırl akan nehirler bizi beklemiyor olabilir. Malı mülkü ben-cilce istiflemenin mantığı yok. Götüremeyeceğimizi artık biliyoruz. İyisi mi biz dünyada iyi insan olmaya, paylaşmaya bakalım. Çalmadan çırpmadan, itibarımızla, ilkelerimizle, onurumuzla, başımız dik yaşayalım.

Neye değer verirsek ona saygı duyarız.

İnsanın parasına değil, bilgisine, kültürüne, ahlakına değer verilmesi gerektiğini aşılalım... Geriye bundan âlâ servet mi kalır?

Bu arada ölen kişilerin yakınlarına teselli etmek için söylediğimiz ilk cümle, **başın sağ olsun da geçmişti** konunun başında. Yazmak da kusmet oldu sonunda. <http://rantey.org>

Kurgan mezarlara kadar girmişken, Türk tarihinde önemli yer tutan, Türklerin son kurganı olan anıt kabrimize, **ANIT-KABİR**'imize değinmemek olmazdı. (Halkı yanıltmaya çalışanlara inat birkaç satır eklememek de... Çünkü bu muhteşem yapının ardındaki zekâ da, niyet de anlaşılmalı.)

Türk'ün atası Atatürk'ün kabrinin bulunduğu yer, Rasattepe, eski bir Frig yerleşkesi. 1944'te başlayan Anıtkabir'in inşa süreci 1953'te tamamlanırken, Atatürk'ün naaşının getirildiği gün olan 10 Kasım 1953'te, yaklaşık 70 bin ziyaretçinin akınına uğradı, ki 40 bini Ankara dışından gelen yurttaşlar, Ankara'daki oteller, misafirhaneler dolduğu için kaldırımda uyuyarak Ata'sını bekledi.

Üç bölüm (Aslanlı Yol, tören meydanı, mozole), anıt bloku ve Barış Parkı'yla toplamda 750 bin m²'lik alana sahip devasa büyüklükteki yapıda Selçuklu taş işçiliği, motifleri ve izleri ve de Osmanlı dönemine ait öğelerin izleri hayranlık uyandırırken, sembollerde saklı detaylar da büyüleyici.

Mesela ziyaretçileri Atatürk'ün huzuruna hazırlayan 262 metrelik Aslanlı Yol'da kullanılan yer döşemesi, 5 cm aralıkla çim boşluğu bırakılarak döşenmiş, ki bu da ziyaretçileri başı önde yürümeye yönlendiriyor.

Anıtkabir'e uzanan, doğu yönünden girilen yürüyüş yolundan yüksekliği 4 metre olan, 26 basamağa sahip merdivenle çıkılıyor, ki bu sayı **26 Ağustos Büyük Taarruzu**'nu sembolize ediyor.

Merdiven yüksekliğinin 4x26 sayısı olan 104, aynı zamanda **Maya takviminde asrı** ifade ederken, Hititlerin sanat üslubuyla yapılıyor. Ülkenin en kıymetli heykeltıraşlarından Hüseyin Anka Özkan imzalı, 12 sağda 12 solda kullanılan oturmuş pozisyonda 24 aslan heykeli **24 Oğuz Boyu**'nu, çift sıralanması **Türk milletinin birlik ve bütünlüğünü**, yatar pozisyonda olması da **barışseverliğini** temsil ediyor.

(Aslan figürü, tıpkı kurt figürü gibi, kültürümüzde önemli bir semboldür, ki Göktürk Kağanlığını kuran Kültigin ile Bilge Kağan'ın babası İlteriş Kağan'ın anıt kabirlerinde de aslan heykelleri vardı. Yani bir nevi aynı genetiğin geleneği yaşatılmak istenmiş.)

Yürüyüş yolundan sonra varılan 15 bin kişilik tören meydanı, TBMM ve Ankara Kalesi'nin kesiştiği aks üzerindeyken, mozolenin TBMM binasına olan uzaklığı 1920 metre. Yani **TBMM'nin kuruluş tarihi...** Tören alanından mozoleye çıkan 42 merdiven de Ata'mızın 42 yaşında **Cumhuriyet'i ilan etmesine** atıf. Merdivenlerden sonraki 5 basamak, 26 Ağustos'tan 5 gün sonra **Yunan ordusunun bozguna uğratılmasını** sembolize ediyor.

Merdivenlerin hemen başında karşılıklı duran kulelerin isimleri özenle seçiliyor: **İstiklal** ve **Hürriyet** kuleleri... 33,53 metre yüksekliğindeki bayrak direği de **Avrupa'daki tek parça çelik bayrak direkleri arasında en yükseği** olma özelliğini taşıyor.

Atatürk'ün naaşının yükseltisi, ölüm saati olan **9:05'e** atıfla **905 metrede**.

40 tonluk yekpare mermerden yapılan sembolik lahitin yaklaşık 7 metre altındaki Selçuklu-Osmanlı kümbet mimarisine göre yapılan, sekizgen şeklindeki mezar odasında Atatürk, Suriye'deki Caber Kalesi'nden, Kore'deki Türk Şehitliği'nden, Selanik'te doğduğu evin bahçesinden, KKTC'den ve Türkiye'nin illerinden getirilen topraklardan harmanlanan vatan toprağı doldurulmuş kabrinde, İslami usullere göre kefenlenerek ve yüzü kibleye bakacak şekilde yatıyor.

"Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır..."

Bu sözü yaşayarak söyledi, çünkü o, kuvveti atalarından bulan, Türklüğüyle her daim gurur duyan, her fırsatta dile getiren eşsiz bir liderdi.

Tıpkı barışa verdiği önemi **“Yurtta sulh, cihanda sulh”** cümlesiyle dile getirdiği gibi.

Anıtkabir’in 750 bin m²’lik alanının 630 bin m²’lik ormanında, yani **Uluslararası Barış Parkı**’nda, **dünyadaki barışı** temsilen 24 ülkeden gelen binlerce hediye ağaç, fidan, ülkemizin farklı bölgelerinden getirilenlerle bir arada, 104 ayrı türden 48.500 süs ağacı, ağaççık ve süs bitkisi eşliğinde Atatürk’ün fikirlerini yaşıyor.

Daha pek çok sembol, değer işlendi bu büyük yapı topluluğunun içine. İsmet İnönü’nün defnedildiği mezar odası ve sembolik lahdi, Türk Milletinin ve Cumhuriyet’in oluşumunda önemli etkileri olan yüce kavramların isimlerinin verildiği 10 kulesi, müzesi, kütüphanesi, sanat galerisi...

Keza yapımının yavaş ilerlemesi nedeniyle üniversite gençlerinin dönemin *Yurd* dergisine ilan vererek gençleri Anıtkabir’de gönüllü çalışmaya davet etmesi üzerine otobüslerle gelen üniversite gençliğinin de alınteri ve emeğiyle tamamlanan, her yıl milyonlarca insanın ziyaret ettiği bu eşsiz yapı, işte bu yüzden dünyanın en önemli ve değerli anıt mezarıdır.

Yarışmaya katılan 25’i Türkiye’den toplamda 47 proje içinden seçilen bu anıtın mimarlarını da anmadan geçmeyelim: Prof. Dr. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda...

Anıtkabir’in mimari unsurlarını ve süslemelerini ona buna benzeterek değersizleştirmeye, sanki gizli bir anlam varmış gibi çarpıtmaya çalışanlar, öncelikle burada sıraladığımız asıl anlamlarını öğrense ne güzel olur.

Ama insan neye inanmak isterse önce onu görür...

Diyerek kaldığımız yerden devam edelim.

Baş, eski Türkçede *yara*, *çıban* demek, *sağ* ise *yaşayan* ve ayrıca *iyi* anlamına da geliyor.

Yani Başın sağ olsun derken de *yanan iyileşsin* demek isteniyor.

Ancak bir başka açılımı daha var. Eski Türklerde *baş* olarak görülen *hakanın*, birliği ayakta tutan gücünden, toplum içindeki öneminden dolayı, cümlede *başın*, yani *hakanın sağ olsun* demek istendiği...

Yas törenlerinin tamamına girecek olursak **karalar bağlama** ihtimaliniz yüksek. Daha anlatacak çok konu, atasözü, deyim, etimolojik bilgi, tarihten ilginç vaka olduğu için kısa keseceğim.

Çünkü anlayışlı olmak bunu gerektirir.

Karalar bağlamak deyimine değinmişken, cenazede siyah giyme âdeti nereden, nasıl günümüze kadar gelmiş, neden siyah da başka renk değil gibi konuları merak ettiğinizi hissettiğim için de ekleyeceğim.

Çünkü hisli bir insan olmak bunu gerektirir.

KARALAR BAĞLAMAK/CENAZEDE SİYAH GİYMEK

İlk çağlarda insanlar yaşadıkları fenalıkları doğaüstü güçlere, kötü ruhlara atfettiklerinden, ölümün, kötü ruhun üzerlerinde yarattığı korku ve tesir nedeniyle günümüze kadar uzanan bazı gelenekleri başlatmışlar. Mesela ölen kişinin ruhunun ya da başka kötü ruhların gömülme sırasında oradaki-lerden birinin bedenine gireceği düşünülürmüş. Bu yüzden de vücutlarını siyaha boyayarak görünmez olmaya, dikkat çekmemeye çalışırlarmış. (Belki de kötü ruhları korkutma çabası...) Korkudan doğan bu çaba, zamanla yerini siyah giyinme ve örtünerek kötü ruhlardan gizlenme geleneğine bırakmış.

Misal Kırgız Türklerinde ve başka kültürlerde benzeri bir âdet de ölen kişinin evinin önüne bir mızrak dikilmesi, mızrağın ucuna siyah bir kumaş bağlanması. Çaput bağlamanın, tahta dikmenin geçmişi de Şaman inançlarına, *ağaçların kutsal sayılmasında* kadar uzanıyor. Mezarlara, ölünün gömül-

düğü yere bir ağaç parçası ya da tahtayla işaret konması, ilk zamanlar tahtanın üzerine ölen kişiyle ilgili işaretler kazınması, zamanla yazı, isim gibi eklemeler yapılması da günümüze kadar gelen mezartaşı kültürünün çıkış noktası.

Ağacın, tahtanın önemini ve o dönemde yerleşim yerlerinin köy olarak anıldığını hatırlayınca, **Tahtalıköy** tabirinin nereden geldiğinin de cevabı bulunmuş oluyor.

Ki Hayat Ağacı inancında da ölen kişilerin ruhlarının yeri ve göğü bağlayan ağaçla öbür tarafa geçtiğine inanılmasından dolayı soyağacı kavramı oluşmuş. Yaprak dökümünün, dalın kırılmasının ölümle eşleştirilmesi de bundan mütevellit.

Tüm uygarlıkların farklı şekil ve ritüellerde uygulanan matem, defin gelenekleri olsa da, bunlar kendi içlerinde zamanla değişse de ortak olan ve günümüze ulaşanlardan en bilineni siyah rengin yaygın kullanımı, yası sembolize etmesi. Ayrıca başın örtülmesi, hatta gözlük, şapka vs aksesuarlarla da gizlenme çabası. (Tabii büyükçe siyah gözlüğü, ağlamaktan şişen gözleri gizleme maksatlı kullananlar kadar, ağlamadığı görülmesin diye takanlar da vardır elbette.)

Ağlama demişken, cenazelerde ağıt yakmaları ve dövünmeleri için kiralanan *yas tutucuların* ya da özel *ağlayıcı kadınların* varlığı da çok eskilere dayanıyor. Yas merasimini daha dikkat çekici kılmak, acıyı daha yoğun yaşatmak ve ölen kişiyi –bazen de merhum üzerinden kendilerini– muteber göstermek isteyenlerce çare olarak görülmüş olmalı.

Kapıların ardında, yahut içten içe mirasın sevinciyle halalara uçanların, yahut miras kavgasından birbirlerine girenlerin cenaze merasimlerinde ellerinde mendil, kendilerini üzüntüden yerden yere vurduğuna bile şahit oldu bu gözler.

Biraz alaycı söylediğimin farkındayım, affınıza sığınarak, ölümün bu tarzda teatral merasimlere dönüşmesine, amacından sapmasına, ölen kişi üzerinden gösteriş yapılmasına karşıyım.

Nihayetinde hepimiz dar-ı bekaya irtihal edeceğiz. Ölenin ardından yapılacak şaşaalı ritüelleri düşünmek yerine yaşarken hayatı nasıl güzelleştirebiliriz buna odaklanalım.

Düşünmenin büyü, merakın coşkusuyla birleşince birbiriyle ilintili yazacak çok konu geliyor akla. Akla gelen de klavyeye.

Çünkü paylaşımcı olmak bunu gerektirir.

Misal bir zamanlar Avrupa'da **ÖLÜ ZİLCİ** mesleği varmış. Mesleğin hikâyesi bilinince **Mezarlık Nöbeti** ve **Uyanma Nöbeti** terimlerinin de nereden geldiği bilinmiş oluyor ya, okumak istersiniz diye düşündüm.

ÖLÜ ZİLCİ

16-17. yüzyıl İngiltere'si. Bira ve viski içmek için kurşun kadehlerin kullanıldığı ama bu bileşimin insanları birkaç gün şuursuz vaziyette tutabildiğinin bilinmediği dönemler.

Yoldan geçenler, öldüğünü sandıkları baygın kişiyi, ailesi varsa ailesine ya da yakınlarına teslim ediyor, yoksa da mezarlığa bırakıyor.

Aile –kıymet veriyorsa– teslim aldığı baygın kişiyi mutfak masasının üstüne yatırıyor, birkaç gün süreyle etrafına toplanıp yiyip içerek zaman geçirerek uyanıp uyanmayacağını gözlemliyor. Buna **Uyanma Nöbeti** deniyor. Ancak bu uygulamayı yapmak istemeyen ailelerin fertleri ya da başında bekleyecek yakını olmayan kişiler hemen defnediliyor.

İngiltere küçük yer, haliyle mezarlık az. Zaman içinde artan yer sıkıntısından dolayı insanlar ölümlerini gömecek yer bulamamaya başlayınca, mezarları kazıp eski tabutları çıkarma, kemikleri bir kemik evine götürüp bırakarak yeni merhumaya yer açma yöntemleri geliştiriliyor. www.ancientegyptian.org

Tabutlar açıldığında bir de bakıyorlar ki neredeyse her 25 tabuttan birinin içinde tırnak izleri var. Anlıyorlar ki zehirlenen, bayılan insanlar aslında ölmemiş, diri diri gömülmüş, ayılınca da çıkmaya çalışmış, tırnaklarıyla açmaya çalışırken ya da can çekişirken tabutu kazımışlar.

Bu vahim durumun sıkça yaşanması üzerine bir yöntem geliştiriyorlar. Cesetlerin bileklerine bir ip bağlıyorlar, ipin ucunu da tabuttan dışarıya taşıyarak bir çana... Nöbet tutacak kişi birkaç gece mezarlıkta oturup zili dinliyor. Buna **Mezarlık Nöbeti**, nöbet tutan kişiye **Ölü Zilci** deniyor.

19. yüzyıl başlarına kadar Avrupa'nın bazı yerlerinde görülen bu uygulama ve çan sayesinde pek çok kişi ölmekten kurtuluyor. *Yani yoksa çan, gitti can.*

Bilimin, ilimin, kimyanın bilinmediği yıllarda insanlar bilinmeyi korkutucu bulmuş. Korktukları şeyleri de yasak, haram, uğursuz diyerek hayatlarından uzak tutmaya çalışmışlar. Buna bir örnek de pek sevdiğimiz bir meyve olan domates. Geçmiş yüzyıllarda Avrupa'da uğursuz sayılmasının ardında içeriğindeki glutamik asidin –içine konduğu kurşunlu kalay kabın alaşımındaki kurşunu çözerek yemeğe karışmasından dolayı– kişileri zehirlemesi, hatta ölümlere yol açması var.

Domates demişken, aramızda kalsın, yakın zamanda da domatesle ilgili trajik bir olay yaşandı. Adına cehalet mi dersiniz, insanların akıyla alay etmek mi, şuur kaybı mı, korkudan ve dinden nemalananların bilimden ve gerçeklerden kaçması mı, ben adını koyamadım ama haberi buraya koyacağım ki biraz düşünelim.

Mısır'da radikal İslamcı görüşleriyle bilinen Mısır Halk İslam Birliği adlı Selefi grup, domatesin Hristiyan olduğunu belirterek Müslümanlarca yenmesinin haram olduğunu duyuruyor. Muhtemelen yatay kesildiğinde görünen şeklin zorlamayla haça benzetilmesinden dolayı. Zira devamındaki açıklama şu şekilde: **"Domates Allah yerine Haç'a hamdeder**

ve Allah'ın bir değil üç olduğunu ifade eder.” (Sanmayın ki bu ilk ve tek. Bir dönem de balık, başında haç olduğu iddiasıyla Müslümanlara haram kılınmıştı.)

“Bölümün sonlarına doğru biraz daha fazla tarihsel olaylara, doğru bildiğimiz yanlışlara yer vermeye çalışacağım.

Ve sizi *sukut-u hayale* uğratmamak adına, aralara bolca etimolojik bilgiler ekleyeceğim, ki kerli ferli bir yolculuk olsun ve bazen de *kazın ayağı* öyle değilmiş dedirtebileyim.

Demişken de hemen cümle içinde kullandığım ifadelere değineyim.

Hayal kırıklığı anlamında kullandığımız, sıklıkla “*sükût-u hayal*” olarak yanlış kullanılan tamlamanın doğrusu, *sukut-u hayâl*'dir. Eş anlamlısı *inkisâr-ı hayâl* gibi.

Çünkü *sükût*, *sessizlik* anlamında, *sukut* ise *kırılmak*, *parçalanmak* anlamında.

Kelli felli değil, doğrusu kerli ferli. Farsça, *karr u farr*'dan gelen, *kılığı kıyafeti düzgün, olgun ihtişamlı, güçlü* anlamında.

Kazın ayağı öyle değil haliyle artık galat-ı meşhûr olmuş bir kere. Desek ki, orijinali *kaziyye-i in anhâ*. *Kaziyye*, Arapça *kesin yargı, hüküm* anlamındayken *anhâ* ise *o, onun* demek. Yani “*onun yargısı öyle değil*” manasına geliyor, hatta Osmanlıca mantık bilimi literatüründe de geçen “*Yanlış sonuca varıyorsun, olay öyle değil*” anlamına gelen tabir bu, ama ne çare. Belki artık değişmez ama doğrusunu bilmek hoş bir gülümseme yaratır yüzde...

Kaz deyince, bazı harflerin Türkçede karşılığı olmamasından mütevellit, benzer şekilde ses değişimiyle dilimize yerleşmiş olan, Osmanlı idari yapısındaki *kazasker*'lik makamı da var. Esasen Arapça *Kadi'l-asker*, yani *ordu yargı*cı sözcüğünden gelme. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bunun gibi özünden uzaklaşan, ses değişimine, erozyona uğrayan, farklı söz öbeği olarak kalıplaşan o kadar çok deyim, söz var ki, müsaadenizle birkaçı...

Dilimize persenk olmuş, cebe indirmek manasında kullandığımız **indira gandi yapmak** bana çok ilginç gelenlerden biridir.

Bu arada, “bir kelime ya da söz grubunun sık sık tekrarlanması” anlamında kullandığımız, genel olarak “dilimize pelesenk olmak” olarak geçen deyimde *pelesenk*’in doğru kullanımı da **persenk**.

Çünkü **pelesenk**, bir ağaç türü (*Commiphora opobalsamum*) ve aynı zamanda türlü bitkilerden elde edilen kokulu reçineye de verilen ad.

Reçinenin dilde yapışmasından ya da dil safrasından dolayı **persenk**’in **pelesenk**’le karıştığı düşünülüyor.

Öte yandan konuyla ilgisi olsun olmasın konuşurken tekrarlanması âdet haline getirilmiş söz anlamına gelen **persenk**, Farsça *perseng/pârsang/bârsang*, yani bar/per, *yük, ağırlık veren şey* ve *sang/seng*, *taş*’tan gelme ve denge maksatlı terazi, kayık ya da at yükünün hafif tarafına konulan taş demek.

İNDİRA GANDİ YAPMAK

Hindistan tarihinde ilk kadın başbakan ve en uzun görev yapan ikinci başbakan olarak tanıdığımız, ülkesinin bağımsızlık mücadelesinde babası Jawaharlal Nehru gibi önemli rol oynayan, *Özgürlük Savaşçıları* arasındaki iletişimi sağlamak için 12 yaşında kız ve erkek çocuklardan oluşan *Maymunlar Tugayı*’nı kuran, Oxford’da tarih ve antropoloji eğitimi alan, 20 yaşında Hindistan Ulusal Kongresi’ne (Kongre Partisi) üye olan, babasının danışmanı olarak da çalışarak İngiliz sömürgesine karşı mücadele veren, tüm azatlıkların birliğini sağlamaya ça-

lışan, uzun, zorlu, başarılı-başarısız mücadeleler, başbakanlık süreci, bazı dönemlerde baskıcı ve yasakçı yönetim anlayışı, ülkede yaşanan yerel otonomi ve dinsel çatışmalardan doğan gerilim, iç savaş, Sihlerin Amritsar'daki kutsal *Altın Tapınağı*'nu bombalatması sonrası iki Sih koruması tarafından evinin bahçesinde vurularak öldürülen ve uzun süren siyasi hayatında muhaliflerin yolsuzluk iddialarına da maruz kalan Indira Gandhi'den (Nehru; 1917-1984) gelir.

Bir kere dile düşmeye gör, namın adından önce yürür.

Elimiz değmişken benzer bir örnek ekleyelim. Yine Hindistan'dan dilimize yerleşen bir deyim, **Mangal Yürekli**. Deyimin Hindistan'la ne alakası var diye sormak geçmiş olabilir aklınızdan. Sorun lütfen.

Hatta *mangal*'ın, kökeni Arapça *taşım*a, *taşınır* anlamındaki *mankal* kelimesinden gelen, bildiğimiz mangaldan türediğini de zannedebilirsiniz. Eğer ki öyleyse okumaya devam ediniz, lakin zannetmiyor, zaten doğrusunu biliyorsanız bir sonraki konuya, **Dakka Muslini**'ye geçiniz.

MANGAL YÜREKLİ

İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmek için kullandığı Doğu Hindistan Şirketi'nde Hindu bir asker var. Hint Ayaklanması'nın başlamasında, bağımsızlık savaşında önemli rol üstlenen, 30 yaşını göremeden, 8 Nisan 1857'de idam edilen, halkın kahramanı olan, adına pul bastırılan bu genç adamın adı **Mangal Pandey**.

Hindistan halkı, cesur, gözü pek kişileri, kahramanlığı tanımlarken Mangal Pandey'in adıyla anıyor. "Mangal gibi, mangal yürekli" diye diye oluşuyor deyim.

Peki bu önemli ayaklanmanın ardındaki ilginç olay neydi? Onu da diyelim ki neden deyimleşmiş bilelim.

"Bengal ordusuna tanıtılan *Enfield P-53* tüfeğinde kullanılan mermi kartuşun inek, domuz gibi hayvansal yağla yağlanmasının ve kullanmadan önce kartuşların bir ucundan ısırılmasının gerekmesi."

Malumumuz inek Hindular için kutsal, domuz da Müslümanlar için haram. İngilizlerin dinlerini kirletmek için kasıtlı yaptığını düşünmeleriyle başlıyor ayaklanma (29 Mart 1857). Ki İngilizlerin kışkırtmayı sevmek gibi bir huyu olduğu da malumumuz...

Hani dile de gelmiyor değil, "Toprağınızı, ekonominizi ellerine teslim etmişsiniz, yağ daha mı önemli?"

Elbette sebep sadece o değil, tetikleyici unsur; ama şurası bir gerçek ki artık ele geçirmek istedikleri ülkelerin dinlerini değiştirmek değil öncelikleri. Bilakis, hedefleri muhafaza-zakârlaştırmak, bağnazlaştırmak, dinin siyasete alet edilmesi. "İnanç, din derken halklar birbirine düşsün, kutuplaşsın, onlar birbirleriyle kavgaya tutuşunca biz de topraklarına, mallarına, madenlerine çökelim, bölelim-yönetelim" diyorlar, ki *Keşke* romanımda, 1940-80 arası siyasi süreci ele alırken, bizim üzerimize kurgulanan stratejilere, öncesi ve sonrasıyla yer vermiş, satır arasına Kenya Kurucu Devlet Başkanı Jomo Kenyatta'nın bir sözünü de eklemiştim. Tam yerine rastgeldi, buraya da eklemek istedim:

"*Batılılar geldiklerinde ellerinde İncil, bizim elimizde toprak vardı. Bize gözlerimizi kapayarak dua etmeyi öğrettiler. Gözü-müzü açtığımızda ise bizim elimizde İncil, onların elinde topraklarımız vardı.*"

Neyse ki romanlarda sonu belirlemek yazanın elinde. Ama gerçek hayatta toplumların.

Güç, kötülük yetmez, hesaplar tutmaz bazen. İyilik, empati, birlik-beraberlik, farkındalık kazanır. Kurguları başkaları yapsa da sonuçları halklar belirler.

Bu konulara girince çıkamıyorum. İyisi mi daha fazla detaya girmeden, sizi de yormadan yolumuza devam edelim. Hindistan'dan İngiltere'ye doğru uzanalım ama araya çok sevdiğim meşhur Kızılderili atasözünü de sıkıştırarak...

"Bir suda iki balık kavga ediyorsa bilin ki oradan beş dakika önce uzun bacaklı bir İngiliz geçmiştir."

Tarih boyunca neredeyse her toplumun üstünden, altından geçtiler, arkalarında ya enkaz ya da huzursuzluk bıraktılar. Nitekim bugün 14 bölge İngiltere'nin egemenliği altındaysa, Kuzey Atlantik Okyanusu'nda yaklaşık 100 ada İngiltere'ye aitse sebebi budur. İngiltere'ye üzerinde güneş batmayan imparatorluk denmesi de buradan gelir. O vakit önce İngiltere için kullanılan bu tanımın nedenine mercek turalım.

Sanayi Devrimiyle güçlenen, sömürgecilik faaliyetlerini hızlandıran, Amerika ve Batı Hint Adaları'ndaki sömürgelerle de büyük bir imparatorluğa dönüşen İngiltere, 19. yüzyıl boyunca dünyanın en büyük emperyalist gücüydü. Sınırlarının ve gücünün doruklarına ulaştığında yaklaşık 458 milyon insan, yani dünya nüfusunun dörtte biri İngiltere'nin egemenliği altındaydı.

Sınırlarının genişliği nedeniyle (doğuda Hindistan'dan batıda Amerika'ya kadar) sahip olduğu sömürge devletlerinin birinde güneş batmadan ötekinde doğmasından dolayı İngiltere'ye "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" yakıştırması yapıldı.

Hindistan demişken Gandhi'yi de anmadan olmaz. Türkiye, Batı emperyalizmine başkaldırmış ve boyunduruğunu söküp atmak için girdiği savaşı kazanmış ilk doğu ülkesiydi. Atatürk, yenilmez İngilizlere karşı verdiği mücadeleyle, zekâ-

nın ve birlik ruhunun gücüyle neler yapılabileceğini gösteren liderdi. Mustafa Kemal'in ve Türklerin başarısı, sömürgeciliğe başkaldıran Hindistan halkına manen güç verdi ve sömürülen bütün toplumlara umut ışığı oldu. Hindistan'da bu zafer sevinçle karşılandı ve özgürlük hareketinin mimarlarından, aslında Müslüman olmayan (sosyal, politik, ideolojik görüşlerindeki zıtlığa rağmen) ama Atatürk'ten ilham alan Gandhi şu meşhur sözü söylemişti:

"Mustafa Kemal İngilizleri yenene kadar Tanrı'yı da İngilizlerin yanında zannediyordum."

İşte putlar, insanlar onları putlaştırdığı ya da dokunulmaz oldukları telkin edildiği için put, bir kez yıkılınca gerisi geliyor. Yeter ki o cesaret ve birlik oluşsun...

Öteki konuya geçmeden önce araya **put**'un etimolojisini sıkıştıracağım. Put, Soğdca *but*, yani *Buda*, *Buda heykeli* sözcüğünden geliyor. O da Sankritçeden; *Buddha* yani *uyanık, bilinç sahibi, ermiş* anlamından gelme. Türklerin bir bölümünün 10. ve 11. yüzyıllarda Budizmi benimsemiş olması da bu kelimenin dilimize yerleşmesinde etkili olmuş. Hun, Göktürk devirlerinde izlerine rastlanmışsa da kesin olarak bu dini benimseyen ilk Türk devletinin 7. yüzyılda Uygurlar olduğu, bölgenin İslamlaşmasına kadar Budist olarak yaşamlarına devam ettikleri biliniyor.

Dili, dini, ırkı, mezhebi ne olursa olsun, mangal yürekli dostlara selam olsun.

Bir de saptama sıkıştırıyorum ki konuya bağlamak için sebep olsun.

Toprakları az ama hırsları fazla olan ülkeler ya tükenir ya da tüketirler.

İngiltere de sömürerek, tüketerek büyüyen ülke deyince akla gelen ülkelerin başında yer alıyor.

Tüketme demişken de “ya benimsin ya kara toprağın” mantığı güden İngiltere’nin yok ettiği bir dokuma olan **Dakka Muslini** gelsin.

DAKKA MUSLİNİ

Belki adını ilk defa duyuyorsunuz, ancak o, 200 yıl öncesi-ne kadar dünyanın en değerli, Doğu Hindistan’ın da efsanevi kumaşıymış. Bir dönem kralların, kraliçelerin, soylu hanımların, beylerin gözdesi olan bu kumaş, o kadar ince ve şeffafmış ki bu yüzden skandallar çıkmış, giyenler kamusal alanda çıplak dolaşmakla suçlanmış. Bazı muslin çeşitleri o kadar hafif ve narinmiş ki bir kadının yüzüğünün boşluğundan geçebiliyormuş. Ressamlar da kumaşın şeffaflığını vurgulamak için kadınların göğüs uçlarını, kasıklarındaki tüyleri görüldüğü haliyle resmetmiş. (Akla “Kral Çıplak” hikâyesi geliyor. Yoksa çıplak değildi de Dakka Muslini mi giymişti ya da hikâye bu kumaştan esinlenerek mi anlatılmıştı?)

Peki neydi bu kumaşı ayrıcalıklı ve lüks kılan ve ne olmuştu da bu değerli, nadir kumaş yok olmuştu? Cevabı bulmak ve nedenini anlamak için öncelikle kumaşı tanımak lazım...

Adını, üretildiği yer olan Dakka’dan (Bangladeş’in başkenti) alıyor. Orijinal muslin, Bengal Körfezi’ndeki kutsal Meghna Nehri kıyısında yetişen bir pamuk çeşidi olan *Phuti Karpas*’tan (Latince adı *Gossypium Arboreum Var. Neglecta*) çok zor işlemlerden geçirilerek üretiliyor. İki bin yıllık geçmişe sahip muslin, altın çağını 1526 yılında kurulmuş olan Babür İmparatorluğu döneminde yaşamış. Hükümdarlar ve eşleri kumaşı himayeleri altına alsalar da, en iyi dokumacıları işe alarak ürettikleri muslinlerin dışarıya satışını yasaklamaya

çalışmalar da 17. ve 18. yüzyılda önce Fransa'ya, ardından Avrupa'ya yayılmasının ve dünyanın en gözde kumaşı olmasının önüne geçememişler.

Zira aristokrat kadınlar arasında çok gözde olan kabarık kalın elbiseler bile modasını yitirmeye başlamış, yerini ince muslin kumaştan elbiseler almış. Mesela Fransa Kraliçesi Marie Antoinette, ünlü İngiliz yazar Jane Austen bilinen muslin hayranlarından.

İplik sayısına, menşesine, ağırlığına göre *Mulmul Khas* veya *Kings Muslin*, Eksuti Malmal, *Alibal Malmals* gibi türlere ayrılrsa da hepsi birbirinden değerli.

Dakka Muslini'nin değerini ve üretmenin zorluğunu anlamak için kısa ve kolay yıpranan ipliklerin kumaşa dönüştürülme sürecindeki en az 16 özel adımlık tekniğin birkaç aşamasını bilmek lazım.

Ben yazarken, anlatırken her defasında şaşıyorum, inşallah siz de okurken şaşırsınız.

Çırçırlama (temizleme, tarama, eğirme) aşamasında *Boa-lee* (yayınbalığının üst çenesi) kullanılıyor. Halk dokuma sürecinde, ipliklerde esnekliği sağlamak ve kırılmalarını önlemek için yağışlı mevsimde ya da nemin fazla olduğu sabahın erken saatlerinde kayıklara binerek çalışıyor. Süreç o kadar ağır işliyor ki binlerce ipeksi yapıda iplikten oluşan bir parça iyi muslini örmek beş ay sürüyor. Yanlış okumadınız, sadece bir parça muslini dokumak için gereken süre beş ay.

Kumaş, inç kare başına 800 ila 1200 ipliğe sahip ama 2425 ilmekli muslinler de var. Modern endüstriyel versiyonlarının 40-80 arası ipliğe sahip olduğu düşünülürse, binlerin, iki binlerin nasıl olağanüstü bir sayı olduğu anlaşılabilir. İlmekten değil de kilodan örnekleyecek olursak, 1 kg pamuktan yaklaşık 8 gramlık ince muslin üretilabiliyor.

Günümüz gelişmiş teknolojiyiyle benzerini üretme denemeleri yapılsa da –geleneksel sarilerde bile– 300 ipliğin üzerine çıkılamaması Dakka Muslini’nin dünyanın en özel kumaşı sayılmasının nedenini sanırım açıklıyor. (Tevekkeli değil, insan eliyle olmayacağına, perilerin dokuduğuna inanılıyor-muş.)

Marco Polo’nun Machilipatnam’ın bulunduğu krallığı ziyaret etmesi bu kumaşın tanınmasında oldukça etkili olmuş. *Livre des Merveilles du Monde* [Dünyanın Harikaları Kitabı/ Marco Polo’nun Gezileri] adıyla bilinen *Il Milione* kitabında Müslüman kıyafetlerini anlattığı bölümde, Musul’da yapıldığından ve Mussolini adlı tüccarlarca satıldığından bahsetmiş.

Geleneksel Hint kıyafetleri olan sarilerin ve jamaaların yapımında da kullanılan, Avrupa’nın –özellikle de İngiliz aristokrasisinin– gözdesi bu kumaşın ortadan yok oluş nedeni tahmin edeceğiniz gibi İngiltere.

Muslinin endüstriyel olarak üretilmesi 1750 Fransa’sına dayanıyor. O kadar ki Tarare kentinde her beş yılda bir yapılan *Mousselines* festivalleri var. (*Muslin Düğünleri* dedikleri kavram 36 yıllık evliliğe denk gelecek şekilde açıklanıyor.)

Muslin yıllar içinde birçok alanda çok farklı amaçlarla kullanılacak. Tiyatro, fotoğraf, mutfak, arıcılık, ilaç, erken havacılık vs.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin 1793 yılında Babür İmparatorluğunu ele geçirmesi, yaklaşık 100 yıl sonra bölgenin İngiliz egemenliği altına alınması, ardından her zamanki taktikleri...

18. yüzyılın sonlarında Dakka Muslini’nin üretimine müdahale edilmesiyle başlayan süreç, daha ucuza daha fazla miktarda kumaş üretmeleri için yapılan baskı, üreticilerin zor duruma düşmesi, rekabetin körüklenmesi ve tabii ki halka İngiliz kumaşının kullanılması konusundaki dayatmalarıyla de-

vam ediyor ve kumaşı yok etmesiyle sonlanıyor. Tipik İngiliz stratejisi, *ya benimsin ya kara toprağın*.

1800'lü yıllarda dünyanın %35'ine sahip olan Avrupalıların 19. yüzyıl sonunda oranı %84'e çıkarmasının, Asya'nın %56,5'ini ve Afrika'nın %90'ını ele geçirmesinin ardında saklı çokça acı hikâye, strateji var ki, bu örnekler konu para, hırs, güç olduğunda ülkelerin, emperyalizmin neler yapabileceğine dikkat çekmek babında bence çok önemli.

Misal **"Bulunmaz Hint Kumaşı"** deyiminin hikâyesi de bir başka örnek.

Ama önce muslinin hikâyesini okuyunca aklına tülbent, gazlı bez gelen, nereden gelmiş diye merak eden dostlar için heves ettim, kısacık bir şeyler yazıp çıkacağım.

Çünkü meraklının halinden hevesli anlar.

İnceliği ve dokumasıyla aşına olduğumuz tülbent, eskilerin deyimiyle *dülbend*'in kelime kökeni Farsça *dulbend*'e dayanıyor, *kavuk üstüne sarılan sarık, dolak*. Buradaki *band/bend, bağ* manasında. Haliyle tülbent nasıl ki başa bağlanıyorsa nalbant nala, kalebent de kaleye bağlanabilir.

Gazlı bez... Hani çoğumuzun gazlı olduğunu düşündüğü, cerrahide kullanılan bezin gazla bağlantısı olmadığı açık ama etimolojisi biraz karışık. Karışıklık, nihai kökenindeki belirsizlikten ötürü. İngilizcede *gauze pads* olarak anılıyor ve onlara da Fransızca *gaze*'den geçmiş. *Gaze*, cerrahide kullanılan gevşek dokunmuş bez anlamında.

Onların da kelimeyi Arapça *kazz* ya da Orta Farsça *kaç, kaj* yani ham ipek kumaştan aldığı bilgisi mevcut. Ancak öteki bir inanç da adın Filistin'in *Gazze* şehrinden geldiği. Filistin'in ortaçağda dokumacılıkta ileri gelmiş bir bölge olduğu ve *gazzatum*

adlı ipekten dokunan ince kumaşlarının varlığı bilinmekte. Ortaçağ Avrupa'sında, Hristiyan olmayanlara ticaret yasaklanmasına rağmen *gazzatumun* 13. yüzyıl başlarında Gazze'den ithal edildiği –Avrupa'da dini tarikat mensuplarının giymesi yasaklansa da– kendine önemli pazar oluşturduğu bilgisiyle beraber geçiyor.

Şehir isimlerinden dilimize yerleşmiş daha çok örnek var elbette.

ŞEHİR İSİMLERİNDEN DİLİMİZE YERLEŞEN KELİMELER

Daniska mesela. Hatta “saçmalığın daniskası” olarak kullandığımız söz öbeğinde de geçer. Daniskanın nereden geldiğini anlamak için 12. yüzyıldan beri Polonya ile Almanya arasında ihtilaflara konu olmuş, iki ülke için adeta hırs mücadelesi haline gelmiş olan Almanca Danzig, Lehçe Gdansk şehrine kadar uzanmak gerekiyor.

Çünkü “*Bir şeyin en uç noktası, en iyisi, en âlâsı*” anlamında kullandığımız Daniska, 1920 yılında kurulmuş olan *Danzig Serbest Şehri*'nden türemiş.

Baltık Denizi kıyısında, limanlar kenti olan *Danzig* (o dönemde Almanların himayesinde. II. Dünya Savaşı sonrasında Polonya'ya bağlanacak) yoluyla Almanya'dan gelen, kalitesiyle meşhur bu malların üzerinde yer alan damgalardan dolayı “*en iyisi, en sağlamı, en kalitelisi*” anlamında kullanılarak dilimize uyarlanmış ve “*daniska, daniskası*” olmuş.

Kolonya/Köln

İlk zamanlarda tıbbi amaçla kullanılan Kolonya, Almanya'nın *Cologne/Köln* şehrinden geldiği içindir ki adı literatürde “*Köln Suyu*” olarak geçer.

14. yüzyılda Floransa'daki Santa Maria Manastırı rahipleri tarafından kullanılsa da, hatta Macaristan Kraliçesi Elisabeth için üretildiği söylene de miladı 1709 sayılıyor.

Parfüm üreticisi, İtalyan Giovanni Paolo Feminis'in Floransa gezisinde *Macar Suyu* olarak bilinen "*Aqua Regina*"nın (*Kraliçenin Suyu*) formülünü keşişlerden öğrenmesi, Almanya'ya dönünce karışımın içine limon, portakal ve bergamot gibi esanslar ilave etmesi, 1709 yılında seri üretime geçmesi, Köln Üniversitesinin de kolonyayı *tıbbi ürün* olarak onaylamasıyla Avrupa'da yaygınlaşmış. Kokusu ve ferahlık vermesinden mütevellit ilk zamanlar adı "*Eau Admirable*" yani "*Hayranlık Verici Su*" olmuş, sonrasında da "*Köln Suyu*" yani "*Kölnisch Wasser/Eau de Cologne*."

Hamburger/Hamburg

Hamburger'in tarihi Orta Asya'ya, Tatarlara kadar uzanıyor. Savaşçı Tatar atlıları çiğ olarak yedikleri etleri uzun seferlere çıktıkları zaman eyerlerinin altına koyarlarmış. Seyahat esnasında atın hareketleri sonucu etin yumuşamasından, bir nevi az pişmiş vaziyete gelmesinden dolayı daha kolay çiğnebildiğini keşfetmişler. Üzerine tuz, biber ve soğan da ekleyip daha lezzetli hale getirmişler (Tatar Bifteği).

19. yüzyıl sonlarında Almanya'nın Hamburg şehrinden bir tüccarın bunu keşfetmesi, ülkesine götürüp pişirerek sunmasıyla adı "*Hamburg'a ait*" anlamında **Hamburger** oluvermiş.

Sonrasında da İngiltere'ye ve Amerika'ya gidecek. Amerika'nın, I. Dünya Savaşı sonu-Büyük Buhran başlangıcı döneminde ülkenin sosyo-ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, halkı hızlı ve ucuz yiyeceklere teşvik etmek için pazarlaması ve sahiplenmesiyle geniş kitlelere yayılacak. Ezcümle, popülerliği Amerika'dan olsa da adı Hamburg'dan, ilk hali de Tatarlardan.

Lepiska/Leipzig

Almanya'dan son bir ekleme daha yapalım. Genelde uzun, sarı, parlak renkte, ipek gibi yumuşak saçlar için söylediğimiz **lepiska**'da Almanya'nın sarı renkli ipekleriyle ünlü Leipzig şehrinden geliyor.

Misina, İtalya'nın Messina şehrinden,

Jean, İtalya'nın Genoa (Fransızca adı Gênes) şehrinden,

Fayans, İtalya'nın Faenza şehrinden,

Denim, Fransa'nın Nîmes şehrinden...

Burada biraz duralım. Yok yok, yorulmaktan değil, bizde kot denmesinin ardında yatan hikâyeye kısaca göz atmak için... Eminim kot pantolonların -ya da Cenova/Genoa adından moda yerleşen haliyle jean'in- çoğumuzun hayatında önemli yeri olmuştur. Belki bir dönem, belki halen.

Hikâye, kariyerine terzi çırağı olarak başlayan, Fransa'nın ünlü terzi okulu *La Deveze Derrox*'ta eğitim alan Muhteşem adlı bir genç adamın 1940'larda Fransa'nın Nîmes bölgesinde gördüğü kumaşın (*de nîmes* yani *denim*) sağlamlığına ve dikim tarzına hayran kalması, Türkiye'de üretmek için kolları sıvamasıyla başlıyor.

Kumaş, sağlamlığı sayesinde köylüler ve işçiler tarafından çok tutulunca, **Muhteşem Kot Bey**'in soyadıyla 1960 yılında markalaşır ve mağazaları açılır. Dilimize de **Kot** olarak yerleşir.

Kısa ekleme; *denim*, *jean* kumaş, sağlamlığından dolayı 1850'lerde Amerika'da çadır bezi üreticisi olan Levi Strauss ve terzi Jacob Davis tarafından maden işçileri için üretiliyor ve II. Dünya Savaşı sonrası, özellikle ünlü isimlerin de kullanmaya başlamasıyla **furya** haline geliyor ve **Levi's** adıyla gençliğin sembolü oluyor.

Furya da İtalyanca *furia*, yani *kudurma*, *çılgınlık* anlamında.

Kot pantolonların ön cebinin üzerindeki minik cep ise zincirli cep saatlerini koymak için tasarlanmış. Zira zincirli cep saatleri o dönemler erkekler arasında oldukça modaydı.

Konuyu cep saatinden alıp ilk kol saatlerinin kadınlar için üretildiği bilgisine giresim de vardı ama o konu sadece kol saatiyle bitmez, kadından erkeğe, erkekten kadına rol değiştiren nice ilginç örnek var deyip bunları ilerleyen sayfalarda anlatmaya karar verince kaldığım yerden devam etme şansım oldu. Böylece,

Parmesan'ın İtalya'nın Parma şehrinden geldiğini,

Muslin'in Irak'ın Musul'undan,

Şanti'nin (kremşanti) Fransa'nın Chantilly şehrinden,

Bordo'nun Fransa Bordeaux'dan,

Moka'nın, yani kahve zincirlerinin ürünlerinden, oldukça ince çekilmiş kahveyle yapılan *caffe mocha*'nın adını Yemen'in Kızıldeniz'deki limanı Muha'dan (Mokha, Mukha) aldığından,

Maroken'in Fas, Marakeş'ten,

Çarliston'un (biberi ve dansı olan), ABD'nin Charleston şehrinden,

Astragan'ın Rusya, Astrahan'dan,

Bir tür terlik olan tokyo'nun Japonya'nın Tokyo'sundan,

Medeni'nin, Medine şehrinden,

Nihavent'in, İran, Nihâvend'ten,

Parşömen'in, Antik Pergamon yani Bergama'dan geldiğini yazma şansım oldu...

Bunu kısaca açalım... MÖ 2. yüzyıl, Bergama akropolündeki kütüphanenin çok gelişmesi Mısır'ın zoruna gitmiş olmalı ki Bergama'ya papirüs ihracatını durdurmuş. Bergamalılar da sorunu hayvan derisinden yaptıkları **pergamene** kâğıdıyla çözmüşler. Fransızcaya *parchemin* olarak Latince *pergamena*'dan geçen kelime, dilimize de **parşömen** olarak geçmiş.

Bir zeytin çeşidi olan **Kalamata**, Yunanistan'ın **Kalamata** şehrinden gelmiş.

Mesela bizden, **Ankara**'dan, dünyaya yayılan **Angora** var. **Ankara** Keçisi'nin kılından elde edilen bir iplikle dokunmasından dolayı adı **Angora** olmuş. (Evvelinde **Ankara** Tavşanı'nın da pek meşhur olduğunu, aynı şekilde onun tüyünün de dokumalarda kullanıldığını parantez içine girelim.)

Hindistan-İngiltere diyorduk ki konu buralara geldi. Baştan sohbet tadında olacak demiştim. Sohbet ederken de böyle değil midir? Bir yerden başlarsınız, o bu derken bir de bakmışsınız konu bambaşka yerlere uzanmış... Bir an fark edersiniz, dilinizde şu soru: "*Nerede kalmıştım?*" ya da "*Ben ne anlatıyordum?*"

O kadar kaptırmışım ki önümde bilgisayar ve notlarım olmasa belki de bulamayabilirdim izleyen konumuzu...

BULUNMAZ HİNT KUMAŞI

Karşınıza romanlarımda yer verdiğim bilgilerden tamamen farklı bilgi ve konularla çıkmaya özen göstersem de anlattığım konuyu tamamlanmak adına bu bilginin mükerrer olduğunu belirtmek isterim. **Bulunmaz Hint Kumaşı**. Ama daha detaylı haliyle...

Adını Indus Nehrinden alan India (Hindistan), tarih öncesinden beri insanların yaşadığı, ortak bir kültür oluşturan topraklar. Sağında Pers (bugünkü İran) toprakları, öteki tarafta devasa Çin, Indus Vadisi, Hint Okyanusu... İnançlarının gücü ve renkliliği, verimli toprakları, stratejik konumu, pamuğunun bolluğu, kömürü, demiri, çayı, ipeği, büyük işgücü ve kalabalık nüfusuyla gelişmek, sömürmek, ticarette tekelleşmek isteyen ülkeler için de hedef.

İştahları kabaran İngilizler, sihre, keramete, kismete gerek duymuyor, el çabukluğu marifet diyerek 1612'de *East India Company* (Doğu Hindistan Şirketi) aracılığıyla Hindistan'ın önemli şehirlerinde ticari merkezler kuruyor ve 1803'e kadar –Pencap bölgesi hariç– ülkenin tamamını sömürgeleştiriyorlar. (İngiltere, Hindistan'ı 1874'e kadar bu şekilde sömürecek. Sonrası da dolaylı yoldan.)

Verimli Hint pamuğunu, ucuz işgücüyle üretilmesini sağladıktan sonra gemilerle İngiltere'ye taşıyor, makinelerle kumaşa çeviriyor. Üretim mühim ama daha mühimi pazarlamak. Pazarlardan biri tabii ki nüfusun yoğun olduğu Hindistan sömürgesi. Ancak ummadıkları bir şey oluyor, Hintliler kumaşı beğenmiyor (İngilizlere karşı tavırlı olmaları da önemli etken) ve kendi dokudukları kumaşı kullanmaya devam ediyorlar.

İşte asıl mevzu burası, engel olmak için başvurdukları yöntem. “Kendi tekstil mallarını rakipsiz kılmak isteyen İngilizlerin, Hint tekstil sanayisini ayakta tutan, Hint kumaşı dokuyan binlerce ustanın parmaklarını kestirmesi (özellikle de düğüm atamasınlar diye başparmaklarını), böylelikle pazara ve bölgedeki ticarete hâkim olmaları. Kumaşın dokunmasının zorluğu yüzünden Hint kumaşı üretilemez, haliyle bulunmaz oluyor” diyor bazı yayınlar. İngilizler 1772 tarihli bir raporun yanlış okunduğunu ve dolayısıyla bu iddianın yayıldığını söyleyerek reddediyorlar.

Bazı kaynaklar da ustaların İngilizlerin emrinde çalışmamak için parmaklarını kendilerinin kestiğini iddia ediyor, bazıları da “Lokal bir olaydı, sayılar abartıldı” diyor. Doğrudan ya da dolaylı, İngilizler kesti ya da kendileri kesti, sonuç olarak orijinal muslin kalmıyor, Hint dokumaları azalıyor, meydan İngilizlere, kumaşlarına, giysilerine kalıyor. Bizim de dilimize deyimi...

Kaynak yaratmak ya da yok etmek kimin işine gelir, kimin için kolay ve sürdürülebilirse neticeyi o yazar. Özgür olabilmek, tarih yazımının ve insanlığın önkoşuludur. Hangi sömürge sömürenin, hangi köle sahibinin yanlışlarını tüm çıplaklığıyla dünyaya duyurabilmiş ki.

Keşke romanımda, sayfa 201-211’de *Krizol* ve *Kırmızı Fes* olayını, hatta farklı konularda nicesini, Çerkes Sürgünü ve Soykırımı’nı ele aldığım *Adsız Roman*’da da İngilizlerin başta kumaş olmak üzere başka mamullerin ticaretini yapmak için uyguladığı sinsi stratejileri yazdığım için şimdilik daha fazla örneğe girmeyeceğim. (Reklam gibi oldu farkındayım ama kusura her kadı kızında, bu kadarcık reklam her yazarda olur.)

Diyeceğim o ki, sadece sudaki balıkların kavgasının değil, dünyadaki pek çok savaşın ve sömürünün ardında var oldukları bilinen gerçek. Mücadelenin, menfaatin, sömürünün olduğu yerde olay da bitmez, strateji de, trajedi de.

Çünkü menfaat ve ahlakın bir arada yaşaması mümkün değil. Çünkü menfaat yaşamak, ahlak ise yaşatmak ister.

Ancak bir terim daha var ki, literatüre adını ilginç hikâyesiyle yazdırdı. Siyaset ve ekonomiyle ilgilenenler iyi bilir,

“Biz de bilsek” diyenlerin olacağını düşünerek **Kobra Etkisi**’ni (*Cobra Effect*) anlatacağım. Yetinmeyecek, bizden deyimlerle konuyu pekiştirmeye çalışacağım.

Çünkü meraklı ve detaycı olmak bunu gerektirir.

KOBRA ETKİSİ (Cobra Effect)

Kimliğimizi aklımız, kişiliğimizi erdemlerimiz, davranışlarımızı düşüncelerimiz belirler.

Eylemlerimizi de bazen verilen teşvikler, bazen de uygulanan cezalar.

Hikâyemiz teşvikin sonuçlarına mercek tutmaktadır. Özellikle de ekonomi-politika alanında ne denli mühim olduğuna ve aynı zamanda teşvikte en etkili yöntem olan ödülün (hele ki bu ödül paraysa) insanoğlunun aklını nasıl etkilediğine ve de eylemlerini şekillendirdiğine... Bazen dize getirdiğine, ama bazen de geri teptiğine.

Yer Hindistan (Delhi). Sömürge yılları. İngiliz yetkililer, yerleşimciler ve askerler bölgenin ekolojik sistemi nedeniyle sorun yaşamaya başlıyorlar. Nedeni; yılan türlerinin ve zehirli kobra yılanının Hindistan’da bir hayli fazla olması. Hindistan halkı duruma alışkın, ancak İngiliz askerler alışık olmadıkları bu durum karşısında bir hayli huzursuz. Yılanlardan nasıl korunacaklarını bilmedikleri için büyük zayıat veriyorlar.

Yetkililer düşünüyor, tarih boyunca şaşmayan, bilindik fikri uygulamaya koyuyorlar. *Teşvik ve ödül*... Bir nevi sende olanı, olmayana vererek taraftar toplama çabası... Fakir ve cahil toplumlarda en geçerli ve en etkili ödülün para olduğunu bildikleri için kararı çabucak veriyorlar.

İngiliz vali, Hint halkına yapıyor duyuruyu:

“Öldürüp getirdiğiniz her yılan ya da derisi için 1 Sterlin.”

Plan bir süre harika işliyor. Yeni gelir kapısı edinen fakir halk da uygulamadan bir hayli memnun. Ancak yılan nüfusunun epeyce azalması Hintlileri huzursuz etmeye başlıyor. İmkânsızlıklar çareler yaratır misali, düşünüyorlar ve onlar da tarih boyunca şaşmayan bir başka davranış modelini uygulamaya koyuyorlar. *Kurnazlık...*

“Sokaktaki yılanları yakalamak için uğraşmak yerine evlerde, çiftliklerde yılan üretilip, yetiştirip, öldürüp İngilizlere satmak...”

Bu fikir yeni bir sektörün de doğmasına vesile oluyor. **Kobra Yetiştiriciliği.**

Plan bir süre harika işliyor. Ama İngilizler kasalarındaki paranın gün geçtikçe azaldığını ancak yılanların çoğaldığını görünce huzursuz olmaya başlıyor. Ardında bir bit yeniği olduğunu anlıyorlar tabii.

Bit yeniği demişken, “yenik,” *bir hayvanın ya da bir böceğin bir şeyi yiyerek onda bıraktığı iz anlamında.*

Hintlilerin kurnazlığı karşısında aptal konumuna düştüklerini fark edince de uygulamadan vazgeçiyorlar. Duruma sinirlenen, ellerindeki yılanların para etmeyeceğini anlayan Hintliler de bütün yılanları üremeye devam etmeleri için doğaya bırakıyor.

Sonuç olarak, yılan sayısı İngilizlerin duruma el attığı güne oranla çok daha fazlalaşıyor.

Literatüre **Kobra Etkisi** olarak yerleşen kavram, özellikle siyaset ve ekonomi alanında, “durumu kontrol altına almak

için yapılan müdahaleler sonucu durumun eskisinden çok daha kötü hale gelmesini” anlatmak için kullanılıyor.

Ek olarak, kökeninin Antik Mısır’a dayandığı düşünülen, kobra yetiştiriciliğinden sonra yaygınlaşarak günümüze kadar gelen geleneksel bir meslek var. **Yılan Oynatıcılığı**. Gösterilerde genellikle kobralar kullanılıyor, ancak bilinenin aksine kobralar mziğı duyunca dans etmiyor. Çünkü yılanların dış kulağı yok, bu nedenle halk arasında sağır oldukları düşünülüyor. Ancak i kulaklarına ek olarak, çene kemiğine bağlı, titreşimleri algılayan “*kuadrat*” adında bir kemik var. Salınmasının, dışarıdan dans ediyor gibi görünmesinin ardında yatan da kobranın saldırmadan önce dik durarak savunma pozisyonuna geçmesi, tehdit olarak algıladığı, “*pungi*” isimli üflemeli çalgının (en fazla kullanılan) titreşimini, hareketini takip etmesi. **Naag Panchami** olarak bilinen yılan oynatıcıları, bu gösteriler için kobraların en uysalı olan Asya kobralarını tercih ediyor. Öte yandan bazıları da tehlikeyi tamamen ortadan kaldırmak için yılanların dışlerini söküyor, bazen de çenelerini eziyor ve ağzını fark edilmeyecek şekilde dikeyiyor. 1972 tarihli Doğal Yaşamı Koruma Kanununca yasaklanması sonrası yılan oynatıcılarının sayıları azalsa da halen varlar ve **Saperalar** kabilesi en bilinenleri.

Kobra Etkisi’ne benzeyen pek çok örnek var aslında. Georgia’da da yabandomuzları için uygulanmış, kuyruk getirene 40 Dolar. Avcılar, hemen en güzel yemlerle tuzaklar kurmuş ama domuzlar tuzaklardan nasıl sakınılacağını öğrenip, üstüne üstlük bu besleyici yemlerle de azalmak bir yana iyice palazlanmışlar.

Keza Fransa sömürgesi altındaki Güneydoğu Asya'da bulunan Hindin'de yaşanan olay da vahim sonucu nedeniyle önemli...

Önemli diye bir vurgu varsa yazmak için de sebep var demektir.

Ama söz, çok kısa ve öz...

Yıl 1897. Vietnam'ın Hanoi kentine yerleşen Fransız vali Paul Doumer, bölgeyi gelişmiş bir kente dönüştürme görevini üstleniyor. Onlarca kilometre uzunluğundaki drenaj kanallarının yapımı da görevlerinin içinde. 1902 senesinde kanalların bir anda yoğun bir şekilde sıçanlarla dolması üzerine halktan destek istemeye mecbur kalan Vali Doumer, halka "öldürdükleri sıçanların kuyruklarını getirenlerle karşılığında para ödülü verileceğini" duyuruyor. Ancak çok sayıda kuyruk birikmesine rağmen sıçanların sayılarının azalmadığı, bilakis çoğaldığı ve de ilginç bir şekilde kuyruksuz yeni bir sıçan türünün kanallarda gezindiği fark edilince halkın hilesi ortaya çıkıyor.

Vali, ödül programını sonlandırıyor, ancak 1906'ya gelindiğinde sıçanların çokluğu yüzünden artan veba vakaları başlarına daha büyük dert oluyor.

Problemlere çözüm düşünürken, bulduğumuz çözümün etkilerini hesaplayamazsak bedeli ağır olabilir.

Bu örnek, hemen hemen tüm bilimlerde karşımıza çıkan ama özellikle iktisat alanında kullanımı yaygın olan bir analiz yöntemini de getiriyor akla. Latincesi *Ceteris Paribus*, izahı "diğer tüm durumlar sabitken..."

Yani deniliyor ki, *değişkenlerin muhtemel etkilerini hesaba katmazsanız doğru kararlar alamazsınız.*

Değişime ayak uydurmak, geniş perspektiften bakmak, analitik düşünmek önemli. Bireysel olarak da, toplumsal olarak da. Sadece ekonomide değil, siyasette de... Aksi halde kurgulanan oyunları da, stratejileri de göremeyiz.

İngiltere'den girmişken, strateji demişken, yakın coğrafyadan **İran-İngiltere-Şeker** örneğiyle devam edelim. Tatlı yiyelim tatlı konuşalım tamam ama ağzımızın tadı kaçmasın diye sorgulamaktan da geri kalmayalım. Aydınlansın diye şu kirli yüzler... Hiç durmadan savaşılim cehaletle.

Girizgâh tamamsa, İran'dan şekerli bir fetva uzanalım...

İRAN-İNGİLTERE-ŞEKER

“Unutmayalım ki, din neyle besleniyorsa ona hizmet edecektir. Parayla besleniyorsa paraya, ahlakla besleniyorsa ahlakla.”

İran'da eskiden tatlandırmak için çaya hurma veya üzüm katılırmış... İran'a şeker satamayan İngiltere, her zamanki uyanıklığıyla bulmuş yöntemi. İranlı mollaları, satıştan %10 komisyon teklif ederek fetva vermeye ikna etmiş. (Bakın sonrasında işler nasıl da değişecek, olaylar hangi boyuta gelecektir?)

Mollalar cuma hutbesinde vermiş vaazı:

“Siz Allah'ın nimeti olan hurma ve üzümü nasıl olur da çaya katarsınız? Bundan böyle şeker katacaksınız.”

Mollanın vaazına karşı çıkmak olur mu? Zinhardt... Çıkılmamış tabii, halk çayına şeker koymaya başlamış. Ancak İngiltere bir süre sonra “hedefledikleri satış miktarına ulaşamadıkları” gerekçesiyle, mollalara satıştan verdiği payı geri çekmek istemiş. Haliyle ortalık karışmış.

Duruma öfkelenen mollalardan yeni fetva gelmiş ilk hutbede:

“Gâvur icadı şekeri çaya katmak caiz değildir.”

Fetva bu, sorgulamak haşa, kimin haddine. İran halkı şekerleri sokaklara dökerek, tövbe ederek eski usule geri dönmüş. Rant tekeri dönsün isteyen İngiliz şirketler de komisyonun yüzdesini artırmak zorunda kalmış.

Mollalarla yeniden pazarlığa oturmuş ve mollaların %10'dan %20'ye çıkan komisyon teklifini kabul etmek durumunda kalmışlar.

Mollalar ilk cuma namazında söylemi değiştirmiş.

“Biz size çaya şeker katmayın dedik ama sokaklara dökün demedik. Şekerleri sokaklara dökmeyeceksiniz, çaya batıracak ve böylece gâvur icadı şekere boy abdesti aldırarak içeceksiniz.”

Sizi bilmem ama ben bu olayı ilk duyduğumda çok gülmüştüm. Aramızda kalsın “şekere boy abdesti aldırarak” fikrini de zekice bulmuştum. Hırsız, düzenbazı imana getiremeyen boy abdestinin şekeri caiz kıldığına inanıyorlar ya, bu cehalet insana kim bilir daha neler yaptırır.

Ne ilginçtir ki, eskiden inaçlı olmak yetmezdi, inandırıcı da olmak gerekirdi. Artık şeklen ve zikren inançlı görünmek bile inanılması için yetiyor. İnsanlar çoğu zaman meseleyi *dava* sanıyor, oysa ardında para, rant ya da fırsat arayışı yatıyor.

Madem İran dedik, İranlı sosyolog, düşünür ve yazar Ali Şeriati'den de şu söz iyi gider konunun sonuna.

“Ben her biçimiyle kapitalizmi faiz olarak kabul ediyorum, ama molla onu ne yapmak istiyor? Bunu yorumlamak, bir şekilde İslamileştirmek ve payını da almak istiyor.”

Yani *“Para tarafından beslendiği müddetçe din, paranın hizmetinde olacaktır.”*

İran-İngiltere örneğini verince, bilim dışı uygulamalarla çağın gerisinde kalmış, kaldırılmış irili ufaklı 50 civarındaki İslam ülkesinde yaşanan sorunlar geliyor akla. ABD'nin tehdit olarak algıladığı ülkelere, özellikle İran, Pakistan, Afganistan'a dolaylı ve doğrudan etkisi de...

Gerçi çok da geçmişe ve uzağa gitmeye gerek yok. 1940'larda ihracatımızın en önemli üç kaleminden biri olan zeytinimiz üzerine oynanan oyunlar da benzer minvalde... "Zeytinyağı yiyemem aman" türküsüyle yapılan propaganda, zeytinyağının yanma derecesi en yüksek sıvı yağlardan biri olmasına rağmen "Zeytinyağı ısındığında kanser yapıyor" söylentisiyle kötülenmesi, zeytin ağaçlarına ve üretime göz koyan ABD'nin etkisiyle zeytinyağı ihracatının sınırlandırılması, ABD'nin elindeki mısır stokunu eritmek için Marshall Yardımı'yla Türkiye'ye mısırozü yağı aldırılması ve ilk margarin fabrikasının kurulmasının şart olarak koyulması ve hepimizi allayıp pulladıkları margarine talim ettirmeleri de benzer niyetin uzantısı olması bakımından dikkat çekici bir örnek. Ama *Keşke* romanımda nedenleriyle ve nasıllarıyla detaylı yazdığım için burada uzatmak istemedim...

Ama bazı sözler var ki akla gelince yazmadan geçilmiyor... Mesela Winston Churchill'in bizi de hedef alan bir sözü: *"Türkleri savaşarak, asker ve savaş kullanarak asla yene-
mezsiniz. Türklerin din adamlarını ele geçirip onları kulla-
nın. Onlar devleti yıkarlar..."*

Bitmedi elbette, akla gelen dile de gelsin.

ABD'nin Türkiye eski büyükelçisi, aynı zamanda Lozan Konferansında Amerikan temsilcisi, iki dünya savaşında önemli görevler üstlenen delege Joseph Grew'in ABD'ye gönderdiği gizli mesajı: *"Atatürk liderliğinde genç Türkiye Cumhuriyeti bilimsel yolla almış olduğu ivmeyle her alanda çok fazla gelişme göstermektedir, ki bu bizim Ortadoğu'da ileriki yıllarda çok pasif kalacağımızın, Türkiye Cumhuriyeti'nin de bölgede çok güçlü bir şekilde söz sahibi olacağı-
nın göstergesidir. Türkler üstün kabiliyette bir millet, an-
cak yolları İslam'la kesilebilir. Bu kanaat ziyadesiyle bende
oluşturdu. Bu milleti ne kadar karanlığa itersek, bölgedeki*

çıkartmalarımıza o kadar hizmet etmiş oluruz. Ancak bu yolla Türklerin önü kesilebilir ve biliyorsunuz ki yakın tarih bunun numuneleriyle doludur.”

Bitir mi hazmedemeyenin sızısı. Bitmez... ABD Başkanı Bill Clinton, Türkiye ziyaretinde yaptığı bir konuşmada İslam dünyasının bir halifesinin olmamasının getirdiği mahzurların üzerinde dururken, bu müessesenin Türkiye üzerinde yeniden kurulması hususunda imalarda bulunmamış mıydı?

İngiltere-ABD güdümlü hilafet projesi stratejileri, anlayabilenler için delil, söylediği şu cümle de niyetin ispatı sayılmaz mıydı?

“ABD kontrolündeki bir halifeyle İslam dünyasını yönetmek, bizim için en masrafsız yoldur.”

Ve ABD’nin tanınmış siyaset bilimcisi S. Huntington da emellerine ulaşmak için –sözümüne nasihat verir gibi– *“Türkiye Atatürk’ün mirasını reddetmelidir”* dememiş miydi?

Nasihatler dile gelmişken, eski bir üst düzey CIA yetkilisi, yazar Graham Fuller’in, *“Kemalizme son verin, Osmanlıyla övünün”* dediği unutulur muydu?

Zihninden sızanlar yetmedi, gözümün önünde de cümleler belirdi. İlki, Alman Ortadoğu uzmanı Kurt Ziemke’in 1930 baskısı *Die Neue Türkei* [Yeni Türkiye] kitabında geçen bir cümle:

“Yapılması gereken, Kemalist Cumhuriyet’in hem din düşmanı hem de Kürt düşmanı olduğu temasını gündeme getirip işlemektir.”

Hemen ardından, *“Türkleri Orta Asya’ya sürmek lazım”* diyen Türk düşmanı İngiltere eski başbakanı Lloyd George’un itirafı: *“Birkaç yüzyılda bir dâhi yetişir, bu sefer maalesef Türklere nasip oldu.”*

Lloyd George’un 1923 yılında Lordlar Kamarası’nda söylediği şu cümle bile “maalesef”in altını doldurmaya kâfi:

“Şimdi Türkler bir devlet kurdu. Timur gibi zalim bir asker Türkleri yeniden diriltti. Ancak kutsal amaçlarımızdan vazgeçmeyeceğiz. Biliyoruz ki, Türkler ne olduğunu bilmedikleri bir dine inanıyor. Türkleri bu dinle, yani İslam’la yıkacağız. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak bütün imamların bizim amaçlarımıza hizmet etmesi gerekiyor. İngiliz istihbaratının birinci görevi budur.”

Bitmedi, bitmeyecek elbette... Gördüklerimiz ayrı, duyduklarımız ayrı, ama niyet, zihniyet aynı.

Çünkü onlar için şanssızlık, bizim için şans, onlar için maalesef, bizim için iyi ki... Niyetleri bilen ve ileride olabilecekleri tahmin eden, emperyalist güçlerin hamlelerini sezen Atatürk’ün zamanında aldığı önlemler de, nasihatleri de tam da bunun içindi. Sözleri ve icraatları da bu tehlikeyi duyurmak için. Gözümüzün önünden hiç gitmesin, gözden kaçmasın diye hatırlatmak istedim:

“Softa sınıfının din simsarlığına izin verilmemelidir. Din-den maddi menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir. İşte bu duruma karşıyız ve buna müsaade etmiyoruz.”

“Laik hükümet kavramından dinsizlik manası çıkarmaya çalışan fesatçılara fırsat vermeyiniz.”

Ve özellikle şu sözleri tekrar tekrar okumalı:

“Din ve mezhep hiçbir zaman politika aleti olarak kullanılamaz.”

“Bizi yanlış yola sevk eden soysuzlar bilirsiniz ki çok kere din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep din kuralları sözleriyle aldatagelmışlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz. Görürsünüz ki milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi (örtüsü) altındaki küfür ve melanetten (kötülükten) gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırdılar. Halbuki elhamdülillah hepimiz Müslümanız, hepimiz dindarız.”

“Kendi tarihini bilmeyen bir millet yok olmaya mahkûmdur.”

Bilmek için okumak lazım, anlamak için sorgulamak. Ama birbirimizi ötekileştirmeden, inançlarımıza saygı duyarak, birlikte ne kadar güçlü olduğumuzu, kurtuluş mücadelemizde dünyaya verdiğimiz dersi, tarihimizi unutmuyarak. Çünkü kuyruk acısı olanlar yüzyıldır bu hezimetini unutmadı. Görüldüğü üzere unutmaya da niyetleri yok... Biz de unutmayalım, gerçeklerden sapmayalım. Atalar boşuna dememiş, *“Gücün azalırsa, düşmanı kapıda bulursun...”*

Kobra Etkisi'ne benzer içerikte, aynı zamanda liyakatin ve ekosistemin önemine vurgu yapan, yine tarihten ibret alınması gereken bir örnekle devam edelim de konuya geri dönelim... “Mao Zedong” desem “Serçe Avı” desem, “Kıtlık” desem, umuyorum ki siz de içinizden, “Yazın lütfen, merakla, heyecanla okuyoruz” diye teşvik edeceksiniz. Çok teşekkür ederim, iyi ki varsınız.

Nihayetinde teşvik de yazarın motivasyonunu artıracak en etkili güçlerden biridir.

TOPLU SERÇE AVI

Serçe Avı, Çin'de Serçe Katliamı, Mao Zedong'un Serçe Katliamı Politikası olarak tarihe geçen bu olayın sonucunda 20-30 milyon, hatta bazı kaynaklara göre çok daha fazla Çinli öldü. Sanmayın ki ilk ya da ortaçağda yaşandı, bilakis oldukça yakın bir zamanda, 20. yüzyılda gerçekleşen bir olaydı.

Açalım: Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mao Zedong, 1949 yılında komünist devrim gerçekleştirerek Çin'in başına geçiyor. Ekonomik gelişimin hızını yavaş bulan, özellikle de tarımın zayıf olduğunu düşünen Zedong, ülkesini 15 yıl için-

de Batılı devletlerin endüstriyel seviyesine taşımak için planlamalar yapmaya başlıyor.

1958 yılıyla birlikte sosyal ve ekonomik programlarla **Büyük İleri Atılım** uygulamasını hayata geçirme kararı alıyor. **Dört Haşere Kampanyası** da bu atılımın bir parçası ve sıtmadan sorumlu sivrisinekler, vebayı yayan kemirgenler, havadaki yaygın sinekler ile tahıl ve meyve yiyen serçelerin ortadan kaldırılması hedefleniyor. Serçeleri hedef alan ayağına "Serçelere Hücum Hareketi" veya "Serçelerin Soyunu Tüketme Hareketi" deniyor.

Devletin, bu zararlı türlerin, özellikle de yılda 4,5 kilogram tahıl tükettiğine inandıkları serçelerin soyunu tüketmeye

destek verenleri ödüllendireceğini duyurmasıyla, “yemleme ve tuzağa düşürme” yöntemleriyle başlanıyor katliama. Ama yeterli gelmeyeceği anlaşılnca “aç bırakma ve yorma” yöntemiyle devam ediliyor.

Şöyle bir manzara düşünün: Ülkede her yaştan insanın katılımıyla sabahtan akşama paçavralar sallanıyor, ellerde kaşıklar, kepçeler, tencere, tava çalınıyor, çığlıklar, ısıklar... amaç serçeleri olabildiğince havada tutmak ve yormak. Çünkü bu serçelerin narin ve zayıf yapılarından dolayı havada 15 dakikadan fazla kalamayacağı biliniyor.

Bitkin düşen serçelerin ve beraberinde küçük kuş türlerinin kitlesel halde ölmeye başlaması üzerine halkın motivasyonunu canlı tutmak isteyen yetkililer, ölü serçelerden yaptıkları yığınların, dağların önünde vatandaşlarla birlikte fotoğraflar çektirip yayımlıyor. Serçe katliamına çocuklar da dahil ediliyor. Derslerden çıkarılıyor, ellerine sapan veriliyor ve en fazla öldürenlere sertifikalar takdim edilerek ödüllendiriliyor.

Sonuç olarak, iki yılın sonunda ülkedeki serçelerin neredeyse tamamı katledilmiş, tarlalar da serçelerden temizlenmiş oluyor.

Ancak göz ardı ettikleri bir şey var: ekolojik denge.

1959-60'a gelindiğinde tırtıl, çekirge, yaprak biti gibi zararlıların nüfusunda korkunç oranda artış oluyor ve zararlıların tarlalara hücum etmesiyle yeni bir kaos başlıyor.

Okullar, endüstriler ve halk, bu sefer de tırtılları ve diğer zararlıları toplamak için seferber ediliyor. Velhasıl, döngü böyle devam ediyor...

Başkan Mao ve yetkililer geç de olsa anlıyorlar ki serçeler aslında bahçelere giren böcekleri yiyen, böylelikle tarım için faydalı bir tür, yokluğu da böcek istilasına sebebiyet veriyor.

Tarlalardaki böcek istilası, dönemin kuraklık ve kötü hava şartlarıyla birleşince ihtiyaç kadar mahsul alınamıyor. Başlayan gıda krizi ve kıtlık karşısında Çin çareyi Sovyetler Birliği ve Kanada'dan yardım istemekte arıyor. Neyse ki yardım eli gecikmiyor ve vagonlar dolusu serçe ülkeye getiriliyor. (Yalnız Kanada'ya "acil hayvan desteği" ödülü vermek lazım. İlerideki sayfalarda okuyacaksınız, ABD'deki **Yellowstone Ulusal Parkı**'na bozulan ekolojisini düzeltmek için de kurt yollayacaklar.)

Ancak bu süreç içinde 20 ya da 30 milyona yakın Çinli ölüyor.

Ülkenin kaderini, aynı zamanda da beslenme şeklini etkileyen bu olaydan sonra Çinliler serçelere saygı duymayı öğreniyor, hatta 1960 yılından itibaren serçeler koruma altına alınıyor. Başkan Mao'nun şu sözleri de akıllardan çıkmıyor: "Boş verin gitsin."

Bu bir kurgu değil, masal da değil. Serçelerin öldürülmesiyle başlayan, milyonlarca insanın hastalık, kıtlık, açlık yüzünden ölmesine sebep olan acı gerçek.

Çin'de birçok başka şey gibi Mao'nun rolü de adeta paradoks. Aldığı kararlar kimilerine göre Çin için reformdu, kimileri için sosyal deney, kimileri için de cinayet...

Daha fazlasını ve detaylarını merak eden dostlara, 1959 ile 1961 yılları arasında yaşanan **Büyük Çin Kıtlığı**'nın sebeplerini daha geniş çaplı okumalarını tavsiye ederim. İlerleyen yıllarda bu atılım politikaların Çin'in gelişmesinde önemli etkisi ve rolü olacaksa da o dönemde –belki farkında olunmadığı ya da bu raddeye gelineceğini hesap edemedikleri için– I. Dünya Savaşından fazla insanın, yani yaklaşık 55 milyon Çinlinin acı ve açlık içinde öldüğü gerçeği karşınıza çıkacak. Ve Çinlilerin beslenme şekillerinin ardında yatan nedenler de. Zira kötü yönetim sadece bu projeyle kalmamıştı, hükümetin yanlış tarım teknikleri kullanmadaki ısrarı ve hatalı politikalarıyla devam etmişti.

Mesela Çin hükümeti, elindeki tarım ürünlerini döviz elde edebilmek uğruna yabancı ülkelere satmış, tarım üreticilerini demir-çelik üretimine yönlendirmişti, ki kalitesiz demir pek de işe yaramayacaktı.

Yerel yönetimler, tahıl stoklarını olduğundan daha fazla, yani merkezi hükümetin duymak istediği sayılar çerçevesinde gösterdiği için gerçek veriler tutulamamış, hatta kıtlıkla ilgili eleştiri yapanlar cezalandırılmış, doktorlar ölümlerin sebebini “açlık” olarak yazamamıştı. Köylülerin elindeki son gıdalar dahi hazineye aktarılmak için ellerinden alındığından açlıkla mücadele etmeye çalışan Çinliler deri kayışlarından çorbalar yaparak karınlarını doyurmaya, zamanla da ağaç kabuklarından kedi, köpek, böceğe ne buldularsa yiyerek hayatta kalmaya çalışmışlardı. Elim yazmaya gitmese de ölen insanların etiyile beslenmek zorunda kaldıkları, evladını, anne, babasını, kardeşini, komşusunu yemek için öldürdükleri de biliniyor.

Büyük Çin Kıtlığı adeta yamyamlık vakalarını yaratırken, Çin hükümetinin yaşananları görmezden gelmesi nedeniyle ölümler de, trajediler de günden güne artırmıştı. Ancak 1961 yılıyla birlikte önlemler alınmaya başlanarak hatalı tarım politikalarından vazgeçilmesi ve 1970'lerde Amerika'dan modern tarım tesisleri için yardım alınarak tarımda önemli bir geliştirme yapılmasıyla bugünlere gelindi. (Şu anda tahıl üretiminde dünyanın tahıl ihtiyacının dörtte birini karşılayacak durumdadır.)

Ancak şurası bir gerçek ki, doğaya, canlıya saygı duymayan, hatalarından ders çıkaramayan toplumlar bedelini ödemiş ya da er geç ödeyeceklerdir.

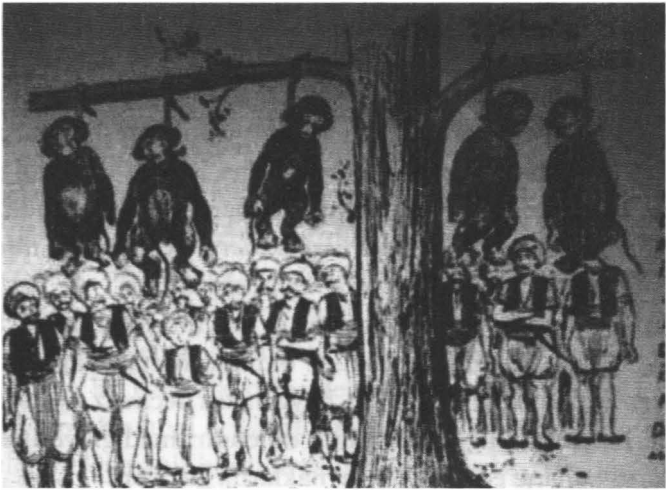
Keza kedilerin öldürülmesiyle yayılan veba, çekirge istilası, kuş gübresi olayı da farklı milletlerde yaşanan ama aynı zihniyetin uzantısı olan vakalar. Ve hikâyesine değineceğim bir başka örnek de bizden, yani **Maymun İdamları...**

Unutmayalım ki, pek çok trajedi, ardındaki yanlış stratejilerin ya da cehaletin sonucudur...

MAYMUN İDAMLARI

Kuzey Afrika'nın Osmanlı sınırları içine alınmasıyla İstanbul'a çok sayıda maymun getirilmiş.

Zeki, eğitilmeye müsait bu maymunlar, görme yeteneklerinin çok güçlü olmasının da etkisiyle, yelken ve kürek devri gemiciliğinde gözcü olarak kullanılmış. Hemen her gemide birkaç talimli maymun olur, gemilerin serenlerine, cundalarına tırmanarak ufukta gemi görür görmez, tedbirlerin alınma-

sı için kendilerine mahsus yöntemlerle aşağıdakilere haber verirlermiş.

Galata'da bugünkü Atatürk Köprüsü'nün ayağı civarında, Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii etrafında ve tersane kapısı önünde, donanma gemileri ve sair tüccar gemileri için talimli gemi maymunu yetiştirip satan esnaf dükkânları varmış.

Maymunların sadece gemicilikte değil, terzilikte, kuyumculukta da kullanıldıkları, Yemen'de bakkallık, kasaplık gibi işlerde çalıştırıldıkları da biliniyor.

“Peki ne oldu da bu denli faydası olan hayvanların neredeyse tamamı idam edildi? Suçları neydi de darağaçlarında sallandırıldılar?” diye soranlar için cevap aşağıdaki satırlarda.

Şöyle ki:

III. Murad devrinde maymunların kaderi, zengin halk tabakaları arasında bir süs ve oyuncak haline gelmeleriyle değişiyor.

III. Murad'ın imamlığını yapan, sonrasında Rumeli Kazaskeri olan Molla Abdülkerim Efendi pek mutaassıp, asabi, dediğim dedik bir zatmış. Padişaha yakınlığı sebebiyle de kor-

kusuz ve dini otorite sayıldığı için de epeyce cüretkâr. Bir gün bir kitapta okuması yahut birilerinden duyması üzerine maymunların fuhuşa alet olduğuna hüküm vermiş olmalı ki, Fatih Camii'nde verdiği bir cuma vaazında yaptığı ateşli konuşmasında "Kadınların bu maymunları fena işlerde kullandığını" dile getirmesi üzerine zavallı maymunlar halkın nezdinde, *kadınların kendilerini tatmin etmesi amacıyla kullanılan, fuhuşa alet edilen, halkı yoldan çıkaran hayvanlar* olmuş.

(Diğer yandan da bazı hocaların, maymunların kendi aralarında çiftleşmesinden rahatsız olduğu, hatta Azapkapı'nın abazan külhanlarının zavallı hayvanlara tecavüz etme girişimlerinin yaşandığı ama bunun dillendirilmediği, yerine kadınların bahane edildiği de kaynaklarda geçiyor.)

Hocanın arkasına toplanan ahali varmış Azapkapı çarşısına, basmış dükkânları, toplamış zavallı maymunları... Hep bir elden gerçekleştirmişler idamları.

Öyle üç beş değil, neredeyse maymunların tamamı. Özellikle tarih hicri 999'u gösterdiğinde, İstanbul meydanlarında, dalında maymun sallanmayan ağaç kalmadığı, iri maymunlar için özel idam sehpaları kurulduğu yazılır. O olaydan sonra Molla Abdülkerim Efendi'nin adının da *Maymunkeş İmam'a* çıktığı...

Sonuç olarak, birkaç kişinin düşmanlığı ve halkı kışkırtmasıyla yapılan idamların bedelini Osmanlı donanması ödemiş. Gözcülerini kaybeden donanmanın kalyonları, sefineleri, kadirgaları, leventleriyle birlikte Haçlılar tarafından bozguna uğratılarak yakılmış.

Eminim ki okurken bile aklınız almıyordur, ancak ne yazık ki o devirde halkın aklı da, vicdanı da almış. Üstelik bu ve bunun gibi başka örnekler de var.

Mesela yine aynı dönemlerden, yine III. Murad devrine denk gelen tarihlerde yaşanan bir olay da ilk büyük çaptaki rasathanemizin yerle bir edilmesi... Neden mi?

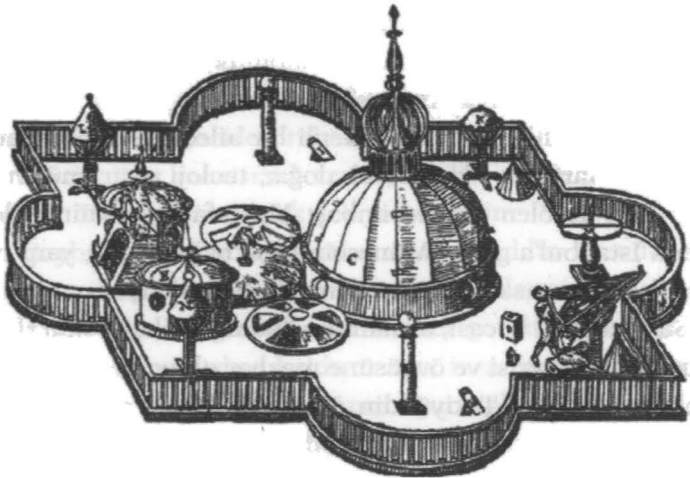
RASATHANE YANGINI/Takiyüddin'in Rasathanesi

Cehalet, bilimin düşmanıdır...

"Bilim," bilinen şey, bilgi, öğrenimle elde edilmiş demektir. *Bil* kökünden gelir ki, kökeni 8. yüzyıl başına tarihli Orhun Yazıtlarına kadar gitmektedir. Yani bilim, *bildirmek* içindir.

"Cehalet" ise *bilmeme durumu... Bilimin bildirdiklerinden habersizlik*. Bu kopukluk zamanla düşmanlığa kadar varır. Ki geçmişte vardıgı örneklerle sabit.

Böylece gelelim Rasathane Yangını'na... Öncelikle itiraf etmeliyim ki, özetlerken bu denli zorlanacağımı hiç düşünmemiştim. Konuyu araştırdığım kaynaklarda, akademik makaleler ve Osmanlı bilim araştırmalarında karşılaştığım bazı tutarsızlıklar nedeniyle çok daha detaylı irdelemek durumunda kaldım. Keza sadeleştirmesi ve özetlemesi de bir hayli yordu. Ancak konu, bağınazlığın ve cehaletin bilimin önüne nasıl geçtiğini anlamak adına oldukça önemli olduğu için pes etmedim. (Ay ve yıllar başta olmak üzere, bazı bilgilerde kay-

naklara göre ufak çapta farklılık olabileceğini şimdiden belirtmek isterim.)

Ama önce Ali Kuşçu'yu analım. Çünkü kendisi bilimsel astronomiyi Osmanlı'ya ilk sokan kişidir.

1450 yılında Semerkant Rasathanesi'ni kuran Uluğ Bey'in de öğrencisidir. Semerkant Rasathane Müdürü Kadızâde Rûmî'nin ölümüyle görevi devralan, tamamlanması için Uluğ Bey'e yardımcı olan, ancak Uluğ Bey'in öldürülmesinin ardından Akkoyunlu hükümdarı tarafından Osmanlı'yla barış sağlamak amaçlı elçi olarak yollanan Ali Kuşçu, Fatih Sultan Mehmed'in ilgisi ve daveti üzerine ailesi ve ekibiyle birlikte tekrar payitahta gelerek Ayasofya Medresesi müderrisliğine atanır. Molla Hüsrev'le birlikte Fatih Külliyesi'nin ders programını hazırlar, matematik ve astronomi dersleri de verir, aynı zamanda İstanbul'un enlem ve boylamını ölçer ve çeşitli güneş saatleri yapar. Ali Kuşçu'nun ölümünden, yani 1474'ten sonra uzun bir dönem astronomiyle bu düzeyde ilgilenen çıkmaz, ta ki 1571 senesinde Takiyüddin Efendi'nin II. Selim'in padişahlığı döneminde müneccimbaşılik görevine gelmesine kadar.

Takiyüddin Efendi (Takiyyüddin bin Maruf-i), gökbilimci, mühendis, matematikçi, mekanik bilimci, hezarfen ve Osmanlı'nın en önemli astronomlarından biri.

1521'de Kahire'de Türk kökenli bir ailede, Şeyh Muhammed bin Maruf'un oğlu olarak doğar, teoloji okur, müderris olur, 1571'de ölen müneccimbaşı Mustafa Çelebi'nin halefi olarak İstanbul'a gelir. (Müneccimbaşı, başastrolog, yani uygun olan gün ve saatleri işaretlemekle görevli kişi.)

Sultanın akıl hocası, zamanının önemli tarihçisi olan Hoca Sâdeddin'in önerisi ve övgüsüne mazhar olunca önemli vazifelere tayin edilen Takiyüddin, Mısırlı kadıların altında çalıştırılır, matematik ve astronomi bilimlerindeki başarılarından dolayı ödüllendirilir.

Astronom Uluğ Bey'in Semerkant'ta hazırlattığı "Zîc-i İl-hânî" adlı astronomi gözlem ve hesaplarının eskidiğine dair padişaha sunduğu rapordan sonra rasathanenin kurulmasında etkili rol oynar.

Sultan, din işleri için çok önemli olan tarihleri ve oruç, namaz vakitleri gibi zamanları belirlemeyi mümkün kılan yeni astronominin getirilmesini önemsemekle birlikte eski küçük rasathanelerin yeterli ve uzun ömürlü olmadığına da farkındadır.

İslami şariat ilkelerine aykırı olmayacağı, iyi ve kötü alametlerin üzerini kaldıracağına olan inancı, kullanılan eski yöntemlerin yerine bilimsel cihazların kurulması teklifi üzerine bir yer tahsis eder ve ödenek sağlar.

İlk zamanlar, elverişsiz şartlarına rağmen Galata Kulesi'nde kişisel çalışmalar yapan Takiyüddin Efendi, Pera sırtlarında, içinde kütüphanenin, caminin, astronomi kuyusunun da olduğu, 8 rasıt (yani rasat yapan, gök cisimlerini gözleyen kimse), 4 kâtip, 4 de müstahdem, toplamda 16 kişilik personelin çalıştığı, o yüzyılın en önemli gözlemevlerinden birini kurarak, en mükemmel gözlem araçlarını inşa eder.

Ne yazık ki –birilerinin gücüne zeval veren her yenilik, her gelişme gibi– gözlemevi de bilimden anlamayan, otoritesinin sarsıldığını düşünenleri rahatsız eder. *Rahatsızlık duyanın rahatlaması için rahatsızlık veren faktörlerin ortadan kalkması gerekir.* Bunun için de pek çok yol denenir.

Şeyhülislam Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi ve tutucu tarikatların tepkisi ve de saray kadılarının da etkisiyle sultan, yıldızları gözlemenin felaket getireceğine, göklerin sırlarını örten perdeyi kaldırmanın, insanların yaratılış gizlerine zorla girmeye çalışmanın uğursuzluk olacağına inanılır. Şeyhülislamın verdiği fetva sonrası da yıkım emri uygulamaya konur.

21 Ocak 1580 Perşembe günü (bazı kaynaklarda yıl 1579, bazı kaynaklarda da gün 2 Şubat yazıyor) Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa tarafından denizden topa tutturularak yıkılır. (Öncesinde gözlemevinin personeli dışarı çıkarılır, güneşin yüksekliğini ve yıldızların hareketini belirlemeye yarayan ipler kesilir ve yıldız gözlem kuyusu iş göremesin diye moloz ve taşlarla doldurulur.)

Genel çerçevede hikâye bu olsa da detaylarında bazı yerler var ki önemli.

Mesela 1577’de III. Murad, İstanbul semalarında görünen kuyrukluyıldızı inceleyen (ki bu rasathanenin ilk bilimsel çalışmalarından biridir) Takiyüddin Efendi’den kehanette bulunmasını istemiş. O da “yıldızın saadet ve zafer devrinin habercisi” olduğunu söylemiş. (Bazı kaynaklar, İran ordusuna karşı galibiyet müjdesi verdiğini yazar). Ancak 1578’de başlayan veba salgını, bilimden, astronomiden anlamayan ve Takiyüddin’den de hazzetmeyen tutucu çevrelerin ve de ulema takımının bahanesi olur, gözlem yapmanın uğursuzluk getirdiğiyle ilişkilendirilir. Hatta Şeyhülislam Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi’nin padişaha, “*Feleklerin esrar perdesine küstahça öğrenmeye cüret edenin akıbetinin meçhul olduğunu ve eğer memlekette zic hazırlanacak olursa, o memleketin mamur iken harap ve devletin binalarının zelzeleyle toprak olacağını*” söylediği de geçer... Daha anlaşılır haliyle, “*meleklerin bacaklarını dikizliyorsunuz, başımıza taş yağacak*” benzeri bir itham.

O gün yıkılan sadece bina değildi, bilim ve gelecekti.

O gün yıldızları gözleyen toplumların devletleri güçlenirken, güçten düşen Osmanlı Devleti oldu.

Başımıza neler geldi, neler yağdı da rahmetten saydık, el-hamdülillah diyerek yuttuk, yutkunduk.

Kulun hatasını Allah'a yükledik, başımıza gelen musibetleri kaderden bildik... Bağnaz bazı din adamlarının topluma, saraya ve padişaha baskısı yüzünden bilime, sanata düşman olduk.

Buradan sonrası rahmetli Takiyüddin Efendi'ye mahcubiyetimizden ötürü hakkını verme çabasıyla kaleme alınmıştır.

Matematik ve astronomi başta olmak üzere doğa felsefesinden mühendisliğe (özellikle de hidrolik mühendisliğine), saatlerden mekaniğe kadar çeşitli konularda araştırmalar yapan, 90'dan fazla kitap yazan, trigonometri alanında çok önemli çalışmalara imza atan, güneş saati ve mekanik saatler tasarlayan, saatleri, dakikaları, saniyeleri gösteren kendi tasarımı olan üç kadranlı mekanik saatle ilk defa dakik gözlemler yapılmasını sağlayan, suyla çalışan saat ve sulama amaçlı kullanılan otomatlar gibi buraya sığdıramayacağım tasarımların mucidi olan Takiyüddin Efendi, ne yazık ki bu olaydan kısa süre sonra, yani 1585 yılında ölür.

Avrupa için iyi ki, ama bizim için ne üzücüdür ki, çalışmalarının önemi Rönesans dönemi Avrupa'sında fark edilir de birçok bilim insanı ve mühendis onun fikirlerini geliştirerek astronomiye yön verir.

Mesela Batı'da saniyeyi gösteren saatlerin yapılışı ve kullanımı Takiyüddin Rasathanesi'nden sonradır. Mesela aynı dönemde benzeri sadece Danimarka'da, Rönesans'ın en büyük gökbilimcilerinden ve Kepler Yasalarının mucidi Johannes Kepler'in hocası Tycho Brahe'in rasathanesi olan Uranienborg Rasathanesinde vardı, ki o da bizimkinden bir yıl sonra kurulmuştur. Ancak yine de Takiyüddin'in alet sayısı daha fazla ve kullandığı saat de daha dakiktir.

Mesela tarihte teleskobun icadı ve astronomik amaçlı ilk kullanımı deyince aklımıza gelen isim Galileo olsa da aslında Takiyüddin daha öncesinde, uzaktaki nesneleri yakınlaştıran,

sonrasında teleskop olarak adlandırılacak optik aleti kullanmıştır.

Dememiz o ki, bunun gibi nice yenilik Batı'dan önce Taki-yüddin'in çalışmalarında yer almıştır.

Ne yazık ki biz bu gururu layıkıyla yaşayamadık. İstanbul'un dünyanın öncüsü ve astronomi merkezi olma şansını akıldışı hurafelere kurban ettik.

Konu Osmanlı döneminde geçince illaki aksi ya da farklı şeyler dillendirilir. Yazarların yakın olduğu fikre, görüşe, duygusal zaaflarına göre yorumlaması, bazen de hırslarına ya da menfaatlerine göre çarpıtması bildik, tanıdık bir durum. Yaşadık, yaşıyoruz. Çünkü menfaat her türlü dili konuşur ve ve her kılığa girer. Zora düşünce toplumcu, refaha çıkınca serbest piyasacı, gizlenmek istediğinde milliyetçi, görünmek isteyince şakşakçı... Çok var böylesi. Ancak eminim ki bazı konuları eleştiren benim gibi pek çok yazar, tarihçi, geçmişî inkâr etmek, karalamak, kötü göstermek niyetinde değil. Bilakis cehaletle, hatalarla yüzleşilmesini sağlamak, gelecekte tekrarının yaşanmaması adına uyarmak, gerçekleri aktarmak niyetinde.

Yani sap ile samanı ayıramazsak, hata ile gerçek arasındaki farkı anlayamayız.

600 seneyi aşkın bir dönemden bahsediyoruz. İletişimin oldukça güç ve gecikmeli yaşandığı dönemlerde, geniş topraklara yayılmış ve farklı birçok millete hükmeden imparatorlukta takdir ettiğimiz, gurur duyduğumuz, örnek aldığımız padişahlar ve ilim insanları olduğu kadar hatalarıyla, kendi çıkarları için yaptıklarıyla tenkit edilmesi gerekenler de oldu. Kaldı ki yanlış karar ve olaylarda –özellikle de çöküş döneminde– ulema takımı denen din adamlarının ve şeyhülislamların çoğu zaman padişahlardan daha etkili olduğu, hatta padişahları zora soktuğu ya da bezdirdiği de göz ardı

edilmemeli. Keza aynı şey Cumhuriyet tarihi için de geçerli. Diyebilir miyiz ki yüzyıllık süre zarfında başa geçen her lider yanlışsız ve vatanseverdi diye... Her din adamının gayesi halkı doğru, gerçekçi yönlendirmektir diye...

Algılarımız açık, sorgularımız derin, farkındalığımız yüksek olmalı ki ayırt edebilelim, ifade edebilelim. Aksi halde gözümüzde at gözlüğü, dilimizde pranga, oturup seyreyleriz makus talihimizi...

Bazı kaynaklarda Takiyüddin Efendi'nin maksadına ulaşmasından dolayı yıkıma rızası olduğu yazılmış mesela.

*Çaresiz kaldığınız için razı görünmek, istemek midir?
Kalp ve hayal kırıklığı yaşadığınız için köşenize çekilmek
ikna olmak mıdır?
Takdir edilmeniz gerekirken acımasızca tenkit edildiğinizde, hele de umudunuzu kaybettiğinizde sessiz kalmak
onaylamak mıdır?*

Hayatını astronomiye adanmış, böylesi büyük çapta ve önemli bir gözlemevini kurdurmak için tüm emeğini, hayatını ortaya koymuş, kendi imkânlarıyla ölene kadar çalışmalarına devam etmiş bir astronomun dünyanın en önemli rasathanelerinden birinin kurucusuyken yıkımını istemesi ne kadar mümkün, varın cevabını siz verin. Çünkü ben konuyu rasathaneden alarak **Kozmografiya**'ya getirmek istiyorum. Aksi halde tarih beni affetmez, ben de kendimi.

Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim sistemini, Atatürk'ün vizyonunu, bilime ve eğitime verdiği değeri, emeği anlayabilmek adına önemli...

O zaman sıradaki konuyu Atatürk'ün, “*İlim ve fennin dışında yol gösterici aramak gaflettir, cahilliktir ve doğru yoldan sapmaktır*” sözünü, akılcı ve bilimsel düşünmenin önemini kavrayamayan, gökteki olaylara gizemli ve ilahi mesajlar yükleyen, yağmuru duayla gelen rahmet, depremi cezalandırma, fırtınayı öfke sayanlara ithafen yolluyorum...

KOZMOGRAFYA

Astronomi bilimi, insanlık tarihinde ilk ortaya çıkan bilimlerden biridir. Tarihinin tahmini MÖ 4000'lere dayandığı bilinir. Zira gökyüzünün önemi ve gizemi tarih boyunca insanların dikkatini çekmişti, ki halen de öyle.

Osmanlı da bir dönem –bir önceki konuda yer verdiğimiz gibi– bu bilimin öncülerindendi, ta ki engel olunmasına ve öneminin göz ardı edilmesine değin. Nihayet astronomi dersi, Atatürk'le birlikte hak ettiği değere tekrar kavuşarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitime sokuldu ve liselerde hem fen hem de edebiyat kolunda okutulan zorunlu dersler arasında yer aldı. (1974'te ise zorunlu olmaktan çıkarılıp seçmeli hale getirildi.)

Geometri ve Yurttaşlık Bilgisi kitapları yazar Atatürk'ün isteğiyle 1929'da Ordinaryüs Prof. Dr. Ali Yar'a (1885-1965) yazdırılan, 1933'te Devlet Matbaası'nda bastırılan, 286 sayfa ve 20 kısımdan (mephas/mebhas) oluşan Türkiye'deki ilk astronomi kitabı olan *Kozmografya* [özgün haliyle *Kosmoğrafya*], aynı zamanda astronomi biliminin önemli bir parçası olup, evreni bir bütün olarak ele alıp yalnızca matematiğin ve fiziğin ana kavramlarından yararlanarak inceleyen dalının adıdır.

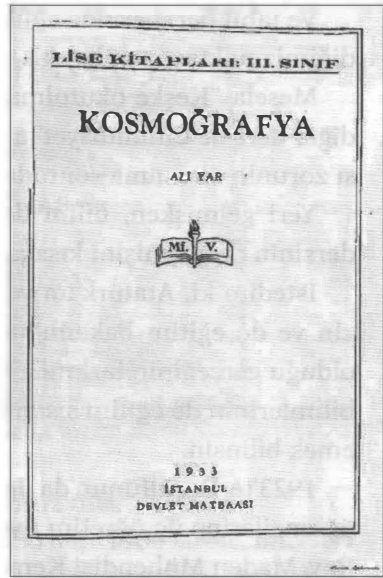
Ali Yar, Troiski (Rusya) doğumlu, Galatasaray Sultanisi'nin ardından Paris Üniversitesinden mezun olan, Paris Yüksek Tayyarecilik Mektebi'nden diploma alan (1912), Paris'ten

dönünce Galatasaray'da ve Darülfünun'da (şimdiki İstanbul Üniversitesi) öğretmenlik, derken Ordinaryüs Profesörlüğe yükselen, 70 yaşına kadar aktif çalışan ve Türk tarihine adını yazdıran bir eğitimcimiz. "Kitabıyla, bilgileriyle pek çok öğrenciye ışık olan" diye de eklemek lazım...

Mesela o öğrencilerden biri de Prof. Dr. Fahrettin Karabulut'tu. Babasının ders kitabı *Kozmografya* sayesinde astronomiye gönül veren, California Üniversitesi Matematik Bölümünden mezun olup Michigan Üniversitesinde profesörlüğe yükselen, uluslararası birçok ödül alan, İngiliz Astronomi Profesörü Zeeman'ın 1963'te yaptığı tahmini çözümü bulmayı başaran, matematik ve astronomi alanında ülkemizi gururlandıran oğlu da Prof. Selman Akbulut...

Ve onun gibi niceleri.

Değil şu dönemde lisede dersini okumak, tanımına, içeriğine bile çoğumuz yabancıyken, eğitim ve müfredatın bir dönem bu denli zengin içerikli olduğunu, bir neslin bu donanıyla yetiştiğini unutmayalım. Geçmişi her andığımızda *keşke* dememizin nedenlerinden biri de bu. Keşke o günlerden görebilseydik de fırsat vermeseydik. 286 sayfalık kitabın içeriğine dair detaylar ve kitabın pdf'i internette mevcut (kaynaklara da ekledim), fırsat bulduğunuzda inceleyin ki, o dönemdeki eğitime, Atatürk'ün vizyonuna, Ali Yar'ın emeğine saygı ve hayranlık duyabilin.

Ve tabii beraberinde eğitimde –aslında birçok alanda– geldiğimiz noktaya üzülersek...

Mesela “Keşke okutulmaya devam etseydi” dediğimiz bir diğer ders de Cumhuriyet’in ilk yıllarında, liselerde okutulması zorunlu olan ama sonradan kaldırılan Jeoloji dersi.

Yeri gelmişken, bilim demişken, Yer Bilimi yani Jeoloji dersinin de geçmişini kısaca hatırlatmak istedim.

İstedim ki, Atatürk’ün ve nezdinde değerli eğitimcilerimizin ve de eğitim bakanlığımızın, ülkemizin deprem bölgesi olduğu gerçeğinin farkındalığı içinde, gök bilimleri kadar yer bilimlerinin de eğitim sistemimizde var olması için verdikleri emek bilinsin.

1923’te Darülfünun’da Jeoloji kürsüsünde Tabiiye Şubesi öğrencilerine üç öğretim üyesi Dr. Müştak Bey, Ahmet Malik Bey, Maden Mühendisi Kemal Bey, sonraları Hamit Nafiz Bey Jeoloji ve Mineraloji dersleri okutuyordu.

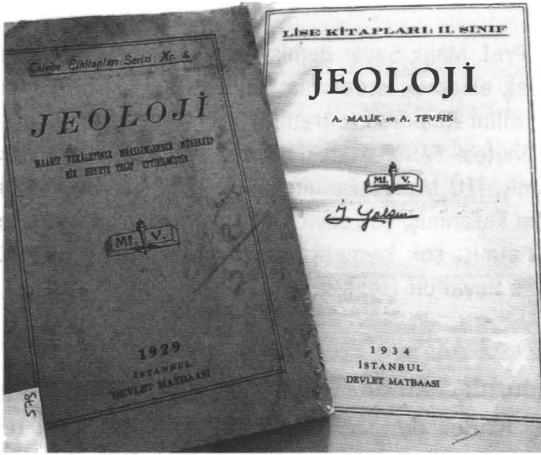
Ord. Prof. A. Malik Sayar’ın, A. Tevfik Gökmen ve Malik Ongan’la beraber hazırladığı kitap, 1924-1950 yılları arasında 26 yıl liselerde jeoloji ders kitabı olarak okutuldu.

Jeoloji kitabı basıldığında henüz soyadı kanunu çıkmadığından kitap kapağında adları, A. Malik ve A. Tevfik olarak geçiyor. Düşünün ki soyadı kanunu çıkmadan önce Jeoloji okutan bir ülkeydik.

1924 Ahmet Malik’in *Arziyat* (Jeoloji) kitabı (156 sayfa) ortaokul ders kitabı,

1926, Ahmet Tevfik’in *Jeoloji* kitabı (328 sayfa) liselerin 10. sınıfında okutulan ders kitabı,

Ahmet Tevfik’in *Jeoloji* kitabı (245 sayfa) lise, ortaokul ve öğretmen okulları için kabul edilen kitaptı.

Yüksek okullardakileri saymıyoruz bile.

Özetle, 1930'lar, 1940'lar, 1950'ler, 1960'larda önceleri "Devlet Matbaası" tarafından basılan "Liseler İçin Jeoloji" kitapları çeşitli/özel yayınevlerince basılmaya devam etti, ancak Jeoloji de tıpkı Astronomi gibi 1974 yılında "zorunlu ders"ten çıkarılarak "seçmeli ders" kategorisine geçirildi.

Bilim insanlarının "Deprem bölgesinde yaşadığımız için bu ders zorunlu olmalı" uyarıları dikkate alınmak şöyle dursun 6 Ocak 2012'de müfredattan tamamen çıkarıldı. Açıklama ise şöyleydi: "Jeoloji dersinin içeriği coğrafya dersine entegre edilmiştir."

Hatta 1993 yılında da mühendis ve mimarların jeoloji bilgisine ihtiyacı olmadığı da düşünülmüş olmalı ki jeoloji dersi Anadolu Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi ders programından çıkarıldı.

Ülkemizde yaşanacak şiddetli depremlerde binlerce yurttaşımız eğitimsizliğin, öngörüsüzlüğün, egonun ve liyakatsizliğin bedelini maalesef ki canıyla, malıyla ödeyecekti. Tıpkı geçmişte olduğu gibi.

Ord. Prof. Malik Sayar demişken bir kadın olarak gururlanarak eklemek istedim ki Malik Bey'in eşi de Cumhuriyet Bilim Kadını ve öğretmenlerimizden olan, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Bölümünü birincilikle bitirmiş, İTÜ Maden Fakültesi'nde verilen ilk doktor unvanını kazanmış, çok sayıda önemli projeye, araştırmaya imza atmış, çok kıymetli jeoloji profesörümüz Prof. Dr. Cazibe Sayar'dır (1925-2021).

Ama unutulacaktı da. Tıpkı geçmişte yaşananların unutulduğu gibi. Kader denecek, mukadderat denecek, tevekkülle boyun eğilmesi istenecek.

Halklar cahil ve sessiz kaldıkça acılar da, ayıplar da, kayıplar da ne yazık ki artarak devam edecek.

Ne zaman ki eğitimin, öğretmenin değeri anlaşılacak, ancak o zaman düzelecek...

Ancak görüyoruz ki tablo pek iç açıcı değil.

Öğrencinin müşteri olduğu, okulun ticarethane, sahibinin işveren/patron olduğu sistemde haliyle veliler de nimetten sayılıyor. Parayı müşteriden kazanan patron, öğretmenin emeğini harcayarak döndürüyor dümenini. Ve maalesef öğretmenin emeğini değersizleştiriyor, beraberinde de saygınlığını...

Unutmayalım ki, öğretmenler toplumun inşası, iflahı, hatta ıslahında en önemli ve etkili rolü üstlenen, eğitimi yöneten, yönlendiren aktörlerdir. Öğretmenin saygınlığını yitirdiği toplumlarda eğitim sisteminin başarıyla uygulanması, toplumun da gelişmesi kati suretle mümkün değildir.

Özellikle eğitimle ilgili konularda o kadar doluyum ki sabaha kadar yazabilirim.

Fuzuli'nin sevdiğim sözü, şu anda tam da hislerime tercüman:

“Söylesem tesiri yok, sussam gönül razı değil.”

Ancak şimdilik susmam lazım. Çünkü aslında **Kobra Etkisi** konusunun devamında, benzer durumlar için kullandığımız bizden birkaç deyim vardı: **Şapa oturmak**, **Nalları dikmek** ve **Kaş yapayım derken göz çıkarmak**. Konudan konuya geçince ekleyememiştim.

Şapa oturmak deyiminde geçen *şap*, Kızıldeniz’in öteki adı olan *Şap Denizi*’nden geliyor.

Şöyle ki: Yerel halkın *şap* dediği mercan kayaları, suyun altında görünmeden büyüdüğü için –özellikle de kıyıya yakın yerlerde– gemilerin oturmasına sebep olurmuş. Özellikle de hacca gemiyle giden hacı adaylarının sıkça başına gelen bir durummuş. Hacı yolu gözleyenler, *“İnşallah bizimkiler şapa oturmaz”* diyerek dua edermiş. Zamanla dilimize yerleşmiş ve deyimleşmiş.

Ölenler, zor durumda kalanlar için kullandığımız **Nalları dikmek** deyiminin nereden geldiğini anlamak için atların biyolojik bir özelliğini bilmek gerekiyor. Atlar, dizlerindeki bir tür kilit mekanizması sayesinde ayakta uyuyabiliyor ve uyurken de çok az enerji harcıyorlar. Ve öldüklerinde eğer ki dizleri kilitlenmiş haldeyse sırtüstü devriliyor, bacakları da havaya kalkmış halde duruyorlar. Haliyle nallar da havada. Deyim de buradan esinle girmiş hayatımıza.

KAŞ YAPAYIM DERKEN GÖZ ÇIKARMAK

Kaş yapmak isterken göz çıkaran kalemkârlardan miras bu deyimi, kendi içinde önemli başka konulara değinmeye imkân tanıyacağından biraz detaylandırmak gerekecek.

Öncelikle **kalemkâr**’ın sözlük anlamı “duvar ve kubbelere fırçayla, madeni eşyaya da çelik kalemle tezyinat (süsleme)

yapan kimse.” Anlayacağınız “*kalemle süs ve nakış yapan kimse*” demek.

Açalım; resmi tatilin (Müslümanlıkta mübarek gün sayılan) cuma günü olduğu yıllarda, düğün dernek işleri genelde cuma günlerinde yapılır, birkaç gün süren eğlencelerin sonunda, düğünün bir gün öncesinde yani perşembe günü de **Koltuk Merasimi** adlı bir eğlence düzenlenirmiş.

Bu eğlencede gelin hanım özenle boyanır, *kâkül* kesilir, gelen hanım konuklar da çalgı çengi eşliğinde oynar eğlenirmiş (şimdinin *kına gecesi* gibi.) Gelinin süslemek için gelen kişiye kalemkâr, bazı yörelerde *meşşâta* ya da *yüz yazıcı* denirmiş (şimdinin *makyözü*). Kalemkâr sanatını icra etmek için gelini karşısına oturtur, saçlar, dudaklar, yanaklar derken, yüz yazmanın yani makyajın en hassas yerine kaşlara, gözlere gelirmiş sıra. (O dönemlerde peçe kullanıldığından olsa gerek, güzelliği vurgulamak için söylenen sözlerin başında “*kaşı, gözü güzel*” geliyor.) Kalemkârların en önemli vazifesi de gelin hanımın kaşını, gözünü itinayla boyamak, özel kalemle kaşa şekil vermek, cımbızla tüyleri almakmış. İşte bu eğlencelerden birinde, oynayan genç kızlardan birinin ayağı takılınca yere düşmüş. Düşerken kalemkâra çarpınca, kalemkârın elindeki sürme kalemi de gelinin gözüne batmış. Gelinin kör olması üzerine kalemkârın adı “*kaş yaparken göz çıkaran kadına*” çıkmış... Evlenecek genç kızların, “*Aman, kaş yaparken göz çıkaran kalemkâr istemeyiz*” itirazları üzerine söz bugünlere ulaşmış.

Amma velakin, sözün çıktığı eğlence türü olan **Koltuk Merasimi**’nin adı ve şekli değişmiş. Değişmişe ve ölmüşe çare bulmasak da hikâyesine yer verilebilir diye düşündüm.

Göz ve sürme demişken, fırsat bu fırsat araya bir de deyim sıkıştırılabilir diye düşündüm.

Çünkü fırsatçı ama düşünceli bir insan olmak bunu gerektirir.

Gözden sürmeyi çekmek... Öncelikle aklınıza ilk gelen göz ve *sürme* manalarını unutun. Şimdi Kasımpaşa'dan Hasköy yönüne doğru kurulan Haliç Tersanelerine, yani Tersâne-i Âmire dönemine uzanın.

Tersanelerde gemi yapımında kullanılan ve donanmaya lazım olan kerestelerin genelde Kocaeli yöresinden (Kocaeli'ne o yıllarda "*Ağaç Denizi*" denirmiş) tomruk olarak getirildiğini, gemi direği, kürek vs yapmak için farklı ebatlarda kesildiğini ve tersanenin depolarına istiflendiğini hatırlayın...

İşte bu kerestelere *sürme* denirmiş. Sürmeler, boyutuna ve kullanılacağı yere göre bölümlere ayrılarak yerleştirilirmiş. Bu bölme/baraka gibi yerlere de göz denirmiş. (Küçük evler için söylenen "*İki göz oda*" bu minvalde hatırlanabilir.) Uyanık, işinde usta hırsızlar, tersaneyi gözetleyen bekçiyi, nöbetçiyi atlatır, barakanın (*gözün*) duvarında açtıkları deliklerden keresteleri (*sürmeleri*) usulca çekerek götürürlermiş. Deyimi de o günlerden bugünlere kadar gelmiş diyelim ve geçelim **Koltuk Merası**'mine.

Öncelikle koltuğa uzanın ve aklınıza gelen *koltuk*'un ilk anlamını unutun...

Zihninizi bu ağırlıktan kurtarınca rahatça dinleyin, ben merasimi ayağınıza getiririm.

KOLTUK MERASİMİ

Eski zaman düğünlerinin en mühim hadiselerinden biri te-
maşasıymış (Dedik ya, günümüzün *kına gecesi*'yle neredeyse aynı.)

Ailenin hatırlı büyüğünün tayin ettiği gün, güvey tıraşını oluyor, yeni urbalarını giyiyor, dostları ve akrabaları refaka-
tinde gelini baba ocağından almaya yahut görmeye geliyor. Kadınların olduğu bölümde gelinliğiyle oturan, teli, duvağı

takılmış, süslenmiş gelin kızımız, beyi olacak güveyi karşılıyor. (Bazen de güvey naz eden gelini razı etmek için avcuna para ya da altın bırakıyor.) Güvey, yani damat –maddi imkânına göre– toplanan kalabalığa altın, gümüş ya da bakır paralar saçıyor. Kadınlar, genç kızlar bereket saydıkları gelin parasından nasiplenmek için mücadele ededururken güveyimiz gelin hanımı koltuğuna alıp –görmek, konuşmak, şerbet içmek, meyve yemek için– ayrı odaya götürüyor. **Yüz görümlüğü** denilen mücevherleri takmak için gelinin örtüsünü kaldırıyor, siftahlık yüzünü görüyor. Kısa görüşme sonrası çiftimiz sonraki gece zifapta buluşmak üzere ayrılıyor.

İşte cümle içinde geçen koltuğuna alma'da bu merasime adını veriyor. Yani koltuk merasiminin bildiğimiz koltukla alakası yok. *Koltuk, vücutta omuz başının altında, kolun gövdeyle birleştiği yer* anlamında. Günümüz tabiriyle, *koluna takmak*. Şahsen ben ilk okuduğumda bir hayli şaşırmıştım. Ama bu merasimin o günden bugüne neredeyse değişmeden gelmesinden de etkilendim.

Sonra düşündüm, güvey (eski hali *güveg/güvegi*) kelimesi nereden gelmiş diye...

Kök Türk ve Uygur metinlerinde görülen *küdegü*'ye dayanıyor. *Küd*, yani "gütmek, bakmak, korumak, çobanlık etmek" fiiline, işi gören manası veren *-gu* (yani bugünkü Türkçedeki *-cı/cu*) sonekinin eklenmesiyle yapılan bu kelime *çoban* anlamına geliyor (madem *gütmek* de hâlâ Türkçemizde mevcut, *güdü-cü* diyebiliriz). Eski kavimlerde dıştan evlilik yoluyla ve zora dayanmadan aile kurulurken güvey alacağı kızın ailesine bir müddet hizmet etmekle mükellefmiş. Göçebe kavimler döneminde hizmet etmenin en yaygın halinin çobanlık olmasından dolayı, damat da *küdegü*, yani *çoban* olmuş.

Evlilik öncesi ritüellere girince birden aklıma söz kesmek de geldi. "Neden kesmek, kesilen neydi?"

Merak aklın motorudur. Akli çalıştırmanın, kaynakları karıştırmının ilk adımı...

Söz kesmek, Eski Türklerde evlilik öncesi atılan en önemli adım. Resmi bir sözleşme değilse de bir tür anlaşma. Kesmek kelimesinden kasıt, evlilik işinin hukuki açıdan bir noktaya getirilmesi. Bazı Türk boylarında söz kesme anlaşması var. Kız ve oğlan tarafı, karşılıklı olarak at üzerine binerek anlaşıyorlar. Eh, söz *namustur*...

Çoban ifadesini kullanınca, kadınların koyun gibi, zavallı ya da mağdur gibi görüldüğü düşünülmesin lütfen. Zira Eski Türk aile hukukunda kadına verilen değer, haliyle saygı da oldukça fazlaydı. Ataerkil yapı görülse de kadın sadece ailenin malının ortağı değil, kendi malının da kullanıcısı, şahsi mülkiyet sahibiydi. (Konu kadın hakkı, saygısı, değeri olunca verilecek örnekler buraya sığmaz. İlkçağlardan bugüne uzanan değişimi, kadın mücadelelerinden mağduriyetlerine kadar kadına dair birçok konuyu detaylarıyla ve örnekleriyle *Kilit Taşı* romanımda aktarmaya çalıştım.)

Söz kesmek demişken, araya ant içmek deyimini almak istiyorum. Çünkü dönem ve içerik yakın...

“Ant nedir, içilen bir şey mi ki atalar içmek fiiliyle tamamlamış?”

Evet, “içmek” bildiğimiz *içmek*, *yutmaktan* geliyor. Türk ve Moğol törelerinde, bir ya da birden fazla kişinin, bir söz veya davranış üzerinde sözleşmesi, Tanrı’yı şahit kılarak anlaşması için yapılan geleneksel tören, seremonik sözleşmeymiş *ant içmek*.

Ant/And içme törenlerinde ilk zamanlar dağkeçisi boynuzu kullanılırken, zamanla altın, gümüş, bakır kadeh, tas kullanıl-

mış. Ant içilen bu kadehin adı ise *tolu* imiş. (Dolu, *tolu* kelimesinden evrilme.)

Kabın içerisine kırmızı (ekşi at sütü) konuyor, yemin edecek/söz verecek kişiler kılıçlarını çekerek bileklerini kesiyor ve o kabın içerisindeki kırmızı birkaç damla kanını damlatıyor. (Bazı kaynaklar üç damla diyor.)

Bu kutlu sözleşmeye dahil olanlar, ant kabından birer yudum içerek geri dönülmez bir anlaşmayla ant içmiş oluyor.

Zaten Eski Türk törelerinde, devletin başına geçen kağanlar da ant töreni yaparmış. Bu törende kadehler toplu halde kaldırılır, kağan Tanrı'nın huzurunda halka söz vermiş olurmuş. Bu ritüeller İslamiyet'ten sonra azalsa da ant içmek de yimi günümüze kadar gelmiş.

Ant içerek anda olan insanların bazı kültürlerde kan kardeşi sayıldığını da ekleyelim.

Sözün namus olduğu günler, sözünden de, özünden de dönmeyen insanlar gibi ant içme törenleri de mazide kaldı. Ama benim için en güzel ant, yıllarca her sabah, Cumhuriyet'in ışığı altında kendimi güvende hissederek söylediğim andımızdı.

"Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe, hiç durmadan yürüyeceğime ant içerim."

Ve Atatürk'ün 10. Yıl Nutku'nun bitiminde, 29 Ekim 1933'te, Cumhuriyet Bayramı tebriği için söylediği söz, andımızın da son cümlesi olan,

Ne mutlu Türküm diyene!

Bu sözün etnik ayrımcılığa yol açtığını söyleyenler, sözün, *"mensup olduğu millet, alt kimlik fark etmeksizin Türk'üm diye bilene ne mutlu"* anlamı taşıdığını bilmeyenlerdir.

Andımız demişken, bir genel kültür bilgisi olarak, tarihçesini eklemesek ve yazarını anmazsak olmazdı.

Andımızın metni, ulusal değerlerin yüceltilmesi, ulus devletin değerlerinin vatandaşlara aktarılması ve içselleştirilmesi amacıyla 1933 yılında dönemin milli eğitim bakanı Reşit Galip tarafından bizzat yazılmış ve ilk defa 1933 yılının 23 Nisan kutlamaları sırasında bizzat kendisi tarafından Ankara’da bir törende toplanan çocuklara hep bir ağızdan söylettirilmiş ve aynı gün Çocuk Haftası’nın açış konuşmasında da tekrar edilmiş, konuşmanın ardından da bakanlıkça yayımlanan bir genelgeyle, Cumhuriyet’in 10. yılından başlayarak her sabah okullarda törenle Öğrenci Andı olarak okutulmuştur. 1972 ve 1997’de metinde birkaç küçük değişiklik yapıldı. Ve bildiğiniz gibi okullarda okunması uygulamasına 2013 yılında son verildi.

Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip (Mustafa Reşit Baydur, 1893-1934) ise İstanbul Darülfünü’na bağlı Mekteb-i Tıbbiye’de eğitim gördü. Öğrenciliği sırasında arkadaşlarıyla gazete ve dergi çıkardı. Okulda Türk Ocaklarının bir şubesini açtı ve diğer askeri okullardaki ocakların müfettişliğini üstlendi. Öğrenciliği devam ederken gönüllü olarak Balkan Harbine katıldı ve yaralandı. Ardından I. Dünya Savaşına katılmak için gönüllü oldu. Çatalca ve Kafkasya Cephelerinde savaştı, Erzurum’da hastalanarak geri döndü. Tıbbiye’yi 1917’de bitirebildi. Kurtuluş Savaşı yıllarında köylerde milli mücadele için çalıştı.

Dünyanın sayılı müzeleri arasına giren Anadolu Medeniyetleri Müzesi onun bakanlığı döneminde tasarlandı. Milli Kütüphane ile İlimler ve Sanatlar Akademisi’nin kurulması onun bakanlık döneminde kararlaştırıldı. Üniversite reformunun öncüsü oldu. Halkevleri’nin kurucuları arasında yer aldı. Türk Dil Kurumu’nun bir dönem başuzmanı oldu ve devletin farklı birimlerinde önemli görevlerde bulundu.

Türkçe ezan okunması emri ve aldığı bazı kararlar tartışmalara ve görüş ayrılıklarına neden oldu. Mersin'e doktor olarak tayin edildi, bir süre sonra orada serbest hekimlik yaptı. Ancak çok genç yaşta zatürreden öldü. Velhasıl 41 yıllık ömrüne burada yer veremeyeceğim kadar çok şey sığdırdı.

Ek bilgi: *Anlaşma* sözünün de aslının *andlaşma* veya *antlaşma* olduğu, yani kadim Türk toplumlarında yer alan kadeh kaldırılıp ant içmekten geldiği söyleniyor.

2. BÖLÜM

Merak ve soru, yağmur ve nehir gibidir. Merak oldukça soru artar, yağmur yağdıkça da nehrin suyu.

Nehir yatağına sığamaz, sağına soluna aldığını suyuna katar, çağlar, çoğalır. Merak da yerine sığamaz, sordurur, araştırır. Bilgiyi zihne katar, zenginleştirir, donatır.

Yeni bölüme *“Bunları okuduğunuz tarih ne, haftanın hangi günü?”* diye sorarak başlasam söyleyeceğiniz pek çok güne bir yakıştırılma yapıldığını fark edeceksiniz. Bazılarının hikâyesi tarihten geliyor, bazıısı sonradan eklenmiş.

Misal, *“Koyn yıl, törtünç ay, on yangıka”* desem muhtemelen *“Koyun yıl(ının) dördünc(ü) ayının on(uncu) günü”*nde olduğumuzu işaret ettiğimi anlamak mümkün olmayacak. Ama eskiler *“Bugün günlerden ne?”* diye sorduğunuzda, önce on iki hayvanlı takvimin yılı, yılın ayı ve ayın günüyle yanıtlardı. Bazen de mevsim girerdi devreye.

Fakat ilginç olan, Eski Türk kayıtlarında hafta mefhumunun olmaması. (O da İslamlıkla birlikte Farsçadan gelecek, *yedi* (7) anlamına gelen *heft* kelimesi, *hafta* olarak dilimize yerleşecek. İslam’da *Allah’ın göğü altı gün altı gecede yarattığı* inancından dolayı 6 gün, ilk gün pazar, son gün cuma olarak görülecek.)

Hal böyle olunca insan merak edecek: **Cuma neden mübarek? Salı neden sallanmış? 9, 19, 29 neden uğurlu sayılmış? Tatil nasıl resmileşmiş?**

Cevaplar kahvenin telvesinde çıkmayacağına göre, kitaplardan gidermek gerek merakı...

(Ama konsantrasyonu ve enerjiyi artıran, hafızayı, ruh halini, dopamini olumlu etkileyen kafein ihtiyacımızı kahveden giderebiliriz.)

Köpüklü kahvenizden birkaç yudum aldıysanız bir yerden başlayalım.

Hint ve Avrupa kaynaklarında yedi gökcisminin isimlerinin –sırasıyla Güneş (Sun), Ay (Moon), Mars (Mardi), Merkür (Mercredi), Jüpiter (Jeudi), Venüs (Vendredi), Satürn’ün– yanına “gün” anlamında *day* eklenerek haftanın günlerine isim olarak verilip günümüze kadar geldiği açıklamasını kısa tutup kendimizi nehrin akışına, merakın gizemli yolculuğuna bırakalım.

Cumanın mübarekliği, “Âdem’in cuma günü yaratıldığı, o gün cennete girdiği ve o gün cennetten çıkarılıp yeryüzüne yerleştirildiği” olarak açıklansa da detayında diğer sorularımıza, hatta sormadıklarımıza da açıklık getirecek, merakımızı giderecek çok bilgi saklı.

Şöyle ki: İlkçağda (yeniçağın ilk zamanları da dahil) bugünkü manada resmi bir hafta tatili yok, yalnız Yahudilerde dini mahiyette bir hafta tatili mevcut. İsrailoğullarının, Tanrı’nın dünyayı 6 günde yarattığına ve 7. gün olan *şabat* (cumartesi) günü faaliyet göstermediğine olan inancı nedeniyle cumartesi günü mukaddes sayılıyor ve dinlenme, ibadet günü olarak kabul görüyor. Katı suretle çalışmaları yasak. (Hatta eski zamanlarda iş görenin cezası ölümümüştü.)

Hristiyanlar da Romalılarca güneşin adına izafe edilen pazarı tatil sayıyor. Onlar da pazar gününü “yaratılışın ilk günü, İsa’nın dirildiği gün” olarak benimseyince hem ibadet hem de dinlenme günü olarak kabul ediyor, ama Museviler (Hz. Musa’nın izinden gidenler, iman edenler) yani Yahudiler (Hz. Yakup –yani öteki adıyla İsrail– oğlu Yehuda’nın soyundan olanlar) kadar katı ve kâti çizgileri yok.

İslam âleminde ise cuma mübarek. Kur'an'da geçen ayetin nezdinde, *"Cuma namazının farz kılınması, haftalık toplu ibadetin yapıldığı gün olması, sonrasında ibadete devam edebilmeleri için serbest kalınması"* buyurulmuşsa da herhangi bir şer-i düzenleme getirilmediğinden tatil hükmünde değilmiş. Ki İslam tarihinde düzenli resmi hafta tatili mefhumuna pek rastlanmıyor zaten. Devletlerin ihtiyaç duyduğu durumlarda haftanın bir (bazı dönemlerde iki) gününü tatil edebileceği ve ettiği biliniyor.

Fatih Külliyesi'ndeki kaynaktan çevirilerde, Osmanlı'da ilk haftalık tatilin medrese talebelerine verildiği, uzun bir dönem medreselerde salı günlerinin tatil olduğu yazıyor. (Sonradan –bir dönem– cuma günü de eklenmiş.)

Hatta dilimize yerleşen **"salı sallanır"** deyiminin de buradan geldiği düşünülüyor. Talebelerin salı günlerini kütüphanelerde çalışma, çamaşırlarını yıkama, alışveriş yapma, gezme dolaşma gibi özel ihtiyaçlarını karşılamak için ayırmalarından dolayı, hocalarının verdiği vazifeleri sallamalarından, savsaklamalarından gelmiş deniyor.

Halk inanışlarında **salı gününün uğursuzluk getireceğine olan inanç** hakkında en kuvvetli iddia, bunun Rumlardan Türklere geçmiş olduğu yönünde. Nedenine gelince, 29 Mayıs 1453'te Konstantinopolis'in düşüşünün (yani Kostantiniye'nin, İstanbul'un, fethinin) salı gününe denk gelmesi.

Rumlarca matem günü sayılmış olan salı, zamanla matemlik mahiyetini kaybederek **uğursuz** bir gün olarak hurafeleşmiş.

Hurafe, kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa yayılmayı sever. Her nerede inanılıyor ve yaşatılıyorsa sürer gider.

Sürmüş de. Salının uğursuzluk getireceği inancı Türkler/Müslümanlar tarafından da o kadar kanıksanmış ki salı günü işe başlanmaz, bir dönem sefere dahi çıkılmaz olmuş. (Oysa bizim için uğurlu sayılmalıydı.)

Diğer yandan bir rivayet de Uhud Savaşında Hz. Muhammed'in dışının kırıldığı ve Hz. Salih ile Hz. Yahya'nın şehit edildiği günün salı gününe denk gelmesinden dolayı uğursuz olarak görüldüğü.

Halk takvimlerinde yer alan bir başka iddia da eski dönemde yaygın kullanılan ay takviminde salı gününün savaş tanrısı Mars'ın adıyla anılan gezegenin günü olması nedeniyle yeni işe başlanmaması inancı...

Eski Türk takvimi incelemelerinden karşıma çıkan bir örnek ise **Sekiz Yulduz Ahkâmı** inanışı uyarınca yıldızkümesinin görüldüğü günlerin halk tarafından uğursuz sayıldığı, bu yıldız kümesinin görülmediği 9, 19, 29. günlerin de uğurlu sayıldığı. Özellikle gemicilerin, yıldızkümesinin görüldüğü günlerde kümenin görüldüğü yöne doğru sefer yapmadığı da.

Kahvenin kokusu hatıralarınızı canlandırdıysa milli piyango çekilişlerinin her ayın 9, 19, 29 günlerinde yapıldığını hatırlamış olabilirsiniz. (Yeni nesil pek bilmez, bizim nesilden de artık eski rağbet yok ama bir zamanlar umut, heyecan yüklediğimiz bir eylemdi.) O güzel günleri ve 9, 19, 29'ları hatırlayan dostlar, "Acaba çekiliş günleri, bu günlerin uğurlu sayılmasından dolayı mı seçilmişti?" sorusunu sormuş olabilir. Üzülerek yazıyorum ki bununla ilgili resmi bir kaynak bulamadım. Bu inanıştan etkilenilmiş olduğu iddiası güçlü olsa da kesin bilgi değil.

Yaymayalım ama bağlayalım: Tatil günleri Cumhuriyet'e kadar değişiklik gösteriyor. Mesela Fatih döneminde salıyken, II. Mahmud devrinde, Babıali ve diğer bazı resmi dairelerde perşembe ve salı olarak ikiye çıkarılmış, Meclis-i Şûrâ pazar ve perşembeyi önerince değişmiş, bir dönem sadece pazar olmuş.

Mesela Kavala İsyanı'nda işler birikince tamamen kaldırılmış, o süreci aktaran kaynaklarda perşembe-salı-pazar

arasında değişikliklerin yaşandığı geçse de Tanzimat sonrası perşembeye cuma eklenmiş. (Çünkü perşembe tatilinin akabinde cuma günü işe gelmeyenlerin ya da geç gelenlerin artması nedeniyle yaşanan aksamalar tatilin bir dönem cumaya alınmasına sebep olmuş. Bir müddet sonra da pazara...)

II. Meşrutiyet'in ilanı olan 10 Temmuz, ilk milli bayram olarak tatil ilan edilirken, 1924'teki kanunla cuma günü resmi daireler, mektepler ve dükkânlar için resmi tatil olmuş. Yani cumanın resmi tatil oluşu aslında genç Cumhuriyet hükümeti dönemi. Cumhuriyet sonrası dönemde devletin dış ülkelerle, mali, ticari ve sınai müesseselerle teması, gelişmenin önünün açılabilmesi için alınan tedbirler gereği 1935'te de haftalık resmi tatile son hali verilmiş.

Sonuç olarak, 19. yüzyılda Tanzimat'la atılan adımlara II. Meşrutiyet'le anahatlar verilmiş ve Cumhuriyet'le birlikte kurulan ulus devletin seküler karakteriyle kanun netleştirilmiş: cumartesi 13'ten başlayarak pazartesi sabahına kadar tatil.

Hatta bu dönemde haksız rekabeti önlemek adına, mekânlarını kapatıp tatil yapmayanlara ceza da uygulanıyormuş.

"Hafta tâtili Pazar günüdür. Bu tâtil 20 saatten eksik olmamak üzere Cumartesi saat 13'de başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zaruri ihtiyaçlarıyla alâkalı alışveriş dükkân ve mağazaları hakkında cumartesi günü tâtil hükmü tatbik edilemez" (1 Haziran 1935, Resmî Gazete, Sayı 3017, kanun sayı 2739).

9 Ağustos 1951'de çıkan yasayla ücretli hafta tatili hakkı tanınmış ve 11 Haziran 1974'te cumartesinin tamamı da eklenerek tatil iki güne çıkarılmış.

Tatil'in kökenine bakılınca da çalışmamak çıkıyor karşımıza, atalet, atıl kelimeleri var kökünde...

Samimiyetle söylüyorum cumadan buralara kadar uzanmak, bu kadar uzatmak hiç hesapta yoktu ama oldu işte. Olmuşken günlerin etimolojisine de girelim tam olsun dedim. Söz, kısa, hızlı ve öz.

Günler, aylar kâğıt üzerinde herkese aynı olsa da zaman her birimiz için farklı ilerliyor. O farkı belirleyen de biziz. Seçimlerimiz, hayattan beklentimiz, icraatlarımız... Zaman çok kıymetli, çok. Zaten hayatın ve kendinin önemini bilenler, zamanı boşa harcamaya kıyamaz.

HAFTANIN GÜNLERİ

Dedik ya heft kelimesi Farsçada *yedi* demek, هفته ise *yedi gün* anlamında. Hafta olarak telaffuz edilmiş. Şamba/Şembe'nin de *gün* olduğunu bilerek girelim konuya...

Pazar – “Yiyeceklerin ve başka şeylerin alınıp satıldığı alış-veriş yeri” manasında kullanılan bâzâr'dan gelmekte. Farsça “ba” yemek, “zar” ise yeri anlamında. Birçok uygarlıkta ve çok uzunca bir süre haftanın ilk günü olarak kabul edilmiş pazar günü. (İlk akla gelen meyve, sebze pazarından farklı olarak ticaret merkezi anlamına geldiğinden dolayı işe başlama günü olarak da görülmüş.)

Pazartesi – Pazar ertesi. “Erte,” sonra demek. (Budist metinlerdeki *gündoğumu* manasındaki kullanımı *Divânü Lü-gâtî't-Türk*'teki “sabahın körü” tanımı da destekliyor; *er ışqa erteledi* örnek cümlesi, “adam iş için erken kalktı” tercümesiyle sunuluyor.)

Salı – Arapça “*yevme's-salis/yevme's-selase;*” yani üçüncü gün'den Türkçeye geçiyor.

Çarşamba – Çahar şembe. “Çahar/Çehar/Cihar, Çar” Farsça’da *dört* demek; yani *dördüncü gün*.)

Bir ilave; *şamba/şembe*, Farsçaya da İbranice ve Aramiceden geçmiş, aynı zamanda *cumartesi günü* ve *dinlenme günü* anlamındaki *şabat* sözcüğünden evrilme.

Perşembe – Penç şembe. “Penç” Farsça *beş* demek; yani *beşinci gün*.

Cuma – Arapça *cm*, *cmm* kökünden türeyen, *cem olma*, *toplanma*, *bir araya gelme* anlamında.

Cuma namazı da *cem*’den mütevellit. **Cami, cumhuriyet, cumhur, camia, cemaat, cemiyet** de aynı kökten türeyen kelimeler. Ve bir ek, **cümbür cemaat** olarak kullandığımız tamlama aslında **cumhur cemaat**’ten değişime uğramış; *cumhur*, Arapça *halk* demek.

Cumartesi – Cuma ertesi, cumadan sonraki gün.

Eminim ki tavla oynayan dostlarımız, andığımız Farsça sayılara, tavlının da sayıları olan *yek, dü, se, cehar, penç* ve *şeş*’ten aşınadır.

Bu sayılar başka yerlerde de karşımıza çıkıyorsa da etimolojisini bilmeyince gözden kaçabiliyor.

Misal *dört* anlamına gelen *çar/çehar* ile *çubuk, değnek, çöp* anlamına gelen *çuba*’nın birleşmesiyle oluşan *çarçuba* ya da *çeharçuba* bizde *çerçeve*’ye dönüşmüş. Keza *dört çivi, haç* anlamına gelen *çarmih* da aynı mantıktan. *Mih*’in *çivi* olduğunu bilince *sabitlemek* anlamında kullandığımız **muhlamak** fillinin nereden geldiği de anlaşılmış oluyor.

Çöpçatan'daki *çöp*, aynı zamanda Farsça, *değnek*, *çalı*, *sopa*, *çubuk* demek ve *çatmak* da *birleştirmek* anlamında. Kuşların çöpleri çatarak yuva kurmasından hareketle, aile ocağı kurulması için aracı olan kişilere *çöpçatan* deniyor.

Zira Türk kültürüne ait hikâyelerde sıkça karşımıza çıkan, birçok anlamı içinde barındıran *ocak* kavramı da aynı zamanda aile için kullanılıyor. Yeni bir aile kurulacağı zaman ocak, baba evinden getirilen ateşle yakılır, çöpler çatılarak alevlendirilmiş. Evlerin ocağının sürekli yanar halde olması aile yaşamının sürdüğü anlamına geldiğinden *ocağı sönmek* deyiimi, *evin*, *ailenin dağılıp yok olması* anlamında kullanılmış, ki günümüzde de hâlâ kullanıyoruz.

Yukarıdaki satırlarda tavla demişken, dolaylı yoldan da tavlının sayılarını anmışken, **tavla**'nın icadının hikâyesine de değinmek gerekti. Ona değinince kısaca **satranç**'a da. Yapacak bir şey yok çünkü hikâye ortak.

Tavlının da bir kültürü var, hatta müdavimlerce bilinen ortak bir de dili... Ve de oyunu eğlenceli kılan esprileri. Mesela kaybedene, "*Hadi bakalım öğren de gel*" denir ya, ben bu espriyi ilk duyduğumda üniversitedeydim. Birkaç deneme sonrası baktım ki kaybediyorum, başka yerden kazanayım bari diye hikâyesini araştırmaya vermiştim kendimi.

Şimdi de öğrendiklerimi paylaşmak için geldim huzuru-nuza.

Tavlada kaybeden sadece aşkta değil, bilgide de kazanabiliyor.

TAVLA

Tavla, İngilizcedeki *masa* anlamındaki *table* ya da bizdeki *tabla* kelimesiyle aynı kökten geliyor; bu kök Latince *tabula* kelimesi, *tablet*, *ağşap levha*, *tahta* manasında. Antik

Romalıların *Ludus Duodecim Scriptorum* (12 çizgi oyunu) denen ve günümüz tavlmasına çok yakın bir oyun oynadığı biliniyor. Farklı toplumlarda benzer halleri olduğu da. 2004 yılında İran'da yapılan kazılarda Pers İmparatorluğuna ait Şehr-i Suhta'da (Yanmış Şehir) bulunan 2 zar, yılan figürleriyle bezeli tahta, yanı başında toprak kap içinde 60 parça, günümüz tavlmasını ve beraberinde rivayet edilen hikâyesini getiriyor akla.

6. yüzyılın sonları, Hint imparatoru Pers imparatoruna satranç oyunu hediye gönderiyor. Yanında da bir not:

“Kim daha çok düşünüyor, kim daha iyi biliyor, kim daha ileriye görüyorsa o kazanır. İşte hayat budur.”

Pers imparatoru Nevşiyân da çağırıyor en âlim veziri Buzur Mehir'i, oyunu çözmesini ve yeni oyun icat etmesini istiyor. Zaman kavramından ilham alan vezir gece gündüz uğraşarak icadını sunuyor şahına.

4 köşesi mevsimleri, karşılıklı 6'şar haneyle yıldaki 12 ayı, pulların toplam sayısı ile 15 gece-15 gündüzle aydaki 30 günü, siyah-beyaz taşlarla gündüzü ve geceyi, karşılıklı 12'şer haneyle de günün 24 saatini simgeliyor.

İçine yazılan bir notla tavla gönderiliyor Hint imparatoruna:

“Evet, kim daha çok düşünüyor, kim daha iyi biliyor, kim daha ileriye görüyorsa o kazanır. Ama biraz da şanstır, işte hayat budur.”

Açıkçası iki hükümdar da haklı. Şansın önemi de yadsınamaz. Misal âlimi Buzur Mehir olamasaydı, oyunu icat etmeseydi Pers imparatoru ne o cevabı verebilirdi, ne de icadı yapabilirdi. Demek ki neymiş, şans biraz da seçimlerimizmiş, liyakatli, bilgili ekip ziyadesiyle önemliymiş. Rezil de edermiş, vezir de.

Tavlaya dair birkaç ilave bilgi: Tavla, Osmanlı Devleti'nde 1400'lü yıllarda yaygınlaşmış. 1986'da oyun kurallarını belli standartlar altında birleştirmek, şans oyunu olmasından öte zekâ ve strateji oyunu olarak kabul görmesini sağlamak adına kurulan Dünya Tavla Federasyonu'na da 2000 yılında katılmışız. Ve 2015'te düzenlenen 40. şampiyonada Dr. Ali Cihangir Çetinel adlı bir doktor sayesinde dünya şampiyonu olmuşuz.

Ve bir de gıcık olduğum, aramızda kalsın cinsiyetçi bir yaklaşım olarak gördüğüm **kız tavlasi** var ki, söyleyemsem dilim, yazmazsam parmağım şişer. Hiçbir stratejiye, oyunu bilmeye gerek olmayan, sadece zarın, yani şansın gücüyle kazanılan ya da kaybedilen oyun türüne *kız tavlasi* denmesi çok cinsiyetçi ve manidar değil mi? Ve tavlada kaybeden kişiye *"Bilmiyorsan kız tavlasi oynayalım"* denilmesindeki küçültücü espri de.

Liyakate vurgu yaparak yalaka, kukla, çıkar odaklı zihniyetleri etrafına toplayan yönetimlere laf atmaya çalışırken satrancın hikâyesini atlarsam, *"Şanssızlık işte, unutmuşum"* deyip geçmem pek inandırıcı olmaz tabii.

Zira şanssızlık dediğimiz, bazen de önceliklerimiz yüzünden göz ardı ettiklerimizin ortaya çıkardığı olumsuzluklar değil midir?

SATRANÇ

Eski dünya şampiyonlarından, filozof ve matematikçi Emanuel Lasker'e göre *"Satranç iki beyin arasındaki psikolojik bir mücadeledir."*

Ünlü matematikçi Pascal'a göre de "*Satranç tahtası insan zihninin jimnastik salonudur.*"

Satranç yalnızca bir oyun olarak tanımlanamayacak kadar karmaşık. Strateji, odaklanma, zekâ isteyen, sportif, bilimsel öğeleri de içinde barındıran entelektüel bir uğraş. (Ki zaten vaktiyle İran'da padişah tarafından savaş stratejisi olarak geliştirildiği söyleniyor.)

İlk yazılı belgeler bundan yaklaşık 1400 yıl öncesi, 5-6. yüzyıl Hindistan'ını gösteriyor. (MÖ 2000'lerde Mısır'da oynandığına dair bulguların olduğunu da eklemek lazım.)

10. yüzyılda tüm Asya'ya, Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya yayılmış. 15. yüzyıl civarı Avrupa aristokrasisinin ve soylularının rağbet göstermesiyle **Kraliyet Oyunu** olarak anılmaya başlanmış. Günümüze gelene kadar gerek hikâyesinde gerekse kural ve dizilişlerde bazı değişikliklere uğramışsa da 19. yüzyılda bugünkü halini almış.

En sağlam kaynaklardan ulaşabildiğim kadarıyla süreç şöyle:

Satrancı ilk keşfeden kişi Hintli düşünür Herssabbın Dahire, oyunu yaygınlaştıran kişi ise Liclac İbn-î Sita isimli bir Hintli. Satrancın atası ise 600'lerde oynanan **Çaturanga** isimli bir oyun. Oyunun dini baskıdan kaçan Budist rahipler tarafından Çin'e götürüldüğü düşünülüyor. 8. yüzyılın sonundaki Çin satrancı ile aynı yüzyılda Japonlarda da görülen Shogi benzer içerikte. Yine 625 yılları civarı Pers ülkesinde de görülmüş. Yani bugünkü İran, onlardaki adı **Çatrang**.

Zamanla dünyaya yayılıyor. H.J.R. Murray'in, Arapça ve Farsça el yazmalarından yararlandığı 1913 baskılı *Satranç Tarihi* eserinde geçen bilgilerin ışığında, 9. yüzyılda en güçlü ustalar arasında Türkler dikkat çekiyor. Hatta ilk dünya satranç şampiyonu Türk tarihçi Sâli'ymiş.

Diğer yanda sıkça paylaşılan bir de hikâye var ki, rivayet-ten ibaret olsa da arama motorlarına *satrancın tarihi* diye

girdiğinizde karşınıza çıkacağı için ekleyelim ki yanlış yazıldı olmasın.

Hindistan'da kibirli ve savaşmayı seven bir kral var. Halk, komutanlar, askerler durumdan oldukça mustarip. Krallık nihayetinde tek adam düzeni, karşı çıkmak ya canından olmak ya da zindanda çürüyerek ölmek demek olduğu için halk sesini çıkaramıyor ve bir bilgeden medet umuyor.

Bilge günlerce düşündükten sonra elinde bir kutuyla kralın karşısına çıkıyor, bu oyun sayesinde savaş stratejileri geliştireceğini, karşısındaki düşmanla daha iyi savaşabileceğini söyleyerek taşları tanıtıyor.

Buraya kadar ki bölüm, ufak tefek değişikliklerle farklılaşsa da **64 Hamle ve Buğday Hikâyesi** neredeyse hepsinde ortak. Ki bence de bu hikâyeden en önemli çıkarın, matematiğin, zekânın ve üstel büyümenin gücü.

Oyunu çok beğenen ama yenilen kral, bilgeye isteğini soruyor. Bilgeden gelen yanıt: "Buğday..."

Satranç tahtası 64 kare. Birinci kareye 1 buğday, ikinciye 2, her defasında bir öncekinin iki katı hesabıyla, üçüncüye 4, 8, 16'yla devam ederek her kareyi doldurmaya yetecek kadar buğday istiyor.

Kral, bilgenin isteğini küçümsese de kabul ediyor, ama fark ediliyor ki verilmesi gereken miktar $2^{64}-1$ gibi muazzam bir miktar. Sonu nasıl bağlanmış bilinmez ama çıkan sonuç, buğday tanelerinin tonla hesabının 1,4 trilyonu bulması. (Yani dünyanın bugünkü yıllık buğday üretiminin bile neredeyse 2200 katı. Haliyle vermesi mümkün olmamıştır ama zekâyaya saygı duymayı öğrenmiş olmalı.)

Şimdilerde satrancı –pek çok oyunda olduğu gibi– tablet, bilgisayar ve telefonlardan yazılımlara ve robot oyunculara karşı oynuyoruz.

Peki hiç merak ettiniz mi “Dünyanın ilk satranç oynayan robotunun adı ne?”

Cevap veriyorum, satranç oynayan bilgisayarların atası olarak kabul edilen bu makinenin adı The Turk... İsim benzerliği değil, alenen biz, yani Türk.

Yıl 1770... Viyana’da Avusturya kraliçesinin emrinde olan Macar soylusu Baron Wolfgang von Kempelen adlı bir kişi tarafından icat edildi. O dönemde Avrupa’da satrancın bir Türk oyunu zannedilmesi, Osmanlı-Türk dünyasının zenginliği, ihtişamı, askeri açıdan üstünlüğü, Türk akınlarından etkilenilmesi, kahve, tütün gibi birçok yenilikle Türkler sayesinde tanışmaları nedeniyle robota Türk adının verildiği düşünülüyor.

Tekerlekli bir satranç masasına, Türk giysileri giymiş (üzerinde kaftan ve başında kavuk) bir cansız manken oturtulmuş. Hatta mankenin başını, kolunu hareket ettirmesi ve birkaç kelime de Almanca konuşmasından dolayı insanlar hayrete düşüyor. (Bu kelimelerden biri, kazanan oyuncunun son ham-

Plate 1.

Plate 2.

Plate 3.

Plate 4.

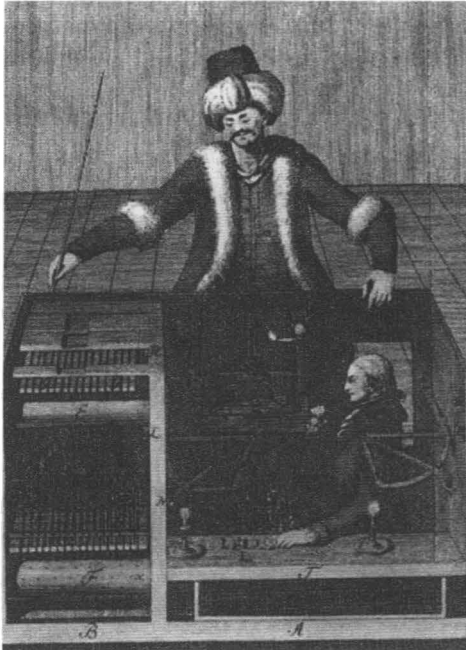

leyi yaparken söylediği *Schach*. Yani bizdeki **Şah Mat**... Bu sözün popülerliğinin nedeni de *The Turk* robotu.)

Makinenin içinde satranç ustası bir cüce olduğunu düşünen oyuncular, kapağı açıp baktıklarında karşılarında sadece bir mekanizma görünce daha da şaşırıyorlar.

Ünü Avrupa ve Amerika, Küba'ya kadar yayılan, Avrupa turnesine çıkan, *Yenilmez Türk* olarak anılan robotla satranç oynayan pek çok ünlü isim var. Bunlardan bazıları Napoleon Bonaparte (1809'da Viyana'da Türk'e mat olmuştu), Amerikalı ünlü yazar Edgar Allan Poe ve devlet adamı Benjamin Franklin...

Eminim okurken, "1700'lü yılların teknolojisinde bu nasıl mümkün olabilir?" diye düşünmüşsünüzdür. Olmamış zaten. Aslında ardında bir hile yatıyor ama gerçek uzun yıllar sonra anlaşılıyor.

Sır, kaftanın içinde değil, tahmin edeceğiniz üzere masanın içinde. Masanın içine gizlenen gerçek satranç oyuncusu (ilk zamanlar makinenin yaratıcısı Baron Kempelen, daha sonraları yardımcısı Anthon) manyetik bir mekanizma sayesinde rakibin hamlelerini görebiliyor ve karşı hamlesini başka mekanizma yardımıyla robot Türk'ün koluna ve eline hükmederek yapabiliyor. Dolabın içine bakmayı akıl edeceklerini düşündüğü için de önlemini alıyor Kempelen. İçerideki mekanizma, gizli oyuncuyu dolabın görünmeyen yerine ittiğinden, dolabı açanlar çarklarla, anlamadıkları bir mekanizmayla karşılaştığından gizemi uzun süre çözülemiyor. Haliyle akıllarda kalan, Türk'ün zeki hamleleri, gücü... Ve de satranç tarihinin en büyük sahtekârlığı olarak yaptığı ün. *The Turk*'un akıbetine gelince, Kempelen'in ölümünden sonra mekanizma birkaç el değiştiriyor ve bir müzedeki yangında kül oluyor.

Dünya ilerleyen yıllarda ünlü satranç ustası Garry Kasparov'u yenen bilgisayar yazılımı *Deep Blue*'yla tanışacak. Ve artık şu soru hep akıllarda olacak: "*Makineler bir gün insan aklının yerini alacak mı?*" Çoktan almaya başladı bile. Yazarlık dışında yaklaşık 30 yıldır da iş hayatının içinde, özellikle de satış ve yönetim alanında aktif şekilde yer alan biri olarak, *Hikâyeleştirme Sanatı*'nın satış, motivasyon ve iknada olan etkisini her söyleşi, eğitim ve iş toplantısında özellikle vurgular, örneklerle anlatırım. İnsan olmanın gücü ve farkı, duygu, hayal gücü ve samimiyette saklı. Bu güçlerimizi doğru kullanamazsak yakın zamanda insanların iş dünyasında var olduğu alanlar maalesef ki epeyce daralacak. Ve bunun yansımaları çok ağır olacak.

Satranca dönecek olursak, oyundaki sonsuz olasılıklar, her taşın ayrı öneminin olması, bir piyonun vezir olabilme ihtimali, sürprizlere olduğu kadar hayal kırıklıklarına açık olması, odaklanmanın önemi ve atılan her adımın sorumluluğunun alınmasının gerekmesi insana hayatı hatırlatıyor. Bir kitapta şah-mat kavramının ölüm ve sonla özleştirilmesini okumuş ve beğenmiştim.

Nihayetinde, hayat dediğimiz, doğum ile ölüm arasında yaşadıklarımız ve yaşattıklarımızdan ibaret... Attığımız her adım da ardımızda bıraktığımız iz.

Oyunlara kadar gelmişken, kutu oyunlarında –yaklaşık 750 milyon kişi tarafından oynanarak– rekor kıran **Monopoly**'nin ilginç geçmişinden de bahsedilmeli...

Bazen eser icat edenin adıyla değil pazarlayanın, bazen de hırsızın adıyla yaşar. Çünkü artık kapitalizm hayatımızın başkahramanı. Anlaşılacağı üzere hikâyemizin de...

MONOPOLY

Amaç neydi, sonuç ne oldu?

Söze “*Bu oyunun hikâyesi aslında anlatıldığı gibi değil*” diyerek başlamak istiyorum. Zaten kapitalizm hikâyesinin başkahramanıysa hiçbir şey görüldüğü ya da aslı gibi değildir. Görünmesi, bilinmesi istenilen şekliyle sunulmuştur. Bize sunulan hikâye tipik Amerikan rüyası.

Büyük Buhran sonrası işsiz kalan “zavallı!” Charles Darrow, karısıyla birlikte arkadaşları Charles Todd'un evine yaptığı ziyarette oynadığı oyunu çok beğeniyor, kurallarını öğreniyor, oyunu büyük bir şirkete satıyor ve çok zengin oluyor.

Bu büyük icadıyla sadece kendi ailesinin değil, 750 milyon insanın eğlenmesini sağlıyor. Ne şahane, icat edeni yücelten, zengin eden, duyanı özendiren bir hikâye...

Peki bu başarı hikâyesinde kahraman olması gereken asıl kişi, yani Lizzie Magie, bu hikâyenin neresinde? Yok ama aşağıdaki satırlarda var.

Lizzie Magie; yazar, sanatçı, daktilocu, stenograf, mucit, feminist, aktivist. Gündüz haftada 10 dolara daktiloculuk yapıyor, akşamları da komedi şovlarında oyunculuk. Mucit kısmına açıklama girmek gerekirse, 1893'te kâğıtların daktilo silindirlerinden daha kolay geçmesini sağlayacak bir aygıt için patent alıyor. (Ki o dönemleri düşünürsek bir kadının patent başvurusu yapması bile nadir ve dikkat çeken, erkekleri de rahatsız eden bir durum.)

Kadınların uğradığı haksızlıkları, ücret eşitsizliğini protesto etmek için gazeteye kendi reklamını veriyor. Kadınların makine olmadığı, akılları, arzuları, umutları ve hırsları oldu-

ğuna dikkat çekmek istediği reklamın metni, kinayesi ve hicvi oldukça ses getiriyor.

“Genç kadın, Amerikan köle” başlıklı reklamında kendini, “akıllı, iyi eğitilmiş, becerikli, doğuştan eğlendirici, güçlü karaktere sahip, güzel değil ama çekici” olarak tanımlayarak satışa çıkarıyor, “en yüksek teklif verene gidecek” notuyla...

Yıl 1903. Kapitalizmin insan onuruna uygun bir sistem olmadığına inanan Magie, kapitalizmi eleştirecek, politikacı ve ekonomist Henry George’un öncülüğünü yaptığı “Tek vergi/toprak değer vergisi” teorisini (ana doktrini, kişilerin ürettiklerinin %100’üne sahip olması, fakat doğada bulunan her şeyin, özellikle de toprağın, herkese ait olması gerektiği) öğretecek bir araç olması düşüncesi ve siyasi görüşünün eğlenceli özetini geniş kitlelere anlatabilme amacıyla **Mülk Sahibi Oyunu** (*The Landlord’s Game*) adında, iki modül ve iki ayrı kural sisteminden oluşan bir oyun tasarlıyor.

1. modülde hedef tüm oyuncuların refahının artması. Oyunu kazanmak tüm oyuncuların zenginliğini arttırmaya bağlı. Anti-monopolist, yani anti-tekelci bu versiyona *Hayat Oyunu* diyor.

2. modülde ise hedef oyunculardan birinin monopoli, yani tekel kurarak rakiplerini iflasa sürüklemesi. Buna da monopolist, yani *tekelci* diyor.

Magie’nin düşüncesi, beklentisi aslında şöyle: İnsanlar bu iki modülü ardı ardına oynadığında ilk modülün, adil bir yaşam için servetin paylaşılmasıyla ahlaki açıdan daha üstün olduğunu fark edecek ve bilinç seviyeleri yükselecek.

Hayaller barış için, insanlık için, ama gerçekler kapitalizm.

Oyun oldukça dikkat çekiyor. Özellikle Amerika’nın kuzeydoğusunda ve solcu, entelektüel kesim arasında. Çoğunlukla ev yapımı kopyalarla elden ele çoğaltılarak ülkeye de yayılıyor.

Ancak asıl ilginç olan, oyunun 1. modülünün değil de 2. modülünün daha fazla rağbet görmesi.

Büyük olasılıkla oyunun mucidi kabul edilen Charles Darrow'un eline de o kopyalardan biri geçiyor. O da oyunu biraz daha sadeleştirip 1930'da Parker Brothers'a satıyor.

Şirket, Magie'nin oyunun patentini almak için 1903'te patent ofisine başvurduğundan haberdar olunca Magie'yi buluyor. Magie, ideolojisinin geniş kitlelere yayılacağı ve başka oyunlarının yayımlanabileceği hayaliyle haklarını vermeye ikna oluyor. Aldığı paraya gelirsek, sadece 500 USD. Satıştan gelir payı da yok.

Sonuca gelecek olursak:

- Anti-monopolist modül tarihe karışıyor.
- 1935'te piyasaya sürülen *Monopoly*, kutu oyunlar kategorisinde bir kült haline gelerek dünya tarihine adını yazdırıyor. Yaklaşık 750 milyon kişi tarafından oynanarak kutu oyununda rekor kırıyor.
- Şirket, Darrow'un hikâyesini daha etkileyici görmüş olmalı ki yıllarca kutuların içine düzmece metni koyarak yalanı devam ettiriyor.
- Haliyle Darrow milyoner oluyor. (Şirketin ne kadar kazançlı çıktığını yazmaya gerek yoktur herhalde.)

Velhasıl, *Monopoly* hayal edilenin tam aksine bir amaca dönüşüyor. Oyunculardan biri zenginleşirken, ötekilerinin fakirleşmesine dayalı modülle acımasızlığı, fırsatçılığı öğretiyor ve bir nevi kapitalizmin de sembolü oluyor.

Bu ve benzer örneklerin çokluğunu hepimiz biliyoruz. Pek çok çizgi film ya da masalın ardına gizlenen mesajları, popülerleştirilmelerinin ardındaki amaçları, bazen de örtbas etmeye çalışılanları...

Mesela bunlardan biri de şirin mi şirin bir çizgi film. Aynı zamanda da çıkış hikâyesi ve ardındaki amaç *Monopoly*'yle

benzer. Adını herkesin bildiğinden şüphem yok. Çünkü bir döneme damgasını vurdu. Çok sevildi, izlendi, anılarımızda şirin, tebessüm ettiren hoş bir seda olarak yer aldı.

ŞİRİNLER

1958'de Peyo takma adlı Belçikalı çizgi Pierre Culliford başka bir çizgi romanda görüldüğü karakterleri sevince *Les Schtroumpfs* kendi çizgi roman serisine kavuşuyor. 70'lerin sonuna kadar popülerliği gittikçe artan *Şirinler*, 1981'de Birleşik Devletler'de, meşhur Hanna-Barbera stüdyoları tarafından *The Smurfs* adıyla çizgi film olarak uyarlanarak televizyonlarda yayımlanmaya başlıyor. 9 sezon 256 bölümlük 418 parça halinde 30 ülkede yayımlanarak, dünya çapında kültürel bir fenomene dönüşüyor. Toplamda 400 milyar dolarlık bir pazar yaratıyor. Video oyunları, CD, heykel, kitap, kostüm, oyun, oyuncak, aksesuar, giysi vs. Öylesine seviliyor ve benimseniyor ki, *jeneriğindeki "İyi/uslu bir çocuk olursanız, siz de bir gün Şirinler'i görebilirsiniz"* sözü adeta slogan oluyor. Ancak ilerleyen süreçte, başta ABD olmak üzere Türkiye'de dahil birçok ülkede gösterimi yasaklanıyor.

İddia odur ve yüksek olasılıkla doğrudur, ki Peyo çizgi romanına Amerikan emperyalizmi karşıtı, aynı zamanda komünizm, sosyalizm yanlısı pek çok propaganda adına pek çok ögesi gizlemiş.

Pozitif mesajlar içeren, toplumları oluşturan bireylerin birbirleriyle kurdukları iletişimin önemine vurgu yapan, başkalarının haklarına saygılı olmanın önemine dikkat çekmeye çalışan *Şirinler*'in karakterlerine ve ayrıntılarına kısaca göz atalım:

- Üstlerinden hiç çıkarmadıkları tektip beyaz taytlar.
- Şirinler köyünde ibadethanenin bulunmaması.

- Köyde paranın geçmemesi, komünal yaşam sürmeleri, aynı masada aynı yemekleri tüketmeleri.
- Herkesin mutlu mesut, kendi işini yapıyor olması ve kendilerine gerekli olan şeyleri bedava edinmeleri.
- Şirin çileği/dut tarlalarında bütün Şirinlerin eşit hak sahibi olmaları, ürün takası yapmaları ve üretimin eşit şekilde paylaşılması.
- Yetenek ve ilgiye göre görev paylaşımı ama eşitlik adına hepsinin aynı şekilde görünmesi, işçi tulumunu simgeleyen mavi renkleri.
- Rasyonel bir uygarlık inşa eden Şirin Baba'nın Karl Marx'a benzerliği, özellikle de sakalı, diyalogları ve komünizmin rengi olan kızılı çağrıştıran kırmızı renkli şapkası. (Bu detaya mercek tutarsak modeline *Frig şapka* deniyor ve devrimcilerinin gayriresmi beresi sayılıyor. Eskiden Avrupa'da özgürlüğü temsil etmek için kullanılmış. Fransız Devrimi sırasında da çok yakın modeli kullanılmış. Anti-sömürgeci devrimler yoluyla özgürlük kazanan Latin Amerika ülkelerinin armalarının üzerinde de olması sanırım şapka detayına gizlenen mesaja açıklık getiriyordur.)

- Şirinlerin düşmanı, düzeni yıkmak isteyen, Şirinlerden nefret eden Gargamel, dini sembolize eden papaz cübbesiyle kötü ve yaşlı olarak tasviri, Şirinleri sürekli paraya çevirmeye çalışması. (Temel maddeyi altına çevirmek için bir iksir yaratmak adına yeteri kadar şirin yakalaması gerekmesiyle ABD'nin sömürgeci yanını ve kapitalizmi simgelediği düşünülüyor.)

- Gargamel'in etrafından ayrılmayan sadık kedi Azman'ın (orijinal adı Azrael) ABD'ye hizmet eden ama hiçbir şeyi olmayan, sömürgeciliğe hevesli uygarlıkları, hizmetkârları sembolize ettiği düşünülüyor.

- Köydeki tek dişi Şirine, feminizmi temsil ediyor. (Erkek egemen dünyada tek başına mücadele vermesiyle dikkat çekiyor.)

- Elinde ayna, kulak arkasında çiçek taşıyan Süslü, eşcinselliği temsil ediyor.

- Güçlü, zor işlere koştan Şirin de maço erkeği...

Sonuç olarak çizgi filmler, çizgi romanlar, yazarın ve çizerin hayal gücünden oluşan ütopyalardan meydana gelir.

Ki 20. yüzyıl ortaları Belçika'nın siyasi atmosferinden ve Peyo'nun yatkın olduğu siyasi düşünceden çıkarımlar, Belçika Komünist Partisi üyesi olması iddialarının haklılığını gösterse de, Peyo'nun yaşarken bu soruları yanıtsız bırakması nedeniyle net bir şey söylemek mümkün değil. Ancak başta niyet sosyalizm olsa da sonuca bakınca yine kapitalizmin izleri görülebilir. Sosyalizmi ve Şirinler'i yok edemeyen sistemin, Şirinler'i tüm değerleriyle metaya çevirdiği, serbest piyasaya sunarak büyük rant sağladığı da...

Karl Marx'a atfedilen ama ona ait olmasa da fikirlerini paylaşan söz ne diyordu: *"Kapitalizm gölgesini satamadığı ağacı keser."*

Bazen açık açık yazılamaz, verilmek istenen mesaj ya da bilgi kurgunun arasına gizlenir. Misal benim de ileride bir distopya ya da ütopya romanı yazasım var.

Çünkü yazmayı ve farklı şeyleri denemeyi sevmek bunu gerektirir. Tabii bazen de korkmak...

İyi çocuklar olduk, iyi gençler, iyi insanlar olduk, ancak gördüklerimiz artık hiç de şirin değil. Sistemin kötülüğü insanlara da bulaştı. Ne biz eski biziz ne şirin eski şirin.

Not: *Smurf*'u oluşturan harflerle kodlandığı teorisi yani "*Socialist Men Under Red Flag*" [Kızıl Bayrak Altındaki Sosyalist Adamlar] pek tutsa da orijinal adının *Les Schtroumpfs* olduğu düşünülünce gerçekçi gelmiyor.

Bu konu açılınca susulmayacak kadar önemli ve bilindik hikâyelerle dolu. Hangisini yazsanız eksik kalacakmış hissi veriyor insana. Eksiklik hissetmek insanı en huzursuz eden duygulardan biri. Tamamlamak ise bir o kadar huzur, mutluluk verici ve ruhen doyurucu. Ben de mutlu olmayı, huzurla dolmayı hak etmiyor muyum?

Ajitasyonumu yaptıysam en azından aklımdaki bir konuyu başlık olarak verebilirim demektir: **Heidi**. Evet, çokça anlatıldı, paylaşıldı ama yine de bir başka zaman, başka bir kitapta detaylı aktarma şansına sahip olabilirim.

Bir an düşündüm de neden başka zaman? Üstelik yazılıp çizilenlere ilave detayları haizken.

Şans dediğimiz, tecrübelerin ve karşılaştığımız fırsatların değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıyor mu, yani bir nevi seçim değil mi? O zaman şansını da kendi yaratacak insan.

Ne demiş Romalı düşünür Seneca:

"Şans faktörü ancak hazırlıklı olmak ile fırsatlar çakıştığında ortaya çıkar."

Fırsat geldiyse, hazırlıklar da tamamsa, **Verdingkinder**, yani *Sözleşmeli Çocuklar*...

HEIDI

ya da **Verdingkinder** (Sözleşmeli Çocuklar)
yani **Çıplak Ayaklı Çocuklar**

Son yıllarda oluşan kamuoyu baskısı, 10 yıl önce İsviçre devleti tarafından dilenen resmi özür ve konunun sosyal mecralarda paylaşılmasından dolayı bilginiz olduğunu tahmin etsem de *Verdingkinder* konusunu biraz detaylı olarak paylaşmak istedim.

Heidi, İsviçreli yazar Johanna Spyri'nin 1880 yılında yayımlanan, en önemli çocuk klasikleri arasına giren çocuk kitabı...

İsviçre dağlarında yaşayan, kırmızı yanaklı, çıplak ayaklı, Alplerin öksüz, yetim kızı Heidi'nin hikâyesi 1900'lü yıllarda sinemaya ve çizgi filme uyarlanınca İsviçre'nin karanlık tarihinde saklı önemli bir konuyu da dünya gündemine taşıdı.

Yazarın, gelebilecek baskılardan çekindiği için simgesel bir anlatımla gönderme yaparak, 1790'lı yıllardan 1960'lı yılların sonuna kadar devam eden, 300.000'den fazla çocuğun satılmasına neden olan *Verdingkinder* (Sözleşmeli Çocuk) uygulamasına, yani Çıplak Ayaklı Çocuklar'a, diğer bir deyişle de köle çocukların hikâyesine dikkat çekmeye çalıştığı düşünülüyor. (Ki 1800'lü yılların tutuculuğu ve kadın olması göz önünde bulundurulacak olursa çekince duyması çok normal.)

Heidi karakterini hatırlayacak olursak 1 yaşında anne ve babasını kaybedince teyzesiyle yaşıyor, teyzesi iş bulunca dedesine bırakıyor, doğayla iç içe bir köyde, büyükbabasıyla yaşayan Heidi beş yaşındayken teyzesi tarafından zengin bir ailenin sakat kız çocuğuna arkadaşlık yapmak için istenmeyerek de olsa

büyükbabasının yanından alınarak Almanya'nın Frankfurt şehrine götürülüyor. Alplere, köyüne, dedesine duyduğu özlem, şehir hayatına uyum sağlayamaması nedeniyle hastalandığı için köyüne gönderiliyor şeklinde devam ediyor hikâye.

Romanda ve çizgi filmde her ne kadar *Verdingkinder*'lerin yaşadığı üzücü olaylara maruz kalmamış olsa da Heidi'nin tek tip kıyafeti, yaz-kış sadece çıplak ayakla dolaşması (çıplak ayağın köle çocukların özgür çocuklardan ayrıldığıнын simgesi olmasından dolayı) dikkat çekince *Verdingkinder*'in karanlık tarihi de gün yüzüne çıkıyor.

Aslında İsviçre, 1789 yılında 14 yaşından küçük çocukların çalışmasını yasaklamış. Ancak bu yasak 1960'lı yıllara kadar çocukların sömürülmesine engel olamamış.

Devlete borcu olan, ailesi cezaevinde yatan, boşanan, fakir, yetim 14 yaşından küçük çocuklar kilise ve devlet eliyle çalıştırılmak için başka ailelerin yanına yerleştirilmiş. Papazların önderliğinde toplanan bu çocuklar çiftliklere kiralık olarak verilmiş veya şehirlerde kurulan çocuk pazarlarında ev ve çiftlik işlerinde çalıştırılmak için satılmış.

İyi bir aileye düşen kısmen iyi şartlarda büyüse de çoğu ahırlarda hayvanlarla uyumak, bir lokma kuru ekmeği suyla ıslatarak doymak, çuvaldan bozma giysilerle yaşamak zorunda kalmış. Tecavüze uğrayanlar da olmuş, işkence görenler de.

Sahiplerin çocuklar üzerinde her türlü hakkı olması o kadar kabul görmüş ki, ağır koşullarda çalıştırılmalarına, şiddet, tecavüz gibi durumlara seyirci kalınmış. Çünkü onlar fakir, suç işleyen ailelerin çocuklarıydı, ne ilginçtir ki toplumun gözünde kurtarılmış çocuklardı...

Yaşayan tüm *Verdingkinder*'lere (yaklaşık 10 binin yaşadığı biliniyor) ve yakınlarına ulaşmaya çalışan, Olten'da yaşayan birkaç tarihçi, babası bir *Verdingkinder* olan, sergi, konferans, bilimsel çalışmalarla konuyu gündemde tutan tarihçi Marco Leuenberger'in çalışmaları, kendisi de bir *Verdingkinder* olan Dora Stettler'in yazdığı kitap, Markus Imboden tarafından çekilen ve 2011'te gösterime giren film sayesinde, 11 Nisan 2013'de İsviçre devleti resmi olarak özür diledi. (Ticarete aracılık yapan papazlar adına özür dileyen ise sadece Luzern Katolik Kilisesi.)

Geçmişte de konuşulması tabu olan bu gerçeğe ilgili çalışmalar yapanlar olmuş. Bir çiftlikte yoğun tecavüzler sonucu ölen bir erkek çocuğu hakkında resmi raporu yayımladığı için dışlanan, yazdıkları dikkate alınmayan Rus bir doktor var mesela. Kadın örgütleri, sendikalar da dile getirmeye çabalamış, kendisi de bir *Verdingkinder* olan, gayrimeşru bir çocuk olarak doğan, yazar, gazeteci, filozof Carl Loosli “susmuyorum” şiarıyla kitaplar yazmış, ressam Albert Anker tablolarında resmetmiş.

Artık *Verdingkinder* olanlar, yakınları ve bu olayın tanıkları da dahil, İsviçre’nin karanlık, trajik, insanlıkdışı utanç dönemini, eziyet, aşağılanma, cinsel istismar, tecavüz, işkence, yokluk ve açlık dolu geçmişlerini dile getirebiliyorlar. Çalınan hayatların ve yapılanların özürle, tazminatla telafisi olamayacak elbette, zaten onların da tüm istediği seslerinin, acılarının duyulması, bu olayın unutulmaması.

Çünkü İsviçre’nin kalkınmasında büyük katkısı olan çiftliklerde asıl emek veren bu çocuklar.

“Gerçeklerin bir gün ortaya çıkmak gibi kötü bir huyu vardır” deriz, ama gerçekler çoğu zaman kendiliğinden ortaya çıkmıyor, birlik olup mücadele edince çıkıyor. İşte bu yüzden haksızlıklara, yanlışlara karşı duyarsız ve sessiz kalmamalıyız. Zira cesaret de iyilik gibi bulaşıcıdır.

Çocukların yaşadığı zulümlerin, tıpkı kadınların yaşadıkları gibi, tarihin derinliklerinde saklı sayısız örneği var. Mesela bunlardan bir diğeri de İngiltere’den: **Baca Temizleyici Çocuklar.**

BACA TEMİZLEYİCİ ÇOCUKLAR **(Child Chimney Sweeps)**

Baca temizleyici çocukların hikâyesini anlamak için Büyük Londra Yangını’nı hatırlamak lazım.

Sanayi Devriminin başlamasıyla İngiltere’de kömür kullanımı oldukça artıyor. Özellikle kalabalık şehirlerde yoğunlaşan sis nedeniyle hayat sürdürülemez hale gelirken, tıkanan bacalardan kaynaklanan yangınlar da hayatı kâbusa çeviriyor.

Bu yangınların en büyüğü 2 Eylül 1666’da, Pudding Sokağındaki Thomas Farriner’in ekmek fırınında çıkıyor. Evlerin çoğunluğunun ahşap olmasından dolayı kısa zamanda büyüyor ve dört gün içinde Londra’yı adeta küle çeviriyor. Yaklaşık 13.200 ev, 87 mahalle kilisesi, St. Paul Katedrali ve birçok resmi kurum binası yanıyor; düşünün ki 80 bin nüfuslu kentte 70 bin kişi evsiz kalıyor. (Ölüm sayısı ve kimlikler tespit dahi edilememiş, çünkü cesetler tanınamaz halde ve tespit işlemleri maliyetliymiş.)

Londra için adeta yıkım olan bu yangından sonra yasal düzenlemelerle bina güvenliği için ciddi kurallar getiriliyor. Bu düzenlemelerden bazıları şöyle: ahşap bina yapmanın yasaklanması ve bacaların çapının yaklaşık 45 cm’ye daraltılması ve de tıkalı olmadığından emin olunması için düzenli temizlik

yapılması. (İlk yangın sigortası kurumunun kurulması da bu yangın sonrası gerçekleşmiş. Ve şehir meclisi de 1667’de Yangın Dairesi’ni kurmuş.)

Buraya kadar bir toplumun başına gelen talihsiz bir kaza ve afet. Ancak bundan sonrası binlerce çocuğun hayatını karrartacak vahşet.

Geniş bacaların yerini dar bacaların almasından dolayı – eskiden kendi evlerinin bacalarını temizleyebilen kişiler bile– yeni bacaları temizleyemediği için ülkede bir anda çok sayıda baca temizleme ustası ve şirketler var oluyor. Ancak beraberrinde önemli bir sorun beliriyor. Temizleme işinde çalışacak kişilerin dar bacalara sığacak kadar küçük, zayıf olması gerekiyor. Ustalar ya da patronlar da sorunun çözümünü, yaşları küçük erkek çocuklarını işçi olarak çalıştırmakta buluyor. İdeal yaş 6 dense de yaşı daha büyük ama zayıf, minyon ya da vücudu henüz gelişmemiş olanlar olduğu kadar, yaşı daha küçük çocuklar da yoksulluk çeken ailelerden cıracak olarak satın alınıyor. Özellikle de kimsesiz çocuklar öncelikli tercih.

Bu çocuklar adeta köle gibi para ödemeden çalıştırılıyor. (Aslında yaşadıkları hayat, çalışma koşulları, yaptıkları iş düşünülürse inanın köle demek bile hafif kalır.)

Çalışmaktan da kasıt, bir nevi baca süpürgesi vazifesi görmeleri. Bu küçücük bedenler sırtlarını, dirseklerini, dizlerini kullanarak bacayı tırmanmak, ellerindeki tel fırçalarla tikanıkları temizlemek, düzenli baca temizliği yapmak zorunda kalıyor. İşin devamlılığının

sağlamak ve çocukları daha uzun süreli çalıştırmak isteyen ustalar, çocukların vücutlarının gelişmesine engel olmak, çelimsiz kalmalarını sağlamak için yaşayabileceği azlıkta yemek veriyor. Geceleri depolarda, baca temizledikleri malzemelerin yanında ya da evlerin bodrumlarında yaşamalarına izin verilirken, diğer hakları yılda üç defa banyo ve yılda bir defa (1 Mayıs) tatilden ibaret. Hatta bazı ustaların, çocukların daha hızlı tırmanmasını sağlamak için altlarından ateş yaktığı biliniyor. (Bu sebeple de pek çok çocuğun yanarak öldüğü ya da ağır yaralandığı da...)

Ne yazık ki bu çocukların hemen hepsinde zamanla gelişim bozuklukları ve fiziksel kusurlar ortaya çıkıyor. Ciğerleri zehirle dolan, gözleri iltihaplanan, görme yetilerini kaybeden bu çocukların çoğu ilerleyen süreçte bükülmüş omurga ve dizkapakları sorunlarıyla, kurum solumaktan dolayı yakalandıkları korkunç hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalı-

yor. Bazısı gelişme çağında bacalara sıkışıp ölürken, bazısı bacalardan düşerek ölüyor ve çoğunluğu da henüz orta yaşa gelmeden –başta kanser olmak üzere– çeşitli hastalıklardan...

Kayıtlara geçen ilk meslek ilintili kanser vakalarının Baca Temizleyici Çocuklarda çıktığı biliniyor. En fazla görülen de o dönem için hem çok acı veren hem de ölümcül bir kanser türü olan testis kanseri.

Sanmayın ki bu vahşet birkaç yıl sürüyor, 1666'dan tam 1875'e kadar devam ediyor. Yani yaklaşık 200 yıl...

Aslında 1788'den itibaren aralıklı olarak yasal düzenlemelerle önüne geçilmeye çalışılsa da, 1802'de ilk Fabrikalar Kanunu'yla (Çırakların Sağlığı ve Morali Yasası) mesai, günlük 12 saat, haftalık 58 saatle sınırlandırılrsa da, 1833 ve 1842 yıllarında düzenlemeler yapılsa da (mesela on yaşından küçüklerin çalıştırılmaması gibi), kontrollerin çok da sıkı olmaması ve cezai bedelin düşük olması (10 sterlin) nedeniyle patronlar pek aldırış etmiyor ve baca temizleyici çocukların çilesi 1875'e kadar sürüyor.

1875 yılında 12 yaşındaki George Brewster'in temizlemek için girdiği Camridge'deki Fulbourn Hastanesi'nin bacasında ölmesi üzerine artan tepkiler, sağduyulu, merhametli insanların,

parlamento üyelerinin ve hekimlerin baskısı sayesinde İngiliz Parlamentosu tarafından alınan kararla bu uygulama sona eriyor.

Bu konunun üzerine yazılacak, sorgulanacak çok şey var elbette. Eminim okurken sizin de aklınıza, dilinize gelmiştir. En başta da “Baca çapını 45 cm’ye indirirken bunların yaşanacağını, baca temizleme işinin çocuklara yaptırılacağını öğöremediniz mi? Hadi birkaç sene için diyelim ki gözünüzden kaçtı, 200 yıl, hatta daha fazlası, aklınız, vicdanınız neredeydi?” soruları.

Ancak şu da eklenmeli ki, İngiltere ve birçok Avrupa ülkesi özellikle son yıllarda tarihten aldıkları derslerle çocuk işçiliğinin ciddi yasa ve cezalarla epeyce önüne geçmiş durumda. Ancak azgelişmiş ülkelerde, Afrika, Ortadoğu ve ne acı ki bizde de çocuk işçiliği halen kanayan yara.

Ne demişti İbn-i Sînâ:

“Hiç kimse görmek istemeyen kadar kör değildir.”

İbn-i demişken, kelimenin kökeni düştü aklıma. Ama lafın gelişi ya da emrivaki olmasın diye size sormak isterim yine de. Dilimize yerleşirken kullanımı değişen, hatta argolaşan, küfürleşen kelimelerin geçmişine değinmek için etimoloji molası yapsak mı?

Çünkü nazik ve saygılı bir insan olmak sormayı gerektirir.

ETİMOLOJİ MOLASI

İbn, oğul, oğlan, evlat demek. Kelime -i eki alınca, yani “ibn-i” haliyle oğlu anlamına geçiyor. Mesela İbn-i Sînâ, (Abdullah Bin) Sina’nın oğlu.

Dişil ek *-e* alınca da *kızı* anlamında. Yani *ibne* esasen *kız çocuğu* demek olsa da Arap kültüründe kızların değersizliği, kelimenin evrilirken farklı anlama kaymasına sebep olmuş olmalı. Bir başka kaynaktan okuduğuma göre de eskiden oğlancılık ilişkisini baba-oğul ilişkisi gibi göstererek perdelemek için “*ibn-el ...*” denirmiş. Yani “...’nın oğlanı/oğlu” gibi. 19. yüzyıl sonrası sifata dönüşmüş. Osmanlı Türkçesindeki “*pasif eşcinsel erkek*” kullanımı günümüzde de aynı şekilde devam ediyor.

Madem ki akış böyle icap etti, madem ki bunlar toplumun açıkça dile getirmek istemediği duygu ve düşünceleri gizlemek için türettiği kelimeler olarak karşımıza çıkıyor, madem ki kültürün ve algının yansıması, istenmese de kullanımı yaygın, o vakit kullanmayalım ama bilelim diyerek ve de hoşgörünüze sığınarak, etimolojik uzantısı ilginç olanlardan birkaçını daha ekleyeceğim.

Mesela **pezevenk**. “Tamam hoş görelim de bu kadarı da fazla” demeden önce önyargılarınızı bir kenara bırakmanızı tavsiye ederim.

Gerçeklerin nasıl ki er ya da geç ortaya çıkma huyu varsa, etimolojinin de şaşırtma huyu var.

Bazı kaynaklar diyor ki, Farsçadaki “*pejavend*” yani *kapı tokmağı*, *sürgü* kelimesinden geliyor. 15. yüzyılda kaleme alınmış *Lûgat-î Halîmî*’de ve 17. yüzyıldaki Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’sinde karşımıza Farsça bu kelime çıkıyor. Muhtemelen sözcük, anlam genişlemesiyle *kapı önünde bekleyen adama*, sonrasında da *kadın satan adama* kadar evrilmiş.

Ancak bir başka tarihçinin yaptığı açıklama daha ilginç, aynı zamanda da mantıklı.

İtalyanca *beyaz balık* manasına gelen, “*pesce bianco*”dan (okunuşu *peşe biyanko*) geldiği. Yani bizim uskumru olarak

aşına olduğumuz balıktan... Hani dişisini takip ederek onun ifraz ettiği yumurtaları yiyen (öteki balıkların yemesine de müsaade eden) tek balık türü.

İşte bu sebeple de kadınlar üzerinden geçinen, pazarlayan erkekler için bu sıfat kullanılır olmuş deniyor.

Ki zaten İngilizcede, *uskumru* manasına gelen *mackerel* kelimesi de *pezevenk* veya *muhabbet tellalı* anlamında kullanılırken, Fransız argosunda da karı parasıyla geçinenlere *maquereau*, yani *uskumru* deniyormuş...

Gavat'a gelince, önce kelimenin hikâyesine değinmek lazım gelir. Nereden geldiğini biliyor olabilirsiniz, hani şu 5. yüzyılda yaşamış I. Kubad ya da I. Kavad isimli Sasani imparatorunun halkı isyana sürükleyen Mazdek'e karısını hediye etmesinden dolayı dilimize yerleştiğini...

Peki ne olmuş da Şah Kavad karısını Mazdek'e sunmuş? 5. yüzyılda Sasanilerde yaşanmış bu olay, nasıl olmuş da Türkçeye yerleşmiş?

Şeytan ayrintıda, cevaplar tarihte gizli.

Peygamber olduğunu savunan, aynı zamanda Zerdüşt din adamları reisi olan Mazdek, dini ve sosyal sarsıntı içine düşen Sasani halkını kışkırtmaya başlıyor. Toplumun huzuru için servetin ve kadının paylaşılması, halkın ortak malı olması gerektiği fikrini aşıyor. Halk fakir, sefalet içinde, ahlaki yönden de bozulmalar had safhada. Halk, Mazdek'i adeta kurtarıcı gibi görerek onun safında yer alınca Sasani Hükümdarı Şah Kavad'ı da alıyor bir telaş. Mazdek'i ikna etmeye, orta yol bulmaya çalışıyorsa da nafiye. Para pul fayda etmeyince karısını hediye etmeyi bile deniyor. Ama tarihe *Mazdek İsyanı* olarak geçen ayaklanmaların başlamasına engel olamıyor. Yağmala-

malar, ölümler, derken Sasani Hükümdarı Şah Kavad, komşusu Akhunlara sığınıyor (MS 496).

Mazdek'in öğütlemesiyle yanlışa düştüğünü söyleyerek Akhun hükümdarına pişmanlığını dile getiren Kavad, hükümdarın destek olması sayesinde isyanı bastırıyor. Mazdek ve taraftarları öldürülüyor ama Akhunlar da Sasaniler üzerinde nüfuz sahibi oluyor.

Sonra ne mi oluyor? Sasanilerin başına geçen Nuşirevan (Enûşîrvân), Akhunların baskısından kurtulmak için çareyi, Orta Asya'da kurulan Göktürk Devleti'nin batı bölgelerini idare eden, Akhunların ve Sasanilerin sınırlarına kadar dayanan İstemi Yangu'da arıyor. Yangu, bölgedeki ipek ticaretini elinde tutan Akhunlara karşı Nuşirevan'la müttefik oluyor.

Sonuç mu? Akhun Devleti yıkılıyor, toprakları ittifak arasında paylaşılıyor, Göktürklerin, Sasanilere düşen Akhun topraklarını ele geçirmesiyle de bölge tamamen Türk hâkimiyetine giriyor. Haliyle Şah I. Kavad'ın adı da Türkçe'ye Gavat olarak yerleşiyor.

Mazdek'i ve felsefesini haklı bulan kaynakların olduğunu söylemek de gerekir. Hatta literatüre Mazdekizm olarak geçmiş, *Zerdüştî mezhep ve felsefî akımın* kurucusu olarak yerleşmiş. Mazdek'in yaşamına dair yazıt ve bilgiler öldürülmesiyle birlikte imha edildiği için öğretileri, eşi Hürrem Bint-i Kade ve öğrencileri tarafından yayılmaya devam ederek Hürremist hareketlerin temel öğretisi olmuş.

Yani sonrasında ortaya çıkan Hürremiyye akımının adı da Mazdek'in eşi Hürrem'den geliyor. Dini ve siyasi hareket olan Hürremiyye, Farsçada "*Neş'eli dinin mensupları*" demek.

Mottoları, bir nevi, "*Tabu yoktur, her şey mubahtır.*"

Tüm savaşlarda ve isyanlarda olduğu gibi haklılık ya da haksızlık, tarihi yazanların inancı, milliyeti ve bakış açısı kaynaklı değişebiliyor. Konu epeyce derin ve tartışmaya açık. Haliyle çokça kaynak mevcut, ancak tek bir görüş ya da izah yok. O yüzden konuyu **Gavat** kelimesinin çıkışı noktasından yola çıkarak kabaca aktarmaya çalıştım.

Sözler kulaktan kulağa nasıl ki değişiyorsa, bilgiler de kuşaktan kuşağa, kaynaktan kaynağa değişebiliyor.

Mesela Dallama da bir başka ilginç örnek. “Aptal, enayi, zekâsı az gelişmiş, ahmak” anlamında kullanılan bu argo kelimenin hikâyesi de Osmanlı döneminden.

Müslüman olmayan devşirme çocuklar (bazen görünüş ya da zekâ bakımından geri kalmış, bazen de gelişmeye müsait Müslüman olan çocuklar da dahil) mermerlere tokat atmak suretiyle büyütülür, savaşlarda atlılara karşı yaya olarak ön safta koşturulurmuş. İşte düşman askerleri ya da atlarını tokatlayarak savaşan cengâver askerlere verilen isimdir dallama.

Bu tokadı yiyen kişinin göz çukurları arasında kalan bölümün kırılıp beyne saplandığı, sertliğine göre boynunun kırıldığı, denk geldiği yere göre de kulak zarının patladığı görülmüş. (Keza sesinin yarattığı psikolojik etkiyi de unutmamak gerek.)

Ve tabii Cengâver demişken Farsçadan geldiğini söylemeli. *Cenk*, savaş anlamında. Yanına gelen *-aver* eki ise *getiren*, *taşıyan*, *sahip olan* anlamı katıyor. Yani *savaşı seven*, *savaşta mahir olan kimse*.

Bu tokat günümüze **Osmanlı Tokadı** deyimi olarak gelecek. Her ne kadar bazı tarihçiler, deyimın IV. Murad'ın 1632'deki Ayak Divanı'nda Sadrazam Ahmet Paşa'nın iki yeniçeriyi iki tokatla öldürmesinden ya da Osmanlı'nın kurucusu Osman Bey'in tokat attığı kişinin ölmesinden geldiğini söylese de yaygın ve kabul gören iddia, Hun ve Göktürklerin kayıtlarında da rastlanan tokat çeşitlerinin özel eğitimle geliştirilmiş olduğu yönünde. Savaşlarda silahların yere düşmesi, kırılması durumunda, yani silahsız saldırı durumunda, özel bir askeri sınıfa mahsus olmayan, avuç içi, silme, elin tersi, serme ve süvari tekniği gibi birden çok tekniği olan, etkisi ve gücü de pek meşhur olan bu tokadı atabilmesi için askerlerin ağır idmanlardan geçtiği, cirit, güreş, çevgen, yay germek, benzer savaş oyunlarının etkisi ve genç yaştan itibaren bileklerine 2,5 kiloluk dökme kurşun bileklikler takarak kaslarını güçlendirdikleri, büyüme çağında et, hamur işi, tereyağı ağırlıklı beslendikleri, özellikle yağlı mermeri döverek kendilerini geliştirdikleri de kayıtlar arasında. Yapılan araştırmalarda ve kazılarda, birçok insan ve at kafatasında, hatta metal miğferlerde bile tokat izlerine rastlandığını ekleyerek, meşhur Osmanlı tokadının özelliğine geçelim.

Bilek veya dirsek kırılmadan omuzdan güç alınıyor. Genelde yüzün her iki yanına ve enseye atılıyor. Ya da buruna hedef alınarak –avuç içini germeden– tam yüzün ortasına. Düşmanın zırh yapısına, dövüşün seyrine göre kendi içinde farklılaşan –yukarıda saydığımız *avuç içi*, *silme*, *elin tersi*, *serme* ve *süvari*– teknikleri de var. **Elimin tersiyle vurmak/çarpmak, yere sermek** deyimleri de o yıllardan ve tekniklerden dilimize yerleşmiş.

Mesela *yürekli, cesur, yiğit* anlamında kullandığımız Dilâ-ver de Farsça, *gönül, yürek* anlamındaki *dil*'in, -*aver* ekiyle birleşmesiyle oluşmuş.

Laf açılmışken, pirinç ve hamurla beslenen Delil, Deli isimli askerlerden oluşan özel birliğin adına da Deliler, Dilâ-verler deniyor, ki yiğitliğin ve cesaretin son noktası olarak görülüyor. Hatta cesur ve çılgın insanlar için mecazi anlamda kullandığımız *deli* sıfatının kullanılmasının ardında Deliler Ocağı'nın ve Deli askerlerin yattığı söyleniyor. Ki bu askerlere *deli* denmesinin nedeni hastalığın verdiği algı ve bilinç zayıflığından dolayı korkusuz olmaları, her türlü tehlikeye cesaretle ve düşünmeden atılmaları. Keza şimdilerde deliliği, toplumun kabul gördüğü normların dışındaki davranışları yermek ve aşağılamak için de kullanıyoruz. *Deli deli gülme/konuşma* ikazlarımız hep bunun uzantısı. Yine "*kabadayı, serseri*" anlamında kullandığımız Hayta da Osmanlı'nın ilk dönemlerinde eyalet askerlerinin uç boylarında görevli sınıflardan birinin adıdır mesela...

Biz yeniden argoya dönelim, Yavşak'ın kelime manasını verelim: *bit yavrusu*.

Angut gibi bakma deyiminde geçen Angut ise bir kuş türü... (Onun da hikâyesi ilerleyen sayfalarda, Tilki-Sema Fablının içinde.)

Gelelim Kerata'ya... Yunanca *kerato, boynuz* demek, *kerata* ise çoğulu, yani *boynuzlar*; buradan dilimize yerleşmiş. Eskiden *ayakkabı çekeceği* -tıpkı tarak ya da toka gibi- genellikle boynuzdan yapıldığı için adını buradan almışız. Ama *kerata*-yı *yaramaz çocuklara hitaben sevgiyle söylenen bir sitem sözü* olarak kullanmışız. Yunanlar ise "*karısı tarafından aldatılan erkek*" manasında bir aşağılama sözü olarak kullanmış *kerata*'yı, yani tıpatıp Türkçedeki boynuzlu gibi. Osmanlı'da suçu, suçluyu teşhir etmek amacıyla uygulanan yaygın yöntem-

lerden biri de kapıya boynuz asmakmış. Bu araca başvurularak yolsuz ilişki afişe edilir veya o hanede “boynuzlanan” biri olduğuna işaret edilirmiş.

Ebenin örekesi denildiğinde (bazı yörelerde *hörekesi* dense de doğrusu

öreke) nedense kötü bir anlamı varmış gibi gelir kulağa. “Saçma, akla yatkın olmayan bir söze, duruma karşılık söylenen” bu ifadedeki *öreke*, geçmiş zamanda *ebelerin doğum anında kullandığı bir oturak sistemine* verilen ad. Yani günümüzün modern doğum sandalyeleri gibi.

“Yok artık, **ananın örekesi**”ndeki *öreke* ise *yün, keten gibi malzemelerin tutturulduğu, iğ veya kirmenle birlikte kullanılan, bir ucu çatallı değnek*.

Yani argoda, küfürde kullanılan bazı kelimelerin kökeni, izahı hiç de kötü değil. Ama kullananların niyeti, ithamı kötü olunca algı da böyle oluşmuşsa etimoloji ne yapsın.

Yosma mesela. Gerçek anlamı *şen, güzel, edalı (genç kadın)* iken, sanıyorum kadının güzelliğini, neşesini gizlemeyip göstermesine karşı olan eril zihniyet yüzünden, ahlaksız kadınlara ithafen kullanılır olmuş.

Keza benzer bir söz de **orospu**. Farsça *rû sapîd* yani *yüzü ak* ifadesine dayanan *ruspid/ruspi*, yani “temiz, alnı ak, toplum içinde alnı açık gezebilen” kelimesinden türeme. Ama tam tersi bir manaya evrilip zamanla *fahişe*’yle eşanlamlıya dönüşmüş.

Değişimde bu kadarı da olur mu dedirtecek bir söz de **kaltak**. Eski Türkçe “*kaldırmak*” fiilinden türeyip Orta Türkçede “*eyerin, üzeri meşin, halı gibi şeylerle kaplanan tahta bölümü, eyer köselesi*” anlamına gelen kaltak, olmuş *iffetsiz, namussuz kadın*...

Buraya Kemal Tahir'den anlamlı bir paragraf iyi gitmez mi?
"Orospunun dişisi, erkeği olmaz. Orospuluk huydur. Söz verip tutmamak, borcunu inkâr etmek, birini casuslamak, arkadan adam vurmak, kendinden zayıfı ezmek; hatta korkmak bile yerine göre orospuluktur."

Hatta ikisi arasındaki fark sözlükte şöyle izah edilmiş:
"Orospu, bedel karşılığı herkesle cima eyleyen, kaltak ise keyfine göre cima eyleyen..."

Küfürlerin çoğunun odak ya da hitap noktasında kadının olması, nesnelerin, tanımların değiştirilerek lafın kadına getirilmesi, bilerek ya da bilmeyerek, kadının değersizleştirilmek istendiğini ortaya koyuyor, ki asıl kaygı verici kısmı bence burası. Dilerim yeni nesil bu konuda daha farkında ve hassas olur.

Unutulmamalı ki, her ülkenin olduğu gibi bizim de tarihi-mizde utanç duyduğumuz pek çok olay, alınan yanlış kararlar var. Ancak tarihini beğenmeyenler itiraf etmez, genelde itiraz eder. Oysa **günahıyla sevabıyla, hatasıyla savabıyla** geçmiş bizim (**savap, doğruluk, dürüstlük**). Atasözü de, deyim de...

İşte onlardan biri... Osmanlı'da bir dönem meşhur ve meşru olan kardeş katlinden günümüze ulaşan bir deyim.

ANASINDAN EMDİĞİ SÜT BURNUNDAN GELMEK

Osmanlı'da kardeş katliamları 1389'den 1603'e kadar yani 214 yıl boyunca devam etti. İtiraz eden dini çevrelerin –yeterli cesareti bulamadıkları için– sesleri cılız çıkarken, çoğunluğu görmezden geldi ya da fetvalarla destek verdi. (Bu katliamı yapan padişahların bir kısmı İslam halifesiydi.)

O kadar ki, tahta geçen ya da geçecek olan padişah sadece kardeşlerini değil, kardeşlerinin eşlerini, çocuklarını, amca-

larını, onların da eş, baba ve çocuklarını öldürürdü. Gerekli miydi değil miydi bunu tartışmak için uygun mecra burası değil. Ancak padişahların başarılarıyla, iyi yönleriyle nasıl ki övünüyorsak, başarısızlıkları ve kötü yönlerini de eleştirebilmemiz gerek.

Gelelim kundaktaki kardeşin öldürülmesinden dilimize yerleşen deyimim hikâyesine.

29 yaşındaki III. Mehmed (1595-1603), tahta çıktığı günün gecesi, sadece 4'ü yetişkin olan, içlerinde kundaktaki çocukların da bulunduğu 19 kardeşini boğarak öldürtür.

Olay o kadar üzücüdür ki, kundaktaki şehzadeleri boğmaya giden soğukkanlılığı ve taş kalpliliğiyle nam salmış cellatların ağladığı rivayet olunur.

Cellatlardan biri henüz bebek olan şehzadenin minicik boğazına çöktüğünde az önce annesinden emdiği sütün burnundan geldiğini görür. Ve işte *“Anasından emdiği süt burnundan geldi”* deyiminin kaynağı bu acı olaydır.

Burun deyince benim aklıma gelen deyim sizin de aklınıza geldi mi bilemem. Gelmediyse ipucu versem, 0,0125 gr desem, aklınıza getirebilir miyim? Tamam tamam, burnunuzdan getirmeden devam ediyorum.

Burnundan fitil fitil getirmek deyiminde geçen fitil kelimesinin anlamı, *“0,0125 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü birimi.”*

Hap gibi bilgi isteyen için üst paragraf, şurup gibi olsun, tadı damakta yayılsın, bitince de lezzeti kalsın diyenler için biraz ayrıntı.

(Uzatacağım ya, süsleyerek önden yerini yapıyorum.)

17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi o dönemlere ait bir işkence biçiminden bahseder.

Der ki, “Düğüm atılmış ipliğin ucu, insanların burun deliğinden itilerek ağızdan çıkarılır ve ipliğin ileri-geri çekilme-

siyle o insana acı çektirilir, haliyle işkence gören kişinin burundan damla damla kan gelir.”

Damla kan'dan kastedilen dirhem'in (3,20 gram) on altıda biri olan kırat'ın (0,2 gram) da on altıda biri olan fitil, yani fitil fitil gelen, 0,0125 gram kan.

Dirhem demişken de akla iki dirhem bir çekirdek deyimi geliyor. Nereden geldiğini biliyor olmanız muhtemel, bu sebepten Osmanlı'da ağırlık ölçüsü olarak kullanılan *okka'nın* (yani bugünkü ölçülerle 1283 gramın) dört yüzde birine *dirhem* dendiğini, daha hassas terazilerde kullanılan bir ölçü olduğunu ama sarrafların dirhemden de hassas ölçümler için ağırlık birimi olarak *çekirdek* (dirhem'in on altıda biri olan *kırat*, gramın beşte birine ya da *dört keçiboynuzu çekirdeğine* denkti) kullandığını, hatta Osmanlı altınının bu hesaplara göre iki dirhem bir çekirdeğe denk geldiğini, bu yüzden de giyinişine özen gösterip süslenmiş kişilere *“iki dirhem bir çekirdek”* yani *“altın gibi”* dendiğinden bahsetmeyeceğim.

Ayrıca keçiboynuzu çekirdeği'nin ölçü olarak alınmasının nedeninin bu çekirdeğin doğada nispeten sabit bir ağırlık sergilemesi olduğuna girip de sizi baymayacağım. Küçük ve değerli malzemelerin ölçümünde kullanılan *kırat'ın*, günümüz kullanım haliyle karat'ın Fransızca *carat'tan* dilimize geçtiğini ama onun da aslında Arapça *kırat'tan* geldiğini de...

Mesela laf, ölçü'ye geldi diye Eski Mezopotamya'da (ve başka coğrafyalarda da) beslenmenin temel ögesi olan arpa tanelerinin uzunluk, hacim, alan ve ağırlık ölçü birimi olarak kullanıldığı, bir nevi evrensel ölçü birimi olarak görüldüğü, günümüzde kullanılan metrik sistemin de arpa tanelerine dayandığı bilgisini de kendime saklayacağım.

Tabii bunları yazmayacağım için uç uca dizilmiş orta büyüklükte 6 arpa tanesinin bir parmak sayıldığını, buradan çıkarımla arpa tanesinin ortalama 1 cm olduğunu (bazı kaynak-

larda 1,25 cm geçiyor), yani “*az yol katetmek (hatta neredeyse edememek,) istenilen neticeyi alamamak*” anlamında kullandığımız **bir arpa boyu yol almak/gitmek** deyiminin buradan geldiğini yazmaya da gerek kalmayacak.

Tıpkı benzer anlamda kullandığımız **iki ileri bir geri** deyiminin Mehter Takımı’ndan ya da Mehter Marşı’ndan geldiğini düşünen dostlara, bunun yaygın bir yanlışlığı olduğunu söylememe gerek kalmayacağı gibi.

Ama ısrar edenler için, ilk Türk devletini kuran Hunlar zamanında, adı Tuğ olan askeri bandonun Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra Mehter Takımı adını aldığını, Mehter Takımı’nın yürüyüşünde aslında geri adım olmadığını, her üç adımda bir sağa ve bir sola dönülerek *Rahimallah, Kerimallah* denilerek selam verildiğini ekleyebilirim. Çünkü ısrara dayanamamak gibi bir huyum var. Aslında ısrara da gerek yok, “acaba” deseniz bile kâfi. Ben “acaba”yı bile ısrardan sayarım.

Marş demişken de **marş marş** yeni bilgiye doğru diyelim mi?

Diyemedik. Çünkü **marş**’ın Fransızca, *marche*’den geldiğini, *yürüme, yürüyüş, yürü* anlamında olduğunu yazmak gerekti. Beraberinde **marş**’ın *yürüyüş şarkısı ve motora ilk hareketi verip çalışmasını sağlayan düzenek* anlamlarına geldiğini de... Yani **marş marş** dediğimiz *marche marche*...

GEMİ AZIYA ALMAK

Arpa deyince aklıma yem geldi, yem gelince de gem... Tamam biraz zorlama oldu ama niyetim oldukça masumdu. Kaftiyeden yürüyerek konuyu gemi azıya almak deyimine getirmek. Çünkü oradan çok konu çıkar bize.

Gem, *atların ağzına takılan, atlara yön vermeye, kontrol altında tutmaya yarayan demir çubuk*.

Bazı inatçı atlar başlarına buyruk takılabilmek için ağızlarına takılan gemi azı dişleri arasında tutar. Bu durumda atın kontrol altına alınması güçleşir. Gemi aızıya almak buradan geliyor, gemi vurmamak da taşkınlığın önlenmesi anlamında kullanılır.

At demişken, *tren raylarının birbirine olan uzaklığının 143,5 cm olmasının nedenini sormak isterseniz*, ben de atla arasındaki bağlantıyı yazmak isterim. Çünkü attan trene, trenden **Vagon-Li Olayı**'na bağlamak için yardımınıza ihtiyacım var. Sorunun cevabını tek cümleyle verecek olursak; ilk at arabalarının yan yana iki atın çektiği araçlar olması, üzerinde kanal açılmış ilk yolların iki atın kalça genişliği olan yaklaşık 1,5 metre ölçü alınarak yapılması, bu genişliğin Roma'nın işgalinden sonra İngiltere'de yaygınlaşması, ilk demiryollarının yapımında at arabaları ve at arabalarının yapımında kullanılan aletlerin olması, 1814 yılında ilk buharlı lokomotif olan "*Rocket*"i de tasarlayan İngiliz makine mühendisi –ve demiryollarının babası olarak bilinen– George Stephenson'un, bölgedeki kömür ocağı vagonlarından esinlenerek 4 feet 8,5 inç, yani 143,5 cm'i demiryollarında hat genişliği ölçüsü olarak belirlemesi ve bunun da 1846'daki yasayla zorunlu kılınarak dünyada yaygınlaşması... Sanıyorum artık gönül rahatlığıyla konuyu trenden alıp 1933'ten çok özel bir direniş öyküsüne, yani "*Vagon-Li*"ye bağlayabilirim.

Bazen de zorlamak lazım istediğiniz hedefe ulaşmak için. Karadeniz'de bir söz vardır, "*Olmaysa zorlamayacağısun*" denir. Ama bizim nesil, hele de inat damarı tutan, misal ben gibiler der ki, "*Zorlayacağısun ki olsun!*" Demem o ki mücadeleyle, kararlılıkla, biraz da zorlayınca olabiliyor.

lanmış durumdaydı. Var olan maddi olanaklarla bir anda tüm kuruluşların devletleştirilmesi, anlaşmaların yok sayılması mümkün değildi elbette ama süreç işliyordu.

1924'te Ankara-İstanbul arası yataklı-yemekli vagonları işleten, 1926 yılında 40 yıllığına TCDD'nin yataklı-yemekli vagonlarını işletme imtiyazını alan Fransız Demiryolu işletmesi Vagon-Li de (*Compagnie Internationale des Wagons-Lits*) bunlardan biriydi ve patronları biliyordu ki sıra bir gün kendilerine gelecekti.

Vagon-Li, yataklı ve yemekli vagonları bulunan uluslararası bir demiryolu şirketi. 1872'de Belçikalı Georges Nagelmackers tarafından kurulmuş, Avrupa, Kuzey Afrika, Osmanlı dahil birçok güzergâhta seferleri ve acenteleri olan oldukça büyük çapta bir şirket. Vagon-Li'nin müşterileri ise ağırlıklı devlet in ileri gelenleri, yabancı büyükelçiliklerin ofisleri halen İstanbul'da olduğu için elçilik çalışanları, ayrıca politikacılar ve zengin işadamları. Ve o dönemlerde demiryollarıyla ulaşım, karayoluyla ulaşım dan daha konforlu ve kolay olduğu için ulaşım da önemli yere sahip.

Gelelim hikâyemize...

Yıl 1933, Cumhuriyetin 10. Yılı. Aylardan şubat. Türkçenin öneminin, Türkçe seferberliğinin ön planda olduğu yıllar.

Vagon-Li'de çalışan memur Naci Bey, dört yıldır olduğu gibi o gün de Beyoğlu Tokatlıyan Han'da bulunan acenteye geliyor. İstanbul'un zengin işadamlarından birinin şirkete gelmesi, Ankara'ya gidebilmek için yer istemesi, Beyoğlu şubedeki biletlerin tükenmesi üzerine Naci Bey, Galata şubesinden telefonla yer ayırtarak müşteriyi oraya yönlendiriyor. Galata şubede sorun yaşayan müşterinin geri dönmesi ve so-

runu Naci Bey'e aktarması üzerine geçen Türkçe konuşmalar sonrası, (çok sevilen, iyi derecede Türkçe konuşabilen eski müdür Belçikalı Boel'in başka şubeye atanması üzerine yeni gelen) İtalyan ordusunda görev yapmış eski bir subay olan müdür Dr. Gaetan Jannoni, çalışanlara Fransızca şu soruyu yöneltiyor.

"Bu memur böyle hangi dilde anırıp duruyor? Türkçe mi?"

Çalışanların "Evet" yanıtı üzerine, sert ve öfkeli bir üslupla Naci Bey'e dönüyor:

"Burada resmi dilin Fransızca olduğunu bilmiyor musunuz? Size kaç kere söylendi bu... Sizi illa sopayla mı hareket etmeli?"

Evet, yanlış okumadınız, Türk topraklarında, Türk çalışanın, öteki şubenin Türk çalışanıyla ve Türk müşteriyle Türkçe konuşması müthiş öfkeliendiriyor müdür beyi. Haliyle onun tavrı ve saygısız tutumu da Naci Bey'i...

"Ben Türküm!" diyor gururla. "Benim ülkemin resmi dili Türkçedir. Hatta siz bile Türkçe öğrenmelisiniz."

Naci Bey'in cevabına öfkelen müdürün verdiği 25 kuruş para cezası, cezaya karşı çıkan Naci Bey'in "Niye ceza vereceğim, kabahatim nedir? Memleketimde Türkçe konuşmak hakkımdır" cevabı sonrası arttırdığı para cezası ve 15 gün de işten uzaklaştırma cezası üzerine Naci Bey şapkasını alıp şubeden çıkıyor. Personelin arayış bulma çabasına da "Ya o gidecek ya ben" diyerek karşılık vermesiyle olay büyüyor.

Cezayı değil de dilini konuşamamayı gururuna yediremeyen Naci Bey sonrasında olayı gazetelere duyuruyor. (Vurguladım çünkü önemli. Haksızlığa karşı boyun eğmiyor, kendi ülkesinde Türkçe konuşma hakkının mücadelesini veriyor. Mücadelesiz başarı olmayacağını o dönemin insanları bizden daha iyi biliyor.)

Süreci hızla aktarmak için özet geçiyorum. Çünkü varmak istediğim kısım, bu olayın Cumhuriyet tarihinin ilk büyük gençlik eylemine dönüşmesi...

O zamanlar gazeteler de daha duyarlı ve özgür tabii. Gençlerin baskı ve çabasını göz ardı etmeyerek haberi manşetlere taşıyorlar. *Cumhuriyet*: “*Vagon-Li Şirketi’nde çirkin hadise. Türkçeyi istemeyenin Türkiye’de yeri yoktur,*” *Milliyet*: “*Bu nasıl iş? Bir şirket, memurlarına Türkçe konuşturmuyor,*” keza *Vatan* gazetesi de olayın soruşturulmasını isteyen yazısıyla bu çirkin, hadsiz olayı duyuruyor halka.

25 Şubat 1933’te Darülfünun’da (1933’ten sonra adı İstanbul Üniversitesi olacak) toplanan üniversiteliler, Milli Türk Talebe Birliği üyesi kızlı erkekli öğrenciler, dakikalar içinde artan kalabalık halinde protestolara başlıyor. Bazıları yürüyerek, bazıları arabayla, tramvayla gelerek Galatasaray Lisesi’nin önünde toplanıyorlar. Olayın büyümemesi için yapılan müdahaleler işe yaramıyor; kararlı, cesur gençliğin ve halkın önünde duramıyor hiçbir engel.

Binlerce insan “*Yaşasın Türklük, Yaşasın Gençlik*” sloganlarıyla şirketin Beyoğlu bürosuna varıyor. Dr. Jannoni’nin acen-tenin çalışanlarını gönderip, kepenklerini kapatıp kaçması da yaşanacakları değiştirmiyor. Yaklaşık 300 polisin engelleme-ye çalışması, itfaiyenin su püskürtmesi de. Bilakis daha da güçleniyor ve cesaretleniyor Türk gençliği. Kepenkler kaldırılıyor, içinde başka yazıhanelerin de olduğu binada sadece Vagon-Li’nin bürosu taşlanıyor, camları kırılıyor.

Ve içeriden tek bir şey alınıyor. Duvarda asılı olan Atatürk’ün resmi... “*Bu şirket Gazi’nin resmini asmaya layık değildir*” diyerek alkışlar içinde Eminönü Halkevi’ne götürüyorlar. Gözaltına alınan gençler için Mustafa Kemal’in “*Çocukların başına en ufak bir şey gelmesin*” diyerek emniyeti aradığı söyleniyor. (Ki öyle de oluyor, hepsi serbest kalıyor.)

Sonuç olarak, gençlerin de baskısıyla olay basında bir hayli yer buluyor, Vagon-Li, acentesinin uğradığı maddi zararı şikâyet etmeye cesaret edemiyor. Dr. Jannoni'nin sevecenleşen tavrı, ifade değiştirmesi de kâr etmiyor, soruşturmalar başlıyor; Zagreb'ten gelen Müfettiş Touchefeu'nun incelemeleri sonrası Jannoni işten uzaklaştırılıyor ve Türklüğe hakareten dava açılıyor. (Cumhuriyet'in 10. yılı nedeniyle çıkarılan afla ağır ceza almaktan kurtulacak.) Naci Bey ise işine geri dönüyor.

Beyoğlu ve Pera civarındaki işyerlerinin neredeyse tamamı yabancı dilde yazılı olan tabelaları Türkçe olanlarla değiştiriliyor.

1928'te başlatılan *"Vatandaş Türkçe konuş!"* kampanyası yeniden gündeme getiriliyor, Türk dilini egemen kılmak için "Dil Mücadele Cemiyeti" kuruluyor.

Şirketin Türkiye şubesinin başına Türk müdür getiriliyor, çalışanların büyük çoğunluğu Türklerden seçiliyor. Yabancı çalışanların da Türkçe öğrenmesi isteniyor.

Şirket ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti döneminden kalan birçok yabancı şirket gibi devletleştirilecek ve 1972'de imtiyaz süresi sona erdiğinde vagonlardaki şirket armaları sökülerek yerine TCDD'nin ay-yıldızlı arması takılacak...

İşte yukarıda kazanılan tüm haklar o gün direnen, Atatürk'ün fikirlerinden ilham alan gençler sayesinde kazanıldı.

Cumhuriyet'in önemli gençlik eylemlerinin başında gelen Vagon-Li Olayı hepimizin bilmesi gereken bir hikâyedir diye düşünüyorum.

Ve bu hikâyeyi Atatürk'ün aynı yılın aynı ayının başında verdiği Bursa nutkundan cümlelerle sonlandıralım.

"Türk Genci, devrimlerin ve Cumhuriyetin sahibi ve bekçisidir." (6 Şubat 1933)

Direnış ve tren demişken, bir de deyim var ki, keşke hepimiz kırk paralık olabilsek dedirten türden. Ancak ne yazık ki bu deyim günümüzde aşağılamak için kullanılan bir sıfat haline gelmiş.

KIRK PARALIK ADAM

Vagon-Li olayının yaşandığı yıldan dokuz yıl geriye gidelim. Tarih Teşrinisani 1924, yani 1924'ün kasım ayı. Hazır sanız Cumhuriyet'in ilk toplu öğrenci eylemi tarihe geçecek. Ama daha iyi anlaşılabilmesi adına, öncesini başlıklar halinde ele alalım.

2 Ekim 1923'te istilacı devletlerin İstanbul'u terk etmesi, 6 Ekim ordumuzun şehre girmesi ve esaretin bitmesi ve 29 Ekim Cumhuriyetimizin kuruluşu. Bundan bir yıl sonra, yani 1924 Kasım, Osmanlı döneminde kurulan, savaş ve barış döneminde ülkeye çok önemli katkılarda bulunan *Darülfünun Talebe Cemiyeti*'yle ülkede hızlı bir değişim ve gelişim yaşanıyor.

Bu cemiyet ki Meşrutiyet öncesi gelişmelerden tutun da Kurtuluş Savaşında verdikleri yüzlerce şehit, barış sonrası bilim insanı olarak ülkelerine hizmetleri, dil devrimine destekleriyle ülkemizin aydınlık yüzleri ve neferleri... Yoksulluk ve kısıtlı imkânları nedeniyle, tramvay şirketinin öteki öğrencilere uyguladığı indirimin kendilerine de uygulamasını isterler. Yani 80 kuruşun yarısı, 40 kuruş...

Gelelim tramvay şirketine. Osmanlı'yla yapılan sözleşmeye İstanbül tramvay işletmesi yıllardır Belçikalı Dersaadet (İstanbul) Tramvay Şirketindedir (*Société des Tramways de Constantinople*).

Ankara hükümeti 17 Haziran 1923'te sözleşmeye bazı maddeler ekler. Tarifeler yeniden belirlenecek, şirket çalışan-

ları Türkleştirilecektir. Öğrenciler kimliklerini göstererek yarım bilet parası ödeyecektir. Durumu takip eden Darülfünun öğrencileri, çektikleri sıkıntıları günümüzde *rektör*, o günlerde adı *emin* olan Darülfünun Emini'yle paylaşır. Darülfünun emini, öğrencilerin haklı isteğini memnuniyetle gündeme getirir. (Sonrasında da hep arkalarında olacaktır.)

Şirketin uygulamada sorun çıkarması, öğrencilerin yarım bilet verme kararlılığı sonrası huzursuzluk yaşanmaya başlar. Şirket, öğrencileri şikâyet ederek İstanbul emniyetinden her tramvayda birer sivil polis bulundurması talebinde bulunur. Diğer yanda da öğrenciler kısa zamanda örgütlenerek bir karar alır:

"Hep birlikte tramvaya binilecek, yarım ücret ödenecek."

Tarih kasımın 15'ini gösterdiğinde yüzlerce öğrenci ayaklanarak tramvay duraklarına akın eder. Biletçiler ile öğrenciler arasında münakaşalar yaşansa da asıl olay Şişli'ye giden tramvayda yaşanır. Çıkan münakaşaya müdahale etmek isteyen sivil polisin ateş açması, iki öğrencinin ve bir yolcunun yaralanmasıyla tırmanan vaka, olay yerinde toplanan yüzlerce, belki binlerce öğrencinin kaçan polis memurunun peşine düşmesi, polisin Harbiye Mektebi'ne (sonrasında görevden alınacak) sığınması, öğrencilerin Belçikalı şirketin Beyoğlu'ndaki Metrohan'da bulunan merkezini basıp talan etmesi, kaçan şirket yetkililerinin Sirkeci'de bulunan Sansaryan Han'daki İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne sığınmasıyla devam eder. Olaylar 3-4 gün yatışmaz.

İstanbul Valisi devreye girer, ortalığın yatışmasıyla Darülfünun emini ve öğrencileri dinleyerek şirketle görüşme sağlar. Geçici bir süre (10 gün kadar) indirimli bilet hakkı verilmesi kararının sürekliliğini isteyen öğrencilerin ısrarlarından ve mücadelelerinden vazgeçmemesi üzerine şirket heyeti Ankara'ya görüşmeye gider.

Düşünün ki tam da Cumhuriyet'in yeni kurulduğu, ülkede yokluğun, bin bir çeşit sorunun yaşandığı dönemler. Valisi, rektörü, öğrencisi, bakanı, haklının, öğrencisinin mücadelesine destek vererek birlikte çözüm arıyor...

Sözleşmelere atılmış imzalar gereği ilk anda istedikleri sonuç çıkmasa da, *"Darülfünun'da okuyan maddi durumu kötü öğrencilere ve Tıp Talebe Cemiyeti'ne maddi desteğin sağlanması"* kararı alınsa da öğrenciler hukuki mücadelelerine devam ediyor. Ve şirket sonunda pes ediyor ve öğrenciler her yerde tramvaya 40 paraya binme hakkı kazanıyor.

İşte tam biletin seksen kuruş/para olduğu yıllarda, öğrencilerin tramvay biletlerinin yarısı, yani kırk kuruş/para olması isteğinden doğan bu mücadeleden geriye kırk paralık adam deyimi kalıyor, ki beraberinde öğrencilerin yarım ödeme uygulamasını da günümüze kadar taşıyor...

Yani mücadelesiz hak kazanılmıyor. Mücadelesiz iyi bir gelecek de sağlanmıyor. Tıpkı mücadelesiz vatan kazanılmadığı, Cumhuriyet kurulamadığı gibi... Vatana, cumhuriyete sahip çıkmak, sahip olduğumuzu sürdürmek de mücadeleyle. Bu mücadeleyi başlatan Atatürk'ü her daim saygıyla, minnetle, özlemle, sevgiyle anarken, *"İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahili ve harici bedhahların olacaktır"* sözünü de aklımızdan çıkarmamalıyız. Zira bizleri bu değerli topraklardan, laik yaşamdan uzaklaştırmak isteyen dahili ve harici bedhahlar nasıl ki dün varsa bugün de aramızda.

Bedhah; Farsça *bed*, yani *kötü* ile *hah*, yani *isteyen*'in birleşmesiyle, *"kötüyü isteyen, kötü niyetli, düşman"* anlamında.

3. BÖLÜM

Okumaya başladığınızdan bu yana kaçınıcı kahveyi ya da çayı yudumladığınızı bilemiyorum ama benim yazmaya başladığımdan beri içtiğim fincanları yan yana dizsem buradan size yol olur.

Neyse ki son yudumu alırken telefonumdan mesajın zırlıtısı geldi de fincanı sehpaye bıraktım, gözümü bilgisayardan ayırıp telefona çevirdim.

Yazan bir arkadaşım. *“İşyerindeysen, müsaitsen kahve içmeye geleceğim. Gerçi ağzımın tadı da yok ama, iyice de bunaldım, süslenmekle uğraşamam. Öylece eşofmanla, saçım başım dağınık...”*

Ben de gülen bir suratın yanına, *“Gel, gel, ne olursan ol yine gel”* yazdım.

Beklediğim cevap gecikmedi.

“Mevlânâ...”

Ben de bekletmedim, *“Hayır, Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr.”*

“Yapma!” dedi. Ama derken bile başına neler geleceğini bildiğinden eminim. Kaç yıllık arkadaşım, anladı tabii maksudımı.

Ya evdeki darlanmayı mumla aratacağım ya da yeni bilgi öğrenmenin dopamin üzerindeki etkisiyle mutlu olmasına vesile olacağım... Ama eskisi gibi olamayacak, orası kesin.

Bunlar aklımdan geçenlerdi ama o kadar da açık sözlü olmadım.

“Kapımıza değil, kalbimize vuran buyursun” yazıverdim.

"Bu senden mi?"

"Yok, Şems'ten."

Derin bir sessizlik kapladı ekranı. Sanırım mevzunun umduğundan da derin olduğunu anladı, ya bahtına söyleniyor ya bana. Oysa niyetim oldukça masum.

Kahve sohbetimize, *"tat duyusunun yaklaşık %80'inin koddan, %20'sinin dilin algıladığı tattan oluştuğunu, grip olduğumuzda burnumuzun iyi koku alamadığını, bu nedenle de yediklerimizin tadını alamadığımızı, ağzımın tadı yok ifadesinin buradan geldiğini"* söyleyerek başlayacağım.

Tabii ki sonrasında *Hayr*'lı dakikalar...

GEL, GEL, NE OLURSAN OL YİNE GEL!

Hani çoğumuzun Mevlânâ'ya ait olduğunu zannettiği, *"Gel, gel, ne olursan ol yine gel"*le başlayan, *"İster kâfir ister Mecusi ister puta tapan ol yine gel. Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir. Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel..."*-le devam eden rubai aslında Horasanlı ünlü sufi Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'a ait.

Ebû Saîd'in şiirlerini çeşitli kaynaklardan derleyerek kaleme alan âlim Saîd Nefîsî'nin *Suhenân-i Manzûm-i Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr*'da belirttiği üzere. Ayrıca onun da başka musavvıf ve şairlerden etkilendiğini söylerken, rubailerinin birçoğunun başka şairlere, sadece bu rubainin değil, 30 kadarının da Mevlânâ'ya nispet edildiğini eklemiş. Ki pek çok tarihçinin ortak görüşü de bu yönde.

Zaten tarihlere bakıldığında da Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr, 967-1049 yılları arasında yaşamış. Celâleddîn Muhammed Rûmî, yani Mevlânâ ise 1207-1273 yılları arasında.

Bazı dostlarımız, *"Ama Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin 7. bölümünde vardı"* diyebilir, ben de tarihçilerden, kaynaklardan edindiğim bilgiyle şunları yazabilirim:

Mevlânâ'nın *Mesnevi'si* aslında 6 cilt, ki bilindiği üzere kendisi yazmamıştır. (677/1279 tarihli *Mesnevi* nüshasının sonunda eserin Çelebi Hüsâmeddin tarafından "Mevlânâ'ya okunan" nüshadan temize çekildiğine dair açıklama vardır. Yani Mevlânâ'dan sonra ona isnat edilmiş.)

Bu söz Mevlânâ'nın yaklaşık kırk bin beyitli *Dîvân-ı Ke-bîr*'in yer almışsa da hata fark edildiğinde çıkarılmış, ancak ona atfedilen 7. ciltte yanılığın devam ederek tekrar geçmiştir.

Bu ve benzeri çok örnek, çok yanılığın mevcut.

Mesela Nasreddin Hoca'ya mal edilen, Timur'la arasında geçtiği şekliyle anlatılarak günümüze kadar ulaşan birçok fıkra ve deyim var. Ancak ikilinin aynı çağda yaşamadığını göz ardı etmemek lazım. Nasreddin Hoca'nın ölümü 1285 olarak bilinirken, Timur'un doğumu 1335 olarak biliniyor. Bu durum "toplumsal belleğin yakıştırması, folklorik kişiliklerin öne çıkması, karışık kahraman gösterilerek atışmalarda Nasreddin Hoca'nın üstün getirilme, söylenemeyenleri ona atfetme çabası" olarak açıklanıyor.

Madem ayrı ayrı Mevlânâ'yı ve Nasreddin Hoca'yı andık, o vakit birlikte oldukları döneme mercek turalım.

Mevlânâ'nın pek çok rubaisi dilimize persenk olmuşken, bazı bilgiler ne yazık ki pek de dile gelmedi. Mesela Mevlânâ'nın 13. yüzyılda Anadolu'yu işgal eden Moğolların tarafında yer alarak Ahi ve Türkmenlere karşı mücadele ettiği... Moğollarca katledilen Ahilerin tekke ve zaviyelerinin Mevlevilere verildiği. (Bu arada 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte ortadan kaldırılan Bektaşî tekkelerinin de Mevlevilere tahsis edildiği biliniyor.)

Ahi Evren Hâce Nâsirüddin, yani bir yaklaşıma göre Nasreddin Hoca'yı öldüren kişinin Mevlânâ'nın müridi ve yakın dostu Nureddin Caca olduğu. Ve Mevlânâ'nın, aynı zamanda

Moğolların adamı olan müridine memnuniyetini dile getirmek babında 45 beyitlik manzume yazdığı...

“Saray seçkinlerine hitap eden sufi” olarak bilinen Mevlânâ’nın Hacı Bektaş Veli’yle arasının kötü olduğu ve ondan *şeytanın kardeşi* diye bahsettiği, *Mesnevi’sini Kur’an-ı Kerim’le* eş tuttuğu iddialarını da ayrıca ekleyelim.

(İnanmayan ya da daha derinlemesine okuma yapmak isteyen dostlar için, kaynakça kısmında kaynakların isimleri mevcut.)

Ebû Saîd-i Ebu’l-Hayr ve Mevlânâ’ya dönecek olursak, kim kimden esinlenmiş, almış, yüzde yüz emin olmak mümkün olamasa da kaynaklar ve tarihler üzerinden yorumladığımızda durum bu. Önemli olan niyet, derinlik, içerik, birlik beraberlik ruhunu işleyebilmek.

Mevlânâ’nın da yakın anlamda pek çok rubaisi var. Hatta “gel gel,” “gelin gelin”le başlayan pek çok manzumesinin olması nedeniyle söz konusu sözlerin de kendisine yakıştırılmış olduğu düşünülebilir.

“Şu toprağa sevgiden başka bir tohum ekmeyiz,

Şu tertemiz tarlaya sevgiden başka bir tohum ekmeyiz biz...

Beri gel, beri! Daha da beri! Niceye şu yol vuruculuk?

Madem ki sen bensin, ben de senim, niceye şu senlik benlik...” bunlardan biri.

O zaman Şems-i Tebrîzî’ye de sevgi ve hürmetle. Zira ben Şems’çiyim.

“Kapımıza değil, kalbimize vuran buyursun” diyenlerdenim.

Son bir beyit de Yunus Emre’den gelsin, daralanların ruhuna şifa versin.

“Sagır işitmez sözi gice sanur gündüzi. Kördür münkirûn gözi, alem münevver ise,” yani kişi sağırken nasıl ki sözleri işitmiyorsa, kulağı/gönlü hakikate/nasihate kapalı olan kimselerin hakikati/nasihati duyma, anlama, öğrenme imkânı yoktur.

Hakikatlerin görülmesi, foyaların dökülmesi için devam edelim. *Çünkü hakikat gerçekliğin aynadan yansıyan resmidir.*

Dediysek boşa demedik. **Foyası Çıkmak/Dökülmek** deyimini nereden geldiğine gireceğiz diye cümle içinde geçirdik.

FOYASI ÇIKMAK/DÖKÜLMEK

Foya, Latince *yaprak* ve Geç Latince *kâğıt*, *yaprak kâğıt* manasına gelen *folium* kelimesinin çoğulu olan *folia* kelimesine dayanıyor ve Latince temelli diller/lehçelerde kâğıt dışında “*ince, düz herhangi bir malzeme*”yi tanımlamak için de kullanılıyor.

Bizdeki tanımı şöyle: Elmas, yakut gibi değerli taşları mihlamadan önce, ışığın içeri girip çarparak çıkmasını, yansımasını ve bu sayede daha fazla parlamasını sağlayan, altın, gümüş ya da bakırdan/bakır karışımından yapılan, ince, yaprak şeklinde, taşın altına konulan malzemeye verilen isim.

Foyanın zaman içinde aşınması, dökülmesi ya da taşın sökülmesi durumunda, yansıyan ışığın taştan değil de altındaki foyadan kaynaklandığı anlaşılır, bu duruma halk arasında “*foyası meydana çıktı*” denir.

“*İşin içyüzünün anlaşılması, hilesinin, sahtekârlık yapan kişilerin yalanlarının ortaya çıkması*” durumlarında kullanılır.

Vakti zamanında inandığımız, zaman içinde foyası meydana çıkınca şaşırdığımız, tarihte gizli kalmış örnekleri yazmaya kalksak ayrı bir kitap çıkar. Ama biz gelecekteki kitaba değil, önce elimizdekine bakalım, kaldığımız ve kandığımız yerden devam edelim.

Bize ne yalanlar söylediler meyveler, sebzeler üzerine, aldatıldık aldatıldık, gerçek anlatıldığı gibi değil...

Kültürümüzde içeriği bakımından benzer başka deyimler de var. *İpliklerini pazara çıkararak* devam edelim.

İpliği pazara çıkmak: Sanayinin, makineleşmenin henüz olmadığı devirlerde genç kızlar, kadınlar yün ve pamuğu iplik haline getirir, yumak yaparak pazarda satışa çıkarırlarmış. İpliği itinayla eğirmek, her tarafını aynı incelikte, düğümsüz, kabuksuz yumaklamaksa marifet istermiş. İşini iyi yapanların yumaklarının, ipliklerinin satışa çıkarılmaz beğenilmesi ve kısa zamanda satılması, yapan kişi için övünç kaynağı olurmuş. Bir nevi işini iyi yaptığının tescili. Ancak zaman içinde olumlu halinin aksine olumsuz anlamda kullanılmaya başlanmış.

Hile hudası belli olmak: “Huda mı, yanlış mı yazılmış” diye düşünen dostlar için açıklıyorum. *Hile hurda* olarak kullanmak bizim yanlışımız. Çünkü kelimenin aslı *hud’a*.’ *Hud’a* Arapça, *aldatma, düzen, oyun kurma* demektir. Yakın anlamlı iki kelimenin bir araya gelmesine örnek. *Yalan yanlış, gizli saklı* gibi...

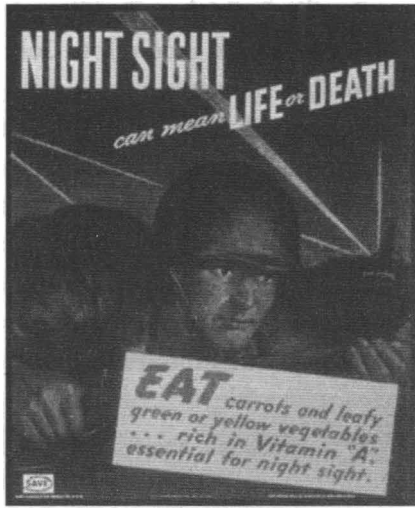
HAVUÇ GÖRME ÜZERİNDE NE KADAR ETKİLİ?

Havucun içerdiği A vitaminin, eksikliğinden kaynaklı görme bozukluğuna iyi geldiği gerçeğini ilk satıra bırakırken, bu denli efsaneleşmesinin ve etkisinin abartılmasının nedeninin İngilizlerin gece görüş teknolojilerini gizlemek adına yaptığı planın bir parçası olduğunu ekleyelim.

Ama önce konuya hazırlık yapalım.

1886’dan başlayarak teorik ve pratik denemeler mevcut olmakla birlikte gemilerin ya da uçakların yerinin radyo dalgaları aracılığıyla belirlenmesi, yani RADAR teknolojisi, 1930’da ABD Donanma Araştırma Laboratuvarı’ndaki deneylerde

gözlemleniyor. Bu önemli gelişme üç yıl kadar dünyadan gizleniyor. (Yine bir rastlantıyla açıklanmak zorunda kalacak.) 1935 yılında ABD'den bağımsız olarak İngiltere de radar teknolojisine ihtiyaç duymaya başlıyor. Geliştirdikleri yer radarlarının – özellikle gece ve kötü hava koşullarında– oldukça yetersiz kaldığının farkında oldukları için radarları uçan bir uçağa yerleştirmeyi deniyorlar. (Bu radarlar 1939 yılı itibariyle kullanılacak.)

Yıl 1939. İnsanlık tarihinin uzun ve acımasız savaşı, dünya tarihinin kırılma noktası, güçlerin, taşların, coğrafyaların sınırlarını değiştirecek olan II. Dünya Savaşı, aynı zamanda hava gücünün önemini de ortaya koyacak.

İngiltere, Alman Hava Kuvvetleri'ne kıyasla daha güçsüz ve yetişkin pilot açısından da yetersiz, ancak elinde büyük bir kozu var.

Almanların İngiltere'ye yönelik hazırlandığı çıkarma ve işgal hareketini ellerindeki gece görüşlü radar teknolojisiyle önlemeyi başaran, geceleri Alman Hava Kuvvetleri Luftwaffe'nin bombardıman uçaklarının yerini saptayarak teker teker düşüren İngiltere elindeki bu kozu, yani teknolojiyi Hitler'den gizlemek ve dikkati başka yöne çekmek istiyor.

Düşmana gövde gösterisi yapabilmek için zayıflığın saklanması, güçlü yanın abartılması lazım. İşte senaryo tam da burada devreye giriyor.

İngiliz İstihbarat Teşkilatı, bu teknolojiyi kullanarak düşmanı vuran ilk gece pilotu John Cunningham'ı savaş kahramanı ilan ederek işe koyuluyor. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri savaş pilotuna bir de lakap takılıyor: *Cats Eyes*, yani *Kedi Gözleri*...

Radarlarının varlığını değil de hava kuvvetlerinin başarısını öne çıkarmak için medyayı ve basını da arkasına alıyor, havucu efsaneleştirerek kampanyayı köpürtüyor. İstiyor ki pilotların gözlerinin keskinliğinin ve iyi gece görüşünün ardında yatan nedenin havuçtan olduğuna inanılsın.

*Hikâyesiz, abartısız, efsane olunamayacağını bilenler,
hikâyeden efsane yaratır.*

İngiltere, 20 uçağın 19'unu düşüren kahraman pilotun havuç yemesi sayesinde güçlü gece görüşüne sahip olduğunun, bu sayede çok iyi nişan aldığının, uçanın kaçanın kurtulamadığının, bu sebeple de havucu tüm pilotların beslenme programına dahil ettiğinin bilgisini yayımlıyor, yayın organları aracılığıyla dünyaya duyuruyor...

Ulusal Göz Enstitüsü klinik müdür yardımcılarında Dr. Emily Chew'in demecindeki, "Havuçtaki beta karoten ve luteinin düşük ışık koşulları altında, gözlerin görüntüyü daha iyi işleyip beyne daha iyi sinyaller göndermesine yardım ettiği" açıklaması, iddianın başka yayın ve açıklamalarla desteklenmesi, "*karartma gecelerinde daha iyi görmek için havuç yenmeli*" ve türevi sloganların yazıldığı boy boy afişlerin sokaklara asılmasıyla havucun etkisi Avrupa'ya hızla yayılarak efsaneleşiyor. Sisli, kapalı havasıyla meşhur İngiltere'de değil gece, bazen gündüzleri bile görüş mesafesi kısa olduğu için halk yükleniyor havuca. İngilizler her gün bardak bardak havuç

suyu içiyor, çocuklar tahta çubuklara saplanmış havuçları elinden düşürmüyor.

Ancak havucun süper besin olarak yaratılmasında göz ardı edilen bir sebep daha var...

(Ki üzerinden yıllar geçmiş olsa da benzer hikâyeler ve pazarlama taktikleri günümüzde de yaşandığından göze baktırmakta fayda var. Çünkü reklamın fazlası satış kaygısından kaynaklanır.)

Savaş döneminde gıda ithalatı ve üretimin düşmesi, havanın, ekonomik koşulların yarattığı sıkıntılar da cabası, ancak beslenme savaşın başarıyla sürdürülebilmesi adına ziyadesiyle önemli... Yani beslenme konusuna ivedi ve etkili bir şekilde çare aranması ve çözüm bulunması gerekiyor.

İngiltere'nin coğrafi koşulları havuç yetiştirmeye müsait olsa da havucun çok rağbet gören bir sebze olmaması, hatta sadece fakir halkın beslenme listesinde yer alması nedeniyle o güne kadar üreticilerin öncelik listesinde yer almamış. Ama havuç propagandası sonrası tüketim üç-dört katına çıkınca dolaylı olarak üretim de artıyor.

Yine kıtlık döneminde şekerin karneye bağlanması, kişi başı haftalık şeker hakkının 225 grama kadar düşürülmesi sorunu da havucun şekere alternatif besin olarak pazarlanmasıyla aşıyor.

Yani her anlamda başarılı bir strateji ve kampanya.

Toparlayacak olursak, radar teknolojisine sahip bir İngiliz uçağının 1941'de Fransa'ya acil iniş yapması, Fransa'nın o dönemde Alman işgalinde olması, Almanların teknolojiyi keşfetmesi ve geliştirmesi üzerine askeri alanda gerçekler ortaya çıkıyor, ancak halk nezdinde havucun görmeye olan efsane etkisine inanılması tüm canlılığıyla günümüze kadar geliyor. Anlaşılan o ki, yalan olduğu ortaya çıksa da efsaneler ölmüyor.

Başta da yazdığımız gibi havuç, vücudun (göz sağlığı için önemli olan) A vitaminine dönüştürdüğü beta karotenden dolayı görme konusunda etkili, ancak öyle radar gibi ya da gece görüşüne etkisi olacak kadar değil.

Karotenoid pigment olan beta karoten sadece havuçta değil, birçok turuncu meyve ve sebzede de var. Havuçta aynı zamanda bir antioksidan olan lutein var. Tıpkı ıspanak, lahana, siyah ve yeşil yapraklı sebzelerde olduğu gibi.

Ek bilgi: Havucun içerdiği A vitamininin emiliminin daha iyi olması için bir bardak havuç suyuna iki üç damla kadar sıvı yağ damlatmak gerekiyor. Hatta bazı Avrupa ülkelerinde havuç suyu alanlara, "Yağ damlatalım mı?" diye soruluyormuş.

ISPANAK/TEMEL REİS

Muhtemelen ıspanağın demir deposu olmadığını da biliyorsunuz ama ben yine de yazmak istedim, çünkü bildiklerinize ek bilgiler çıkacağına inanıyorum.

Yıl 1870, Alman kimyager Erich von Wolf araştırma verilerini yazarken virgül koymayı unuttuğu için 100 gr ıspanaktaki 3,5 mg olan demir oranı 35 mg sanıldı. Haliyle de ıspanak demir deposu sayıldı. Bu oran o kadar büyük ki her yüz grama bir adet demirden ataç yutmak gibi bir şey. Bu hatalı bilginin 1937 yılına kadar, yani 67 yıl boyunca anlaşılamamış olması ne kadar ilginçse, bir çizgi filmle yanılmanın günümüze kadar canlılığını ve şöhretini sürdürmesi de bir o kadar incelenmeyi gerektiren durum.

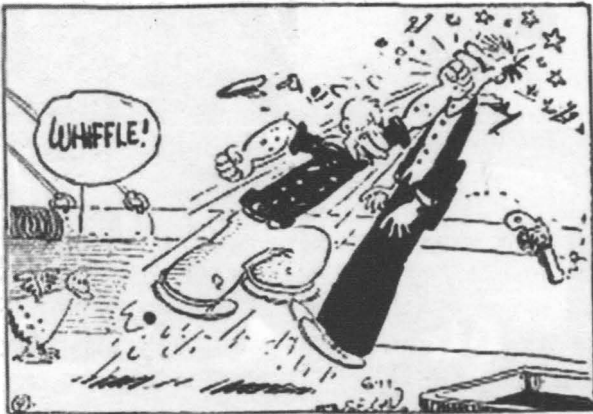
Nedenini anlamak için nasıl olduğuna bakmak lazım. Önce Temel Reis karakterinin nasıl doğduğuna göz atalım.

Mississippi'nin kıyısındaki Chester'da 1894'te doğup büyüyen Elzie Crisler Segar, yerel bir tiyatrodaki çalışırken 18 yaşında karikatürist olmaya karar verir ve mektupla eğitim alır. Chicago'ya yerleşip yerel gazeteler için çizgi diziler yapması

nın akabinde 1919'da *New York Journal* için çalışmaya ve uzun soluklu bant çizgi romanı *Thimble Theatre*'i çizmeye başlar. Hepimizin çizgide görünce tanıdığı Olive Oyl (Safinaz), Castor Oyl ve Horace "Ham Gravy" gibi karakterler bu çizgi dünyanın parçasıdır, ki Popeye (bizim bildiğimiz adıyla Temel Reis) de 1929'da Bernice the Whiffle Hen isimli bir kuşu okşadığında süper güçlere kavuşan bir yan karakter olarak hikâyeye dahil olur. Bu karakter o kadar sevilir ki bir süre sonra bütün hikâye onun üzerine kurulur ve artık Safinaz'a âşık olup onun aşkı için yeni eklenen karakter Bluto'yla (Kabasakal) kapışan, ıspanakla güç toplayan baş karakter olarak diziye adını verir.

Segar'ın figürleri okur tarafından çok sevilir, çünkü çoğu gerçek hayatta gözlemleyip bu ilhamla yarattığı karakterlerdir. Temel Reis'e ilham olan Polonya asıllı Frank Fiegel, *Rocky* lakaplı, kavgacı, zayıf ama kolları kash, pörtlek gözlü, pipoya düşkün, bir barda fedai olarak çalışan, Chester kasabasında çok sevilen bir denizcidir. (Zaten Popeye ismi de *pop-eye*, yani *pörtlek-gözlü* ifadesine dayanır... Segar'ın Fiegel'le iletişimini

sürdürdüğü, hatta çizimlerinden kazandığının küçük bir yüzdesini ona verdiği de biliniyor.)

Safnaz, yani çizgi romandaki adıyla Olive Oyl'in ise gerçek adı Dora Paskel. Kasabanın bakkalı (ya da barında çalışan) cılız, uzun boylu, saçını ortadan ayırarak toplayan bir kadın.

Bizim Köftehor ismiyle bildiğimiz J. Wellington Wimpy karakteri ise gerçek hayatta Segar'ın ilk çalıştığı yer olan Chester Opera Binası'nın yöneticisi, şişman, devamlı hamburger yiyen William Schuchert. (Karakterin ismi daha sonra Wimpy's hamburger restoranları zincirlerine ilham olacak.)

1930'larda popülerleşmesinin ardından 1938 senesinde, henüz 43 yaşındayken ölen Segar'ın ardından pek çok başka çizer Popeye'nin (Temel Reis) maceralarını sürdürdü. 1942'de beyazperdeye uyarlanan, 1960'larda televizyona taşınan karakter, aynı zamanda 1937 yılında ABD tarafından yeme alışkanlıklarına yaptığı katkıdan dolayı ödüllendirilen ve heykeli dikilen ilk çizgi film karakteri oldu.

Yeni bir pazarlama harikasına ve yanlış bilinen efsaneye yol almadan önce araştırırken dikkatimi çeken birkaç detayı eklemek isterim. Ispanağın pişirildikten sonra hızla tüketilmesi, uzun müddet saklanmaması gerekiyor. Çok defa ısıtıldığında içindeki nitrat molekülleri, hemoglobinle tepkimeye girerek oksijen taşıyamayan methemoglobini oluşturan nitrit moleküllerine dönüşerek özellikle bebek, hasta ve yaşlılarda yarardan çok zarara neden olabiliyor. K, A, C vitaminleri açısından zengin, ancak demir açısından vasat ve hatta bu demirin de vücuda pek faydası yok. 1990'larda yapılan bir araştırma, ıspanağın içindeki oksalik asidin demirle bağ yaparak demirin emilimini zorlaştırdığını kanıtlamış. Pek çok sebze gibi ıspanak da yararlı ama abartıldığı kadar değil. Yiyelim, yedirelim ama abartmayalım.

Ispanağı ABD’de de en sevilen yiyecekler sıralamasında hindi ve dondurmadan sonra üçüncülüğe yerleştirdi; tüketimindeki %33’lük artışla ABD’de ve dünyada satış rekorları kırdırdı, bu sayede ABD’nin elindeki savaş artığı konserve stokunun erimesine katkı sağladı; Büyük Buhran yıllarında ABD ekonomisinde ve tarım sektöründe önemli rol oynadı.

Yani ve yine bir hatadan ticari başarıya uzanan yol.

Ah safi Safinazım, sadece seni değil hepimizi kandırmışlar. Canım Temel Reis, pazılarını şişirenin ıspanak olmadığı ortada ama cesaretinin şişmesinde plasebo etkisi olduğu kesin.

Ek bilgi: **Plasebo etkisi**, farmakolojik olarak etkisiz bir ilacın telkine dayalı bir etki ortaya çıkarması halı... *Plasebo* Latince kökenli, *hoşnut etmek* anlamında. II. Dünya Savaşında, yaralı Amerikan askerlerini tedavi eden Dr. Henry Beecher’in elindeki morfin tükenince askerlere morfin verdiğini söyleyerek tuzlu su enjekte etmesi, askerlerin %40’nın ağrısının dindiğini belirtmesi, plasebo etkisinin gücünü göstermesi bakımından örneklenebilir. Yani hastalığa olmasa da insanın hislerine etkisi önemli. Bazen de hastanın ilacın kendisine yan etkiler getireceğine inanması nedeniyle, farmakolojik olarak etkisiz bir ilaç verilse bile hastada beklediği türden yan etkilerin görülmesi durumu var ki buna da **Nosebo etkisi** deniyor.

WASHINGTON PORTAKALI

Amerika demişken, adını ABD’nin kurucu babalarından olan George Washington’dan alan Washington portakalının hikâyesine değinelim, ki sadece portakalın değil, portakal suyunun da nasıl bir pazarlama harikası olduğunu gözler önüne serebilelim.

Washington portakal cinsi (ki orijinal adı Baha Portakalı) ilk olarak İspanyollar tarafından Brezilya'ya götürülmüş. Brezilya da 1870 yılında Birleşik Devletler başkentine bir düzine portakal fidanı hediye etmiş. Ancak iklimin elverişli olmamasından dolayı orada tutmamış. Ama paranın kokusunu alan Amerika durmamış, fidanları California ve Florida'ya göndermiş. Tutmuş ki hem de ne tutma. Washington'dan gönderildiği için adını da vermiş.

“Portakalın adının nereden geldiğini yazmazsanız ben bu kitabı kapatır, daha da okumam” diyecek kadar etimoloji tutkunu dostlar varsa nazınız da, tehdidiniz de başım üstüne diyerek portakalın Türk topraklarına ilk kez Portekiz'den geldiğini, bu sebepten *Portekiz Meyvesi* anlamında *Portakal* (*Portugal*) dendiğini eklerim. Ama devamı da var, okumazsanız gücenirim.

1900'ler başı California ve Florida'nın üretimde rekabet etmesi sonrası piyasada tüketilemeyecek fazlalıkta portakal bolluğu olunca, “ne yapsak da bunları tükettirsek” diye düşünmeye başlamışlar. Tüketme, tükettirme konularında çıtayı arş-ı âlâya taşımış bir millet olduklarından zor olmamış yön-temini bulmak.

“Kabaca hesapla, bir insan günde ortalama bir iki portakal yiyebilir ama biz bu insanları her gün kocaman bir bardak portakal suyu içmeye alıştıırırsak bu sayıyı iki üç misline çıkabiliriz” diye düşünmüş olmalı ki, yapmışlar reklamları, yaymışlar yararlarını...

Pazarlamanın başarısı abartıda yatar. Yarar ne kadar abartılıyorsa zarar o kadar gözden kaçır.

Haliyle abartılan faydaları sayesinde portakal suyu kahvaltılarının vazgeçilmezi olmuş.

Tabii ihracatsız olmaz.

Misal bizde de NATO'ya girmemizle birlikte (reklamlar, otellerin, restoranların kahvaltı menüsüne koyması gibi yöntemlerle) yaygınlaşmış.

Ancak yapılan araştırmalar meyve sularının C vitamini ve antioksidan deposu olmasının yanında liften yoksun olduğunu, içerdiği meyve şekeri ya da serbest şeker olarak bilinen früktozun vücutta hızlı emildiğini, kan şekerinde hızlı artışa sebep olduğunu, pankreasın bu seviyeyi normale indirmek için insülin salgıladığını ve bunun beraberinde Tip 2 diyabet riski getirdiğini, taşikardi, gut, hatta diş minesi sertliğinin azalması tehlikesi olduğunu, haliyle fazla tüketilmesinin zararlı olduğunu gösteriyor.

Mümkünse meyve hali, olmadı (yetişkinler için) 150 ml, yani bir çay bardağı kâfi diyorlar.

*Eh, çok para haramsız, çok reklam da yalansız olmaz.
Unutmayalım ki, insanları mantıkla ikna edemezsiniz.
Hikâyeler, reklamlar, efsaneler bunun için var. Bu tezi savunanlar da dünyanın en mantıklı zihinleri.*

NAPOLYON KIRAZI

Portakalın Washington'unu andıysak Bursa'dan çıkma kirazımızın Napolyon'a nasıl dönüştüğünü de yazmamız lazım.

Bursa'da, eski adı *Apolloniatis* veya *Apolyont* olan Uluabat Gölü'nün çevresinde iri ve kıpkırmızı kirazlar yetişiyormuş. *Lopadion* (Uluabat) *Kalesi* vaktiyle önemli bir askeri üs, sayfiye yeri ve ticaret noktasıymış.

Osman Bey, Marmara Denizi'nden Apolyont'a ve oradan da Bursa'ya mal getiren ticaret erbabını kontrol eden mev-

kideki Lopadion Kalesi'ni ve etrafındaki verimli ovaları, sulak yaylaları görünce, Lopadion'un adını Ulu-âbad koymuş. (*Âbad* Farsça *ovalık yer, bayındır, mamur* manasında.)

Velhasıl Apolyont'a dilimiz dönmemiş, Napolyon olarak anılmaya başlamış.

Yani Fransa İmparatoru Napoleon'la bir alakası yok. Halis muhlis bizim. İnşallah tez vakitte de Napolyon olarak anılmaktan vazgeçilir.

Bu bölümü kısa geçtim, çünkü aslında portakaldan bağlamak istediğim başka konu vardı.

Portakal Gazı yüzünden ölen, sakatlanan yaklaşık 3 milyon insanın dramını hatırlatmak...

Neden portakal gazı dendiği hikâyenin içinde, hikâyenin bugünlere kadar gelmesi yaşananların trajedisinde saklı.

AGENT ORANGE/PORTAKAL GAZI

Agent Orange yani *Portakal Gazı*, ABD ordusu tarafından özellikle Vietnam Savaşında kullanılmış olan, ardında dioksin maddesi bırakan bir herbisit (istenmeyen bitkileri öldürmek için kullanılan zirai ilaç) ve yaprak dökücü. İlk cümleyi okuyunca bunda ne var diye düşünebilirsiniz. Peki ya ABD'nin bu gazı sadece bitkileri değil, insanları öldürmek adına kitle imha silahı olarak kullandığını söylesem. Havadan, karadan (lütfen tarihe dikkat edin, çok yakın geçmiş 1962-1971) yaklaşık 20 milyon galon, yani 75 milyon 700 bin litre *Agent Orange* sprey ettiğini eklesem. Tekrar ediyorum yaklaşık 75 milyon 700 bin litre, belki de daha fazlası.

İsmi, sanılanın aksine kimyasalın renginden değil, gazların saklandığı tankların üzerinin turuncu çizgiyle işaretlenmesinden aldığıyla giriş yaparak detayları aktarmak istiyorum.

ABD, "kırsal ve ormanlık arazilerde gerillaların saklanması engellemek adına ağaçların yapraklarının dökülmesi için planladığını" öne sürse de dile getirmediği amaç çok başkaydı. Vietnamlı askerleri ve halkı gıdasız bırakmak, kendi kontrolü altındaki kentlere göç ettirmek, direnenleri yok etmek... *Agent Orange*'ın içeriğindeki dioksinin, metabolik bozukluklara sebep olacağını, kanserlere yol açacağını, bağışıklık sistemini bozacağını, kalıtım üzerinde korkunç etkileri olacağını en başından beri bilmesine rağmen *"insanlar için tehlikeli olmadığı, sadece ormanları yok etmek için kullanıldığı"* yalanıyla gerçeği örtbas etmeye çalıştı.

Ölümün dışında ciddi oranda sakatlık, düşük olayları yaşandı ve ekolojik denge bozuldu. Bakanlığın verilerine göre 4,8 milyon Vietnamlı *Agent Orange*'a maruz kaldı. 400 bin kişi öldü, 500 bin çocuk sakat doğdu ve düşük oranları arttı. Cilt emilimiyle vücuda giren bu gaz yüzünden kas ve kemik bozuklukları, doğumsal anormallikler, kanser vakaları görüldü, bitki örtüsü üzerinde de kalıcı hasarlar bıraktı.

Kimyasal saldırılara maruz kalan Vietnamlıların çocukları deforme olmuş uzuvlarla, kafataslarıyla doğdu. Bazen de göz, burun ve diğer uzuvlardan yoksun olarak. En iyi ihtimal zekâ geriliğiyle. Bugün ise yaklaşık bir milyon kişi engelli.

Ne acı ki, uluslararası örgütler bu saldırıyı halen savaş suçu ya da insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak kabul etmiş değil. ABD, dioksinden etkilenen askerlerine maddi tazminat öderken, Vietnamlılara ödenmesini reddetti.

Savaşlar, bazılarının ne denli acımasız olabildiğini gösteriyor bize. Biz de elimizden geldiğince duyurmaya çalışıyoruz, paylaşıyoruz ki savaşlarda ve işgallerde önce insanlığın öldüğü bilinsin.

Mesela sadece 20. yüzyılda savaşlar nedeniyle 110 milyondan fazla ölüm, 250 milyona yakın sakatlık yaşanmış, 120 milyondan fazla insan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmış, hatta II. Dünya Savaşından bu yana yaklaşık 194 savaş gerçekleşmişse (sadece bu savaşlarda ölen sayısı bile yaklaşık 45 milyon üzeri) varın gerisini, geçmişini siz düşünün. Tabii gelecekte olabilecekleri de...

Yüreğiniz kaldıracaksa, arama motorlarında aratıp fotoğraflara bakabilirsiniz.

Vietnam Savaşı (1955-1975), başka bir deyişle II. Çinhindi Savaşı, Doğu Bloku ülkeleri olan Kuzey Vietnam, Çin ve Sovyetler Birliği ile ABD ve destekçisi anti-komünist Güney Vietnam arasında yaşanan, soğuk savaşın (ABD'nin 1963 yılında dahil olup 1973'te çekildiği ama ardında vahşet bıraktığı) ikinci sıcak çatışması olan, yaşanan tüm acılara, uğradığı kimyasal saldırılara rağmen Kuzey Vietnam'ın zaferiyle (sonunda Güney ve Kuzey Vietnam'ın birleşmesiyle) sonuçlanan ama savaşa katılan her ülkenin ciddi kayıplar verdiği, yaklaşık 5 milyon insanın öldüğü, tarihin en acımasız ve dersler çıkarılması gereken savaşlarından biri.

Aynı zamanda da ABD ordusunun savaş sırasında işkence, tecavüz, toplu infaz, sivillerin öldürülmesi, kimyasal silah kullanmak gibi pek çok savaş suçu işlediği ve anti-Amerikanlık kavramının da ortaya çıktığı savaştır. Öyle bir savaştır ki, sonrasında evlerine dönen Amerikan askerlerinin önemli bir kısmı intihar ederken, çoğu da ciddi psikolojik sorunlar yaşamıştır.

Bu arada gazın üreticisi Monsanto. ABD Savunma Bakanlığı'nın yüklenici firmalarından biri. Monsanto bugün GDO'lu ürünler için tohum tedarik edilen başlıca şirketlerden de biri. Bu bilgi ne işinize yarar bilemem ama bildiğim bir şey var ki tohumu, ilacı başka ülkelere almak için ya o ülkeye sonuna kadar güvenmeniz lazım –ki tarih, güvenilmemesi gerektiğini anlamamız için var– ya da sağlığınıza, geleceğinizi zerre kadar önemsemiyor olmanız lazım. Sanırım bizim durumumuz ikinci şıkka daha yakın...

Bu savaşla ilgili yazılacak çok detay var. Nedenleri, nasılları, başlangıcı, süreci, kıymetli tarihçilerimizin kitaplarından okunmalı.

Savaşlardan, kimyasal silahlardan biraz daha söz edeceğim ama akışı biraz hızlandırmak ve olabildiğince özetlemek için soru-cevap yöntemini kullanacağım. İşte **731. Birim/Unit 731**. Japonya'nın tarihindeki kara lekelerden biri....

731. BİRİM/UNIT 731

— İlginç bir ad, açılımı nedir?

— Kantō Ordusu Karantina ve Sulama Şubesi... Su arıtma ve salgın hastalıkları önleme merkezi olarak açıklansa da amaç çok başka...

— Ne zaman, nerede, nasıl kurulmuş?

— Bazı kaynaklar yapımına 1932'de başladığını yazıyor, bazıları 1934. Sanırım aktif hale geçmesi 1937. Ama adındaki 731 ve Japonya'nın Mançurya bölgesini 1931'de işgal ettiği düşünülürse fikir 1931'de doğmuş olmalı. Çin'in kuzeydoğu-

sunda Mançurya Pingfan'da, Japon İmparatorluğunun askeri polis birimine hizmet etmesi için kurulan tesiste 7 ana birim var. Bunlar; *bakteriyoloji araştırmaları, savaş ve alan deneyleri, su filtresi üretimi, bakteri seri üretimi ve muhafazası, eğitim birimi, klinik teşhis birimi ve genel sekreterlik*. Anlayacağınız devasa bir yapı.

— Devasa derken?

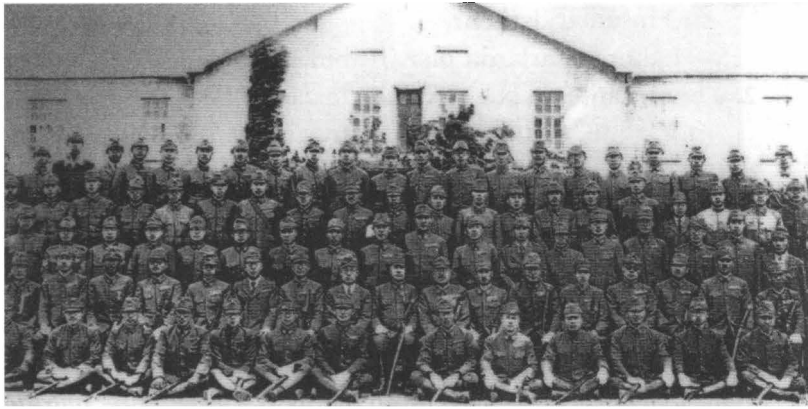
— Masallardan, mitlerden bildiğimiz Farsça *dev, div* ile *âsâ*, yani *gibi, benzer* sözcüklerinin birleşimi, "*Dev gibi*" anlamında.

— Ey Allahım, onu mu sordum, ne kadar büyüklükte demek istedim.

— Pardon, yanlış anladım. 6 kilometrekarelik bir arazi üzerinde 150'den fazla bina ve fabrika, 4500 konteynır. Yöneticisi de Japon imparatorluk ordusu generali, Kyoto Üniversitesinde okumuş olan mikrobiyolog ve cerrah Shirō Ishii.

— Hakikaten devasaymış. Yönetimindeki kişinin titrine

bakınca da kulağa oldukça bilimsel içerikli bir araştırma merkezi gibi geliyor.

— Öyle ama her araştırma masum olmaz, unvanlar da niyeti açık etmez.

— Siz açar mısınız?

— Elbette. Mesela Ishii, seyahatlerinde Batı'nın biyolojik ve kimyevi alanda ilerlediğini gözlemliyor. Sağlık Bakanı Koizumi de Almanların I. Dünya Savaşında kullandığı klor gazının sonuçlarını... Japon imparatorluk ordusu, Japonya'nın güç kazanması için biyolojik ve kimyasal silahlar geliştirmek, etkilerini görmek ve çeşitli hastalıkları incelemek isteyince bu birimi kuruyorlar ve denek olarak savaş esirlerini kullanıyorlar. *"Hastalıkları incelemek, salgınla mücadele etmek, bölgenin su ihtiyacını karşılamak"* bahanesinin ardında korkunç, akıl almaz, insanlık dışı biyolojik ve kimyasal deneyler yapıyorlar.

— Anlattıklarınız neredeyse her savaşta olan şeyler... Neydi 731. Birim'in farkı?

— Kendinizi o insanların yerine koyarak dinleyin lütfen. Empati yapamayan trajediye anlayamaz.

— O insanlar derken?

— Laboratuvarlarda ölen 12 bin, saha deneylerinde ölen 250 bin insan. Belki de çok daha fazlası.

%65'i Çinli, %10'u Koreli ve Moğol ve %25'i Sovyet vatan-daşı. Askerlerin yanı sıra kadın, erkek, çocuk ve bebeklerden oluşan sivil esirler. Hayal edebilmeniz için sayıyı yineliyorum. Laboratuvarlarda ölen 12 bin, saha deneylerinde ölen 250 bin insan. Hitler'in Nazi kamplarında uyguladığı zulümleri mum-la aratacak türden desek yeri.

— Nasıl yani? Aklım almadı, kısaca açar mısınız?

— Öncelikle kobaylara insan olarak bakılmadığını, *maruta* yani *kütük* dendiğini, insanları topladıkları alanlara da *kereste deposu* dendiğini söyleyeyim. Mesela kütüklere çeşitli hasta-lıklar ve hayvan kanı enjekte etmek, anestezi uygulanmadan canlı canlı ameliyat yapmak, aşırı sıcak ve aşırı soğuk ortam-larda tutmak (buz içinde, kaynar suda), dondurarak ve haşla-yarak derinin reaksiyonunu incelemek, yakınında bomba pat-latarak etkisini gözlemlemek, farklı organları birbirine bağlamak, çıkarmak, hayvanın ya da başka insanın uzvunu ötekine dikmek ve gaz odalarında uygulanan kimyasal deney-lerin yarattığı sonuçları ve tahribatı incelemek... Bunlar bilgi-min yettiği değil, yüreğimin yettiği kadar yazabildiklerim. Bazı uygulamaların detayları aklınızın alamayacağı kadar korkunç.

— Daha ne kadar korkunç olabilir ki. Saydıklarınız dehşet verici.

— Yazarak anlatılacak, anlaşılacak durum değil. Mesela basınç deneyi... Bu işlem insan vücudunun dayanabileceği basıncı test etmek için gözleri yerinden çıkaracak, damarları patlatacak kadar şiddeti artan basınca maruz bırakmak. Me-sela saldırıya uğrayanların yaşadıklarını gözlemlemek için yapılan deneylerde *kütüklere*, yani *insan deneklere* bomba,

merını atılması, vücutlarının bıçaklarla deşilmesi, ölmeden önce kaybedilen kan, kanın pıhtılaşma süresi gibi ayrıntıların raporlanması. “Soğuğa maruz bırakma” dendiğinde kulağa korkutucu gelmiyor olabilir, oysa soğuk ısırması olarak bilinen *frostbite*’ı incelemek için korkunç soğukta, donma eşiğine getirdikleri deneklere, görevli gardiyanların ellerindeki sopalarla vurarak tahtadan çıkan sesleri incelemeleri desem. Çünkü denekler canlı, insan gibi görülüyor, kütük olarak görülüyor. Bu deneklerin içinde 3 yaşında bebekler de var, doğmaya yakın ceninler de.

Uçakların deposuna, insan eliyle üretilen hastalık bakterileri konduğu, yere yakın mesafede Çin halkının üzerine bırakıldığı, Çin’in Ya Fan köyündeki insanların ne olduğunu bilemediği *Çürük Bacak Hastalığı* yüzünden acı içinde yavaş yavaş ölmeye mahkûm edildiği de biliniyor. Çin’e uygulanan vebalı pire saldırılarında da 580 bin sivilin öldüğü de. Ki bu sayı ilk verdiğim sayıların dışında. Mesela...

— Yeterrrrrrr, yeter, daha fazlasını kaldıramayacağım. Peki bu birime ve oradaki deneklere ne oldu, sonunda kurtuldular

mı? Ya yöneticileri, cezalandırıldılar mı, asıldılar mı? Lütfen hak yerini bulsun, o masum insanların ahı tutsun.

— Japon ordusu, Sovyetlerin Mançurya bölgesini işgal ettiğini öğrenince kaçtı ama kaçarken tesisi ve içindekileri yaktı. Deneylere şahit olanlar konuşmasın, yaşananlara dair delil kalmasın diye esirleri zehirleyerek öldürdü ve tesis çevresindeki 600 kadar Çinliyi de kurşuna dizdi. 1932'den, 1945'e yani Hiroşima'ya atom bombası atılana kadar 13 yıl boyunca kimsenin bu vahşetten haberi olmadı dense yeri. Ve daha da ilginç, 1945'ten bu yana da basından, dünyadan uzun bir süre daha titizlikle gizlenebilmiş olması. Halen de çok kişi bu olaylar haberdar değil.

— Bu kadar önemli ve korkunç birim nasıl olur da gizlenir, inanılır gibi değil.

— Nasıl mı? Amerika'nın 731. Birim'deki mühendisleri ve doktorları, tesiste yapılan çalışmaların ve tutulan raporların Rusya'nın eline geçmemesi için gizlilik anlaşması, gözdağı, koruma, çalışmalarına Amerika'da devam etmeleri gibi koşullarla ülkesine alması ya da kaçırmaması sayesinde. Haliyle de bu korkunç gerçeği dünyadan gizlemeye çalışmasıyla. Anlayacağınız, 5 kişi öncülüğünde başlayan birimde bu vahşete ortak olan 300 Japon bilim insanından bazıları –gerçekler ortaya çıkınca– itiraf etse de gerektiği kadar yankı uyandırmadı. Yani olan yine sivillere, masumlara oldu. Yaşanan yaşandığıyla kaldı. Aslında konuya girerken varmak istediğim nokta şurasıydı: Hiçbir ülkeye güvenilmez. Ülkesinin ya da kendi menfaatini, bilimin, toplumun, insanlığın üzerinde tutan bilim insanına da. Japonya'nın tarihindeki tek kara leke sadece bu birimden de ibaret değil. Mesela *Comfort Woman*, yani *Rahatlattıcı Kadın*, "*Konfor/Rahatlama İstasyonu*" örneği de var, ancak *Kilit Taşı* romanımda bu korkunç uygulamaya yer verdiğim için başlık olarak bırakmak istiyorum.

— Yok öyle başlık verip kaçmak. Bilenler, okuyanlar için de hatırlatma olması bakımından bir cümleyle özetlenmeli diye düşünüyorum.

— Çok iyi düşünmüşsünüz. 1930'lu yıllarda, Japon ordusunun askerlerinin ihtiyaçlarını karşılaması için kurduğu, %80-90'ı Koreli ve yaşları 15-20 arası kızlardan oluşan, (az kısmı para karşılığı –ki aslında vaatlerle kandırılan– çok büyük kısmı ise işgal edilen topraklardan silah zoruyla kaçırılan) yaklaşık iki yüz bin kadının seks kölesi haline getirildiği, tecavüzlerin yaşandığı, kadınların çoğu zaman günde 30-50 arası ilişkiye girmeye zorlandığı, itiraz edenlerin öldürüldüğü, bir kısmının intihar ettiği, büyük bir kısmının da hastalık ve başka sebeplerden ölmesine seyirci kalındığı birimin adıydı.

— Var mı ekleyeceğiniz başka bir şey, yeterince darlandık, artık noktayı koyalım.

— Canınızı sıktığımın farkındayım. Ama *geçmiş bilinmeyince günümüzde yaşananlar anlaşılmıyor ve gelecekte olabilecekler de öngörülemiyor.*

Hemen verdiğim sıkıntıyı telafi etmeye çalışacağım.

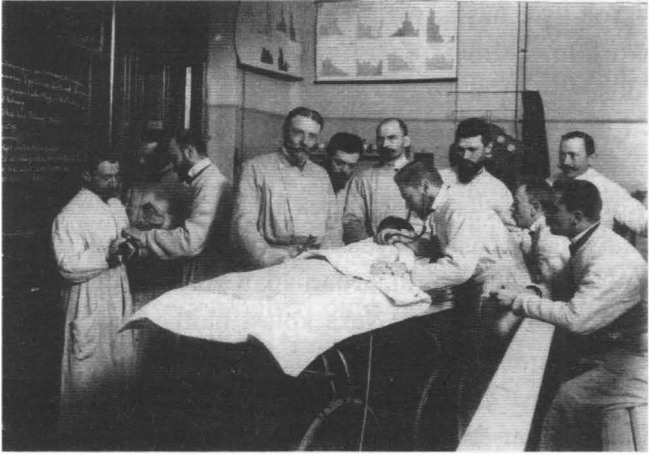
Çünkü empati kurmak bunu gerektirir.

II. Dünya Savaşı döneminden güzel yürekli bir bilim insanını anarak konuyu değiştireyim ki, değerli bilim insanlarının emeği, cesareti de saygıyla, minnetle hatırlansın.

ERNST MORO

Dönemin en büyük imparatorluklarından biri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bağlı Slovenya'da 1874'te doğan, Almanya Heidelberg Üniversitesinde pediatri profesörü ve çocuk doktoru.

Yeni doğan bebeklerin dörtte birinin öldüğü yıllarda (çoğunlukla ölüm sebebi ishal) havucun ishali önlemedeki

önemli etkisini bilen bu doktor, üç malzemedен (havuç+su+tuz) yaptığı çorbayla ölümleri %50 azaltmayı başarabilmiş bir bilim insanı. (Yıllar sonra yapılacak olan bir araştırmada anlaşılacak ki havuç çorbasında bulunan *oligosakkaritler*, bakterilerin bağırsak duvarlarına yapışmasını önleyerek ishali durduruyor. Şimdi bu içerik ilaçlar yoluyla veriliyor.)

Doktorun başarısı ve çalışmaları bununla da kalmıyor, günümüz pediatriğine uzanan yolda önemli pek çok keşfiyle adını tıp dünyasına ve tarihe yazdırıyor.

Mesela %3 un, %5 tereyağı ve %5-7 şeker ve tam yağlı sütün ürettiği bebek maması **Moro'nun Sütü**.

Yeni doğan bebeklerde *spastik serebral palsy*'yi tespit etmeye yardımcı, halk arasında "sıçrama refleksi" olarak bildiğimiz (hani düşürür gibi yapılan) meşhur **Moro Refleksi**.

Bu refleksi ve aynı zamanda **Trimester** (9 aylık gebelik süresinin her üç aylık dönemlerine verilen ad) terimini tıp literatürüne ekleyen kişidir.

Tüberküloz için geliştirdiği basit bir deri testi bile teşhis için 1960'lara kadar kullanılacak.

Ancak Nazilerin 1936'da iktidara gelmesi üzerine üniversiteden ayrılmak zorunda kalacak. Çünkü karısı Yahudi kökenliydi.

Adını çok duymasak da binlerce çocuğu ölümden kurtaran ve çocuk sağlığında önemli başarılarla imza atan o güzel insan Ernst Moro'ydu.

Sadece kahvenin değil, bir çorbanın da kırk yıl hatırı olmalı diyorum. Hatta sittin sene olmalı.

Sittin, Arapça 60 demek; o dönemlerde ömrün ortalama süresine atıfla "ömür boyu" yani uzun süreyi belirlemek anlamında.

O zaman bir de Ernst Moro'nun çorba tarifini ekleyelim. Belki hafif ishal vakaları için denemek isteyen olabilir. (Tabii önce kıymetli doktorlarımıza danışınız.)

İyice yıkanmış, soyulmuş yarım kilo havuç yumuşayana kadar suda haşlanacak, elekten geçirildikten sonra 1 litre su ve bir çimdik tuz eklenerek kaynamaya bırakılacak...

Konuyla ilgili makale okurken bebeklerde tamamlayıcı besin olarak hazırlanan pürelerle ilgili bir bilgi dikkatimi çekmişti. Ispanak örneğinde olduğu gibi pazı, semizotu, taze fasulye, pancar gibi sebzelerde de bekletildiğinde, tekrar ısıtıldığında kansızlık ve büyüme geriliğine neden olan nitrit denilen zararlı maddeler açığa çıktığını, nitrattan nitrite dönüşen iyonun fazlasının özellikle küçük çocuklarda zehirlenmelere sebep olabildiğini, 24 saat içinde tüketilmesine özen gösterilmesi gerektiğini bu vesileyle eklemiş ya da hatırlatmış olalım.

II. Dünya Savaşından bahsetmişken ve doktor örneği vermişken, binlerce insanı katledilmekten kurtaran iki Polonyalı doktoru anmazsam olmazdı. Eugeniusz Lazowski ve Stanislaw Matulewicz... Hayatlarını hiçe sayarak kurguladıkları **Sahte Tifüs Salgını** sayesinde kurtulan binlerce hayat...

SAHTE TİFÜS SALGINI

Dönemin vebası olan Tifüs bakterisinden korkan Almanlar, hastalığın tespiti, enfekte olan Alman askerlerinin ve Nazi işbirlikçilerinin tedavi edilmesi ve hastalığın salgına dönüşmesinin engellenmesi için iki doktoru görevlendiriyor.

Gündüz hastalarla ilgilenen, geceleri test sonuçlarını değerlendiren doktorlar, araştırmaları sırasında ilginç bir şey fark ediyorlar. "Tifüs bakterisiyle enfekte olmayan bir kişi, eğer kendisine tifo aşısı enjekte edilirse tifüs hastalığına karşı vücudunda antikor oluşturarak sağlıklı kalıyor ama tifüs testleri pozitif çıkıyor." Ve iki cesur doktor, hayatlarını riske atarak *Roswadow* kasabasında, çoğunluğu Yahudilerden oluşan, toplama kamplarına götürülmeyi ve öldürülmeyi bekleyen

binlerce insana tifo aşısı enjekte ederek kasabada sahte salgın yaratıyor. Nazi yönetimine salgın başladığına dair haber yollatınca askerler kasaba sınırına hat çekiyor, “Uyarı Tifüs” anlamına gelen “Achtung Fleckfieber” afişleri yerleştirerek giriş-çıkışları durduruyor. Kısacası halkı ölüme terk ediyor. Aradan geçen süre zarfında ölümlerin olmaması üzerine kuşkulanan Nazi yetkilileri, inceleme yapması için bölgeye heyet gönderiyor.

Durumun ciddiyetinin farkında olan iki doktor ve halk, ikinci senaryoyu sokuyorlar devreye. Kasabadaki yaşlılardan birkaçına ölü süsü vermek (bazı kaynaklar da o kişilerin kendilerini feda ettiğini yazıyor)... Heyetin korku içinde kasabayı terk etmesiyle orada yaşayan 8000 üzerinde masum insan Nazi zulmünden, kamplarda ölmekten kurtuluyor. (Savaş sonrası Lazowski çalışmalarına ABD’de devam ediyor ve Illinois Üniversitesi’nde profesör olarak insanlığa hizmet etmeyi sürdürüyor.)

Olabildiğince kısa anlatmaya çalıştım, çünkü bu konudan varmak istediğim nokta, insanlığın yararına kullanıldığı zaman bilimin ve tıbbın, binlerce askerin ve silahın yapamayacağı başarıya, zafere ulaşabildiğini örneklemektir.

Yazmakla bitmeyecek kadar değerli doktorumuz, bilim insanımız var. Hepsine ayrı ayrı saygılarımızı ve minnetlerimizi sunarak kaldığım yerden devam etmek istiyorum.

4. BÖLÜM

TİLKİ ile SEMA FABLİ

*“Ağaçta duran kuş, dalın kırılmasından hiç korkmaz.
Onun güveni ağaca değil, kendi kanatlarındadır.”*

Henrik Ibsen

Kitabı yarılalık. Müsadenizle ikinci yarıya bir bölümlük, sohbet tadında bir fabl/mesel denemesiyle başlamak istiyorum.

Yoksa bir maniniz, kişisel gelişimi maddi erişimin hizmetine koşma, tüm enerjimi toplayarak evrene erişme çabama şahitlik etmek ister miydiniz?

Mevzu bilgi anlatmaksa her yol mübahtır.

Şöyle arkamıza yaslanalım, derin bir nefes alalım. Kuantum fiziği, çekim yasası (ki çekim yasasının kuantum fiziğiyle alakası olmadığını bilsem de ümit dünyası işte, denemekten zarar çıkmaz diyorum) ve düşüncelerimin oluşumu arasındaki sinaptik aktarımları sağlayan iyon ve elektrik akımlarının oluşturduğu manyetik alanlarının gücü (ki bunun dünyanın manyetik alanının gücünden 10 milyar kat zayıf olduğunu, TV, telefon vs gibi cisimlerin manyetik alanının bile çok daha güçlü olduğunu, bu sebeple düşüncelerimizin etkisini bastırdığını okumuş olsam da) yanımda telefon, önümde bilgisayar, evrene enerjimle ulaşmayı denemekte ısrarcıyım.

Çünkü popüler kültürün dayatması ve pazarlama sayesinde yazarına ilk üç yılda 300 milyon dolarlık servet kazandıran, 20 milyondan fazla insana ulaşan *The Secret* ve benzer içerikten yola çıkarak yüz binleri deviren bunca kitap varken tarihi, bilgiydi diyerek akıntıya karşı kürek çekmenin manası yok değil mi? “*Elbet vardır bir hikmeti, hikmetin de nimeti*” diyerek çıktım yola. Rastgele...

“Bir gün değil, her gün istersek olur,” “Yolla evrene dilek listeni, yaslan arkana, izle istikbalini,” “Hayatımın ipleri benim elimde,” “Ümitsizliğe kapılma, güneş sana gelmiyorsa, sen güneşe git,” “Unutma, önce farkı yaratırsın, sonra fark yaratırsın” gibi klişe sözler bezelye tanesi gibi sıralandı zihnimde, bir de azmin, çabanın yerine kaderi, kısmeti, nasibi kondurdum mu kim tutar beni.

Olumlu düşüncenin gücü, psikolojimizdeki ve sağlığımızdaki önemi ve etkisi zaten kanıtlanmış, (ki olabildiğince uygulayan biriyim) ama dünyevi isteklerimi enerjiyle evrene şutlayabilirsem fark yaratacağıma da inanmak istiyorum. Dünden hazır dileklerimi tek parçada ulaştın diye güvercin dışkısı gibi üst üste dağ yaptım, yerden kazanmak için adeta vakumlayarak sıkıştırdım. Uzak yol nihayetinde, başına bir iş gelmesin, dağılmadan, saçılmadan adrese sağ salım ulaştın. Gelsin başarı, gelsin para, itibar, şan, şöhret... Anlayacağınız, dünyevi-sinden ne varsa hepsine talibim. Varsın, dünya malı dünyada kalsın, fazla mal göz mü çıkarır?

Öğrendim, önce odaklanmak gerekiyormuş. Gözler kapacak, nefes dinlenecek, sıcaklık duyumsanacak...

Sıralamayı harfiyen uygulamaya çalışırken birden kafamın içinde bir kıpraşma belirdi.

“İşte titreşme, yoksa oluyor mu ne?!” derken bir de baktım ki kırk tilki, her biri kuyruğunu sallayıp birbirlerine çarpmadan gezinip sohbet etmeye başladı.

Haliyle odak filan hak getire, kulak kesilmek için ilk dakikadan mola verdim. Kim kafasında kırk tilkiyle odaklanmayı başarabilmiş ki ben başarayım. Hem adabı muaşerettedir, konuşanı dinlemek lazım. Sus küçüğün söz büyüğün, su küçüğün sofrı büyüğün misali ben de sözü onlara verdim.

İçlerinden biri, dağ gibi birikmiş dileklerime atıfla, yaşanmış en ilginç savaşıardan biri olan Guano/Peru Savaşları'ndan bahis açmaz mı, anladım ki gezinirken benim dilek tepeme tosladı, bana laf sokacak. "Buyur" dedim "meydan senin."

"Peru'nun Chinchı Adaları'nda binlerce yılda biriken, yüksekliği 50 metreye ulaşan kuş gübresi (guano) tepeleri vardı bir zamanlar."

Gözlerini belerterek, "Dile kolay, tam 12 milyon ton kuş gübresi" dedi, "Çok kıymetliymiş, çünkü kuşlar balıkla beslendikleri için gübreleri fosfat, azot ve potasyum açısından çok zenginmiş ve iklim sayesinde de içindeki nitrat tuzları bozulmuyormuş."

"Eeee" dedim, "ne alaka? Bu bilginin bana ne faydası var." Patisiyle sus işareti yaptıktan sonra devam etti.

"Kuş gübresinin tarımdaki önemini bilen İspanya, İngiltere ve bensiz olmaz diyen Amerika, 19. yüzyılda farklı aralıklarla ve stratejilerle bu gübre için yıllarca savaşmış. İngiltere'nin tarımsal gelişmesinin ardında yatan önemli bir etkenmiş. Bir yerde kolay kazanç, doğal zenginlik varsa emperyalist eksik olmaz. Malının, varlığının değerini bilmeyenler de bilenin yemi olur.

Mesela sizin de dünyada eşi bulunmayan Diyarbakır karpuzlarınız vardı değil mi? Zamanında, büyüklüğü yüzünden deveyle taşınır, kılıçla kesilirdi. Efsane büyüklüğünün ve lezzetinin ardında ne mi vardı? Yine güvercin gübresi. Devasa büyüklükteki boranhanelerde, yabancı güvercin (boran) beslerdiniz. Gübre çok olduğu için fazlasını ihraç ederdiniz."

"Eeee" dedim, "nereye bağlayacaksınız?"

“Değerini bilemediğinizden, kolayı sevdiğinizden suni gübreye tav oldunuz. Ne boranhane kaldı, ne de gübre... Zamanında Amerika sizden tohum örnekleri almış ama başaramamıştı. Çünkü onlarda boran da yoktu, gübresi de. Amma velakin işin sırrını çözdüler. Artık onlar akıl almayacak büyüklükte karpuz üretiyor, siz de artık karpuz tohumunu, gübrenizi onlardan alıyorsunuz. Görüyorum ki, satın alarak sahip olmak üzerine şartlanmışsınız. Mücadelesiz, zahmetsiz, alalım, tüketelim. Üretelim diyen yok.”

“Yani” dedim, “sadede mi gelsen?”

“Dileklerinizi beyninizden okuyorum. Ama çok isteyerek değil, emek vererseniz başarı olur. Çabasız, mücadelesiz edilen başarılar geçicidir. Unutmayın, enerjinin kendisi ölçülebilir bir şey değildir, enerji, yapılan işin ve potansiyelin ölçümüdür. Ayrıca sahip olduklarına şükretmeyi bilmeyenler, değerini anlayamayanlar mutlu da olamaz, başarılı da. Kaldı ki, şükür sadece azla yetinmek değildir, var olana minnet duyabilmektir. Evrene mesaj göndermeyle hayallerinize kavuşacağınıza inanmak da bir nevi tembelliktir, hazırda konmak istemektir, o işten hayır çıkmaz.”

Yani konuyu kuş gübresinden alıp buraya bağlamanın şaşkınlığını üzerimden atamasam da haklı olduğunun farkındayım. Ancak şu anda en son istediğim şey enerjimi tilkiyle münakaşa etmeye harcamak. Hem, kim kolay kazancı istemez ki! Beni denemekten men etmesine izin vermeyeceğim. Kendimi köklü değişikliklerin arifesinde olduğuma inandırmışım bir kere, kucak açmışım paraya, pula... Kim takar tilkinin verdiği hayat derslerini. Biz ki Yalova kaymakamını dahi takmamışız.

Geçıştirmeye çalıştığımı anlasın diye nazikçe başımı salladım...

“Tabii, tabii” dedim gülümseyerek. İçimden “Tilkisin sen tilki kal” demek geçtiyse de diyemedim ya içimde kaldı. İç seslerimi duymuş olmalı ki, yanıtı gecikmedi.

“Siz insanlar doğayı katlettiniz. Üretim yapacak toprağın her karışını betonla dolduracak kadar gözünüz dönmüş. Beton değil, beyin lazım yaşamak için. Bir Kızılderili ne demişti?”

Aklıma gelen ilk Kızılderili atasözünü söyleyiverdim; eh yani, biz de boş değiliz: “İnsan iki ruhludur. İçinde bir iyi bir de kötü köpek kavga eder” dedikten sonra kafamın içinde konuşan tilkimin gözlerine manidarca baktım. Anladı tabii kendisine laf geldiğini. Güldü.

“O da olur ama benim söyleyeceğim başka. ‘Son ırmak kurduğunda, son ağaç yok olduğunda, son balık öldüğünde, beyaz adam paranın yenemeyen bir şey olduğunu anlayacak...’ Dilerim son tarlanız site olmadan, bütün parklarınız AVM’ye dönüşmeden, son deniz kıyınız gasp olmadan ve son ormanlık tepeler yanmadan siz de vatanın sahip olunacak değil sahip çıkılacak bir yer olduğunu anlarsınız. Ama, biliyorum ki, siz sahip olduklarınızın değerini ancak kaybedince anlayacaksınız.”

Haklı, sadece kurnaz değil, pek de zeki ve akıllı. Havaya girmesin diye dillendirmesem de sözlerindeki haklılık payını duymazdan geledim.

“Yanlış hesap Bağdat’tan döner” dedim iyimser ve soğukkanlılıkla, “İnşallah çok geç olmadan anlayacağız hatamızı.”

Dememle solundaki parlak tüylü, havalı havalı gezinen, kuyruğunu tokat gibi savurarak atladı söze: “İnşallaha bırakmak yerine bilimle, ilimle mi çözerseniz acaba?”

Ve başladı deyimin hikâyesinden mesaj iletmeye:

“Biliyor musunuz, Bağdat, Halife Me’mûn döneminde dünyanın bilgelik merkezi, dünya kültürünün zirvesiymiş...”

İnanırın, zira Me'mûn, Antik Yunan'dan bu yana, en etkili felsefe ve bilim hareketlerini Bağdat'ta başlatan, ta 832 yılında *Bilgelik Evi* denilen *Beytü'l-Hikme* adlı akademiyi kuran, eski bilimsel çalışmaları bulup getirmesi için elçilerini uzak diyarlara gönderen zattı. Yunanca, Süryanice, Farsça ve Sankritçe eserleri *Beytü'l Hikme*'de Arapçaya çevirtmişti. İslam, 13. yüzyıla kadar dünya bilim ve sanatlarının öncüsüydü. 11, 12 ve 13. yüzyıllarda tıp alanında oldukça önemli gelişmelere imza atılmıştı.

"İşte sizin bu meşhur deyiminiz de *Bağdat'ın ilimde, bilimde, bilgelikte yükselmesi itibariyle insanların bir yanlış yapılsa nasılsa Bağdat'ta ortaya çıkar, düzeltilir, doğrusu öğrenilir* diye düşünmesinden dolayı söylenmiş... Aınaaaa" dedi uzatarak, "artık hep lafta bunlar. Şöyle bir bakın etrafınıza, ne o eski Bağdat'tan eser var, ne de eski insanlardan. İnsanoğlu o kadar bencilleşti ki, doğrunun değil, kendisi için doğru olanın peşinden koşmaya başladı. Diyeceğim o ki, siz de bu hırs, açgözlülük varken çok zor. İnşallahla maşallahla olacak iş değil."

Karşılık vermeme dahi fırsat bırakmadan bir de hikâye patlattı. Ne yalan söyleyeyim, *Ceviz Kurdu* hikâyesinden oldukça etkilendim. Siz de bilin istedim.

"Cevizin kabuğunda küçük bir delik açan ceviz kurdu, sabırsızlıkla kabuktan içeri süzülür, var gücüyle, hırsla başlar cevizin içini yemeğe. Doysa da durduramaz kendini. Yedikçe büyür, büyüdükçe, şişmanladıkça daha fazla yer. Tıka basa doyunca, cevizin içi de boşalınca dışarı çıkıp hayatına devam etmek ister. Ama önünde kocaman bir engel vardır, büyüyen karnı. Açtığı delikten bir türlü çıkamaz. Çünkü içi boşalan cevizin kabuğu kurumuş ve sertleşmiştir. Ceviz kurdu eskisinden daha güçlü olsa da genişletemez deliği. Çıkamazsa öleceğinin farkındadır ve tek çaresi olduğunun da.

Eski zayıf haline dönüp o delikten çıkmak. Açlıkla geçen günler sonrası nihayet zayıflamayı ve dışarı çıkmayı başarır.”

Dedikten sonra kısacık durdu, gözlerime imalı imalı bakarak devam etti:

“Başarır başarmasına da artık hiçbir şey bıraktığı gibi değildir. Mevsim değişmiş, bahar, yaz geçmiş, koca bir kış kalmıştır geriye. Üstelik artık kendini yaşlı, hayata tutunamayacak kadar halsiz, zayıf, yorgun hissediyordur.”

Hikâye bittiğinde aklıma ömrünün en güzel yıllarını hırslarının esiri olarak tüketen insanlar geldi. Bazımız az, bazımız çok, aslında hepimiz biraz böyleyiz. Gençliğimizde para ve güç kazanmak için sağlığımızı ve zamanımızı harcıyor, yaşlandığımızda sağlığımızı kazanmak için biriktirdiğimiz paramızı ve gücümüzü harcıyoruz. Tükettiğimiz ömrümüze dönüp baktığımızda derin bir iç çekerken hatalarımızla ve kayıplarımızla yüzleşiyoruz. Elimizde bir poşet ilaç, bedenimiz yorgun ve dilimizde pişmanlıklar... “Keşke zamanı geri alabilseydik, keşke zamanında hayatı daha anlamlı, keyifli ve farkındalıklı yaşayabilseydik” gibi cümleler. Yani *keşke*’lerden oluşmuş bir dağ.

Beklenti ne kadar fazlaysa istek, istek ne kadar fazlaysa hırs da bir o kadar fazla oluyor. Ulaşmak için harcanan çaba da, özveri de, yapılan hatalar da... Zamanla pişmanlıklar ekleniyor listeye. İşte bu yüzden denir ya, *mutсуsuzluğu artıran en önemli sebep, beklentilerimizin yüksek olması ve sahip olduklarımızı başkalarıyla kıyaslamamızdır...*

Hikâye aklıma, beynimizi kemiren kurtların yarattığı tahribatı, hırsları uğruna ülkelerin, demokrasilerin içini boşaltan iktidarları getirdi. Ama bu konuyu açacak değilim. Kırk yılın başı niyetlenmişim pozitif enerji işine, ruhumu siyasetin kirli kollarına bırakıp karartmaya hiç niyetim yok. Anladım ki ka-

lırsam da mevzu uzayacak, en iyisi oradan uzaklaşmak dedim kendime.

Sonra onlara doğru döndüm, bir bakış baktım, dedim ki, “Size doyum olmaz, ama bana müsaade.”

O da kaçın kurası. Gözümden anladı niyetimi, dedi ki, “Hayırdır, ateş almaya mı geldin, acelen ne?”

Aslında acelem yoktu da dileklerimi bir an evvel yollama arzusunda olduğumdan sabırsızdım. İçlerinden en iricesi bıyığını titreterek dik dik baktı, benden de sabırsız, söz almadan giriverdi konuya. Eh tilki değil mi, nihayetinde kurnaz hayvan...

“Kibritin olmadığı eski dönemler, insanlar ocaktaki ateş sönünce ateş küreğiyle komşuya gider, bir parça ateş aldığı gibi, sönmesin, kül olmasın diye sohbet etmeden, aceleyle evine dönüp ocağını yakarmış. Ocak, *ev* demekmiş eski dilde. Ve evin ateşi ya hep yanarmış ya da köz halde dururmuş, ama sönmezmiş kolayına. Bilirlermiş ki sönmüşse bir sıkıntı varmış. Ocağı söndü deyimi de buradan gelmiş. Bilmem biliyor muydunuz?”

Aslında biliyordum, hatta aynı mantıkla eski Yunanlılarda da ateş yakmak için kullanacakları vasıtanın olmadığı zamanlarda, her evde daimi ateş bulunduğunu, ateşi sönen evin komşudan aldığı ateşle canlandırdığını da, ama kibar bir insan olduğumdan şevki kırılсын istemedim.

“Aaa harika” dedim, “ne iyi oldu. Yeni bir şey daha öğrendim.”

(Nereden bilirdim bir cümleyle bu kadar mutlu olup gaza geleceklerini. Aslında kendimden bilmem lazımdı. Ben de aynı yollardan geçtim. Laf aramızda halen de öyleyim, hatta bu kitap bile bundan mütevellit yazıldı.)

Kibar bir tilki sokuldu yanıma, kulaklarını gözlerinin üzerine düşürerek gülümsedi, “Aynı anlamda kullanılan bir tane daha var ama biraz müstehcen, anlatamam,” dedi.

Bana göre hava hoş. Gerçi hava hoş lafın gelişi, kararmaya, soğumaya başladı, geceye kalmadan dileklerimi yollamayı aklıma koydum ya, “Elbette” dedim, “seni zorlayamam, hatta hak da veriyorum. Kibarlık çok mühim. Hatta kibar olmak bazen haklı olmaktan daha önemlidir.”

Yüzü düştü bir anda. Farkındayım, diline “Zorlasaydın keşke” demek geldi ama diyemedi.

Baktım bilip de anlatamamanın verdiği sancıyla kıvranıyor (ki bu duyguyu da iyi bilirim. Bir şeyler dürter de bulunduğu yere sığamaz insan. Etrafındaki gözlere, “Yok mu ısrar edecek olan bir insan evladı” diye bakar. Anlar ki bakmayla olmayacak, zamanla aldığı nefesi bile ısrardan sayar), “İstersen” dememle birlikte, artık anlatmaya nasıl istekliyse, girdi söze. Nasibime tilkinin de benim gibi gevezesi düştü ya, kismetten ötesi yok.

“Tabakhaneye bok mu yetiştireceksiniz sözüydü diyeceğim, müsaitseniz, hikâyesini anlatmak isterim. Mümkünse tabii...” dedi.

Hah dedim, işte aradığım tilki. Vazgeçmiyor, inatla anlatacak. Zamanla insanın kafasındaki tilkiler bile kendine benziyor. Canım kibarım, dökül bakalım. Seni dinlemeyen taş olsun.

“*Tabakhane*’nin adı *debbağhane*’den geliyor.

Deri tabaklanan, yani hayvan postlarının yaş ya da tuzlanmış olarak gelip çeşitli aşamalardan sonra tabaklanmış/bitmiş deri haline geldiği yer. *Debbağ* da eski dilde *deri işleyen kişi* demek. Osmanlı döneminde deri tekeli Safranbolu’daymış. Deri kıl, yağ ve et tabakalarından mekanik olarak temizlendikten sonra kimyasal olarak işlendiği aşamaya geçilirmiş. Derinin yumuşak, kıl köklerinden arınmış, gözenekleri açık, ince, homojen olması için gerekli bir enzim varmış, ki o da *dumanı tüten taze köpek dışkısında saklıymış*.

Bakınız o yıllarda bu iş için köpek çiftlikleri kurulur, binlerce köpek beslenirmiş. Dışkıyı sıcak ve kurumadan yetiştir-

mek önemli olduğundan, çoluk çocuk dahil halk, ellerinde tenekeler, maşrapalar, köpek dışkısı toplar, koşa koşa tabak-hanelere yetiştirmiş. Hatta Safranbolulu bu zanaatkârlara sitem etmek isteyenlerin kullandığı **dabbak mısın it bokuna muhtaçsın** sözü de buradan geliyormuş.”

Dedi utana sıkıla. Sakin ve utangaç mizacına yakışır şekilde, soru görünümlü cevapla devam etti:

“Ne üzücü değil mi? Kimyasallar çıktı, mertlik bozuldu. Deri giymek için özenle köpek yetiştirilen günlerden köpek-lere eziyet edilen, öldürülen, derisi için hayvan katledilen günlere gelindi. Hani kızdığınız birine hayvan, köpek filan di-yorsunuz ya, demeyin lütfen. Samimiyetle söylüyorum, hay-vanlar insanlardan daha merhametli. Avlanmak dışında, keyfi sebeplerle cana kastetmeyiz biz.”

Ne diyebilirim, yine haklı ve fark ettim ki gönlü de yaralı. Gönlü yaralı olanın bilirim ki dili sivri olur. Acıtır muhatabını. Şu anda muhatap ben ve siz olduğumuza göre, kendim neyse de size azap çektirmemek için *boktan püsürükten* konulardan sıyrılmaya karar verdim. Geç olmadan, güneş batmadan da mesajlarımı yollamaya ahdettim. Neme lazım karanlıkta görünmez filan. Beyhude olmasın bunca çabam. “Hey gidi koca evren, duy sesimi... Geliyor gelmekte olan.”

Evrenden bir işaret, bir ses, bir titreşim beklerken gür bir ses geldi kulağıma. İri tilki solunda duran *vixen*’e, yani *dişi tilkisine* aşkla bakarak bir şeyler anlatmaya başladı. Ben de usulca dinlemeye koyuldum. Beynimin içinde dolaşmaların-dan mütevellit loblarımla komşu sayılırlar, haliyle aklımdan geçenlerden de haberdarlar.

“Benden de bir tane” dedi dişi olan. (Bunlar sadece kurnaz değil epey de girişkenler.) “Buyur *vixen*” dedim, “belli ki sen de dolusun.”

“Doluyum elbet. Ama önce bana sakın ha sakın *vixen* diye hitap etme. Çünkü Amerikalılar ve bazı Avrupalılar *vixen*’i

argoda, *cadalo*, *şirret kadın* olarak kullanıyor. Hatta *libidosu yüksek, arsız, seksi, şuh kadınlar* için de. *Vixen*'lerin kocalarına da *stag*, yani *boynuzlu* diyorlar..."

Yabancıların argo kültürüne uzak olduğumdan sessiz ve şaşkın kalakaldım. Sağ olsun o da uzatmadı.

"Komşu komşunun külüne muhtaçtır dersiniz ya" dedi bilmiş bir edayla, "*ateş almak* hikâyesinde kül geçince aklıma gelmişti de, *vixen* demenle dağılınca az kaldı unutacaktım sormayı. Bilir misiniz neden?"

"Dur orada, kadim gelenekler, atalardan miras âdetler bizden sorulur" diyecektim ki vazgeçtim.

Odun külünün basit bir atık değil zengin mineral ve vitamin içerdiğini, temizlikten yiyeceklerin hazırlanmasına kadar önemli ve geniş kullanım alanına sahip olduğunu ve atasözüünün nereden geldiğini bilsem de istedim ki o anlatsın, rahatlasın, bana da, size de huzur versin.

"Eski zamanlarda yakılan odunların külleri suda süzülür, kül dibe çökünce üstte kalan saf su pek çok alanda kullanılmış. Mesela çamaşırlar kül suyunun içinde kaynatılarak dezenfekte edilir, bulaşıklar, isli bakır tencereler külle ovularak yıkanmış. Ateşe konan tencerelerin dışını, kararmaması için, kül bulamacıyla sıvarlarmış. Saçta pişirilen ekmeğin yanmaması, yüksek ateşe maruz kalmaması için sacın içini de kül bulamacıyla kaparlarmış. Kurabiye ve tatlıların gevrek olması için hamuru yoğururken içine kül koyar, kuru üzümlerim daha lezzetli olması için yaş üzüm salkımlarını kül suyu-na batırıp kuruturlarmış. Daha sayayım mı?"

"Allah aşkına say. Bak Allah'ın adını verdim." (İşe en fazla yarayan mecbur etme yöntemi.)

"Memnuniyetle. Hem yeşil hem de siyah zeytin yapımında da kullanılmış. Çünkü küllü suda bekletilen zeytinler erimez, ilk günkü sağlamlığını, lezzetini korur, tadı da acılaşmazmış.

Bitkilerin büyümesini hızlandırmak ve canlanmak için toprağa katarlarmış. Hayvan derilerinin kıllarının ayklanması için kullanılmış, ki dezenfekte olsun ve yemeğin lezzeti artsın. Paça çorbası yapımından önce, kelle ateşte alazlandıktan sonra çökertilmiş küllü suya daldırılmış. Saçlar için de önemliymiş mesela. Hem temizler hem de besler, parlatırmış. Demek ki sabun yapımında kullanmalarının sebebi de bundan. Şimdilerde de kül suyu posası derzlerin temizliğinde, gümüşlerin parlatılmasında, halı, koltuk, çamaşır, bulaşık makinesi temizliğinde kullanılıyor değil mi? Yani boş yere komşu komşunun külüne muhtaç olmuyor, atalarınız da bu sözleri boş yere söylemiyor.”

Atalarımızı takdir etti ya, ne yalan söyleyeyim beni etmiş gibi sevindim.

“Diline sağlık. Maalesef ki bunları unuttuk. Doğalına ulaşmanın zorluğu, artan nüfus, hayat koşturması derken işin kolayına kaçmaya çalışıyoruz. Diğer yanda da kozmetik, temizlik kartellerinin oyunları, güç para sevdaları yüzünden dayatılanlara mahkûm olduk. Zaten sadece kül değil, aramızda kalsın, komşuculuk da pek kalmadı. Herkesin gözü başkasının aldığı anda, yediğinde, gezdiğinde. Komşunun, dostunun mutluluğuyla mutlu olma devri eskilerde kaldı. Bende yoksa onda da olmasın zihniyeti sardı...”

Aslında daha devam edebilirdim ama tilkiye insanları şikâyet edecek değilim. Neme lazım kol kırılınsın yen içinde kalsın. (Yen’in *elbise/giysi kolu* demek olduğu da parantez içinde kalsın). Hemencecik çevirdim lafı. Anlamadı ya da tilki kurnazlığıyla marazımızı yeri geldiğinde yüzüme vurmak için cebine attı.

Zaman daraldıkça ben de darlanmaya başladım. Gece oldu, bari gün bitmesin. Rahat yaşatacak paradan, maldan, mülkten de vazgeçtim zaten, “şöyle şanstın, kismetten bir şey-

ler gelse de yeter” deme durumdayım. Gökyüzüne kaldırdım başımı, abaküse dizilmiş gibi muntazam sıralanmış yıldızlara uzun uzun baktım. Çektim bol karbondioksitli, egzozlu havayı içime. Ciğerlerim adeta isyan hazırlığında, şişip şişip iniyorlar. Bir an enerjimin yoğunlaştığını, bedenimden çıkıp doğru evrene gideceğini sandım. Neredeee... Söndü gözümün nuru. Haliyle öfkelen dim. Malum, mutluluğumuz beklentilerimizle doğru orantılı ya... Öfke ve mutsuzluk birleşince kalp kırmak kaçınılmaz son. Yürek yemiş misali atladım söze:

“Siz tilkiyseniz biz de insanız. Sizin kurnazlığınız bize sökse vitrinlerde çeşit çeşit postunuz olmazdı” dedim. Dedim demesine de der demez pişman oldum ama iş işten geçti.

İçlerinde en yaşlı olan, sivri burnundan ağır ağır solumaya başladı. Yapıları gereği havlayamadıklarından çığlıgımsı bir ses çıkardı. Sonra sesi titredi, en sonra da bıyıkları. “Biz mi kurnazız, siz mi?” diyerek girdi söze.

“La Fontaine masallarında *Karga ile Tilki* fablı, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde yer verdiği yaklaşık 60 hayvandan biri olmamız, Tilki metaforuna yüklediğiniz, *‘kurbanlarını kandıran, menfaat peşinde koşan’* gibi anlamlar, Şinasi’nin *Eşek ile Tilki* hikâyesi, daha sayayım mı? Yazarlar aşılacak istediği mesajları fabllar, masallar, hikâyeler aracılığıyla okura aktarırken özelliklerimizi kendilerince yorumluyorlar. Bazen aslı olmayan yakıştırmalar üzerimize öyle yapıyor ki, yedi ceddinizin dilinde aynı teraneler.”

Siteminde haklıydı. Fabllar, hayattan alınan kesitleri, topluma verilmek istenen mesajları hayvanlar, bitkiler ya da cansız varlıklar üzerinden aktaran çok eski anlatı yöntemlerinden biriydi. Kimse bir hikâyede ya da masalda okuduğu hayvanın özelliklerini derinlemesine incelemiyordu. Ki o tarihlerde zaten bilimsel çalışmalar yetersiz olduğundan gözlemler daha

etkiliydi. Kaldı ki metaforu onlar ve yüklenilen sıfatlarla anılmasından sakınca duyulmazdı.

Önce gözlerimi sıradan teker teker gözlerine değdirdim, saf ve masum, biraz da mahcup, “Peki neden, başka bir şey değil de kurnaz sıfatı yakıştırmış?” diye sordum muhatabıma.

“Bakınız” dedi, o da göz hapsine alarak. Gel de bakma... Baktım, “Buyurun” dedim, “kulağım da, gözüm de sizde.”

“Yüzümüzdeki ve ince, uzun bacaklarımızdaki kalın tüyler sayesinde yönümüzü bulabiliyor olmamız, yetişkinlerimizin 50-60 km hızda koşabiliyor olması, sürü halinde yaşasak da genelde tek başımıza ve geceleri avlanabilmemiz, sözde değil özde tek eşli olmamız, duyma kabiliyetimizin 40 metre ötedeki çıtırtıyı bile fark edecek kadar gelişmiş olması, dikey yarık biçimindeki gözlerimizin görme yeteneğinin çok iyi olması, kemiklerimizin hafifliği, özellikle de avcılıkta dünyanın manyetik alanını rehber olarak kullandığımız yöntemler ve duyularımızın gelişmişliğinin getirdiği başarı ve de tuzaklara düşmeyişiğimiz, işte bunlardan dolayı... Takdir edip alkışlamak gerekirken yermek de insanoğluna mahsus. Gerçi anlayabiliyorum. Siz insanlar ki hisleri, duyuları daha gelişkin olduğu ve istediğiniz gibi itaat ettiremediğiniz, belirlediğiniz kalıplara sokamadığınız için yüz binlerce kadını cadı diye diri diri yakmış canlılarsınız, bize kurnaz demişsiniz, dişilerimizi argoya malzeme etmişsiniz, postumuzu da sırtınızda gezdirmişsiniz çok mu?”

*İnsan başkalarını acımasızca yererken
aslında kendini yücelten tek canlı.*

Bir anda bütün yelkenlerim suya indi. Hani eski zamanlarda rüzgârlı havalarda yelkenle yürütülen gemilerin yabancı

ülkenin sınırlarına girdiğinde saygı gereği yelkenlerini suya indirmesi geleneğinde olduğu gibi. Elbette ki deyimın hikâyesi olduğu rivayet edilen Fatih Sultan Mehmed'in -İstanbul'un fethinden önce Boğaz'ın kuzeyinden gelebilecek saldırıları engellemek için Anadolu yakasının tam karşısına inşa ettirdiği- Rumeli Hisarı'nı gezerken, yaklaşan Ceneviz gemisine *yelkenlerini indirmesini* hatırlattırması gibi bir hatırlatma beklemiyorum, indirmedeği için topa tutturularak batırılan o gemi olmayacağını da biliyorum ama haklı olduğunun farkındaydım. *İnsanoğlu hak verdiğıne saygı gösterir. Saygı duyduğu kişiyi takdir eder.*

İstanbul'daki Rumeli ve Anadolu Kavaklarının meşhur rüzgârlarına atıfla söylenen deyimdeki gibi başımda kavak yelleri de esmediğıne göre, eh, hak da verdiğıme göre, elbette ki alttan alacaktım. Balık kavağa çıkınca soracak, öğrenecek değildim ya... İtiraf etmeliyim ki deyim aklımdan geçtiğı anda telaşlandım. Aklımı okuduğunu bildiğimden, araya girer de "Deyimde bahsi geçen kavak ağacı değil" diye söze başlar, "Balıkçılar, balığın bollaştığı, haliyle de ucuzladığı zamanlarda, ellerinde kalan balıkları -rüzgârlarından dolayı balık avlamanın zor olduğu- Anadolu ve Rumeli Kavaklarına götürürmüş. Balığın çok olmadığı zamanlarda pazarlık yapanlara da 'O sizin dediğiniz ücret ancak *balık kavağa çıkınca* olur' derlermiş" minvalinde bir açıklamayla hikâyesine değinir, konuyu da dağıtır diye deyimı aklımdan uzaklaştırmaya çalıştım.

Ancak hâlâ anlayamadığım bir şey vardı ki o da avlanmadaki başarılarının nedeni ve dünyanın manyetik alanını kullanma meselesi. Yaşlı tilkimi daha fazla yormamak için sormak istemediğim için kısa bir araştırma yaptım ve öğrendiklerim karşısında şoke oldum.

Avlarını gördüklerinde herhangi bir yönde ama av gizlenmişse hep aynı yönde, yani kuzeydoğudan atlıyorlarmış. Çünkü başarı şansı %72'ymiş. Retinalarında oluşan halka şeklindeki gölge manyetik, kuzeye doğru en koyu alana sahip. Bu gölge sayesinde avın sesinin geldiği yerle aynı hizaya gelene kadar ilerleyebiliyor ve avı yakalamak için en uygun uzaklığı ayarlamış oluyorlar. Yani manyetik alan kullanarak yön bulmasının yanı sıra uzaklık ölçümü de yapabilen ilk canlı.

Okuduklarımdan öyle etkilendim ki, önlerinde eğilip pençelerinden öpesim geldi. "Tek tek değil topunuz da gelse loblarımın arasında yer açar, hürmetle ağırlarım" diyecektim ki, "abartma" dedim kendime. İtiraf etmeliyim ki halimden memnunum, zira aklıma buyur etmek için tilkiden daha doğru bir hayvan olamazdı.

"Ferah ferah dolaşın" dedim, "bu beyin size her zaman açık."

"Son olarak, siz bize kurnaz diyorsunuz ama neyse ki hayvanlar âlemi bizi en asil hayvanlar olarak biliyor" dedi ve saygı görmek isteyen insanlar gibi sustu. Artık biliyorum ki suskunluğu kurnazlığından değil hakikaten asaletinden.

Ama susmayan biri çıktı... Onun durumu farklı. Biliyorum ki hazmedemediğinden. Göğsünün inip inip çıkmasından anladım.

"İnsanoğlu ezelden beri kendini aklamak için başkasını karalama yöntemini seçmiş. Suçu da, günahı da başkasına atmayı sevmiş. Mesela keçiler, günahları neydi de uçurumlarından attınız?" dedi öfkeyle.

Ben de sanki bilmiyormuş gibi, "Günahı keçiye yüklemek de ne demek? Biz insanlar yapmayız böyle şeyler. Günahı işleyen cezasını da çeker" dedim. İçimden bir gülme geldi ama neyse ki susturabildim kendimi.

"Şu demek" deyip cümleye öyle bir başladı ki, hazımsız tilkimi susturamadım.

GÜNAH KEÇİSİ

“Eski Ahit’in 3. Kitabı *Levililer*’deki öyküye göre Harun, halkının günahlarını bir keçiye yükleyerek, hayvanı ölmesi için çölün ortasına bırakmadı mı? Harun’un bu yöntemi Yahudi toplumunda *Yom Kippur* yani *Kefaret Günü* dedikleri ayinlerde karşılık bulmadı mı? İnsanlar işledikleri günahları sembolik olarak bir erkek keçiye yükledi mi, *Azazel*’i yani *İblisi*, *Şeytanı* yatıştırmak, kendilerine musallat etmemek için keçiye kutsal Kudüs bölgesi dışında bir uçurumdan aşağıya atarak kurban etme geleneğini başlatmadı mı? Bazen de iki erkek keçi seçilip ikincisi kesilerek tanrıya sunulmadı mı?”

“E-vet” dedim heceleyerek, “Yalnız şu anda ben de kendimi günah keçisi gibi hissediyorum.”

Duyan kim, gür sesiyle anlatmaya devam etti:

“Antik Yunan’da da benzer şekilde, yaşanan doğal afetlerden ya da salgın hastalıklardan sonra beladan kurtulmak için bir günah keçisi belirlenmiyor muydu? “

“Belirleniyor muydu?” dedim, “Yine mi keçi?”

“Yok, bu defa insan. Apollon ve kardeşi Artemis için düzenlenen ve *Thargelia* adı verilen festivalde, bir kadın ve bir erkek kurban olarak seçilip, şölenden sonra kentte dolaştırılıp dövüldükten sonra şehrin dışına kadar sürülüp orada taşlanarak öldürülüyor muydu? Hatta keçi, hem mitoloji hem Eski Ahit’te geçtiği için birçok din ve mitolojide şeytanı tasvir eden hayvan olmadı mı? Bunlar sizden duyduğlarımız. Şimdi soruyorum: Siz mi kurnazsınız biz mi?”

Hak vermekten bitap düştüm ama yine haklıydı. Yunan mitolojisine baktığımızda yarı keçi olan tanrı Pan’da da benzer durumlar görüldüğü yazılmış, perileri kovalayan Pan’ın, ıssız yerlerde dolaşanların karşısına çıkıp onları korkutup paniğe yol açması da yer almıştı.

Bıyıklarının titremesi durunca sustuğunu anladım, tam başım öne eğik, sessiz sedasız uzaklaşacaktım ki, destek vermek isteyen öteki tilki konuya giriverince olduğum yerde kalakaldım.

“Geçenlerde aramızda konuştuğumuz bir konu vardı da o geldi aklıma. Hatırlatırım, karıncanın çalışkanlığını överken ağustosböceğini tembel diye yaftalayan da sizdiniz. Tamam, karıncalar çalışkan ama keşke ağustosböceklerinin hakkını yedirmeseydiniz.”

“Ah ah, keşke” dedim. Bir bilse, ben bu kelimeyi Köy Enstitülerini ve yakın tarihi anlattığım beş yüz sayfalık romanı yazarken ne çok söyledim, yetmedi romana isim olarak koydum, bir kez daha söylemekten mi gocunacağım? Galeyan geldim bir kere, durdurabilene aşk olsun...

Galeyan, Arapça gly kökünden, kaynama, taşma, azma anlamında.

“Keşke’nin dini, mezhebi, siyasi görüşü olmaz.

Keşke, özlem ya da pişmanlık ifadesidir, acı çekenlerin, hatalarını görenlerin ortak kelimesidir.

Keşke, yanlış kararlarınızın çektirdiği sancıdır, kalbi kanatan isyandır.

Keşke, elden gidenlere, yitirdiklerinize yaktığınız ağıttır.

Dizlerinizi dövdüğünüzde geride kalan acıdır.”

Keşke’lerim bittikten, dilimde de tüy de bittikten sonra devam ettim.

AĞUSTOSBÖCEĞİ

“Ahhhh be Jean de La Fontaine Bey” dedim içimden.

“*Ağustosböceği ile Karınca* masalın yüzünden yıllarca ağustosböceklerinin hakkını yedik.

Yaz aylarında saz çalıp şarkı söyledin, kışın karıncaya muhtaç bırakıp maskara ettin.

İlerleyen yıllarda da kimse arka çıkmayınca garibanlara tembel yaftası yapıştı kaldı.

Oysa dişi ağustosböceği değil miydi yumurtalarını ağaçların taze dallarının içine bırakan. Ağustosböcekleri değil miydi sonra hayata gözlerini kurtçuk olarak açan ve bir ay dalın öz-suyuyla beslenen.

Ağzı, ön bacakları güçlenince ağaçtan kendini toprağa bırakıp oradan da kaza kaza toprağın altına saklanan. Dile kolay, tam tamına 17 sene, güneşten, dünyadan mahrum kalan...

Canhıraş toprak altında tüneller kazarken, ağaç köklerini ve özsularını emerek yaşam mücadelesi veren ama pes etmeyen. Zorlu geçen 17 yıldan sonra ağustos ayında yeryüzüne çıkıp cayıır cayıır güneşin altında kalın kabuğunun yırtılmasını bekleyen.

Vücudundaki kasları saniyede 500 kez hareket ettirmesi sayesinde çıkardığı seslerle bize dünyaya gelişini müjdeleyen. Emektar, cefakâr ama ne yazık ki ortalama 4 haftalık ömrü olan.

O 4 haftayı da eşleşmek için eş aramakla geçirdikten sonra doğduğu ayda hayata veda eden.

İşte bu yüzden kış ayları için yiyecek biriktirmediğini, bu yüzden de sadece ağustosta öttüğünü de yazsaydın, hakkını yedirmeseydin ele güne.

Ağustosböceğinin titreşiminin sesini duyarsanız bilin ki 17 yıllık mücadele sonrası, bir aylık kısa ömrünü sizlere müj-

deliyor. Onu tembelliğiyle değil azmiyle, çabasıyla anmanızı istiyor deseydin keşke.

Gerçi dönemi düşününce hoş görmüyor da değiliz. Vermek istediğin mesaj aslında anlamlıydı, iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlış masalsı anlatmaktı. Kaldı ki yazdığın zamanlar 1600'lü yıllar, bu detayları nereden bilecektin ki."

Neyse ki bilgiye erişim artık çok kolay. Ama susturmak o kadar kolay değil tilki camiasını.

Sanki bütün musibetlerin, yanlışların sebebi benmişim gibi suçlayarak bir bakış attı, kalbimi yaktı.

"Bu yaptığınız ne kadar adil?"

"Oooo hakka hukuka girersek bu sohbet bitmez küçüğüm. Tarih boyunca ne haksızlıklar ne hukuksuzluklar yaşanmış, insanın insana yapmadığı kalmamış, sen tutmuş ağustosböceğinin avukatlığını yapıyorsun" dedim kısık sesle. Yüksek sesle söyleyemedim, çünkü hazımsız olan kişinin içindeki sızıyı, sabırsızlığı iyi bilirim. Akıldaki dilden dökülmeden rahat edilmez. Tilkilerim de benden beter. Baktım öteki ufaklık kıvranıyor, kuyruk havalanmış, fır fır dönüyor, "Kuyruğu gür, fikri hür tilkim söyle, senin derdin nedir?"

Cümlem biter bitmez meydana da, sözü de ona bıraktım. O da, "Boş boş bakanlara, laftan anlamayanlara **angut** gibi bakma diyerek hakaret ederken de aslında angutlara haksızlık ediyorsunuz" dedi büyümüş de küçülmüş edayla.

"Hoppala, ağustosböceği yetmedi, bir de angutun mu derdine düşeceğiz?"

"Düşün tabii... O eşine en sadık hayvanlardan biridir, kuşlar arasında tekeşli olan nadir türlerdendir. Ördekgillerden bir yaban kuş olan *Angut* kuşunun (*Angıt/Tadorna ferruginea*) eşi/dişisi hastalanınca ya da yaralanınca gözlerini ayırmadan eşinin başucunda beklediğine, dişisi ölünce de başka dişiyle

bağ kurmayıp ardından yas tuttuğuna inanılır. İnsanlar hassas mizaçlı bu kuşun özelliklerine saygı göstereceğine, adını aşağılamak için kullanıyor. Keşke, ah keşke, herkes sevdiğine angut kuşları gibi bakabilse.”

“Ahhh keşke” dedim bir defa daha. Dedim ya antrenmanlıyım. Hem özlem ifadesi olarak kullanılan haline hem de pişmanlığı dile getirmek için kullanımına. *Keşke*’den sonra bir suskunluk oldu aramızda. Biliyorum ki hassasiyetimiz ortak.

*Hassasiyetleri ortak olanların cümleleri de,
suskunlukları da birbirine benzer.*

Suskunluğun uzun sürmeyeceğini, gözleri boncuk boncuk bakan tilkimin horon teper gibi zıplaya zıplaya önüme geçmesiyle anladım. Bir de sitem etmeye başlamaz mı?

“Haçan saaa deyrum, duymaysun” dedi Karadenizlilere özgü şaka ile azar arası çizgide. “Duymayrum, dalmış gitmuşum hemşerum. Buyur da, dinleyrum” dedim.

“Bilmeyrum biley musun; aşkundan delu divaneğe oldi de vardur. Ha puradaki de kuştur.”

Demesiyle hüznle gülümsedim. Aklıma çocukluğum, mahalledeki Laz bakkal Yaşar Amca ve kızı Hatçe geldi. Yaşar Amcanın bakkalı, çocukluğumuzun o meşhur bakkallarından, içinde ne ararsan olanlardan. Ön sırada yan yana dizilmiş cam kavanozlardaki şekerlemeler, arka rafın bir bölümünde bilumum Türk cigaraları. Gençler bilmez, o dönemlerde evde misafir ağırlamalarında orta sehpanın üzerine çeşitli sigaralardan beşer onar adet, birkaç bölmeden oluşan sigaralıklara konur, misafire şeker tutulur gibi ikram edilirdi. Hatta 1950’lerde halk sigaranın sağlığa yararlı olduğuna bile ikna edilmişti. (Ama bu çok detaylı bir konuydu,

o an detaylarına giremezdim.) Yağ, un, bakliyat. Makas da ararsan var, kova da. Gırgır süpürge den faraşa, peynirden açık satılan kolonyaya, ilk yardım malzemelerinden cızlave-te kadar, yok yok.

Kızı Hatice Abla, yirmili yaşlarda, sevdiği adama varabilmiş şanslı kadınlardandı. Biz kendi aramızda ona “Âşık Hatçe” derdik, mahallelinin nazarında “Demircilerin Hatçe”ydi (çünkü dedeleri demirciymiş). İkizlere hamile diye karnı kocamandı. Onun demesi, karnının büyüklüğü de şahidi, az vardı doğurmasına. Bakkala her gittiğimde elimi alır, karnına götürür, bebeklerin ayaklarını sevdirdi. Karnındaki tümsek sağa sola kaydıkça ince çığlıklar atar, birlikte içeride neler olduğuna dair hikâyeler uydururduk. Yine onun demesi, biri çok hareketli, diğeri çok usluymuş. (Bence yerleri dar diye altta kalan çok hareket edemiyordu ama bunu ona söylememiştim. Çünkü o böyle mutluydu. “İkisi de yaramaz olursa nasıl bakarım, neyse ki biri çok uslu olacak” diyordu kendini teselli etmek ister gibi.)

Karı-koca birlikte isim seçmişler, iki kız iki de erkek adı belirlemişlerdi. Doğunca, cinsiyetine göre karar vereceklermiş. Beni de bir merak sarmıştı ki görmeyin gitsin. “Yaz bitmeden, biz dönmeden doğsa” diye dua ediyor, bakkaldan bir şey alınacaksa kapıda ilk ben bitiyordum.

Bir sabah içim içime sığmadı, ama bakkaldan alınacak bir şey de yoktu. Aklıma şekerleme, gofret istemek geldi. Annemin “Sabah sabah şekerli şeyler yenmez, iştahın kesilir” ikazına aldırmadan düştüm yola. Niyetim göstermelik bir gofret alıp hesaba yazdırmak, bu arada Hatçe Ablayı görmek, karnının üzerinden bebelere dokunmak, yeni hikâyeler uydurmak-tı. Koşturarak gittim ama bakkalın kapısı kapalıydı. Camın üzerinde yapıştırılan “Bugün kapalıyız” yazılı parşömeni görünce, ne yapsam diye etrafıma bakınırken yaşlıca bir dede

geldi yanıma. (O yaşlarda saçları kırılaşmış her adam, yaşı kaç olursa olsun bizim için dede sayılırdı.)

Yüzünde üzgün ve ciddi bir ifade, “Bebekleri oldu, daha da uc gün açmaz mendebur Yaşar” demez mi? Demesiyle bakkalın eşiğine oturup ağlamaya başlamamın arası birkaç saniye. Haliyle dede de panik oldu, başımı okşadı, “Sus da” dedi, “olmedi oldu. Bir kız oldu, bir oğlan oldu.”

Öldü ile *oldu*’yu aynı söyleyen, sevdiklerine garip, alaycı lakaplar *takan*, sevincini, hüznünü dilinden ziyade ruhunda yaşayan bir halktır Karadenizliler. Ben de aslen Çerkes kökenli bir Karadeniz *paçisi* olsam da babamın işinden dolayı farklı şehirlerde yaşamamızdan ve de çocuk yaşımdan ötürü, bu özelliklere ve şiveye yabancı kalmış, o anda idrak edemi miştim.

Bu arada **paçi**, Karadeniz yöresinde *kız çocuğu* anlamında kullanılır. **Karadeniz uşağı**’ndaki **uşak** da *erkek çocuğu*...

Kısa süre sonra anladım ki bir gün önce Hatice Abla doğum yapmış, sanırım doğum biraz da zor olmuş, ama nur topu gibi bir kız bir de oğlan gelmişti dünyaya. Yaşar Dede de (artık torunları olduğu için bizim için bir günde amcalıktan dedeliğe terfi etmişti) torunlarından ve kızından ayrı kalamadığı için bakkalı açmamıştı.

Kötü haber sandığım haberin mutluluğa evrilmesi beni nasıl sarstıysa ağlamam bir süre daha devam etti ama bu defa sevinçten. Hatçe Ablayı, Yaşar Dedeyi düşündükçe ağlamamı durduramadım. Diğer yanda serde inatçılık da var, susamadığımı belli etmemek için gözlerimi dedenin gözlerine diktim, şivesini taklit ederek “Susmayrum” dedim, sanki benim seçi-

mimmiş gibi... (Hâlâ da öyleyim, susmayrum, ama artık ağlamaktan değil, konuşmaktan ve yazmaktan.)

Velhasıl, *oldu-oldi* benzeşmesi beni çocukluğuma götürünce suskunluğum uzadı. Anılardan sıyrılınca **deli divane oldu** deyimindeki *Divane kuşu*, öteki adıyla *Albatros kuşu*'nun hayatının ilk senelerini –erişkinliğe varana kadar– tek başına geçirdiğini, uygun eşi bulduktan sonra da ömrünün kalanını eşiyle geçiren kuş olduğunu okuduğumu anımsadım.

Belki merak etmişsinizdir diye, Hatçe Ablanın bebelerini ancak birkaç gün sonra sevmeye gidebildim. Onlara sulu-boya resim yaptım, altına da kısacık bir şiir ekledim. Çünkü elimden en iyi gelen şeylerden biridir resim yapmak ve şiir yazmak. (O yaşlarda da öyleydi.) Özenle rulo yaptım, kurdeleyle bağladım, ferman gibi aldım elime, yalnız başıma ilk bebek hayırlama ziyaretimi yapmak için vardım kapılarına. Minnak ayaklarını anne karnındayken sevdiğim bebeler artık minicik, kanlı canlı birer birey olarak karşımdaydı. (Adlarından emin değilim, üzerinden çok zaman geçti ama sanırım erkeğin adı Barış, kızınki Deniz'di.)

“Biri yaramaz biri akıllı oldu mu, Hatçe Ablayı çok yordu mu?” bunların cevabını hiç bilemedim, hayal ettiğim halleriyle büyüdüler aklımda.

Maalesef 80 Darbesi döneminin iç karışıklığında Yaşar Dede, polislerden kaçan gençleri bakkala aldığı için bir süre hapiste yatmış. Çıktıktan sonra da bakkalı kapatıp köylerine taşınmışlar. Ancak sonrasında neler olduğunu bilmiyorum. Çünkü biz de 1980-81 döneminin yaz tatillerini evde geçirmiştik. Zamanla da hikâye zihnimde bulanıklaştı.

Bu arada yaşanmışlıklarımdan kesitler, romanlardaki karakterleri yazarken –bire bir olmasa da farklı isim ve hikâyelerle– hayat bulabiliyor. *Keşke*'deki Mehmet Doğan'ın hikâyesine Yaşar Dedenin yaşadıklarından kesitler eklemiştim.

“Bileyrum da” dedim göz kırparak. “Dişi Albatros senede bir tek beyaz yumurta yumurtlar ve eşler nöbetleşe kuluçkaya yatarlar, 80 günlük kuluçka devresinden sonra yavruyu, 8-9 ay kadar, sindirdikleri besinleri yavruların gagalarına kusarak beslerler. Rivayet odur ki, dünyanın en sadık canlıları arasındayken yer alan bu kuşların dişisi ölünce erkek taş yiyerek intihar eder. Aşkından divaneye döndüm sözü de buradan gelir derler. Hatta taş yok mu taş sözü de. Çünkü yediği taşla ölmez, hayatta kalırsa, bir taş daha yediği söylenir. Kuşlarla ilgili ekleyeceğiniz başka bir şey yoksa...” dedim ve ciddileştim ki kararlı olduğumu anlasınlar...

Nihayetinde artık kendimle baş başa kalmalıydım. Yapılacak işler, dilenecek dilekler vardı... Fabl da bir yere kadar.

“İşim çok. Şafak sökmeden halletmeliyim. Yoksa kurtlar gibi dolunaya bakar ulur dururum. Ne dolunay ipler beni ne de yıldızlar.”

Dememle gevrek bir uluma çınladı kulağımda. “Aaaa siz de mi öyle biliyorsunuz?” dedi ayıplar gibi.

“Evet” dedim, “ne var ki bunda. Asırlar boyunca nice kitap, şarkı ve mitler kurtların dolunayda uluduğunu yazdı, çizdi. Yunan, Roma, İskandinav mitolojisinde de pek çok örneği var. Ben söyleyince mi sorun oldu?”

İçine insan kaçmış gibi güldü, “Ah ah” dedi uzun tüylerini savurarak. “Bilmeden uydurmayı seven halleriniz yok mu? İnsanlık tarihi, insanın anlayamadığı olaylara uydurduğu hikâyelerle dolu. Bilimsel açıklaması olmasına bakmadan yarattığınız efsaneleri ortak bilgiye dönüştürüp inanıyorsunuz ya... Bilmem ki ne demeli. İnanıklarınıza körü körüne bağlanmayı seçtiğiniz için bilimden, araştırmaktan uzaklaşıyor, düşüncelerinize, varsayımlarınıza ters düşen bilgileri yok saymaya bayılıyorsunuz.

Çünkü;

Koşulsuz inanmak, sizi objektif gerçeklere karşı körleştirerek önyargılı hale getiriyor.

Bahanelerin ardına sığınan insanların kendine güveni eksilmiyor.

İnsan başkasını suçlayabildiği sürece kendiyle yüzleşmek zorunda kalmıyor.

Yanlış mı düşünüyorum?

İtiraf etmenize gerek yok, insanoğlunun gerçeklerden haz-zetmediğini biz çok iyi biliyoruz. Başınıza olumsuz bir şeyler geldiğinde mücadele etmek, yüzleşmek yerine doğaüstü olayları bahane etmek, kadere bel bağlamak, başa çıkmanızı kolaylaştırıyor olmalı. Üstüne bir de medyanın körüklemesi. Malum onlar da biliyor ki bu tarz haberler gerçeğinden daha iyi satıyor, beğeniliyor, paylaşılarak yayılıyor, veriyorlar coş-kuyu. Gizemi, kehaneti sevdiğiniz kadar gerçeği sevmiyorsunuz. Mitler, efsaneler hep bunların uzantısı değil mi?”

Çok doğru düşünüyordu. Seviyorduk hikâyelere inanmayı. Masallarla uyutulan, çok sorunca ayıplanan, itiraz edince terlik yiyen nesilden, ses çıkarmamanın makbul sayıldığı, boyun eğenin hanımlık, az konuşanın efendilik mertebesine yüceltil-diği toplumlardan daha fazlası olmazdı. İstisnalar da kaideyi bozmazdı.

Doğruluğundan olsa gerek kısa bir suskunlukla onaylamış bulundum. O da zekâsı, duyuşsal yetenekleri ve elbette kafamın içinde dolaşmalarından dolayı anladı aklımdan geçenleri. Hakkı çıkmaya da alıştılar tabii... Başı dik devam etti:

“Köpeklerin atası olan kurtlar *nokturnal*, yani geceleri aktif olan hayvanlardır. Bakmayın görsellerde kurdun yalnız tasvir edildiğine, aslında sürü halinde yaşarlar ve geceleri, ayın her-

hangi bir evresinde, iletişim kurmak, öteki kurtlarla daha hızlı bir araya gelmek, birlikte avlanmak için uluyarak bir nevi yer bildirimi yaparlar. Bazen kendi alanları olarak belirledikleri bölgelere başka sürülerin gelmesini engellemek, gözdağı vermek, bazen de eş aramak için sesler çıkarırlar. Uludukları zaman ormanda 9,6 km'ye, tundrada 16 km'ye kadar seslerini duyurabiliyorlar. Havlama, mırlama ya da inleme de vokal iletişimde kullandıkları diğer yöntemler.

İletişim yöntemleri arasında sesi en uzun mesafeye ulaştıran uluma esnasında, yüzlerini –aslında aya ya da dolunaya değil– gökyüzüne doğru kaldırmaları ile ayın gece çıkmasından dolayı yaşanan tesadüf bu yanılgıya sebep olmuş. Tabii o devirlerde bunların bilinmemesi normal. Anlayacağınız üzere, birileri yazmış, birileri kanmış.”

“O kadar detaya girdiniz ki anlamamak mümkün değil.”

“21. yüzyılda da hâlâ romantizmi gerçeğin, hurafeyi bilimin üzerinde tutuyorsunuz ya sizi de anlamak mümkün değil.”

Tilkiden sonra kurdun da hakkını yediğimiz gerçeğiyle yüzleşmeye çalışırken kendi kendime, “Neden?” dedim, “Okullarda tam teşekküllü doğa dersi yok. Hayvanlar ve bitkiler detaylarıyla anlatılsa keşke. Çünkü doğayı anlamak hayatı anlamak demektir. Doğaya saygı duyup korumak, hayatımızı iyileştirmek, güzelleştirmek demektir.”

Ben bunları düşünürken aklımı okuyan genç bir tilki, patisini yumruk yapar gibi sallayarak çıktı öne. Devrimci gençlere mahsus cesaretle, sitemle, isyan edercesine girdi söze.

“Kurtlar sofrası...” dedi imalı bir şekilde.

“Attilâ İlhan” dedim. “Onun sayesinde dilimize yerleşti desem yeri...”

Tanımaz sandım, yazarın *Kurtlar Sofrası* kitabından bir cümleyi söyleyince yanıldığımı anladım: “*Memleket bir kurtlar sofrasına dönmüş ise isyan haktır.*”

“Kurtların aç kaldıkları zaman bir halka oluşturarak, aralarında en güçsüz olanın, bitkin halde yere yığılmasına kadar birbirlerinin gözlerine bakarak beklediğini, yere yığılır yığılmaz da güçsüz olanı yediklerini, deyimim de buradan geldiğini” söylemek istemedim. Eminim ki, onlar varlıklarını sürdürmek için *içgüdüsel* olarak yapıyorlar, oysa biz insanlar *güçgüdüseliz*. Güçsüzlerin üzerinden güçlenmeyi marifet sayacak kadar da *pisgüdüseliz*...

Neler işiteceğimi kestiremediğimden kısa kesmek istiyordum ki, kendi kendine mırıldandığını duyunca dikkatimi ona verdim. Sanıyorum Attilâ İlhan'ın adı geçince aklına o meşhur şiir geldi.

“*O mahur beste çalar müjgânla ben ağlaşırsız*” dedi, ben de hemen eşlik ettim.

“*Bir yangın ormanından püskürmüş genç fidanlardı.*”

O anda ikimizin de gözleri buğulandı. Çünkü Attilâ İlhan'ın bu şiiri, *Demokrat İzmir*'in genel yayın yönetmeni olduğu yıllarda, 6 Mayıs 1972'de, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın asıldığı haberi üzerine gözyaşları içinde vapurda yazdığını, herkesin bir kadın ismi sandığı müjgânın aslında Farsçada *kirpik* anlamına gelen *müjgân* olduğunu, *Mahur Beste şiirinin de aslında* faşizmin kıydığı üç fidana yazılan, bir nevi ağıt olduğunu ikimiz de biliyorduk. Ortama hüüzün çökünce, tavrından, diğerlerinin de gösterdiği saygıdan, otorite ve bilgi sahibi olduğu belli olan yaşlı tilki imdadımıza yetişti ve konuyu ormandan, fidandan, ağıttan aldı ve değiştirdi.

“Ekosistem” dedi bilge tavırla. “Hayvanları bilmek, dünyanın ekosistemini bilmek demektir. Ekosistem çökerse sistem de çöker. Orman yangınlarında en fazla yanan ağaçlara üzülüyorsunuz, bilin ki biz sizden daha fazla üzülüyoruz. Zira ormanlar bizim yuvamız, yaşam alanımız, ama yangınlarda biz hayvanlara da çok üzölmelisiniz. Hem de çok. Sadece bir

can olduğumuz için değil, doğanın düzenli işleyişini sağladığımız için.”

Öyle haklı ki, görünene üzülmekten, günü düşünmekten görünmeyeni ve geleceği ıskalıyoruz. Zaten geçen yıllardan, yazlardan kalan orman yangınlarının yarattığı tahribatın acısı da, tesiri de halen üzerimde, ağzımı doldura doldura, “Ne kadar kızsanız, sitem etseniz hakkınız” dedim.

Asil ve bilge tavrından ödün vermeden, “**Kilit taşı** nedir bilir misiniz?” diye sordu.

Hissediyorum, o anda üzüntüden sıyrıldım ve yüzümde kocaman bir gülümseme belirdi, gözlerim iyice açıldı, gözbebeklerim irileşti. Soru bilinen yerden çıkınca insan nasıl da şenleniyor, konu ilgi alanına girince nasıl da dikkat kesiliyor. Şakayla karışık güldüm, “Ah ah bilmez miyim” dedim, “naçizane, kitabını yazdım.”

Kitaptan bir cümleyi ezberden söyleyiverdim.

“Kilit taşı... anahtar taşı da denir. Kemer, köprü, kubbe gibi yapıların en yüksek noktasına, en son yerleştirilen, taş örgüsünün kilitlenmesini sağlayan en önemli taşa verilen isimdir. Esas birleştirici konumundadır. Doğru yerleştirilemezse yapının dengesi bozulur ve çöker. Nasıl ki bir kemeri, köprüyü, kubbeyi ayakta tutan şey kilit taşıdır, toplumların, ailelerin kilit taşı da kadınlardır. Cesur, güçlü, azimli kadınlar... Kilit taşı olmazsa kemer, köprü çöker, kadın olmazsa toplum...”

“Bunu bir kadından duymak güzel ama bir erkekten duymak daha da güzel olurdu ya neyse, bu konu siz insanların arasında. Benim eklemek istediğim biz hayvanlarla ilgili kısım.

Nasıl ki kadın toplumun kilit taşıysa, bazı hayvanlar da ekosistemin kilit taşıdır. Onlar olmazsa ekosistem çöker. İşte kurt da bu hayvanlardan biridir. Belgesellerde onu, sevimli, iri gözlü ceylanı, geyiği yerken izlediğiniz için sinsi ve kötü sanıyorsunuz, biz şahidiz ki çok bozuluyorlar buna. Neymiş, avını

uzaktan sinsice izliyormuş. Niye, hayatta kalmak için, çünkü doğanın kanunu bu. İnsanlar birbirinin yüzüne gülüyor, arkasından çevirmediği iş yok. Niye? İşi görülsün, namı yürüsün diye. Ama size gelince kıvrak zekâ, kurda gelince sinsilik öyle mi? Oysa bilseniz ki varlığı, doğa için, haliyle doğadan en fazla yararlanan insan için ne kadar önemli...”

Son yıllarda kendimi kadın haklarına, tarih boyunca süregelen mağduriyetlerine o kadar kaptırmıştım ki bir an afalladım. Yediğim paparanın da etkisi yok değil.

Papara, tahılın tarihi kadar eski, kültürlerle göre içeriği değişen ama genel anlamda sulu gıdalara genellikle bayat ekmek vs gibi unlu gıdaların doğranmasıyla yapılan yiyecek. Yunanca *papara*, *süte ekmek doğramaktan* geliyor. Özellikle yokluk dönemlerinin baş tacıdır.

Hatta aklıma Nietzsche'nin bir sözü gelmişti:

“Bir hamamböceğini öldürürsen kahramansın, bir kelebeği öldürürsen şeytansın. Ahlakın estetik standartları vardır.”

Şekilciliğimizi özetlemek bakımından anlamlıydı. Bakterilere zarar gelmesin diye maske takan Jainizm dininin mensupları da biziz, köpeğe, kediye el değince abdestin bozulduğuna inanan mezhebin mensupları da, ineği kutsal sayıp saygı da kusur etmeyen Hindular da biziz, aynı ineği kesip afiyetle yiyen de... Ah ah, bir de güzel, çirkin, helal, haram, kutsal gibi kavramların altını inançlarla dolduranın da biz olduğumuzu anlasak.

Her inancın kutsalı farklı, her insanın da inancı ve değerleri...

Konuyu uzatmamak için aklımdan geçirdiğimle kaldım, hiçbirini diyemediğimden size açıldım. Çünkü dostluk, dertleşebilmeyi gerektirir.

Ayrıca da hayvanlar âlemi pek de iyi bilmediğim bir konudur. Bilenden öğrenecek olmanın yarattığı heyecanımı bastırmak için derin bir nefes aldım ve hiçbir detayı kaçırmamak için rahat pozisyona geçtim. Bakışımдан, heyecanımı ve ilgi-mi anladığına eminim. Zira detayıyla anlatacağının sinyallerini vermek için o da hazırlandı. Yetinmedi, emin olmak için sordu, “Hazır mısın dinlemeye?”

Öğrenmeye hep hazırdım, öğrendiklerimi paylaşmaya da. Dinleyip öğrenip hemen size yazacağım ya, anında dikkat kesildim.

“Bekliyorum” dedim, etraftaki tilkilere hızlıca göz gezdirdikten sonra imalı ve muzır bir şekilde gülümsedim. “Zaten şu anda benden daha sadık ve ilgili insan bulamazsın.”

YELLOWSTONE ULUSAL PARKI

19. yüzyıldan itibaren Yellowstone civarındaki çiftlik sahipleri, kurtları yok etmek için her yolu denemiş. Tabii bir de kürkleri için avlanmaları var. Lakin önce, 1872’de *dünyanın ilk ulusal parkı* ilan edilen Yellowstone Ulusal Parkı’nın nasıl bir yer olduğunu anlatarak başlayacağım. Bizzat görmesem de gören tilki arkadaşlarımdan çok dinlediğim için konuya vâkıfım. 8987 km² büyüklüğüyle Amerika’nın Serengetisi sayılan, içerisinde 300’den fazla gayzer, 290’dan fazla şelale bulunan, dünyanın en büyük 3. kaplıcasına, hatta dünyanın sıcak su kaynaklarının yarısına, yani 10.000’den fazla sıcak su kaynağına sahip, sayısız hayvan ve bitki çeşitliliği olan devasa büyüklükteki bir park.

Sene 1926’ya vardığında avlanmalarından ve öldürülmelerinden dolayı civarda neredeyse hiç kurt kalmamış. Kurtlar olmayınca geyiklerin sayısında inanılmaz artış olmuş. Ormanlardaki dut ve meyveleri, bitki örtüsünü talan eden

geyikler zaman içinde rahat rahat nehir kenarlarına inmeye, oradaki çalıları ve küçük ağaç fidanlarını yemeye başlamışlar. Boz ayılar, çok sevdikleri dut ve diğer yiyeceklerin tükenmesi üzerine yemek bulmakta zorlanınca bölgeden uzaklaşmış, nehir kenarında söğüt ve kavak gibi ağaçların azalmasıyla da sadece ayıların değil, ekolojik denge için oldukça önemli olan kunduzların sayılarında da ciddi azalma olmuş.

Ağaçları yemeyi seven, öteki türler için nişler yaratan, inşa ettikleri bentlerle susamurları, ördekler, balıklar, sürüngenler ve amfibiler için yaşam alanı oluşturan, adeta birer inşaat mühendisi olan kunduzların azlığı ve görevlerini yapamamaları nedeniyle de nehirlerin akış hızı artmaya, amfibi ve balık türleri azalmaya başlamış. Bu da dolaylı olarak ormandaki kuşların nüfusunu olumsuz etkilemiş. Kurtların öldürdüğü hayvanların leşleriyle beslenen kuzgun, ayı, kartal ve kuşlar görünmez olunca tohumların dışkı yoluyla taşınması durmuş. Kurtların yokluğu yüzünden çakal sayısında oluşan artış, fare ve tavşan nüfusunu azaltmış. Onların azalması da şahin, tilki, gelincik türlerini olumsuz etkilemiş. Özetle; fidanların, yaban hayatındaki türlerin ve onların besinlerinin azalması üzerine nehir kenarları çoraklaşmış, toprak etkisiz hale gelerek sellerle yok olmaya başlamış. Erozyon vakaları ciddi oranda artarken nehirler yer değiştirmiş.

1995 yılına gelindiğinde yaptıkları yanlışın sonuçlarını acı bir şekilde görmüşler. Yanlış hesap Bağdat'tan döner misali, geç de olsa hatadan dönmüşler de Kanada'dan kurt sürüsü getirerek ekolojik dengeyi kurmaya çalışmışlar. Neyse ki doğa insafı, bu hatayı çabuk telafi etmiş de düzen yeniden sağlanmış. Ve ekolojik denge, biyoçeşitlilik yerine oturmuş.

ABD'deki Yellowstone Ulusal Parkı'nda yaşanan bu örnek aslında ekolojik süreci anlamak adına oldukça önemli. Kurt,

kunduz, jaguar, ağaçkakan, sincap, tepe yırtıcılar gibi hayvanlar, bitkilerden ağaç, yosun, mercan, aslında birer ekosistem mühendisi, bir anlamda doğanın kilit taşıdır. Ekolojik topluluğun yapısını korumada, ekosistemdeki birçok organizmayı etkilemede, topluluktaki öteki hayvanların türlerini ve sayılarını belirlemede kritik rol oynar.

Hayvanlar, evrende işgal ettikleri alanın kira bedelini fayda sağlayarak, ekosistemin devamlılığı için vazifelerini yaparak ödüyor. Oysa insanlar? Değil minnet duymak, yakarak, yıkarak, yanlış tarım politikaları uygulayarak insanlığa sonsuz nimetler sunan doğayı yok etmeye çalışıyor. Yani nankör ve had safhada bencilsiniz.”

Örneği şaşkınlık, aynı zamanda da hayranlık duyarak dinledim ve yine hak verdim. Benzer örnekler aklımda geçit yaparken insanlığımdan da utandım... Çin’de 30 milyon kişinin ölümüne sebep olan toplu serçe avı, maymunların idamı, İstanbul’daki köpek sürgünleri, kedilerin avlanmasıyla ortaya çıkan, dünyayı kasıp kavuran, milyonlarca insanın ölmesine neden olan kara veba ve nice örnek... Sanırım insan kendini en zeki sanan ama uzun vadeli düşünemeyecek kadar sabırsız, çıkarıcı, bencil ve nankör bir canlı. Zira köpeği avda kendisine yardım etsin, evi, sürüyü korusun diye 12 ya da 15 bin yıl önce, kediyi ise haşereleri, kemirgenleri ve fareleri avlasın, tahılları korusun diye 5 bin yıl önce evcilleştiren de insan, zaman içinde dini, menfi, şahsi sebeplerle öldüren de insan. Şimdi de tilkileri, Belyaev’in Gümüş Tilki Deneyi’yle, yapay seçilim yoluyla köpekler gibi uysal olacak şekilde evcilleştirmeye çalışıyoruz... Ama bunu duyurmadım tabii. Umuda tutundum, bir gün müfredatlara “zorunlu tabiat dersleri” konması ve doğanın, hayvanların, bitkilerin öneminin çocuk yaşta kavratılması, farkındalık ve duyarlılık oluşturulması için dileklerde bulundum...

(Her fırsatta dileklerimi bol kepçeden iletiyorum iletmesine de, korkuyorum, dilek kotamı bunlarla doldurduğum için yenilerinin pek şansı, kendime de hayrım olmayacak.)

Gözlerimi kamaştıracak kadar parlak tüyleri olan sevimli tilkicik ince, uzun bacaklarının ucundaki küçük patisini lobuma atınca afalladım. “Şans demişken, tabiat dersi koyun ama bazı hayvanların da doğuştan şanslı olduğuna yer verin olur mu?” dedi. Meramı anlaşılsın ister gibi yineledi ama devamını getirmedi.

Bu susuşun ve o *ama*’nın altında yatanı iyi bilirim. Biraz hazımsızlık, biraz da kıskançlık var gibi. Bazen de sorunun cevabını bildiği halde, haklı olduğunu başkasından duymak ister ya insan, ben de duymak isteyeceğini düşündüğüm bir sözü zikrettim.

“Şans dediğin gelip geçici. Kalıcı olan kalite.”

Öğreneceğimi öğrendim ya, yeniden sabırsızlanmaya başladım. Bu atışmayı bitirip evrenin desteğiyle kaderimi yazmaya niyetlendim ama neredeee. Kafamda bu kadar tilki varken ben ancak fabl yazarım.

“Yok öyle süslü sözlerle geçiştirmek” dedi büyümüş de küçülmüş tilkiciğim. “Bize kurnaz diyorsunuz, keçiye inatçı, kediye nankör, ağustosböceğine tembel ama uğurböceğini uğurlu sayıyorsunuz... Peki bu adil mi? Elinize konunca dileklerinizin gerçekleşeceğine inanıyor, onu başka seviyorsunuz. Adına tekerlemeler bile yapmışsınız, daha ne olsun... Oysa hepimizin ayrı yararı var evrene.”

“Biz insanoğlunun ayarları bozuldu bir kere, adaleti kim kaybetmiş de biz bulalım küçüğüm” diyecektim ki, hâlâ çok güzel, vicdanlı insanların var olduğunu bildiğimden genelleme yapıp haksızlık etmek istemedim. Onun yerine bildiğimi anlatıp konuyu değiştirmek istedim.

“Nankör deyince aklıma geldi; *nan*, yani Farsça *ekmek* ve yine Farsça *kur*, bizdeki *kör*’den oluşan, *ekmek görmeyen*, *ni-met nedir bilmeyen* anlamında kullandığımız nankörü ekmek yemeyen, sevmeyen kediye yakıştırmışız” dedim.

“Ben kediden geçtim” dedi, “uğurböceğindeydim.”

“Ben de kendimden geçtim” dedim gülerek. Anladım ki yarasına sevgiyle pansuman yapmazsam acısı da, sitemi de dinmeyecek, teselli etmeye karar verdim. “*Uç uç böceğim*”le başladım tekerlemeye, Amerikalıların “*ladybird ladybird*”le başladığı haliyle bitirdim. “Ah ah bilsem ki uğurböceğiyle dilek gerçekleşecek, kaç saattir evren, enerji diye yırtınıp durur muydum, kovayla uğurböceğini boca ederdim üzerime, yaslanırdım arkama, bakardım parlak istikbalime.” Şakaya alma kısmı bitince bildiklerimi bir solukta aktardım.

UĞURBÖCEĞİ NEDEN UĞURLU SAYILIYOR?

“Ortaçağ Avrupa’sında Katolik çiftçiler zararlılardan kurtulmak için Meryem’e dua etmiş. Kısa süre sonra uğurböceklerinin zararlı böcekleri yok ettiğini görmüşler. Bu olaydan sonra bu böcekler uğurlu sayılır olmuş derler. Bazı kültürlerde 7 sayısının uğurlu olması da uğurböceklerinin çoğunun 7 siyah beneği olmasından geliyormuş.”

“Ortaçağdan gelen bir bilgiyle mi açıklıyorsunuz? Köyüm uzak olsun atması kolay olsun gibi oldu bu” dedi şaka ile alay karşımı bir üslupla.

“Biraz sabredersen daha yakın tarihten bir olayla, hatta Yellowstone örneğiyle aynı yüzyıldan bir olayla destekleyeceğim,” dedim sabırla hatırı ses tonumla.

“Yıl 1883, yani 19. yüzyıl, yer ABD-California. Avustralya’dan gelen kabuklu bitler turunçgil bahçelerini mahvetmeye başlamış. Halk ne kadar mücadele ettiyse nafiye. Nihayet

bilimden medet ummuşlar. Alman araştırmacı Albert Koebele'nin çalışmalarından yola çıkılarak kabuklu bitin anavatanındaki doğal düşmanı araştırılmış. Uğurböceklerinin kısacık ömürlerinde ortalama 5 bin kabuklu bit yediğini öğrenmeleriyle getirtmişler de bahçeler kabuklu bitten temizlenmiş.

Hatta çok daha yakın tarihten, yani 1999 yılından bir örnekle de noktayı koyacağım. NASA, ünlü müzik grubu The Beatles'ın üyelerinin isimlerine atıfla *John, Paul, Ringo* ve *George* adını verdiği 4 uğurböceğini bazı yaprak bitleriyle birlikte uzaya yollamış. Görmüşler ki uğurböcekleri yerçekimsiz ortamda bile tüm kabuklu bitleri silip süpürmüş. Velhasıl, "*bit avcısı*" olarak bilinen, böcekler (*Insecta*) sınıfına ait, kınkanatlılar (*Coleoptera*) takımının *Coccinellidae* familyasına ait, yaklaşık 4 binin üzerinde değişik türü olan uğurböceklerinin tarımdaki önemli etkisi, zararlıları yok edici özelliği bilimsel kayıtlarda, ama uğurlu, şirin bir böcek olduğu da akıllarda yer etmiş. Ne yazık ki tarım ilaçları yüzünden nüfusları günden güne azalıyor. Vazgeçtik elimize kolumuza konunca şans getirmesinden, türlerinin devam etmesi bile şansımız olacak."

Sevimli tilkiciğime gülümsedim ve imalı ses tonumla devam ettim:

"Diyeceğim o ki, uğurböceğinin, şans getirdiği rivayeti sayesinde öne çıkması bile onlara yapılmış haksızlık aslında. Zira onun bunun sayesinde bir yerlere gelenlerin şansı da, namı da uzun sürmez. Çünkü *saye*, Farsça *gölge* demektir. *Gölgenin gölgesi nasıl olmazsa birilerinin sayesinde gelenler de kalıcı olmaz*. Oysa yararlı özelliğiyle öne çıkmış olsaydı, belki koruma altına alınırdı."

Sanıyorum açıklamam ilgilerini çekmedi. Daha derin bir anlam mı aradılar, hikâyeyi mi tatmin edici bulmadılar, bilmiyorum ama dördü baş başa verdi konuşmaya başladı, ikisi

ise başka köşede mırıldanmaya. Kimileri düet, kimileri düello yapar vaziyette...

“Yeterrrr, topluluk içinde kendi aranızda konuşmak nezaketsizliktir. Derdi olan anlatsın ya da sonsuza dek sussun, bu hakkımızı yediniz konusu da burada son bulsun...”

Dememle sessizlik oldu. Küstürmek değildi niyetim, biraz olsun sindirmektir ama sanırım tavrım maksadımı aştı. Tam alttan almaya niyetlendim ki, aralarından biri sözcü gibi öne çıktı, boğazını temizler gibi sesler çıkarıp “Peki ya” diyerek söze girince, diğerleri de gözlerini üzerime dikince, anladım ki geliyor gelmekte olan. Çok geçmedi geldi zaten...

“Peki ya İnsan Bahçeleri” dedi elinde kozu olan insanların kendine güveni ve cüretkârlığıyla.

“Hadi hayvanları tıktınız kafeslere, bu caniliği kabul etmiyoruz ama çaresiz çektik sineye, ya insanları yıllarca hayvan gibi kafeslerde sergilemenize, alay etmenize, acı çektirmenize ne demeli? Kızmayın ama iğrençsiniz. Hani nerede insanlığı-nız, merhametiniz, vicdanınız? Vallahi biz, hayvan halimizle utandık, bakamadık o masum, zavallı insanların yüzüne.”

“Ne diyebilirim ki, evet, iğrenciz. Her ne kadar Avrupa ve Amerika’da yaşanmış olsa da sonuçta aynı canlı türüyüz. *Susmak, suça ortak olmaktır.*”

Cümlem biter bitmez konuyla ilgili yaptığım araştırmadan okuduğum satırlar geldi gözümün önüne. Anlatmaya gerek duymadım, çünkü çok daha fazlasına şahit olduklarına eminim. Tarih kitapları mağdurların yaşadığı acıyı, gözlerinden akan yaşı, kırılan gururlarını, evlat, eş ya da ana-baba acılarını, özelemlerini, kahırlarını, işkencelerde attıkları çığlıkları, kendilerini öldürmek için verdikleri mücadeleyi yazmaz. Yazdıkları, duygudan yoksun tarihsel detaylar.

Empati yapmak duyarlı ve merhametli insanlara mahsus.

İNSANAT BAHÇELERİ

1800'lerin ortasında başlayan, 1958'e kadar, tekrarlıyorum, "1 9 5 8'e KA-DAR" devam eden, Avrupa'nın utanç verici, ırkçılığın doruğa ulaştığı uygulamalarından biriydi İnsanat Bahçeleri. Avrupa'da ve Amerika'da, dünyanın dört bir yanından getirilen, Afrika'nın, Asya'nın, Amerika'nın yerli halkları, albinolar, pigmeler, kambur ya da fiziksel olarak sıra dışı buldukları zavallı insanlar ve farklı etnik gruplar, *İnsanat Bahçesi* adı verilen yerlerde –bazıları kafeslere konarak– hayvan gibi sergilendi. Bazen özgün kıyafetleriyle, bazen de çıplak.

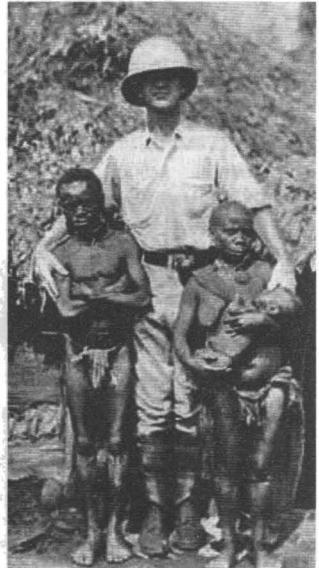
Fikir, insanların öteki kültürleri öğrenme isteğiyle doğsa da (zira o dönemlerde insanlar dünyanın uzak noktalarında ki yerli halkların yaşamı ve kültürlerini merak ediyor, roman ve kitaplarda kâşif ve seyyahların yazdıkları çok ilgi çekiyor), bilimsel çalışma, araştırma yapmak isteyenlerin fikre olumlu bakmasıyla gelişse de "insan çeşitliliğini sunmak, evrim teorisi" söylemi kılıf olarak kullanılarak "Yeni Emperyalizm" akımına, kölelik, ırkçılık, para hırsı gibi ideolojilerine hizmet eden bu uygulama nedeniyle masum insanlar yakın tarihe

kadar hayvan gibi sergileniyor. Halkın ilgisi ve merakıyla da sömürüyü ve parayı seven bir güruh tarafından çığırından çıkarılıyor. 1870'ler itibariyle *İnsanat* ya da *İnsan Hayvanat Bahçeleri* öyle meşhur oluyor ki açıldıkları yerde yüz binlerce insan ziyaret ediyor. Hayvana yem verir gibi insanları yemleme, farklılığı komik bulan ziyaretçilerin kahkahaları, insan olmayı utandıracak kadar ırkçı görüntülere sahne oluyor.

Mesela ilk dünya fuarı olma özelliği taşıyan, 18 milyon insanın ziyaret ettiği 1889 Paris Dünya Fuarı'nda, 400 Aborjin ve Afrikalı kafeslerde sergileniyor. Aynı şekilde 31 milyon kişinin ziyaret ettiği 1931'deki Paris Dünya Fuarı'nda da. Fransa, Belçika, Amerika, Avrupa'dan sonra İskandinav ülkelerinden Norveç'te de benzer sahneler yaşanıyor.

Sömürgeciliğin ve sömürgelerde yaşayanların medeni olmadığı, insandan aşağı olduğu fikrinin bir yansıması olan bu İnsanat Bahçeleri, Rönesansın ünlü Medici ailesinin "*insan koleksiyonu*"na kadar geri götürebilirse de kamuya açık ilk hali 1835'te, sirk sahibi P.T. Barnum'un ABD'deki *Ucubeler Gösterisi*'ydi. Özellikle siyahlar, yapay köy ortamı, hayvanlarla bir arada, çıplak ya da sömürgeci zihniyetin görmek istediği kostümlerle farklı farklı biçimlerde sergilendi. 16 yaşındayken köle olarak satılıp Londra ve Paris'te 1910'larda sergilenen *Saartjie* örneğinde olduğu gibi kadın köleler türlü türlü şiddet ve cinsel tacize maruz bırakıldı, denek olarak

kullanıldı ve hatta öldükten sonra bile bedenleri laboratuvarlarda parçalanıp rahat bırakılmadı.

Hayvanat bahçelerine gidenler hatırlayacaktır, kafesin önünde bir tabela olur, sergilenen hayvanın adı ve bilgileri yer alır. Aynı yöntem, halkın ilgisini artırmak ve sergilenen insanı tanıtmak için İnsanat Bahçelerinde de uygulandı. “Afrika Pigmesi, Ota Benga, Yaş: 23, Boy: 1,49, Ağırlık: 46 kg, Kasai Nehri, Kongo Özgür Devleti, Güney Orta Afrika’dan Dr. Samuel P. Verner tarafından getirildi. Eylül boyunca her öğleden sonra sergilenecektir” gibi. Tabelasını alıntıladığımız 1906 yılında Bronx’ta gerçekleştirilen bu sergiye iki günde 40 bin ziyaretçi geliyor. Bu arada tabelada Dr. yazması da ilginç, çünkü söz konusu şahıs lisans öğrencisiyken üniversiteden ayrıldığından böyle bir unvanı yok. Maksat doktorların bilimsel yanlarını, unvanlarını kullanarak meşrulaştırmak.

Ara bilgide adı geçen Samuel Philips Verner’e gelirse, kendisi misyoner, işadamı, gezgin. 1904-Louisiana Dünya Fuarı yetkililerinin görevlendirmesiyle İnsan-Hayvanat/İnsan-

nat Bahçesi için gerekli insan çeşidi listesini, kıyafet ve tuz karşılığında satın alarak temin eden kişi. Mesela bu zavallı yerlilerden biri de yukarıda andığımız, Bronx Hayvanat Bahçesi'ndeki "İnsan Sergisi"nde sergilenen, maymunları taşıma-ya ve orangutanlarla güreşmeye zorlanan, sivri dişlerinden dolayı "Afrika'nın saf yamyamlarından biri" olarak tanıtılan *Ota Benga* adındaki Kongolu Mbuti pigmesi... (Yıllar sonra intihar ederek ölecek. Bu arada devran dönecek, misyoner, İnsanat Bahçesinde Afrikalılara yaptırdığı gösteriyle antropoloji dalında altın madalyaya layık görülen Verner de ilerleyen yıllarda açlıkla mücadele ederek ölecek.)

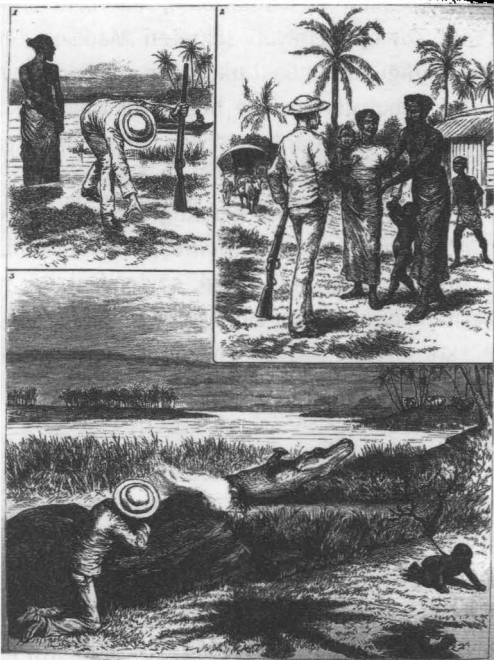
Maalesef ki, Ota Benga'nın Bronx Hayvanat Bahçesi'nde sergilenmesinin müsebbibi olan, Amerikalı avukat ve New York Zooloji Cemiyeti sekreteri Madison Grant'ın 1918'de yazdığı kitabındaki ırkçı teori ve fikirlerinin bazı çevrelerce kabul görmesi de başka bir trajediye zemin hazırlayacaktı... M. Grant'ın, "beyaz ırkın bir Aryan ve üstün ırk olduğu, egemenliğini sürdürebilmek için de öteki ırkların yok edilmesi gerektiği" teorisi ve "öjeni" görüşünü savunan yazıları, *Muhteşem Irkın Ölümü* adlı kitabı, insanlık ayıbı, adi ırkçılık söylemi olarak hafızalara kazınırken, bazı ırkçı zihniyetler için de esin kaynağı olacaktı. İşte bu ırkçı zihniyetlerden biri de 1930'da Grant'e mektup yazıp "Kitabınız benim İncil'imdir" diyen Adolf Hitler'di.

Bir başkası, aşırı iri kalçaları yüzünden yarı çıplak Londra ve Fransa'da sergilenen, alaycı ve acı veren uygulamalara maruz kalan Güney Afrika'nın *Nama* insanlarından *Saartjie Baartman* (Hottentot Venus). Meksika'da sergilenen *Maximo*

ve *Bartola* isimli mikrosefali hastası iki kardeş de unutulmamalı. Bu isimler sadece hikâyesi basına yansıyanlar, diğerlerinin acısı da, hikâyesi de o bahçelerde saklı kaldı, varlıkları dahi dile getirilmedi.

Halkı eğlendirmek için çeşitli gösteriler yapmaya zorlanmaları, maymunlarla aynı kafese konmaları, birbirleri ve orangutanlarla güreştirilmeleri gibi birçok trajediye maruz kalan yerlilerin tutulduğu bu "insanlık dışı bahçeler" iletişimin kolaylaşması, ırkçılık karşıtı demeçlerin artmasıyla 1958'de tamamen ortadan kalktı.

Mesela ırkçılığın ve caniliğin bulunduğu öteki bir örnek, ABD'nin siyahi bebekleri timsahlara yem olarak kullandığı acı gerçeğidir. Sürüngenlerin derisinden kemer, ayakkabı,

çanta yapımının arttığı 1800'ler sonu 1900'ler başında, Amerikalı avcılar, özellikle Amerika'nın bazı güney eyaletlerinde köle olarak kullanılan siyahi kadınların bebeklerini kaçırarak (bazen de "avcılar hedeflerini asla kaçırmaz" güvencesiyle kiralayarak), timsahların insan kokusuna duyarlı olduğu gerekçesiyle onları avlamak için yem olarak kullanmıştı. Timsah bebeği görüp ortaya çıktığında ya da bebeği yakaladığında timsah vurulur, anneye 2 dolar kira ücreti ödenirdi.

Biliyorum okurken aklınız, kalbiniz almıyor ama maalesef ki gerçek. Tabii kaç bebek öldü, kaç kurtuldu, tahmin edeceğiniz üzere bilinmedi.

Aklıma gelenleri kendime saklamaya, konuyu kapatmaya çalıştıysam da hazımsızlıktan, sabırsızlıktan kafamın içinde deli dana gibi dönen atarlı bir tilkimin patisini kafama vura vura konuşmaya başlamasına mâni olamadım.

"Hah," dedi, "ben de tam deli dana örneğini gösterecektim. Ne iyi ettin de aklından geçirdin." Bunlara da akıldan geçirmeye gelmiyor. Her lafa verecek cevapları, bizi yerecek örnekleri var. Anlamaya anladım geleceği yeri de yüzleşmeye niyetim yok ya, biraz safa biraz da yüzsüzlüğe yattım.

Kendiyle yüzleşemeyen insanlar sonunda yüz­süz olur.

"Dana olmuş hasta, bize de bulaştırmış mikrobunu, sen kalkmış bize çatıyorsun?" dedim kaşlarımı çatarak.

Haliyle o da öfkelen-di. Aklımdan geçeni anlayan niyetimi anlamaz mı?

"Sor bakalım niye" dedi. "Bakalım kim delirtmiş?"

Anladım ki kaçış yok. Soru bazen meraktan değil, işin içinden çıkamamaktan sorulur... Bazen de çaresizlikten.

“Kim, neden?” dememle aldı sazi eline, verdi veriştirdi bize...

“BSE (*Bovine Spongiform Encephalopathy*), yani beyinlerinde süngerimsi biçimde dejeneratif değişiklerin oluşmasıyla beliren bu hastalığa yakalanan sığırların hareketlerinde anormallik olduğu için halk arasında Deli Dana diye tabir edilen hastalık.”

“Ne yani, tabir ettik diye biz mi suçluyuz? Hatırlatırım, insanlar da deliren danaları yediği için ruhsal bozukluklar, görme kaybı gibi belirtilerle kendini gösteren, tedavisi mümkün olmadığı için ölümle sonuçlanan bu hastalığa yakalandı.”

“Delirtmeseydiniz delirmezsiniz. Hatırlatırım, danalar insanlar yüzünden hastalandı. Avrupa’da, hayvanları bitkisel yemlerle, otlarla beslemek yerine, kemik tozuyla ve insan tüketiminde kullanılmayan, artık etlerden yapılan yemlerle besleyip hayvanın doğasını, kimyasını bozdunuz. Hastalanan hayvanlar saldırganlaşmaya, sürekli yalanmaya, kaşınmaya, titremeye başladı, baş ve kulak duruşları anormalleşti, titremekten bacaklarını kontrol edemez hale geldiler. Son safhada da felç oldular umursamadınız. Ülkenize de hastalık safhasında kesilen etleri ve mamulleri yolladılar, ne doğru dürüst kontrolden geçirildi ne de halk bilinçlendirildi, haliyle afiyetle yediğiniz için hastalandınız. Yorgunluk, uyku bozukluğu, iştahsızlıkla başlayan belirtilerin nedenini anlayamadığınız için dizlerde oluşan ağrıyı, hareketlerinizi kontrol etmekte zorlanmanızı, istem dışı kas hareketleriniz sonrası yatağa düşmenin ve ölmenin nedeni de anlayamadınız. Otopsi yapılmasaydı, beynin süngerimsi hal aldığı da görülmeyecekti ve siz deli dana hastalığına yakalandığınızı anlayamayacaktınız. Hâlâ da anlamış, ciddi önlemler almış değilsiniz ya, neyse... Niye ‘neyse’ diyerek susuyorum ki, açık açık söyleyeceğim. *İthal etmeye mecbur kalmışsanız, ne verirlerse yemeye mahkûm olursunuz.*

Sonra kalkıp masum hayvanlara suç atmayın. Suçu kendinizde, cahilliğinizde, tembelliğinizde, saflığınızda arayın.”

Hazımsız insana hakkını vermezsen susmaz. Ben de susmasını beklemeden araya girip özür diledim, timsah gözyaşlarımı dökerek sakinleştirmeyi denedim. *Çünkü insan alıştığı acıya ve haksızlığa gözyaşı dökemiyor. Mış gibi yapıyor.* Benim kurnazlığımı, kurnazlığıyla nam salmış tilkiye söker mi? Denediğimle kaldım. Dik ve uzun uzun bakmasından anladım ki timsah gözyaşı deyiminin tamamen bilimsel araştırma eksikliğine dayandığını biliyor.

13. yüzyılda Rahip Bartholomeus Anglicus’un ansiklopedinin atası kabul edilen *Şeylerin Hususiyetleri Üzerine* kitabında “Bir timsah, öldürdüğü adamı, üzerine gözyaşını dökerek yutar” cümlesine yer vermesi, benzer bir cümleyi C.A.W. Guggisberg’in de 1972 yılında yayımladığı *Timsahlar* kitabında kullanması üzerine, timsahların avlarını yutarken üzüldüğüne, gözyaşı döktüğüne inanıldığını, halbuki timsahların avlarını yerken ağızlarını kocaman açmaları nedeniyle boğazda oluşan basınçtan kaynaklı boğazını kayganlaştıran bezlerin harekete geçtiğini, bu bezlerin göze yakın yerde olmasından dolayı gözlerden yaş aktığını da... Yıllar sonra gerçek anlaşıldığı, bu sıvının gözü temizlediği, üçüncü gözkapaklığını kayganlaştırdığı ve de muhtemelen bakteri üremesini önlemeye yardımcı olduğu bilindiği halde, deyim, *üzülmemiş ama üzülmüş gibi yapan insanlar* için yaygın olarak kullanılmaya devam edildiğini de...

Susturamayacağımı anlayınca, bıraktım söylenmeye devam etti, yetinmedi diğerlerini de konuya dahil etti.

Konunun ağırlığı bir yana, kafamın içinde dolaşan tilkilerin ağırlığı diğer yana, yüreğim nasıl sıkışmışsa artık, var gücümle öyle bir “of, ooof” çektim ki, karşiki dağlar yıkılmadı ama neyse ki hepsi bir anda dut yemiş bülbül kesildi.

Aralarından en renkli, parlak tüylü, havalı olan tilki hariç. O kıkırdayarak yanıma ilişip “Şiiışt tatlım. Madem cümle içinde kullandın, hadi bakalım anlat, neden dut yiyen bülbüllerin sesi kesilir?” diye sormaz mı? Halimden anladığının, beni neşelendirmek için konuyu değiştirmeye çalıştığının farkındayım. Çünkü gözlerindeki hüznü, gülüşü bile saklayamadı.

Ancak benim ruh halim öyle sataşmayla düzelecek gibi değil. Niyetinin farkında olsam da çabam sınırlı. “Dut yiyen bülbüller ishal oluyor, ötmeyi kesiyor” dersem yetinir sandım, ama yanıldığımı ilk dakikadan anladım.

“Ah be Semam, oldu mu şimdi, yakıştı mı bu cevap sana? Ya bu başından savma halin? Oldu olacak bir de her yerde dolaşan bilgiyi, nasıldı, ‘dut, bülbüllerde ses kısıklığına neden oluyor’ yanılığını yapıştır da ben de bir kahkaha patlatayım.”

Baktım ki kurtuluşum yok, düşündüğümden ısrarcı çıktı, zooloji anabilim dalı başkanından okuduğum bilgiyi tek nefeste aktarıverdim...

“Erkek bülbüller mayıs ayında çiftleşmek için öter. Bir süre sonra kendilerine eş bulurlar ve ötmeyi keserler.. Tam o dönemlerde de dut ağaçları meyve verir. Halk bülbülün susmasını duta bağlar ama yanlıştır. İkisi arasında bir neden-sonuç ilişkisi yoktur. Bülbülün ötmesi ve susması çiftleşmeyle ilgilidir. Susuyorsa bir bildiğinden ya da dut yemişliğinden değil, çiftleştiğindendir.”

“Ha hayyy” demez mi fıkır fıkır, “madem yoktur halin, tamamlar tilkin. Çünkü tilki olmak bunu gerektirir güzelim” dedi ve işveli, cilveli girdi hikâyeye:

“260 farklı şekilde ötebilen bülbüllerin erkekleri, çiftleşme zamanı farklı şekilde öterek dişilerini etkilemeye çalışırmış. Ah canlarım, nasıl da romantikler. Hatta bu ötüşler erkeğin fiziki kondisyonları hakkında bilgi veriyormuş. İnsanın dişisi ağzı iyi laf yapan erkeği, bülbülün dişisi güzel öten erkeği

seçiyor demek ki. Üstelik sadıklar da dişilerine, çiftleşme döneminde yalnızca bir dişiyi birlikte oluyormuş... Kuluçka döneminde –mayıs ayı ortaları gibi– devamlı öterek, dişisini güzel şarkılarıyla oyalamaya ve eğlendirmeye çalışıyor, gündüzleri de birkaç saat yumurtaların üzerinde yatarak sevdiceğine yardım ediyormuş. Yumurtadan çıkan yavruların bakımı için 11-12 gün de dişisiyle işbölümü yapıyormuş. Daha ne yapsın kuş kadar canıyla. Yaa ne tatlılar, yerim ben onları... Aman yanlış anlaşılmasın, sevgimden dedim, acıktığımdan değil” dedikten sonra kendi esprisine kendi güldü. Gülmesi bitince devam etti:

“Yani suskunlukları duttan değil tatlım, dişisine sevgisinden, saygısından...” Cümlesi biter bitmez gözlerime odaklandı. Gülmeyen, ciddi halime baktı, “Ama, böyle de olmaz ki. Hem ruhsuz hem huysuz, nereye kadar. Hayat bizi ciddi olmaya ne kadar zorlarsa zorlasın, hepimiz çılgınlıklarımızı paylaşacak birine ihtiyaç duyarız. Üzülme, ben sana neyin iyi geleceğini tahmin edebiliyorum,” dedi ve gerdan kırarak, göz süzerek, güftesi Vecdi Bingöl’den, bestesi Sadettin Kaynak’tan başladı türküye...

“Bülbülüm gel de dile / Söyle benimle bile / Sesini duyur ele / Çile bülbülüm çileeeee...”

“Benim de çilem buymuş” diyecek oldum ki açıklama girdi.

“O, *Öt bülbülüm öt* anlamında.”

Öyle yerde sustu ki, içinde bulunduğum ruh haliyle çile’nin *öt* demek olduğunu bile kaçırdım, “Çile bülbülüm Allahhhh” diyen çılgımlım beynimde yankılanınca, bir rahatlama hissi ruhumu sarınca, anladım ki müzik cidden ruhun gıdası. Çılgın insanlar da...

Kürkündeki yer yer oyuklardan nice badireler atlattığı ama bunlara paye vermediği, başının dikliğinden de boyun eğmediği belli olan, matlaşan yaşlı tüylerine inat gözleri çakmak çakmak

ışıldayan *vixen*, yaşının, tecrübelerinin verdiği olgunlukla lobu-
mu sıvazladı. “Türküler, şiirler asabi teheyyücata iyi gelir kızım”
dedi gülümseyerek. Cila niyetine Baki’den bir de beyit geçti:

*Lâ’lin göricek kana döner gözden akanım,
Oynar yüreğim derd ile bitmez hafakanım.*

“Allahhhh” derken ki vurgumdan bana hafakanların bastı-
ğını anladı tabii. *Eh, olgunluk halden anlamayı gerektirir.*

HAFAKAN

“Kiminiz yanlış telaffuz ediyor, ‘afakan’ diyor, oysa doğru-
su *hafakan*. Kökündeki *hafaka* (*kalbi hızlı attı, titredi*) fiilinden
mütevellit, Arapçada *kalp çarpıntısı* anlamında. Derdin deva-
sını vaktiyle (1928) Eczacı Süleyman Ferit Beyefendiler üret-
miş, adını da *Hafakan Ruhu* koymuş.

Her türlü asabi teheyyücata, depresyona, deniz ve kara
yolculuklarında derde, sıkıntıya deva imiş.

Birkaç damlası bir miktar suya damlatılıp içildiği takdirde
taze hayat ve ferahlık vermekle tanınmış halis muhlis Türk ila-
cıymış. Bilindiği kadarıyla nane suyu, melisa suyu, tarçın suyu,
kedi otu tentürü, karaağaç tentürü, eter ve alkol karışımıymış.”

İlaç filan pek hazzetmediğimden olsa gerek, lafının ortası-
na giriverdim.

“Yok” dedim, “benimki sersemlik, yok öyle hafakan filan.”
İnat olmak da itiraz edebilmeyi gerektirir.

Bu defa muzır bir gülümseme yayıldı yüzüne. Dudakları
inceldi, gözlerime inanmayan gözlerle baktı.

“Göz var izan var” dedi.

Elin tilkisi bile sözün doğrusunun “*göz var nizam var*” ol-
madığını, *nizam*’ın *düzen, kural, izan*’ın *anlayış, anlama ye-
teneği* olduğunu biliyor ya, eserikli halim şaşkınlığa evrildi.
Everest’i geçti, arşı âlâya uzandı.

(Kişiliğimi geliştirerek Nirvana'ya ulaşamasam da şaşkınlıkta sınırları zorladığım kesin.)

Konu atasözü, deyimlere geçince asabi teheyyüç halim geçti. Şöyle bir yoklama çekmek için “Yok artık elinin körü” dedim. Dememle beklediğim cevap da geldi.

“Doğrusu ölünün kürü” dedi. “Kür, yani mezarı, yani ölünün mezarı anlamında.”

Anladım ki kısa kesmeyecek, sohbet atışmaya dönecek, soluğum da tükenecek. Sıfırı tüketmek olarak kullandığımız deymi dile getirsem, o da deyimim zafırı tüketmek, yani nefesi tüketmekten geldiğini, evrilerek sıfırı tüketmek olduğunu söyleyecek. Gidişatı tahmin ettiğimden kendime sakladım.

Ama kısa kes Aydın abası olsun sözünü saklayamadım. Aydın abasının, Aydın efelerinin giydiği dizleri açık bir tür kısa pantolon olduğunu söyledikten sonra sustum.

Zira beynim sulu muhallebi kıvamından hallice. Ne uzatacak yüreğim var, ne anlatacak halim. Kendi gelişim savaşımı mı vereyim, evrenden bir şeyler mi dileneyim, yoksa tilkilerle mi mücadele edeyim, bilememiş ama tükenmiş haldeyim. Neyse ki zeki ve asil hayvanlar. Sormayı da biliyorlar, dinlemeyi de.

Yaşlı vixen, ötekilere patisiyle sus işareti yaptı. “Epeyce alıkoyduk, bırakalım da evrene ne yollayacaksa yollasın” dedi. Dedi ama, nerede o ilk niyetlendiğimdeki enerjik, hevesli halim.

Ekstra kazanmış, Nirvana'ymış, hiçbiri gözümde değil. “Gördüğümünden geri kalmayayım kâfi” durumundayım.

Anlaşılan hayat ve hayal kırıklıkları insanı terbiye ediyor. (Yaşadığımız coğrafya ve seçimlerimizin etkisi de yadsınamaz tabii.)

Kaldı ki, bazen de işimize geldiği gibi görmek, anlamak isteriz. Hay'dan gelen Hu'ya gider misali. Hayy da Hu da Al-

lah'ın isimleri, *"Allah'tan gelen Allah'a döner"*in izahını kaderciliğe bağlayabiliriz.

Yaşlı ve bilge tilkim ikircikli ruh halimi anlamış olsa gerek ki, başıyla "devam et" der gibi işaret verdi. "Bilirim, zamanımız azaldıkça yapmak istediğimiz işler çoğalır" dedi gülümseyerek. Ben de gülümsedim ve hızlıca "huzur, mutluluk, sağlık, para, başarı" türevli bir dileği, önden, paket halinde evrene iletiverdim.

Aslında çok iyi biliyorum ve tecrübeyle de sabit ki mücadelesiz ve çabasız başarı olmuyor... Olsa da geçici. Ama umut dünyası işte, biter mi insanın beklentisi. Sıra hayallerime gelince, başladım ezberden saymaya...

"Hayallerini uyandır, onları koşuya koy. Koşmazsan hedefe varılmaz."

Kırka kalmadı. Dördüncüden sonra nasıl yükselmişsem, hayallerim koşu bandında patinaj çeker vaziyette. Durdur durdurabilirsen. Kulağıma, içlerinde en sıska olan tilkinin sesi gelince durakladım.

İmalı imalı, "Durma, durma koş. Sonuç iyiye bahtiyar, değilse zayıflamış olursun" demez mi, karşılıklı gülüştük.

Haklıydı. İnsan amacını, hedefini doğru belirleyemezse, çabası da işe yaramıyor. Boş yere kürek çekiyor ya da anlamsız koşturuyor. Sadece beden değil ruhen de zayıflıyor.

Başarısızlık ya da mağlubiyet, çoğu zaman zaferden daha etkili deneyimlerdir. Bazılarımız için vazgeçme nedeni olsa da bazılarımız için tetikleyici unsur.. İmkânsız mümkün kılabilmenin insanın kararlılığında ve çabasında yattığına olan inancım, bilimsel olmayanın, hurafelerin, kolayın peşinde koşmaktan vazgeçtim.

Farkındayım, arada haddini aşan çıkışlarım, gereksiz öfkelenmelerim de oldu. Ama nedenini biliyorum.

Elimizde olmadan gelişen, düzeltemediğimiz bir düzenin

parçası olmanın yarattığı bezginlik ve moralsizlik, zaten hepimizi kâfi derecede yoruyor ve yıpratıyor.

Çözüm bulamayan insanın çaresizliği öfke doğurur.

Kaynağını bilemediğimizde öfkemiz bazen kendimize, bazen de yansımamızı gördüğümüz kişiye oluyor. Bazen de kendimizden güçsüze ya da nazımızı çekeceğine inandığımız kişilere.

Kafamızda gezinen tilkiler de kendi duygu ve düşüncelerimizin yansıması nihayetinde. Biz kurnazsak onlar da kurnaz, sinsiysek onlar da sinsi, vicdanlıysak vicdanlılar. Yani tilkiye, kurda, kuşa yüklenmek yerine kendiyle yüzleşebilmeli insan...

Biz düşüncelerimize sahip çıkarsak o da kuyruğuna sahip çıkar elbette. Sonuç olarak, hırsla başladığım maceradan rızamla vazgeçmiş oldum.

Ayrılırken sırayla ve uzun uzun baktık. Eminim ki yine görüşeceğiz. Çünkü bitmez insanın aklındaki tilkilerle mücadelesi. Ama genç dişi tilkimle daha uzun sürdü bakışmamız. Birbirimize karşılıklı göz kırptıktan sonra kulağıma eğildi, “Hayallerinin peşinden koş Semam” dedi ve ekledi: “Ama mümkünse doğanın içinde, koşu bandında değil.”

Eklediği cümleyi söylerken, mimiklerinden, koşu bandına yaptığı vurgudan, işaret etmeye çalıştığı bir konu olduğunu anladım. Belki zaman dar diye anlatmadı, belki de anlatmayı bu defa bana bıraktı.

Ancak yaşlı tilkimin son anda kulağıma fısıldadığı cümlelerin üzerimdeki tesiri o kadar fazlaydı ki, sindirmeden, kendime gelmeden işaret ettiği konunun ne olduğunu anlamam olanaksızdı. Tesirden kastım, bir tilkiden bu denli doğru saptamaları ve nasihatleri duymaya hazır olmadığım için yaşadığım şaşkınlık, geçici tutukluk hali.

Söylediklerini daha derin düşünmek için aklımın bir köşesine istifleyerek *guano tepeleri* benzeri bir dağ yaptım ve “Sizi özleyeceğim kafamdaki asil tilkiler. Yine gelin, hep gelin olur mu?” diyerek vedalaştım. Anlayacağınız başladığım noktadayım ama dileklerimden oluşan tepenin yerinde düşüncelerimden, sorgularımdan oluşan kocaman bir dağ var. Çünkü dilek dilerken de düşünmeli insan. Tıpkı adım atarken düşünmesi gerektiği gibi...

Dişi tilkimin cümlesindeki “*Koşmak-koşu bandı*” kelimelelerine yoğunlaşınca duyurmaya çalıştığı konuyu anladım. Gülümseyerek arkasından seslendim, “Aldım mesajını, yazmak boynumun borcudur canım” dedim. O da kabarık kuyruğunun üzerinden baktı, gözlerini kırıştırdı,

“Biliyordum” dedi gülerek. “Sen oradan yürür, hatta koşar, daha neler neler anlatırsın. Yolun açık olsunnnnn.”

O vakit biz de yürüyerek başlayalım, koşarak devam edelim, bir kitabın daha sonuna varalım ki daha çok okuyalım, daha çok öğrenelim...

KOŞU (ya da YÜRÜYÜŞ) BANDININ İCADININ ARDINDAKİ KARANLIK TARİH

Spor salonlarının en gözde aleti olan koşu bandı üzerine araştırma yaptığınızda karşınıza, 19. yüzyılda kullanılan bir işkence aletinin günümüze taşınmış, modernize edilmiş hali çıkıyor. Nasıl ve neden icat edilmiş, buyurun hikâyesine.

Yıl 1817-1818. İngiltere’deki hapishanelerin durumu oldukça kötü. İdam ve sürgün en fazla tercih edilen ceza yöntemi. Mahkûmların çok kötü şartlarda tecrit edilmesi üzerine bazı dini grupların, yardımseverlerin ve Charles Dickens gibi ünlülerin öncülüğünde başlayan ve artan protestolar sonra-

sı “mahkûmların koşullarının düzeltilmesi önerileri” gelir ve de rehabilitasyon için fikirler doğar. Değirmenci bir aileden gelen İngiliz mühendis Sir William Cubitt, mahkûmların avluda boş boş dolaşmasından ilham alarak, tek seferde çok sayıda mahkûmun bir arada üzerine çıkabileceği büyüklükte, insan ayağına uygun genişlikte, tekerleğe benzeyen bir çark icat eder. Düzeneğe yerleştirilen mahkûmların aralıksız, koordineli yürütülmesi sağlanacak, bu sayede çark sürekli dönecektir. Cubitt’in bu tasarımını dâhiyane bulan yöneticiler mahkûmların birlikte hareket etmeye alışacaklarını, tekrara ve eşzamanlılığa dayanan işçi alışkanlıklarını öğreneceklerini ve bu sayede topluma yeniden adapte olabileceklerini düşündükleri için durumdan memnundur.

İlk zamanlar boşa çevrilen tekerlek/çark, ilerleyen zamanlarda su pompalarını çalıştırmak ve tahılları öğütmek için kullanılacaktır. (Ayak Değirmeni kavramı buradan geliyor.)

İngiltere’de yaklaşık 50 hapisanede uygulamaya konuyor. (Bu uygulamanın Napolyon Savaşları’ndan dolayı zora düşen

ekonomilerine önemli katkı sağladığı bilinir.) Ardından Amerikan hapishanelerinde de hızla yayılıyor.

“Aslında fena fikir değilmiş” diye düşünenlere, mahkûmların koşullarına göz atmadan hüküm vermeyin derim.

Her gün (bazı kaynaklara göre haftada beş) günde 6 saat efor, ki bu da tahmini 3 ila 4,5 km tırmanmaya eşdeğer. (Kıyaslamak adına, 4,5 km neredeyse Everest Dağı’nın yarı noktası. Ve önemli detay, düz zemin değil, tırmanma formunda bir düzenek olması. Ki günümüz yürüyüş bantlarında da aynı düzenek kullanılmış.)

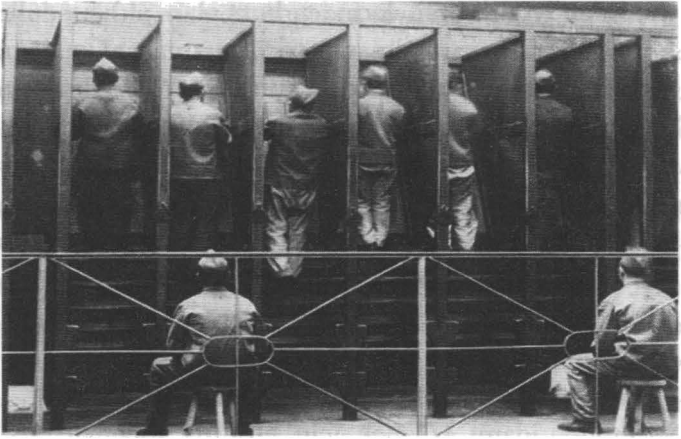
Her 60 dakikada gardiyanın insafına göre sadece 10-12 dakikalık mola. (Sayılarda üç aşağı beş yukarı değişkenlik olabilir. Çünkü saatler ve günler hapishanelere göre farklılık gösteriyor. Mesela Warwick hapishanesindeki mahkûmlar günde 10 saat, yani yaklaşık 5 bin 500 metre tırmandırılıyor.)

Tutukluları sadece çevrelerinden değil, birbirlerinden de mahrum bırakmak adına, düzenek yaygın olarak duvarı görece şekilde yerleştiriliyor.

(Bu ceza sırasında günde 2 binden fazla kalori yaktıklarını ve bunu kıtlık derecesinde açlıkla yapmak zorunda olduklarını da göz ardı etmeyelim.)

Çok sayıda sakatlanmanın ve ölümlerin yaşanması üzerine 1898 yılında çıkarılan Cezaevi Yasası’yla aşırı derecede acımasız bir işkence yöntemi olduğuna karar veriliyor ve yasaklanıyor.

Bundan sonrası bizim bildiğimiz hali. Fikri ve tasarımı bulunmuş makine üzerinden para kazanmak isteyen Amerikalıların 1911 yılında koşu bandı için patent alması, 1952 yılında günümüzdeki modern haline dönüştürülmesi...

Dr. Robert Bruce'un araştırma ve deneyleri sonrasında koşu bandının tıbbi alanda kullanılma süreci başlıyor. **Bruce Protokolü** olarak bildiğimiz, kalbin doğru çalışıp çalışmadığı testi.

İşte buradan sonrası da “sağlıklı yaşam için, koşu için so-kağa çıkmınıza gerek yok, evde koşun” sloganlarıyla pazarlanması ve popülerleşmesi. (Elbette doğada yürümek, koşmak, sağlıklı beslenerek kiloyu kontrol altında tutmak gibisi yok ama günümüzün çalışma koşulları, beslenme bozukluğu, hava ve çevresel faktörler göz önünde bulundurulacak olursa işe yaradığı da kesin.)

Eklemek istediğim bir başka bilgi ise dünyaca ünlü yazar, dilbilimci, “Dilin Efendisi” lakabıyla bilinen, oyun yazarı,

dünyanın en iyi üniversitelerinden burs alan, aldığı ödüllerle tarihe damgasını vuran, Almanca ve Fransızca'yı akıcı, Yunanca ve İtalyancayı orta akıcı konuşan Oscar Wilde da eşcinsel ilişki suçuyla 1895 yılında mahkûm edildiği cezaevinde bu cezaya maruz kalanlardan biri. Ki hapisten çıktıktan iki yıl sonra hastalanıyor ve 46 yaşında ölüyor.

Mahkûmlar için uygulanan pek çok işkence ve ceza yöntemi var. Hatta bu konuda işkenceleriyle meşhur olan Çin başı çekse de her ülkenin tarihinde benzerleri yaşandı. Öyle ki dilimizde mevcut **“Topun ağzında olmak”** deyiimi de yine bir ceza, idam yönteminden günümüze kadar ulaşmış.

Suçlunun, idamı izlemek için etrafına toplanan halkın önünde, topun ağzına getirildiği, sırtı namluya dayandırıldıktan sonra ellerinin topun iki yanındaki tekerlerin kasnağına bağlanarak topun ateşlendiği bir yöntem. İnfaz için gerçek gülle değil barut bilye karışımı kullanılıyor ve basınç dahi kişiyi öldürmeye yetecekken, barut-bilye karışımıyla paramparça ediliyor. Bilyelerin ya da suçlunun parçalanmış uzuvlarının etrafa saçılarak, izleyen halka ve öteki askerlere ciddi zarar verdiği görülünce zaman içinde bu vahşi uygulamadan vazgeçilmiş.

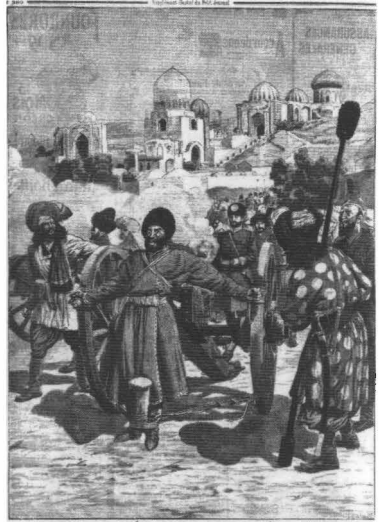
En bilinen örneği İngilizlerin Sepoy İsyanı, yani 1857 Hint İsyanı'nda (Hintli tarihçilerin deyimiyle 1857 Birinci Hindistan Bağımsızlık Savaşı) Hint askerlerine uygulanması. Ki kaynaklar, az sayıda olsa da Osmanlı İmparatorluğunda da (1596'da bir imamın genç oğlunu kaçıran yeniçeri askerine, 1683'te Fransız donanmasının Osmanlı toprağı olan Cezayir şehrini bombalaması üzerine Osmanlı Kaptanı Mezzomorto Hüseyin Paşa tarafından Fransız esirlerine ve konsül Jean Le Vacher'e) uygulandığını yazıyor. Daha eskisinde Babür İmparatorluğunda, sonrasında Portekizliler Brezilya'da, yakın zamanda da (1930) politik suçlular için Afganistan'da bu yöntem başvurulmuş.

Bu ve benzeri yöntemleri detaylandırarak size işkence etmek istemiyorum. Ancak bir cezai uygulama var ki koşu bandı örneğiyle çok benzeştiği, aynı şekilde spor aletine uyarlandığı için eklemem gerekti.

Osmanlı'da da uygulanan, bir döneme damgasını vuran meşhur Kürek Cezası. Açıkçası, cezadan ziyade bu cezaya çarptırılan iki yazarı hatırladım, size de hatırlatmak istedim.

İstedim, çünkü o iki yazarı okurken sadece yazdıkları değil yaşadıkları da aklınıza gelsin.

Boşa kürek çekmemek için doğru bilgiye...

COMMENT ON EXÉCUTE LES CONDAMNÉS POLITIQUES EN AFGHANISTAN

Les auteurs d'un complot contre l'empire sont tués à coups de canon

KÜREK CEZASI

İdamdan sonra en ağır ceza olarak bilinen kürek cezası, 17. yüzyılda Osmanlı donanmasında insan gücünü karşılamak için uygulanan bir ceza olsa da geçmişî Roma'nın imparatorluk dönemine dayanıyor. Roma'dan sonra Bizans'a, Araplara, İranlılara ve Osmanlılara geçiyor.

Şöyle ki:

Deniz savaşlarının yoğun yaşandığı ancak henüz buharlı makinelerin icat edilmediği, kadirgaların yelkenlerle hareket ettirildiği yıllar. Hava şartlarının müsaade etmediği zamanlarda da kürekle. Donanmamızın namı, gücü dünyaca meşhur.

Düşünün ki Kaptanıderya Barbaros Hayreddin Paşa ve ağabeyi –lakabı *Barbarossa*, yani *Kızıl Sakal* olan– Oruç Reis, o kadar iyi bir denizci ve korsanlar ki, korsanlık o dönemde itibarlı bir meslek olarak görülüyor, Avrupalılar yaramazlık yapan çocuklarını, Barbaros kardeşleri kastederek “Seni Barbaros’a veririm” tehdidiyle korkutuyor. Filmlerde, çizimlerde gördüğümüz korsan imajı bile Oruç Reis’in savaşta bir kolunu kaybedince yaptırdığı demir kol ve ucuna taktığı çengelden esinlenme.

Tabii bu gücü sağlamak da öyle kolay değil. Haliyle pek çok kürekçiye ihtiyaç duyuluyor. İlk zamanlar dolgun maaşlı bir iş olsa da zamanla ortaya çıkan kürekçi açığı forsalardan, yani savaş esirleri ve mahkûmlardan sağlanıyor.

Forsa kelimesi Latince kökenli, Venedik ve Sicilya dillerinde mevcut ve dilimize muhtemelen buradan geçmiş; *güç, kuvvet* anlamında.

Devletin tebaasından kürekçi alımı sistemi şöyle: Genellikle reayadan yirmi haneden birinden kürekçi seçiliyor ve kalan haneler bu kürekçinin harçlığını temin için **avarız** adı altında vergi ödüyor. Savaş durumuna göre devlet bazen her yedi hanenin birinden, hatta ihtiyaç durumuna göre esnafılık yapanların içinden de hem kürekçi hem vergi alımı yapıyor. Ancak maaşı iyi olsa da şartların ağırlığı, savaş gemilerinde ölüm riskinin fazla olması nedeniyle gönüllü katılım fazla olmuyor.

Hapis cezasına çarptırılan suçlulardan kürekçi temini *müebbet* ve *muvakkat* (5 ila 10 yıl arası) olarak uygulanıyor. Mahkûmlar ilk zamanlarda öteki kürekçilerin arasına yerleştiriliyor, ancak denizden firarların artması üzerine, ayaklarından zincirlenerek gemilere sabitleniyorlar. Karınlarını, muhafızın ağızlarına verdiği –şarapla ıslatılmış– bir parça

ekmekle doyuruyorlar. Güçten düştüklerinde, küreği çeke-mediklerinde de kırbaçlanıyorlar. Kadırgaların artması üzerine forsa açığı, suçu ağır olmayanların da kürek cezasına çarptırılmasıyla kapatılıyor.

Ülkelere göre şartların ağırlığı, mahkûmlara uygulanan muamele de değişiyor. Mesela Fransa'da kürek cezasına çarptırılanların omuzlarına GAL (*galère*, yani *kadırga* kelimesinin ilk harfleri) damgası vuruluyor, asker kaçağı cezası olarak küreğe mahkûm edilenlerin yüzlerine de Fransızların milli sembolü olan zambak çiçeği (*fleur de lys*) damgası vurulduktan sonra kulakları ve burunları kesilerek alabandalara zincirleniyorlar.

Denizcilik alanındaki gelişmeler, 17. yüzyıldan sonra kadırgaların yerini kalyonların alması, değişen savaş taktikleri sonrası ceza 20. yüzyılda sonlanıyor. (Avrupa'da, kadırgaların kralların ve soyluların eğlence gemilerine dönüşmesinden dolayı bir süre daha devam edecek.)

Daha sonra fiziken uygulanmasa da ağır ceza anlamında kullanılan kürek cezasına çarptırılan mahkûmlardan karşıma-

za çıkan tanıdık birkaç isim var, ki ilk öğrendiğimde oldukça şaşırmıştım. Bakalım bilmeyen dostlar şaşıracak mı? Bilen dostlar üç dakikalık okuma süresi boyunca gözlerini dinlendirebilir.

Çocukluğu sarhoş bir baba ve hasta bir anneyle geçen, annesinin ölümünden sonra mühendis okulunu başarıyla bitirip ordunun istihkâm bölüğüne katılan, bir süre sonra da ordudan istifa edip edebiyata yönelen, ilk kitabında başarısız olunca politikayla ilgilenmeye başlayan, “devlete karşı komplo düzenlediği” iddiasıyla sekiz arkadaşı ve ağabeyiyle tutuklanarak ölüm cezasına çarptırılan, sekiz aylık hapisten sonra tam kurşuna dizilecekken bir askerin, “af kararının çıktığı” haberini vermesiyle cezası “4 yıl kürek cezası ve 6 yıl adi hapse” dönüştürülen ve Sibiryâ’daki Omsk Kalesi’ne sürülen bu adam, yıllar sonra dünyanın en önemli klasiklerinin yazarı, dünya edebiyatının en önemli isimlerinden biri olacak: Fyodor Mihayloviç Dostoyevski...

Ve bizden de tanıdık bir isim. Bir ilçeyi Türkiye’nin gözdesi haline getiren, adeta cennete dönüştüren, çevirileriyle, düşünce yazıları ve hikâyeleriyle edebiyata kıymetli eserler kazandıran bir adam. 15 yıl kürek cezasına çarptırılıp bunun 7 yılını çeken...

Bu örnek bence çok önemli. Eğitimli, vizyon sahibi, vatansever bir kişinin bir beldeye ne kadar katkısı olabilir, işte onun hikâyesi.

1886, Girit doğumlu. Babası Girit valisi ve sonra Atina sefiri olan Kabağağaçlı Mehmed Şakir Paşa. Çocukluğu Yunanistan’da geçiyor. Babasının, kardeşi Ahmed Cevdet Paşa’nın sadrazamlık görevinden alınmasını protesto için istifa etmesiyle Büyükkada’ya taşınıyorlar. Edebiyata ilgisi çocuk yaşlarında başlıyor. İlk yazısı Robert Kolej’den mezun olduğu sene *İkdam* gazetesinde yayımlanıyor.

llerleyen yıllarda *Resimli Ay* ve *İnci* dergilerinde, çevirmen, yazar, kapak ressamı ve karikatürist olarak çalışacak, *Servet-i Fünun*, *Cumhuriyet*, *Demokrat İzmir* gibi dergi ve gazetelerde Anadolu'nun –özellikle Ege ve Akdeniz kıyı halklarının– kültürel geçmişi üzerine filolojik, mitolojik ve tarihi tespitler içeren düşünce yazıları ve makaleler yazacak.

İngiltere-Oxford'a tarih okumaya gidiyor, ancak tamamlamadan İstanbul'a dönüyor. Babasıyla yaşadığı çatışmaların huzursuzluğu ve sevdiği işi yapma arzusunun da etkisiyle yolu bu defa da Roma'ya, Güzel Sanatlar Akademisi'ne uzanıyor. İtalyan model Agnesia Kafiera'ya âşık oluyor, hayat ve şartlar istediği gibi gitmeyince 1912 yılında, hamile olan eşiyle birlikte tekrar İstanbul'a dönüyor. Babası Şakir Paşa'nın Selanik'te yaptığı yatırımların savaş nedeniyle sekteye uğramasının yarattığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle hep birlikte baba ocağı Afyon'a, Kabaagaçlı çiftliğine dönüyorlar. Bir zaman sonra babası ile karısı arasında bir şeyler olduğu dedikodusu sarıyor ortalığı. Kimisi diyor ki işin ardında tecavüz var, kimisi diyor ki yasak aşk. Kimisi para yüzünden diyor, kimisi şiddetli geçimsizliğin sonucu...

Genç adam yaşadığı çıkmazların ve dedikoduların da etkisiyle babasının karşısına çıkıyor,

“O senin gelinin” diyor. “Utanmıyor musun?”

Tartışma büyüyor, silahlar patlıyor ve o arbeye içinde baba ölüyor. Karısı Agnesia da kızı Muttara'yı alıp İtalya'ya dönüyor. Baba katili genç adam da 15 yıl kürek cezasına mahkûm ediliyor ama 7 yılın sonunda hastalanınca serbest kalıyor, Ekim 1920'de İstanbul'a dönerek Üsküdar'da bir eve yerleş-

yor. İstanbul'un işgal altında olduğu yıllar, haliyle ekonomik olarak epeyce sıkıntı içinde.

(Bu arada, yıllar sonra Muttara'nın kızının, anneannesi Agnesia'nın ölene kadar başucunda kayınpederi Şakir Paşa'yla fotoğrafının olduğunu söylemesi olayın tecavüzden ziyade yasak aşk olduğu ihtimalini güçlendirmesi bakımından parantez içinde dursun.)

Dayı kızı Hamdiye Hanım'la evliliği, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmaya başlaması sonrası hayatı biraz olsun düzene giren yazarımız, ayrıca kitap kapakları tasarlıyor. Arapça, Farsça, İngilizce, Latince ve Çağdaş Latin dilleri olan Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcayı, ayrıca Antik ve Çağdaş Yunancayı iyi bilmesi sayesinde yaptığı tercümelerle ve araştırmalarını kaleme almasıyla edebiyatımıza sayısız eser kazandırıyor.

Yıl 1925'i gösterdiğinde Hüseyin Kenan takma adıyla kaleme aldığı, "*Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?*" başlıklı yazısı sebebiyle tekrar tutuklanarak Ankara'da yargılanıyor ve "*Memlekette isyan bulunduğu sırada, askeri isyana teşvik edici yazı yazmak*"tan suçlu bulunarak üç yıllık kalebentlik cezasıyla Bodrum'a sürgüne yollanıyor.

Siyasi suçluların denizden Yunanistan'a kaçma ihtimalinin önüne geçmek için ulaşımın denizden yapılmaması, o yıllarda Bodrum'a karayolunun da olmaması nedeniyle, iki er nezaretinde Ankara'dan önce İzmir'e trenle götürülüyor, İzmir'den de günler süren yürümeyle Bodrum'a.

Kaymakamın inisiyatifıyla kale hapsinin ev cezasına dönüştürülmesi ve kaymakamın sağladığı olanaklara halkın da sevgisi, desteği eklenince bir mahkûmun varlığı, bir beldenin tarihindeki kırılma noktası olacak...

Yatağan adını verdiği kayığıyla koyları keşfeden, balıkçılık yapan, bitkilerin dünyasını araştırarak Avrupa'dan tohumlar isteten, fidanlar getirterek beldeyi adeta cennete çeviren yazarınız, arkadaşlarının deyimiyle denizde balık, karada ağaç oluyor.

"Üç yıllık cezasının yarısını İstanbul'da geçirmesi" kararı üzerine dönüyor dönmesine de aklı hep orada, küçük cennetinde kalıyor. Cezası biter bitmez cennetine dönerek belediye bahçıvan olarak giriyor.

Bu süreç zarfında ikinci, ardından üçüncü evliliğini yapıyor ve çocukları oluyor. Kasabada ortaokul olmamasından dolayı, çocuklarının eğitimi için mecburen İzmir'e gidiyor ve orada turist rehberliği yapmaya başlıyor. (*Pir-i rehberan*, yani *rehberlerin piri* lakabı da işte o dönemden kalma.)

Yıl 1945. Tanıdığı bütün yazar ve şair arkadaşlarını mektupla İzmir'e davet ediyor; İzmir'den başlayarak Ege kıyılarını gezdireceği bir tura çıkacaklarını ekleyerek. Ekip şahane; Sabahattin Eyüboğlu, Sabahattin Ali, Bedri Rahmi, Erol Güney, Necati Cumalı, Samim Kocagöz, Fuat Erol Keskinoglu... Aynı tarihte İzmir'de buluşarak atlıyorlar tekneye, yanlarında peynir, su, peksimet, tütün ve rakı, dünyayla ilişkilerini keserek açılıyorlar maviliklere.

Her sene aynı tarihte tekrarlanan bu tekne gezilerinden birine katılan Azra Erhat'ın bu yolculuğu anlattığı kitabına Sabahattin Eyüboğlu'nun isim babalığıyla *Mavi Yolculuk* adını vermesiyle de Ege ve Akdeniz'e çıkılan bu türden seyahatlere **Mavi Yolculuk** denmeye başlıyor.

İşte zamanında karadan yolu bile olmayan, sürgün yeri olarak bilinen ilçe, o adam sayesinde yurdumuzun cennet köşelerinden biri oluyor. Yaptığı tanıtım çalışmaları, yazıları, rehberliği sayesinde uluslararası alanda tanınan turistik bir merkez haline geliyor **Bodrum**.

Palmiyeleri, begonvilleri, mimozaları, greyfurtu ve 45 çeşit bitki türünü ilçeye getiren, Bodrum'u Bodrum yapan yazar, etimolog, çevirmen, gazeteci, ressam, şair, rehber, araştırmacı o adamın adı **Cevat Şakir Kabaağaçlı**. Bodrum'un antik çağdaki adını mahlas olarak kullanmasıyla da nam-ı diğer Halkarnas Balıkçısı...

13 Ekim 1973 yılında İzmir'de kanserden vefat ediyor ve vasiyeti üzerine çok sevdiği cennetine, Bodrum'a gömülüyor. Arkasında kahraman Türk denizcilerimizi yeni nesillere tanıtan tarihi romanları (*Turgut Reis*, *Uluç Reis*), Batı dillerinden Türkçeye çevirilerinin yanında İngilizce yazdığı eserleri (An Outline of the History Turkey [Türkiye Tarihinin Bir Özeti], The Meditteranean Civilization [Akdeniz Uygarlığı]), Farsça asıllarından Türkçeye çevirdiği edebi parçalar (Hayyam'ın *Rubailer*'i, *Mesnevi*'den parçalar), Anadolu'nun denizlerini anlatan romanlar (*Ötelerin Çocukları*, *Deniz Gurbetçileri*) ve hikâyeler (*Ege'nin Dibi*, *Gençlik Denizlerinde*) ve *Merhaba Anadolu*, *Hey Koca Yurt* gibi denemeler içeren nice yazın eserleri bırakıyor.

Farkındayım biraz uzattım. Belki de Yokuşbaşı'ndan her Bodrum'a baktığımda Halikarnas Balıkçısı'nın o sevdiğim dizeleri aklıma geldiği için hislendim.

Yokuş başına geldiğinde

Bodrum'u göreceksin,

Sanma ki sen

Geldiğin gibi gideceksin

Senden öncekiler de

Böyleydiler

Akıllarını hep Bodrum'da bırakıp gittiler...

Bodrum gibi yurdumuzun birçok beldesi doğasıyla, farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmasıyla, tarihi zenginlikleri, denizleri, gölleri, madenleri, geçmişte yaşayan kültürlerin bıraktığı ayak izleriyle çok güzel ve değerli. Ancak güzel ve değerli olan her şey de olduğu gibi haris zihniyetlerin, güçlerin de hedefinde. Düşman bazen içeride, bazen dışarıda. Ne yazık ki günbegün bu değerler gökyüzünde kayıp giden yıldız gibi elimizden kayıp gidiyor. Ve ne yazık ki biz de makus talihimizin varacağı sonu görmüyor ya da görmezden geliyor, dilek tutmakla yetiniyoruz. Ve bu durum her vatansever kişiye olduğu gibi bana da çok acı veriyor. Topraklarımıza, kültürümüze, geleneklerimize sahip çıkarak yaşatmak, sınırlarımıza sahip çıkmak bizim elimizde. Bizim sahip çıka-

Bu defa ek bilgiler Cevat Şakir'in eserlerinden öğrendiklerimden:

Bodrum'un adı Antik Karya devrinde *Halikarnassos*, St. Jean Şövalyeleri Bodrum'u ele geçirdiğinde eski akropol üzerine büyük kale inşa eder ve şatoyu havarilerden Petrus/Peter'e adayarak *Petronium* adını verirler. Zamanla bu isim Bodrum'a dönüşür.

madıklarımıza sahip çıkmak isteyen çok ülke, kişi olduğunu unutmayalım.

Her ne kadar ceza uygulanmamış olsa da kürek cezasına çarptırılan bir şair, yazarımız daha var, onu da anmadan olmazdı.

Komünist faaliyetlerin ve yayınların takibinin yoğunlaştığı dönemde “*memleketin sükûn, asayiş ve nizam-ı içtimaisini ihlal*”den gıyabında 15 yıl kürek cezasına çarptırılan ve üniversite eğitimini de gördüğü Moskova’ya kaçan, 1928’de çıkarılan Af Kanunu’ndan yararlanarak tekrar Türkiye’ye döndüğünde de pasaportsuz sınırı geçtiği için üç ay hapis cezasına mahkûm edilen, İstanbul’da bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılan, “*Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşçesine...*” diyen Nâzım Hikmet...

Bodrum’a bu geziden ve şairlerimizi andıktan sonra dönem kaldığımız yere. İnsanlık tarihi boyunca sayısız ceza yöntemleri denenmiş. Ancak biri var ki, isyan etmelerinden korkulan esirler, suçlular ve kölelere uygulanan acı verici, trajik bir yöntem, insanlık tarihinde bir kara leke: Mankurtlaştırma. Artık bu yöntemler uygulanmıyor olsa da oldukça sinsi stratejilerle insanları mankurtlaştırmaya çalıştıkları aşikâr.

MANKURT-MANKURTLAŞTIRMA

“Geleceği görebilmek için tarihi bilmek çok önemli. Birey için hafıza neyse, bir ulus için de tarih odur. Tarihini çarptan bir toplum nörotik bir kişi, tarihini bilmeyen toplum ise hafızasını kaybetmiş bir insan gibidir.”

Bernard Lewis

Mankurt; Türk, Altay ve Kırgız efsanelerinde bahsedilen bilinçsiz köle. Kökeni Orta Asya'ya dayanan işkence ve zihin kontrol yönteminin adı da Mankurtlaştırma...

Önce yöntemi açalım.

Mankurt haline getirilmek istenen kişinin (özellikle suçluların ve savaş esirlerinin) başı usturayla kazınıyor. Kafasına yeni kesilmiş devenin boyun derisi iyice gerdirilerek sarılıyor. Sağlamlaştırmak için bazen kafaya tahta kalıp geçiriliyor ve elleri ayakları bağlanarak kızgın güneşin altında günlerce bırakılıyor.

Güneşte kuruyan/büzüşen deve derisi kafaya iyice yapışıyor. Ancak kazınmış kafadan çıkan saçlar, kafa derisiyle bütünleşmiş olan deve derisini delip çıkamadığı için ters yönde çıkmaya, uzadıkça da kafatasını geçip beyne ilerlemeye başlıyor. Bir yanda beyne saplanan saçların verdiği acı, diğer yanda sıcaktan büzüşen deve derisinin kafatasına yaptığı baskı, mankurt adayı dayanılmaz acılar çekmeye başlıyor. Öyle ki bir müddet sonra beyni siliniyor ve kuklaya dönüşüyor.

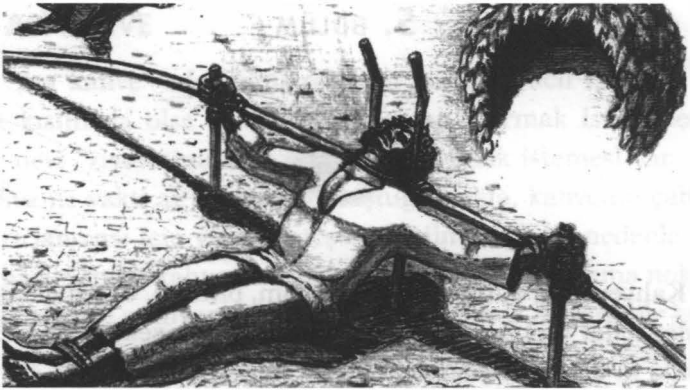
Ailesini tanımayan, düşünemeyen, sahibine koşulsuz itaat eden, istenileni sorgusuz yapan, adeta hissizleşen, geçmişiyile bağı olmayan bir köle oluyor.

Eh, her sahip, özgürlüğü, vatanını, geçmişini unutan, beynsiz köle istediği için mankurt köleler ötekilerden on kat daha fazla para ediyor. Haliyle ticari ve kârlı bir iş haline de geliyor.

Geçmişte köksüzleştirme ve bilinçsizleştirme, mankurtlaştırarak yapılıyordu. Günümüzde ise acısız, ağrısız, hatta meşrulaştırılarak yapılıyor.

Yöntemler, sahipler değişse de mankurtlaşmış insan arayışı hep devam ediyor.

Mankurtlaştırma, dış gücün içerideki unsurlarla işbirliği yaparak ülkenin eğitim ve kültür politikalarını halkın aleyhine değiştirme, ulusal kimliğinden uzaklaştırma, kendi toplumu-

na ve kültürüne yabancılaştırma, bilinçsizleştirme ve sömürüye açık hale getirme, sonra da yardım ediyormuş kanaati yaratarak toplumun zihnini yeniden kurgulayıp sömürgecilerin zihinsel kölesi durumuna getirmeyi anlatan sosyokültürel kavram olarak literatürde yerini almış.

Köle demişken akla Charles Bukowski'nin şu sözü geliyor:

"Kölelere asla özgür olacakları kadar ödeme yapmazlar. Hayatta kalmalarına yetecek kadarını verirler ki çalışmaya devam etsinler."

Ve Che Guevara'nın şu sözü:

"Özgürlüğün en büyük düşmanı, halinden memnun kölelerdir."

Ben de eklemek isterim:

Sadece gelirden mahrum bırakarak değil, temel hürriyetlerinden ve bilgiden mahrum bırakarak da köleleştirilir insan.

Ki zaten; cahillik en büyük esaret, cahil insanlar da sisteme farkında olmadan hizmet eden en verimli kölelerdir.

Ve tabii ki son ve anlamlı söz Mustafa Kemal Atatürk'ten:

"Halkını cehalet ile sefaletle teslim eden yöneticiler yok olmaya, cehalet ve sefaletle sürükleyen yöneticileri seçen halk ise köle olmaya mahkûmdur."

5. BÖLÜM

Kahveniz ne durumda bilmiyorum, bitti mi, üzerine başka şeyler içildi mi? Acı mı seversiniz ya da çok şekerli mi? Fincanda ya da çay bardağında içmek mi tercihiniz?

Her nerede ve hangi usulde yudumlanıyorsa, kahvemiz de, hatırı da baş tacı.

Çünkü sadece hatırıyla değil, yöreye göre sunumu, bize özgü pişirimiyle yeri de, tadı da çok başkadır kahvemizin. Mesela çay bardağında yapılan sunumun adına Egeliler ve Hataylılar **Süvari Kahvesi** derken, Çukurova'nın bazı yerlerindeki adı **Tarz-ı Hususi**'dir. Yani *kişiye özgü, hususi tarz* gibi. Süvari'nin adı ise efelerden gelmeymiş. Nargilenin yanında içimi daha uzun sürsün, at üzerinde içerken tutumu daha kolay olsun diye düşünülmüş. Aralarındaki bir diğer fark, Tarz-ı Hususi'de çay bardağı ağzına kadar dolu ve şeker-siz, Süvari'de dudak payı bırakılıyor, az köpüklü, şekerli ya da az şekerli. Kültürümüze ait çok örnek var sayılacak. Dibek, Menengiç, Hatay, Cilveli, Mırra, Damla Sakızlı, Tatar diyerek yöresel olarak değişen ve uzayan liste.

Merak ettiğim öteki bir husus da sohbetler arasında söylenen "Bir acı kahveni içerim" türevli cümlelerde geçen **acı kahve**'nin nereden geldiğini merak edip etmediğiniz.

Ettiğinizi varsayıyorum... *Varsaymak yazmak için gerekçedir. Çünkü emrivaki yapmak bunu gerektirir.*

ACI KAHVE

“Acı kahve” sıfat tamlamasının ardında, acil işi olan fakat kısıtlı da olsa sevdiklerine zaman ayırmak isteyenlerin bir nevi “ziyaretimi kısa tutacağım” demek istemesi var. *Acı kahve* ile vakti az olmanın bulunduğu nokta, kahvenin çabuk hazırlanması için yüksek ateşte pişirilmesi ve bu nedenle acı olması. Çünkü kahvenin içindeki parçacıklar kaynama noktasına gelince patlıyor ve tat acılaşıyor. Aslında lezzetli bir kahve yapmanın püf noktası, mümkün olduğunca kısık ateşte zamana yayarak pişirmekten geçiyor. Onun içindir ki ağır ateşte pişirilir ama kaynamadan ocaktan çekilir.

Madem *ziyaret* dedik, *kısa* dedik, bir atasözüne yer vermek ihtiyacı belirdi. *Ziyaretin kisası makbuldür* sözünde geçen *kısa*, *süre* anlamında değil, karşılıklı anlamında kullanılan *kisas*’tır. *Ziyaretin kisası* yani *karşılıklı olanı* makbuldür anlamında. (Özellikle hasta, bebek ve işyeri ziyaretleri düşünülerek “kısa” anlamında kullanılmış olması ya da değiştirilmiş olması öteki ihtimal.)

Acısıyla tatlısıyla devam. Acı **Kahve** tabiri, diğer yandan bir kahve çekirdeğinin nasıl daha güzel bir lezzete kavuştuğunu anlatmak için de kullanılıyor. Zira kavurma yöntemine göre değişen kahvenin sertliğine atıf. Misal, kahve 400 derecede kavrulurken çekirdeklerin içindeki yağ açığa çıkıyor ve ne kadar yağ açığa çıkarsa tadı o kadar sert oluyor. (Ki kahveye acı tadı veren kafein değil, içindeki antioksidanlar.)

Hal böyleyken çayın rengini tasvir etmek için kullandığımız **Tavşan Kanı** sıfatı düşüyor akla... Ancak bu kitabın devamı niteliğinde, yine farklı farklı bilgi bahçelerinden derlenip kıvamında demlenmiş bir kitabı da *Çay Sohbeti* tadında yapmayı düşündüğümüz için şimdilik detayına girmeyeceğim. Ama *tavşan kanı*’na girmemek, kandan konuyu alıp **Mavi Kanlı** ta-

birinin nereden, nasıl geldiğini anlatmayacağımız anlamına gelmez.

Sınıflaşmanın çok fazla olduğu dönemlerde bakın aristokratlar kendilerini nasıl tanımlıyordu?

Kapitalizm bayılır sınıflara bölmeye, sınıflaştırmaya...

İnsan, özendiği toplumlara benzeyebilmek için çabalarken kendi değerlerinden, kimliğinden, iradesinden uzaklaşır, doğasına, kültürüne, geçmişine yabancılaşır. Benzedikçe kibrini doyurur, güçlendiği yanılısamasına girer. Bu sebeple kapitalist sistem, sömürgeci milletler çok sever sınıflaştırmayı, sosyal değerleri hedef almayı, ortak değerlere saldırarak milli iradeyi ve bütünlüğü kırmayı... Güçsüzleştirdiği kadar güç kazanır. Kırdığı yerden sızar... Bu sayede tüketimi arttırır, markalaşmayı bir olgu, bir hedef haline getirir, kutuplaştırır, toplumları bir arada tutan milli kültürü zedeleyerek fertler arasında uyum ve güveni yok etmek ister. İster ki, hayat yazdığı senaryodan ibaret olsun... Haliyle sonu da.

Sanırım yine birikmiş içimde, sınıflara, bölmeye girince ne dilime hâkim olabiliyorum, ne de klavyeye.

MAVİ KANLI

İngilizler ve Avrupa'nın bazı ülkelerinde yaşayan aristokratlar için kullanılan tabire adını veren mavi damarlar, ortaçağ döneminden başlayarak soyluları köylülerden ayırmak için kullanılmış. (İngilizcede *Blue Blood*, İspanyolcada *Sangre Azul*.)

İngiliz ve İspanyol aristokratları kanlarının mavi olduğu, bunun da soyluluğa işaret olduğu yalanıyla halkı kandırarak kendilerine ayrıcalıklı bir sınıf yaratmış. (Ki bu terim hâlâ aynı amaçla kullanılıyor.)

Hatta o kadar ki, soylu arkadaşlar beyazlıkları gitmesin, mavi damarları daha iyi görülsün diye güneşe dahi çıkmaz-

mış. (Aristokratların bir döneme damgasını vuran beyazlık sevdası biraz da buradan kaynaklı.)

Açık alanda, güneş altında çalışan insanların ten renkleri koyulaştığı için damarlarının belli olmaması o dönemde köylü, işçi sınıfının bir nevi soysuz olduğunun göstergesi sayılmış. Diğer yandan soyluların mavi damarları “Arap veya Yahudi kanı taşımadıklarının” göstergesiymiş. (İrkçilik her dönemin sorunu.)

Ancak ardında yatan gerçeğin sadece deri renginin beyazlığından değil, biraz da gümüşten olduğu gizlenmiş.

Zira o dönemlerde soylular, hastalıktan ve vebadan korunmak için gümüş tabletleri yutuyor ve yine soyluluğun simgesi gümüş, çatal bıçak, kadeh kullanıyorlar. Doğuştan zenginliği, soyluluğu ifade etmek için kullanılan Ağzında gümüş kaşıkla **doğmak** sözü de buradan geliyor. Gümüş suyunun yıllarca doğal antibiyotik olarak kullanıldığı da biliniyor. Vücutta biriken gümüşün derinin rengini mavimsi gri yaptığı da. Yani ten renkleri, vücutta fazla gümüş birikiminden kaynaklı bir hastalık olan *Arjiri* kaynaklıydı, ama halk onları çok soylu sandı...

Mavi demişken, araya bir de **Mavi Diş-Bluetooth** sıkıştırırlım, geçmiş ile günümüzü maviliklerde buluşturalım.

*Merak etmek de hayal kurmak
ve umut etmek gibidir, sonu olmaz. Olmasın da...
Bilgi, ilgi oldukça çoğalır.*

MAVİ DİŞ-BLUETOOTH

Bir şirket, telefonlar arasında kısa mesafeli kablosuz bağlantı kurulmasını sağlayan radyo iletişim teknolojisine neden *Bluetooth* yani *Mavi Diş* adını verir ki?

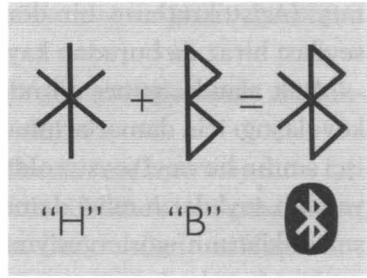
Şöyle ki:

Yıl 1996. Birkaç teknoloji firması kısa menzilli radyo haberleşmesi için ortak platform kurarak çalışmalara başlıyor. Aylardan aralık, Ericsson'un İsveç-Lund'daki fabrikasında buluşan -Intel "Biz-RF," Ericsson "MC-Link," Nokia "Low Power-RF" adındaki programlara sahip- üç şirket, mevcut teknolojiyi büyütme adına özel bir birliktelik tesis ediyor ve geliştirdikleri projeye geçici bir isim arayışına giriyorlar.

Intel'den mühendis Jim Kardach, Ericsson'dan Sven Mattisson, Toronto'da bir barda buluşuyor. Sohbet muhabbet derken konu tarihe, tarihten Kral Harald'ın hayatına geliyor. (Bazı kaynaklar Sven'in bir blogda okuduğu yazıyı anlattığını, bazı kaynaklar da *Vikinger* kitabı önerisinden doğduğunu yazıyor.) Kardach, ilk İskandinav kralı Kral Harald'ın hikâyesinden çok etkileniyor ve ismi seçmelerinin ardında yatan nedeni şöyle ifade ediyor:

"Bluetooth lakaplı Kral Harald... İskandinavya'yı tek bir çatı altında birleştirmesiyle ünlüydü. Biz de bilgisayar ile hücreli endüstriyi (cep telefonu) kısa mesafeli kablo-suz bağlantıyla birleştirmeye niyetlenmiştik..."

Zaman içinde yeni isim arayışına geçiliyor. Intel'in önerisi *RadioWire* ve IBM'in

önerdiği *PAN (Personel Area Networking)* öne çıkan seçenekler. Ve 1 ret, 4 kabul oyuyla *PAN* seçiliyor. İsim için yapılan ön araştırmada ismin ticari bir marka için zayıf olduğu geri bildirimleri sonrası geçici olarak konan **Bluetooth** kalıcı oluyor.

Danca ismiyle Harald Blåtand, 911-986 yılları arasında yaşayıp 956-986 yılları arasında hüküm süren, Danimarka'nın birliğini sağlayıp Norveç'i fetheden ve krallığını Hristiyan yapan ünlü kral. *Blåtand*, yani *Bluetooth*, Türkçe mealiyle *Mavi Diş*. Yani lakabı, ağzındaki koyu mavi-siyah renkteki diştten geliyor.

“Olmuşken tam olsun” demiş olmalılar ki logoyu da aynı mantıkla hazırlamışlar. Harald Blåtand'ın isminin runik İskandinav alfabesindeki başharflerini kullanmışlar.

Mavi Kanlı, Mavi Diş, yani mavilere girmişken bir konu daha var ki aklıma her geldiğinde, gördüğüm her kelebekte beni derinden etkiler. Bu öykülerin ardına nasıl gider bilemedim ama deneyeceğim. Maalesef ki hayatın gerçeği bu. Birileri kazanırken birileri kaybediyor. Birileri gülerken birileri ağlıyor... Ama en acı olan, kazananların ya da gülenlerin bunu masum insanların acısı, ölümü, katletmesi üzerinden yaşaması, insanlığa, hakka, vicdana sığmayacak yolları kullanarak yapması.

Srebrenista Katliamı'nı dünyaya duyuran, acılı ailelerin sevdiklerinin mezarlarını bulmasını sağlayan, hatta bu vahşetin soykırım olarak kabul edilmesine yardımcı olan **Mavi Kelebekler**'in ilginç öyküsü akıllardan çıkmamalı.

Dünya tarihi ne yazık ki sürgünlerle, soykırımlarla, din savaşları altında yapılan katliamlarla, güç, toprak uğruna yaşatılan

vahşetlerle dolu. Buna verecek örnek, yazacak oldukça fazla konu var. Biliyorum ki okuması zor. Ama inanın okumaktan daha zor olan yazması. Çerkes sürgünü ve soykırımını anlatan *Adsız Roman*'ı kaleme alırken yaşadığım ruh halini ve yüreğimdeki sızıyı tarif etmem mümkün değil. Ama hayat ve gerçekler maalesef ki bu. Acı da olsa, acıtsa da yazılmalı ve okunmalı.

Çünkü tarih, geçmişe mercek tutarken, gelecekte olabileceklere de meşale tutuyor.

Çünkü tarih, toplumsal gerçeklerin ilk ve önemli ögesi.

Bu sebeptendir ki tarihini bilmeyen geçmişini bilemez, geçmişini bilmeyen bugünü anlayamaz ve geleceği öngöremez deriz.

Maalesef sınav-ezber odaklı sistem, didaktik anlatımlar, müfredatın yetersizliği yüzünden bilhassa gençlerimiz –çoğumuzun da gençliği– tarihten, tarihi sorgulamaktan uzak geçti. Biraz da bu yüzden tarih, genel kültür gibi konuları hikâyeleştirme yöntemini kullanarak yazmaya çalışıyorum. Sözün özü, lütfen tarih okuyalım, çocuklarımıza, gençlerimize okumayı sevdirelim.

Acı kahvenin yanına yakın tarihten acı bir hikâye.

Bosna Savaşının ve Boşnak Halkının Acılarının Simgesi MAVİ KELEBEKLER

Sırplar, 1992 yılında gerçekleşen referandumla Bosna'nın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Saraybosna'yı kuşatarak 3 yıl sürecek olan savaşı başlattı ve 1992-1995 yılları arasında Avrupa'nın gözü önünde toplu katliamlar yaptı.

BM tarafından güvenli bölge ilan edilen Srebrenitsa'da yaşayan Müslümanların silahları –koruma gerekçesiyle– ellerinden alınmış ve öteki bölgelerden bu “güvenli” kente sığınanlarla birlikte bölge adeta bir toplama kampına dönüşmüştü.

Ancak şehrin güvenliğini sağlayan Hollandalı askerler, BM Barış Gücü komutanının direktifiyle bir gece yarısı şehri boşaltarak, şehri ve kendilerine sığınan 25 bin mülteciyi Sırp Kasabı lakaplı Ratko Mladić'in askerlerine teslim etti.

Ratko Mladić komutasındaki Sırp ordusu, Radovan Karacić, Momcilo Perisić, Slobodan Milosević ve Sırbistan içişleri bakanlığından doğrudan destek alan paramiliter grup olan *Akrepler*, bu katliamın başaktörleri.

Tarih 11 Temmuz 1995. Sırp askerler sadece beş gün içinde Srebrenitsa'da silahsız 8372 sivil Boşnak erkeği kurşuna dizdi. Dağlardan kaçmaya çalışanlar keskin nişancılar tarafından öldürüldü. Bazı kaynaklara göre Bosna Savaşı boyunca 100 bin, bazılarına göre 312 bin sivil hayatını kaybederken, 50 bin kadın ve kız çocuğuna tecavüz edildi.

Toplu mezarlara gömülmeden önce tanınmaz hale getirilen 27.734 kişinin akıbeti belli olmadığı için kayıtlara “kayıp” olarak geçirildi. Ailelerini savaşta kaybeden Bosna halkı yıllarca sevdiklerinin cansız bedenini aradı ama tek bir iz, ipucu bulamadı. Yıllarca ümitle bekledi ya ölmediyse, bir gün çıkıp gelirse diye. Bir yerlerde esir alınmış ya da sakat kaldığı için gelememiş olma ihtimaliyle dağ taş demeden aradılar, ama nafile.

Bosna, Sırbistan'a soykırım davası açtı. II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da yaşanmış en büyük toplu kıyım ve soykırımı, yaşadıkları acıyı duyurmaya çalıştılar ama “soykırım kriterlerine uymadığı, yeterli delil olmadığı” gerekçesiyle reddedildi. Çünkü deliller de, cesetler de ustalıkla yok edilmiş, saklanmıştı.

Sırp askerleri cesetleri gömdükten sonra geri dönerek buldozerlerle çıkartmış ve tekrar kilometrelerce uzağa gömmüş, toplu mezarların bulunmasında kullanılan uydu resimlerinde manyetik değişkenlik taramasının yapılamaması için de toplu mezarların içine metal parçaları bırakmış, ayrıca mezarların üzerinde bölgenin bitki örtüsüne uygun bitkiler yetiştirmişlerdi.

Ancak bu sinsi ve ince hesabı bozan bir şey oldu: mavi kelebekler...

Bosna devletinin toplu mezarların bulunması için kurduğu komisyon, bazı bölgelerin jeolojik yapısının değiştiğini ve mavi kelebeklerin o bölgelerde yaygınlaştığını fark etti.

Çünkü toplu mezarların bulunduğu bölgede cesetler toprağı beslediği için pelin otu ya da yavşan (*Artemisia Vulgaris*) olarak bilinen bitki daha yoğun yetişiyor, mavi kelebekler de mezarlarda açan bu “ölüm çiçekleri”yle beslendiği için kelebek sayısında fazlalık gözlemleniyordu.

Yani mavi kelebeklerin gösterdiği yolla Srebrenitsa başta olmak üzere Bosna-Hersek’in belirli bölgelerinde bu bitkinin artışının altında yatan nedeni araştıran bilim insanları ve komisyon kazılara başladı. Önce birkaç bedene, araştırma derinleştikçe de toplu mezarlara ulaşıldı.

Bölgenin incelenmesi, yerel basına yansımaları ve halkın araştırmalara başlamasıyla yapılan kazılar sonucunda Bosna ve Kosova’da öldürülen sivillerin gömüldüğü 300 adet toplu mezar, 20 binin üzerinde ceset bulundu. (Cesetlerin parçalanmış, yakılmış olmasından dolayı ancak 18 bin kişinin kimliği belirlenebildi.) Yeni mezarlar bulunmaya devam ediyor. Böylelikle yakın tarihin en büyük katliamı olan Srebrenitsa Katliamı, mavi kelebekler sayesinde 2004’te soykırım olarak tanındı.

Ölenler çiçeklere anlattı, çiçekler rüzgârlara, rüzgâr mavi kelebeklere, kelebekler de insanlara...

Kâğıt üzerinden sayıların büyüklüğünü, yaşanan acıları anlamak elbette mümkün değil. Masa başında, önlerinde harita, ellerinde kalem, saldırıları planlayanların halkların ve askerlerin yaşadıklarını anlamasının mümkün olamayacağı gibi. O yüzden bizler unutmamalı, unutturmamalıyız. O masum insanların acılarını paylaşmakla kalmamalı, toprak, çıkar, güç uğruna ülkelerin neler yapabileceğini aklımızdan çıkarmamalıyız.

Tıpkı Alija İzzetbegović'in şu sözünde dediği gibi:

"Ne yaparsanız yapın soykırımı unutmayın. Çünkü unutilan soykırım tekrarlanır."

MAVİ

Mavilere bu kadar girmişken rengin tarihine de değinmezsem olmaz. Giriş cümlesi pek ilginizi çekmemiş olabilir. Bence peşin hüküm vermeyin. Çünkü renklerin tarihi ilginç detaylara sahip. Gözünüze kuvvet.

Mavi rengin hikâyesi antikçağa, Mısırlılara kadar uzanıyor. Düşünün ki ta MÖ 2200'lerde yapay olarak üretilmiş. Öğütülmüş kireçtaşını, kum ve azuritle ve de bakır içeren baktırtaşıyla karıştırıp 800-900 santigrat dereceye ısıtarak bulmuşlar. Adını *Mısır Mavisi* (*cuprorivaite*) koydukları bu renkle seramiklerini, heykellerini ve firavunlarının mezarlarını boyamışlar.

Zamanla *Deniz Mavisi* dediğimiz *Ultramarine* çıkmış meydana. Gerçek mavi olarak bilinen *Lapis Lazuli*, diğer bir deyişle *lacivert taşı*'nın en saf ve kaliteli hali Afganistan'da, Bedaşan'da bulunuyor ve antik zamanlarda Mısır firavunları da bu taş kıymet veriyor. Mısırlılar bu taşı boyaya çeviremediği için kendi mavilerini keşfederken, 6. yüzyıldan itibaren Afganistan'da Budist tablolarında bu taştan elde edilen renk

kullanılıyor. 14-15. yüzyıllara geldiğimizde İtalyan tüccarların ithal ettiği *Lapis Lazuli*'nin toz halinde öğütülmesiyle Latince *Ultramarinus* yani *Denizaşırı* diye tanımlanan renkle tanışmış ortaçağ Avrupa'sı. Ve adı da *Kraliyet Mavisi* olmuş, haliyle pek rağbet görmüş.

Ortaçağ ressamı Gerard David'in *Bakire ve Çocuk Azizelerle* isimli tablosundaki Bakire Meryem'in cübbesindeki ve de Johannes Vermeer'in ünlü *İnci Küpeli Kız* tablosunda, kızın eşarbındaki kullanımı en iyi bilinen örnekleri. 1826'da yapay deniz mavisi icat edilene kadar tabiatla çok zor bulunmasından ve zor işlenmesinden dolayı o kadar pahalı bir renkmiş ki, sadece ekonomik düzeyi çok iyi olan ressamların harcıymış bu maviyi kullanmak. Mesela Vermeer'in bu yüzden ailesini borç batağına sürüklediği, Michelangelo'nun da *Defin Töreni* adlı tablosunu bu sebeple yarım bırakmak zorunda kaldığı biliniyor.

Ayrıca tarihi 8. ve 9. yüzyıla dayanan, Çin seramiklerinde kullanılan *Çini Mavisi* (*Cobalt Blue*) var ki, *deniz mavisi* pahalı olduğu için Van Gogh da dahil birçok ressam tarafından kullanılmış. Hatta ressam Maxfield Parrish, eserlerinde bu tonu sıkça kullanıldığından *Parrish Mavisi* adıyla anılır olmuş.

Gök Mavisi (*Cerulean*), *Çivit Mavisi* (öteki adıyla *Indigo* olan bu ton, mavi kot kumaşlarının boyamasında sıkça kullanılacak), *Lacivert* (*Navy Blue*; bu renk de İngiliz Kraliyet Donanması'nın üniformalarına uyarlanacak ve zamanla bazı başka ülkelerde de deniz kuvvetlerinin rengi olacak), Alman boya imalatçısı tarafından tesadüfen bulunan *Prusya Mavisi* (*Prussian Blue*, öteki adıyla *Berlin Mavisi*, ki Picasso'nun eserlerinde karşımıza çıkacak), *Uluslararası Klein Mavisi* ve son mavimiz, 2009'da tesadüfen bulunan, yttrium, indiyum ve mangan kimyasal bileşiminden oluşan *YInMn Mavisi*.

Mavi, güven, güvenilirlik, sakin ve profesyonel kişilik hissi verdiği için iş dünyasının da gözde rengi olmuş. Bu sebeptendir ki iş hayatında mavi gömlek önemli yer tutmuş. İnternet linklerinin genelinin mavi olması, Amerika'nın en başarılı şirketlerinin logolarının da mavi olması bu sebeple. (Ancak *Facebook*'un logo ve marka renginin mavi olmasının ardındaki bir başka neden Mark Zuckerberg'in kırmızı-yeşil renk körü olmasıymış. Bu arada gözün ağ tabakasında mavi-mor, yeşil ve sarı-kırmızı dalga uzunluklarındaki ışığa duyarlılıklarıyla rengi algılayan koni hücrelerinin (üç türü vardır) zedelenmesi yahut belli bir türünün mevcut olmamasından dolayı ortaya çıkan renk körlüğü –en yaygın olarak kırmızı-yeşil veya mavi-sarı– olanlar eskiden bu yüzden ehliyet alamıyordu, ancak bu uygulama kaldırıldı.)

Kabul ediyorum çok karıştı. Kısa anlatmaya çalışmanın da böyle sakıncaları ve kaygı veren yanı var. Ferah ferah yazmak için de yerim dar. Aslında öteki renklere de girmek isterdim ama kitabın tasarrufuna aykırı olacağı için yeşil ve sarıdan bir örnek dışındakileri başka kitap ya da mecralara bırakayım.

Maviyi çok andık, biraz da yeşillenelim. Tarihten ilginç bir vakaya yer verelim. (Ama bu yeşil, o bildiğimiz masum, doğayla iç içe olma hissi veren yeşillerden değil. Bilakis zararlı, hastalıklara davetiye çıkaran, ölüm kalım mücadelesi verdiren **Scheele Yeşili**...)

SCHEELE YEŞİLİ

Kimdir, nedir, necidir, bu kötü ünü nereden gelmiştir? İşte hikâye bu soruların cevabında saklı. Cevaplar da satırlarda...

Adını İsviçreli kimyager, mucit, *Şanssız* lakaplı eczacı Carl Wilhelm Scheele'den alıyor. Scheele, 1775 yılında, sodyum karbonata arsenik trioksit karıştırıyor, parlak yeşil rengi sağ-

lamak için de bakır sülfat ekleyerek yeni bir yeşil renk elde ediyor.

Kolayca solmayan, uçmayan kalitede, üstelik oldukça göz kamaştırıcı ve maliyeti ucuz olan bu sentetik pigment, elbise, şekerleme, duvar kâğıdı, resim, kumaş, kitap, çocuk oyuncakları, cam, sabun, mum, yapay bitki, gıda boyası gibi birçok alanda kullanılıyor ve oldukça da rağbet görüyor.

Şöyle örnekleyelim: 1830 yılında *Scheele Yeşili*'yle yapılan duvar kâğıdı üretimi yaklaşık 1 milyon rulo, ki o yıllar için bu çok büyük sayı. (Bu talebin ardında sadece rengin güzelliği değil, böcekleri uzak tuttuğuna dair haberler de yatıyor.)

İçinizden, "Eeee yani, bu mudur" dediğinizi duyar gibi oluyorum. Haklısınız, bu kadarı için ne sizi yorarım ne de kendimi.

Victoria Dönemi'nde popülerleşen, pek çok alanda kullanılan *Scheele Yeşili* boya yüzünden, birçok insan sağlık sorunları yaşamaya başlıyor, gizemli bir şekilde zehirleniyor, ölüyor, ama 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar maddenin toksik etkile-

ri anlaşılamadığı için nedeni bulunamıyor. Mesela Londra’da bir şefin, tatlısını yeşil renkte sunmak için koyduğu Scheele gıda boyası yüzünden üç kişi ölüyor, boyanın kullanıldığı dokuma fabrikasında çalışan işçilerde organ yetmezliği, bu renkle boyanmış elbiseleri giyen kadınlarda da sıkça baygınlık görülüyor. (Aslında kimyagerin zararına karşı uyardığı ama dikkate alınmadığı da biliniyor. Hatta doktorların ve medyanın da duyurmaya çalıştığı ama moda akımının tesiriyle 1895’e kadar kullanıldığı da.)

Scheele Yeşili’nden etkilenen kişilerden birinin de Napoleon Bonaparte olduğu hakkında çok güçlü iddialar, iddiaları doğrulayacak kanıtlar var.

Müsaitseniz önce Napoleon’un hayatının son yıllarına mercek turalım. Waterloo Savaşı sonrası St. Helena Adasına sürgüne gönderilmiş, ölene kadar –6 yıl– yaşadığı evin (Longwood House) banyosunun ve yatak odasının duvarlarını İngiltere’den getirtilen, çok sevdiği renk olan yeşil duvar kâğıtlarıyla kaplatmış, işte o duvar kâğıtları adanın ve banyonun nemi yüzünden küflenince, yeşil rengin içindeki bakır arsenit pigmentini “arsenik trimetil” adı verilen çok zehirli buhara dönüştürmüş. Bakır küvetini ve banyo yapmayı çok sevdiği bilinen Napoleon Bey’in bu buharı aylarca soluduğu için hastalandığı, mide kanserinden öldüğü, sebebinin de *Scheele Yeşili* duvar kâğıtları olduğu iddia ediliyor.

Merceği ölümünden sonrasına kaydırduğımızda saç analizlerinde yüksek dozda –kanserojen bir madde olan– arsenik çıktığını görüyoruz. Bu da iddianın doğruluğunu güçlendiriyor.

Scheele Yeşili, kötü ününden sonra farklı adlarda karşımıza çıkacak: *Paris Yeşili* (*Scheele Yeşili*’ni temel alan, içinde yine arsenik olan), *Zümrüt Yeşili*, *Viyana Yeşili*, *İmparatorluk Yeşili*, *Kobalt Yeşili* (*Çinko Yeşili*)...

Not: Arsenik, William Shakespeare'in Romeo ve Juliet'i ve Hamlet'i öldürmek için kullandığı zehirdi. Günümüzde de tarım ve böcek ilaçlarında kullanılan, bizi de çaktırmadan öldüren bir maddedir kendileri. Bakalım gelecek daha neleri çıkaracak ortaya... Yaşayarak mı göreceğiz, göremeden mi öleceğiz, kim bilir?

Bu arada Wilhelm Scheele'nin lakabının *Şanssız* olması beni küçük çaplı bir araştırmaya daha itti.

Oksijeni keşfettiği halde yayımlama hatası yüzünden buluşu J. Priestley'e kaptırdığı, bulduğu klor elementini tam olarak anlayamaması yüzünden bu keşfi de H. Davy'in üstlendiği, elde ettiği yeşil pigmentin insanlığa verdiği zarar zaten aşikâr, bir de üzerine bulduğu siyanürün tadına bakarken öldüğü iddiası da eklenince hakikaten şanssızmış dedim...

Renkler ve boyalarla ilgili mevzu derin. Pek çoğumuzun *Radyum Kızları* olayıyla haberdar olduğu *Radyum Yeşili* (*Kilit Taşı* romanımda bu kadınların yaşadığı dramı anlatmıştım), uranyum oksit kullanılan yemek takımlarıyla adını duyuran *Uranyum Portakal* rengi, rengini cıvadan alan *Vermilyon* ya da *China Red* de benzer minvalde eklenebilir.

Renklerden çıkmadan bir örnek de sarı renkten gelsin. Ama daha sempatik, tehlikesiz, zehirsiz bir içerikle. Mesela "Neden taksiler sarı renktir, *Taxi* adı nereden gelmiştir?" sorularına cevap arayalım...

Düz metinden farklı olması için soru-cevap yapalım diye düşündüm. Esasen sizi düşündüğüm için, sıkılmayın diye.

TAXİ-TAKSİ

— Taksiler neden sarı renktir? Kısaca alabilir miyiz?

— Sarı rengin uzak mesafeden ve karanlıkta en iyi görünen renk olması ve de hususi arabalardan ayırt edilmesi için. Zira sarı, geçiciliğin ve dikkat çekiciliğin ifadesi olarak görülür. Yeterince kısa oldu sanırım.

— Evet harika, aynı kısalıkta, *Taxi* isminin nereden geldiğine dair malumatınız varsa, alabilir miyiz?

— Malumat yani bilgi, taksi gibi çağırınca gelmiyor; araştırmayla geliyor ve zihnimize yerleşiyor. Araştırdıklarımın, zihnime yerleştirdiklerimden bir kesit... 1600'lü yıllarda Paris'te ve Londra'da at arabalarıyla ulaşım hizmeti veriliyormuş. Hemen ardından, tek atla çekilen iki tekerlekli arabalarla ulaşım hizmeti verilmeye başlanmış, ancak bildiğimiz taksiden oldukça farklı.

— İyi de ben bildiğimiz taksiyi sormuştum, bilmediğimizi zaten bilmiyorum.

— Anladım. Yıl 1867. Yer Almanya. Alman *Thurn und Taxis* aile şirketi hükümetin mektup ve paketlerini taşıyor, zaman içinde para karşılığı insan taşımaya da başlıyor. Ve bu arabalara soyadlarını veriyorlar. 1894 yılında iki Alman girişimci Bruhn ve Westendorf, yolculuğun mesafesini, kaç yolcu taşındığını ve ödenecek ücreti hesaplayan bir makine tasarlıyor ve adını da **taksimetre** koyuyor ve Londra'ya tanıtmak için götürüyor. 1899 yılı itibariyle taksimetrelili arabaların kullanımı başlıyor. Etimolojik olarak bakarsak Ortaçağ Latincesindeki *taxa*'dan Almancaya geçen vergi, ücret anlamındaki *taxe*, yahut daha da geriye gidersek Antik Yunancadaki *belli bir düzene koymak* anlamındaki *taxidi*'ye ulaşılabilir, ki Çağdaş Yunancada da aynı kelime *seyahat* manasına geliyor.

— Sanırım bitti. Kısa ve öz. Çok teşekkür ederim.

— Bitmedi. Taksi demişken, **dolmuş**'a girmezsek olur mu?

— Olmaz mı?

— Olmaz, çünkü dolmuş kullanımı bizden dünyaya yayılıyor. Yazılmalı...

— İlginç, ne zaman, nasıl oluyor o iş?

— 1930 yılında, hani dünyayı kasıp kavuran 1929 yılı *Büyük Buhranı*'nın hemen akabinde. Cağaloğlu'nda esnaf lokantası işleten Halil Bey, ekonomik kriz yüzünden dükkânını satarak bir otomobil alıyor. 1931 yılında Karaköy-Taksim hatında yol ücretini bölüştürerek, "*10 kuruşa bir adam*" sloganıyla taşımacılığa başlıyor. Kısa zamanda oldukça ilgi görmesi, belediyenin de onaylamasıyla resmi olarak dolmuş taksicilik başlıyor. Bu arada bir dönem şoför olmanın da önemli kıstasları varmış. 30 yaşından genç olmak, sabıka kaydı bulunmamak, evli olmak. Ayrıca o dönemde taksilere makbuz kesme zorunluluğu getirilmiş ve boş olduğu halde yolcu almayanlara da cezai işlem. Ne kadar güzel bir uygulama değil mi?

— Kesinlikle. Başka ilginç bir bilgi yoksa bitirelim mi?

— Ortaçağ'da fahişelerin bir dönem sarı renk giymek ya da giysilerinde sarı renk barındırmak zorunda olması, muhtemelen sarı rengin, uzaktan ve karanlıkta en iyi görünen renk olmasından dolayı seçilmesi bilgisi ilginç gelir mi? Peki ya Rönesans döneminde bazı bölgelerde açık mavi rengin kadının genç ve evlenilebilir olduğunu işaret etmek için giyildiği... Görüleceği üzere bekâr ya da bakir erkek için böyle bir uygulama yok. Farkındaysanız hep yaftalanan kadın, kuralı, geleneği koyanlar ise erkekler.

— Kadın-erkek rengi, kadın işi gibi kavramlar tarih boyunca çıkıyor karşımıza. Ama zamanla da değişiyor. Renkli bir konu ama pek de ilginç gelmedi.

— Haklısınız. Mesela 1920'lere kadar mavi renk tatlı ve narin olduğu düşünüldüğü için kızlara, pembe renk güçlü,

kararlı renk olduğu düşünüldüğü için erkeklere uygun görülmüş. Renklerin ve rollerin değişmesinde ya da tayin edilmesinde sadece cinsiyetçi yaklaşım rol oynamıyor, sistemin belirlediği, zihniyetin dayattığı roller de etkili oluyor. Ki bu da kapitalizmi ve pazarlamayı işaret ediyor. Yani para para para... Düşünün ki ikinci çocuğun cinsiyeti farklı ise ilkinin kıyafetini giyemeyecek. Kızın aksesuarları, odası pembe, ama oğlun olduysa yüklen maviye.

— Siz de yine yüklendiniz kapitalizme.

— Yüklenmek bizim işimiz. Kaldı ki mağdur olmak yüklenmeyi gerektirir. Hepimiz mağdur değil miyiz?

— Maviyi erkek rengi sanmamız gibi yıllar içinde değişen başka örnekler de var mı?

— Olmaz mı?

TOPUKLU AYAKKABI

Beyler başlığı görünce “Topuklu ayakkabı mı, bu konu bizi ilgilendirmiyor” demesin, aslında ilk zamanlar tam da erkekleri ilgilendiriyormuş. Çünkü ilk topuklu ayakkabılar erkekler için üretilmiş. İlk kez Asya ve Afrika’da kullanıldığı, Osmanlı ve İran üzerinden Avrupa’ya geçtiği düşünülüyor. Pers ordusunun atlı askerleri, ayaklarının üzengiden kaymasını önlemek için giymeye başlamış. Derler ki Pers diplomatları da Osmanlı’ya karşı müttefik arayışına girip, tahmini 1599 gibi, topuklu ayakkabılarıyla Avrupa’yı gezmeye başlayınca Avrupalılar da tanışmış.

Kullanımı, duruşu düzeltmeye, bacakları sabitlemeye katkı sağladığı için okçular tarafından da kullanıldığı biliniyor. Binicileri çamurdan kurtarmak, boyu kısa kralın boyunu uzatmak, özellikle de sosyal sınıflar arasına sınır koymak için aristokratlar tarafından kullanılmaya başlaması üzerine bir nevi statü sembolü olmuş.

– Hatırladım, Fransa Kralı XIV. Louis'nin meşhur bir tasviri vardı. Saray eşrafından kısa olmayı aşağılayıcı bulduğu için yaklaşık 10 cm yükseklikte kırmızı topuklu ayakkabılar giyiyormuş.

— Evet. Hatta 1670'te kırmızı topuklu ayakkabı için فرمان yayımlatarak hanedan üyeleri dışında kullanımını bile yasaklatmış. Bir başka örnek de İngiltere Kralı II. Charles.

— Kadınlara nasıl geçmiş?

— Kadınlar da statü sahibi olmaya başlayınca topuklu giymeye hak kazanmış. Tıpkı şapka, kısa saç, puro içmek gibi ortak kullanıma geçmiş. Mesela kadınlarda bilinen ilk örnek 16. yüzyılda düğününde topuklu giyen 1,50 boyundaki Catherine de' Medici. Bu arada 17. yüzyılda kadın modellerindeki topuklar o kadar yükselmiş ki bu yüzden çok fazla kaza, düşük vakaları olunca yasaklamalar, kısıtlamalar gelmiş. Ancak topuklu giyilmesinin bir diğer önemli nedeni de pislikten geçilmeyen Avrupa sokaklarında eteklerin kirlenmemesi için yerden olabildiğince yukarıda olma arzusu. 18. yüzyıl sonunda "*Büyük Erkek Feragatnamesi*" akımıyla erkekler topuklu

ayakkabıları terk ediyor da topuk kadınlara kalıyor. Zaman içinde *stiletto* dediğimiz ince topuklu, sivri burunlu modeller giriyor devreye, ama zemine zarar verdiği gerekçesiyle bir dönem o da yasaklanıyor.

— *Stiletto*? Hangi dilden dilimize yerleşmiş?

— İtalyancadan. *Stiletto* ince uçlu bir hançer türünün adı. Bu sözcük *stilo*, yani *iğne*, *sivri uç*, *şiş* sözcüğünün *-etto* küçültme eki almış hali.

— İlginçmiş. Peki kullanımında cinsiyet değişikliğine uğrayan başka örnekler var mı?

— Olmaz mı? Mesela *Kol Saatleri*, ama bu defa durum tam tersi.

— Yani?

— Günümüzde cinsiyet ayırdı yapılmaksızın kullandığımız kol saatleri ilk olarak kadınlar için tasarlanmış. Çünkü erkekler 20. yüzyılın başlarına kadar sadece cep saati/köstekli saat kullanmış. Hatırlarsanız eski jean pantolonların ön cebinin üzerinde minik bir cep daha olurdu. İşte o cep, cep saatleri içindi.

— Bazı pantolon modellerinde halen var zaten...

— Evet, ama artık cep saatlerinin modası kalmadı. Asgari ücreti Dolar'a ya da Euro'ya çevirirsek maaşı koymak için kullanabiliriz... Bilmem anlatabildim mi?

— Anlamak için hak vermek lazım. Yani anladım ama konuyu harcamamanız için ilk kol saatini takan kadını sorarak devam etmek durumundayım.

— Haklısınız tabii. Dikkati de, bilgiyi de dağıtmamak lazım. Ama akıldan geçenlere ket vuramıyor insan.

— Canım siz de her aklınıza geleni söylemeyin o zaman.

— Her aklıma geleni söylesem zaten kitap bitmez. Ama hatıra binaen uzatmadan devam edeceğim. İlk kol saati 1810 yılında Abraham-Louis Breguet tarafından Napoli Kraliçe-

si Maria Annunziata Carolina Murat (yani Napoleon Bonaparte'in kız kardeşi Caroline Bonaparte) için yapılmış. Hatta 1571'de İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in Robert Dudley'den bir kol saati aldığı bilgisi de kaynaklarda mevcut. Tabii o yüzyıllarda teknolojinin yetersizliğinden dolayı saatler bir nevi aksesuar niteliğinde. Elbette yine statü sembolü. Tarih 1868 yılını gösterdiğinde, mekanizmaların gelişmesiyle İsviçre'nin önemli saat markası *Patek Philippe*, Macaristan Kontesi Koscowicz'e mekanizması daha iyi çalışan bir kol saati yapıyor ve zaman içinde saatler Avrupalı kadınların bileklerini süslemeye başlıyor.

— Peki nasıl oluyor da cep saatinden başka saat kullanmayan, hatta ince kol saatlerini küçümseyen, o dönemlerde "*bilek saati*" olarak bilinen kol saatleri, erkekler için moda ve ihtiyaç haline geliyor?

— Savaşlar sayesinde. Ve tabii pazarlama... Birçok yenilik, buluş, savaşlar, özellikle de I. Dünya Savaşıyla ortaya çıkmış. Burada verilecek nice örnek var...

— Aman diyeyim, örneklere girmeyelim. Başka zaman, şimdi saatten devam lütfen.

— Peki başka kitapta anlatırsam sizden okuma sözümü alıp devam edeyim. 1880'lerde Girard-Perregaux Alman donanması için kol saatleri üretmeye başlıyor. Aynı dönemlerde İngiliz ordusundaki subaylar da birlik hareketlerini koordine etmek için kol saati kullanmaya başlıyor. İlk modeller deri kayışa takılan cep saatleri formunda. Ünlü isimlere yönelik özel çalışmaların saatlerin pazarlamasına, tasarımına etkisini göz ardı etmemek için müsaadenizle örneğiyle anlatacağım.

— Anladım ki kararlısınız, buyurun sayfa sizin.

— *Cartier*'nin kurucusu olan Louis-François Cartier, 1904 yılında, arkadaşı ünlü Brezilyalı havacı Alberto Santos-Dumont'un ricası ve ihtiyacı doğrultusunda bir kol saati tasarlı-

yor. İhtiyacın nedeni ise iki eliyle zeplinini kullanan Santos'un uçuş esnasında saati öğrenmek için cebinden saati çıkarmasının sorun yaratması. 1906 yılında Santos'un yeni bir rekor kırdığından emin olmak için uçaktan inerken kol saatine bakması sonrası bir anda popüler oluyor. Marka da bu modele *Santos* adını veriyor. I. Dünya Savaşına geldiğimizde ise saat üreticileri savaşta askerlere yönelik modeller üretmeye başlıyor; savaştan dönen askerlerin giydikleri, kullandıkları eşyaların ilgi görmesiyle kol saatleri artık erkekler için vazgeçilmez hale geliyor. Saatlere girmişken iki konu hakkında ekleme yapmak istiyorum. *İstemek başlamanın, başlamak bitirmenin yarısıdır.* Ama diğer yandan sizi sormakla yormak da istemiyorum.

— Başlayınca bitirememe gibi bir huyunuz olduğu malumumuz. Hiç araya girmeyeyim, lütfen devam edin.

— İlki bir saatin 60 dakika, bir dakikanın 60 saniye olmasının nedeni. Öteki de ülkemiz için önemi büyük olan bir cep saatinin hikâyesi. Az sonra...

BİR SAAT NEDEN 60 DAKİKA?

— Sorunun cevabı Sümerlerden geliyor. Uygarlığı doğuran halk olarak görülen, MÖ 2000-4000 arası, Mezopotamya dediğimiz Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki topraklarda yaşamış olan Sümerler, günümüzde kullandığımız birçok eşyada, sistemde izleri olan uygarlık. MÖ 3100'lerde sayıları ve rakamlarla ifade etmeyi buluyorlar. Alışverişlerinde ve başka hesaplarında parmakları kullanıyorlar. Bu hesaplamalarda esas alınan ölçü parmaklar ve boğumları. İki el kullanılarak pratikçe sayılabilecek en yüksek sayı da 60.

— Birlikte deneyelim mi?

— Harika olur. Kitabı açık vaziyette bir yere bırakın. Ellerinizi, avuçlarınız açık vaziyette uzatın. Sağ elin başparmağıyla parmaklarınızdaki boğumları sayın. 3'er boğumdan 4 parmak yani 12 boğum etti. (Başparmak saymak için kullanılıyor. 12 aynı zamanda düzineye ve saat kadranındaki saatlere de denk geliyor.)

Sol elin bir parmağını her 12 sayımda kapatın. Yani 5 parmak, her biri 12'ye denk. Hepsini kapatıp yumruk haline getirdiğimizde 5x12'den 60 etti.

— Sanki çok karıştı.

— Peki o zaman şöyle örnekleyelim: Diyelim ki bir arkadaşınıza bir aksesuarınızı satacaksınız, fiyatını sordu. 180 demek istiyorsunuz, üç yumruk sallamanız kâfi. Ya da anneniz ya da eşiniz size saati sordu, her yumruk bir saat. Ama devamında küsurat ya da saate ilave dakika varsa onları da parmaklarla anlatıyoruz. İlk etapta zor gelmiş olabilir, ama zamanla anlaşma dili oluşur.

— Diyelim ki anlamadı?

— Anlar, anlar. Konu para olunca zihinler öyle bir açılır ki, herkes bir anda ekonomist olur. Ama oldu ki anlamadı, siz de indirim yapın ya da yuvarlayın, bakın nasıl anlar. Hiç olmadı gülümseyin, "ömür kısa, üçün beşin hesabını yapmaması gerektiğini" söyleyin.

İndirim gönlün bolluğundandır, beklemek de sabırdan.

Ama bunu söylemeyin, çünkü ben size söyledim. Devam edeceğim ya, sabredin diye.

— İnşallah sonu selamet olur.

— Sözün başı Sümerlerden, sonu yakın zamandan... Kısaca Sümerlerin 60'lık taban kullanmaları, 60 sayısı da elleri kullanarak ulaşabildikleri en yüksek sayı olması diyerek açıklayabiliriz. Diğer yandan 60 sayısı, 10 tane kalansız bölünen olan en küçük sayı olmasından dolayı hesaplamalarda çok kulla-

nışlı bir sayı. Yarım, çeyrek, üçte bir hesapları kolay. Haliyle ticarete önemli olması da bu sebeplerden.

Saatlerin dairesel kadran olması, o dönemde kullanılan güneş saatlerinin uzantısı... Hani en ilkel haliyle, güneşi gören yatay bir zemine bir daire çizilir, ortaya dikey çubuk oturtulur, çubuğun gölgesinden saat anlaşılır ya, o biçimin devamı.

Hiç dikkatinizi çekti mi bilmiyorum, reklamlarda, teşhir ve görsellerde kullanılan saatlerde, saat neden hep 10'u 10 geçer?

— Gerçekten çekmişti... Ama sormaya çekiniyordum, daha da geçmişe, homo sapiens dönemine kadar gidersiniz diye...

— Yok yok, bunun nedeni uzak geçmişten değil, yakın geçmişten; tasarımcıların ve pazarlamacıların işi.

10'u 10 geçme pozisyonunda altta kalan sayıların, özellikle belirgin yazılan 3-6-9, varsa figürün daha net görünmesi, üstte yazılan yani genelde 12'nin altına yerleştirilen marka logosunun dikkat çekmesi ve insanların genelinin simetriye önem veriyor olması.

Bunun ters versiyonu olan öteki konum 8:20. Aslında 1950'lere kadar bu şekilde kullanımı görülüyor. Ama bu konumun somurtan insan suratına benzediği fark edilmiş olmalı ki, *Hamilton Watch Company* çevirmiş tersine, 10:10, hatta 10:09:36 haliyle gülümseyen yüze benzediğini fark etmiş. İnsanların olumlu bildirimleri ve anket sonuçlarının destekleyen verileri sonrası, dünyanın önde gelen saat üreticilerinden *Timex*'in 1953 yılında ürettiği, sattığı saatleri 10:10'a ayarlamasıyla da günümüze kadar ulaşmış. Yani en etkili neden gülümseyen bir yüzü andırıyor olması, gülümsemenin insanda yarattığı pozitif duygu ve reklamcıların, firmaların bunu pazarlamada kullanması. Bize de kalan gülümseyerek yazması.

Ama bir saat var ki olmasaydı belki olmazdık ya da her şey bizim için çok kötü olurdu desem sanırım çok da abartmış olmam.

— Sanırım cevabı biliyorum. Ama sizi bölmek için araya girmeyeceğim... Çünkü can kulağıyla dinlemek istiyorum.

O SAAT

Omega marka, Mekteb-i Harbiye'den beri saklanmış...

Ve o gün; 10 Ağustos 1915, Conkbayırı tepesinin hemen gerisinde bulunan 8. Fırka karargâhı. Çanakkale Kara Savaşları sürüyor.

"Gecenin perde-i zalâmı tamamen kalkmıştı. Artık hücum ânı idi. Saatime baktım dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade, mitralyöz ateşi başlarsa ve kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı nizamda duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa, hücumun âdem-i imkânına şüphe etmiyordu. Hemen ileri koştum. Fırka komutanına tesadüf ettim. O da ve her ikimizin refakatimizde bulunanlar beraber olduğu halde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim ve dedim ki: 'Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırıbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!'"

Kumandan ve zabıtlere de işaretime askerlerin nazar-ı dikkatini celb etmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gidildi ve oradan kırıbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim. Süngüleri

ve bir ayakları ileri doğru uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılıçları ellerinde zabitlerimiz kırıbacımın aşağı inmesiyle ahenin bir kitle halinde şirâne bir savletle ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde âsûmani bir gulguleden başka bir şey işitilmiyordu: Allah Allah Allah!

Düşman silah istimaline vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman kâmilten imha edildi... Conkbayırı tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden tevcih ettiği seri ve kesif topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Semadan şarapnel, demir parçaları yağmuru yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lağımalar açılıyordu. Bütün Conkbayırı dumanlar ve ateşler içinde kaldı. Herkes mütevekkilane akıbetle muntazır duruyordu. Etrafımız şüheda ve mecruhin ile doldu.

Muharebe meydanında cereyan eden hali temaşa ederken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücutuma nüfuz edemedi. Yalnız kalınca bir kan lekesi bıraktı."

(Mustafa Kemal,

Anafartalar Muhârebatı'na Ait Tarihçe, s. 54-56)

Yanında bulunan emir zabiti süvari mülazımı Saim (Polatkan), deliği görünce panik ve korku içinde, "Vuruldunuz efendim" der kumandanına ama Mutafa Kemal acıyla ve gülümsemeyle susturur emir zabitini.

— Sus. Benim yaralandığımı duyulursa kuvve-i maneviye-nin bozulması ihtimali vardır.

Akşama doğru kurmay başkanıyla beraber karargâha giden Mustafa Kemal, akıcı Fransızcasıyla, Liman von Sanders Paşa'ya kendi kumandası altında piyade süngü hücumu hakkında izahat verir ve o saati de hatıra niyetine.

“Bu saat enkazını bilâhare, bugünün hatırası olmak üzere, Liman Paşa'ya (Liman von Sanders) verdim. O da aile asalet armasını hâvi, kendi saatini bana verdi” der hatıralarında.

İşte o saat, Conkbayırı'nda düşman kurşununu geri iterek Atatürk'ün hayatını kurtaran saatti, ama ne yazık ki kayıp.

Bu olay cereyan ettikten sonra yaşananları düşündükçe, diyorum ki, eğer ki o saat olmasaydı muhtemelen Çanakkale'de ve Kurtuluş Savaşında destan yazamayacaktık.

— Belki de bir vatanımız bile olmayacaktı.

6. BÖLÜM

Kitabı okuduğunuz yıl hangi yıl bilemiyorum. Ekonomi hâlâ kötü mü, ülke ne durumda?

Mesela ben bu satırları yazarken 2022'nin son ayları ve ülke adı konmamış bir krizin, enflasyonun içinde boğuşuyoruz. Artan dolar, euro, emlak fiyatları, yiyecekten, giyecekten her türlü tüketim malzemesine, hatta tüketemediklerimize varana kadar fiyatlar fahiş noktada...

Ne doğru düzgün üretim kaldı, ne seyleyle, küfeyle satılan köylünün mahsulleri. Ama mendil, kâğıt da olsa var. Kimileri keyiften halay çekerken kimileri gözyaşını silsin diye.

Malum, son yıllarda esnaf zor durumda. Ve korkarım bir süre daha bu şekilde devam edecek. Böyle günler için kullandığımız sinek avlamak deyimi de dile sıkça gelecek. Ama konumuz ekonomiyi masaya yatırmak değil. İzahı yerine mizahıyla satırlara taşımak.

Deyimin çıkış noktası mı bilinmez ama yaygınlaşması anlamında çok etkili olan, garip ama gerçek bir olayla geldim.

Toplu sinek avı...

Sineğin avı mı olur demeyin...

Çözümler geciktikçe problemler büyür, problemler büyüdükçe de çaresizlik.

Ve çaresizlik, mantıklı karar vermenin önündeki en büyük engel, akıl kuşatmasıdır.

TOPLU SİNEK AVI

Yıl 1959. İstanbul'un nüfusu hızla artmış, göçlerle birlikte 1,5 milyona ulaşmış vaziyette. Yaz aylarında artan sıcaklık, susuzluk, çöplerin sokağa atılması nedeniyle şehir sineklerin istilasına altındadır. Ahırların ve mandıraların şehrin içinde yer alması, şehir içi nakliyesinde at arabalarının etkin olması, hatta bazı yerlerde eşeklerin de taşımacılıkta kullanılması, çöplerde biriken öbek öbek karpuz, kavun kabukları, buzdolaplarının henüz her evde, işyerinde olmaması, karasineklerin sayısında ani ve yüksek artışı tetiklemiş (bir çift sineğin 40 günde ortalama 40 bin sinek ürettiğini de hesaba katın) ve haliyle halk sineklerden bezmiş durumda.

Bir Cumhuriyet altınının ortalama 120 lira olduğu dönemde çöpleri sokağa atma cezası 150 lira. Düşünün ki bu bile denenmiş, ama nafi. Evler, işyerleri, kamu daireleri sineklerin hücumuna uğramış, insanlar restoranlara gidemez olmuş. (Velev ki gittiniz, yemek yiyeceksiniz, bir elinizde raket öte-

kinde kaşık, sinekleri yutmadan lokmayı yutmaya çalışmanız gerekiyor.)

160 işçi, 25 teknisyenden oluşan belediye ekibinin bu sorunla baş edemeyeceğinin, ilaçlamaların da yeterli gelmeyeceğinin anlaşılması üzerine, devlet erkânı başlamış alternatif çareler aramaya. Bulmuşlar kendi nazarlarında. Kabaca bir hesap: “İstanbul’un nüfusu tahmini 1,5 milyon; kişi başına ortalama 10 sinek avlansa, 15 milyon sinek eder. Bu iş de kökünden biter” diye düşünmüş olsalar gerek, dönemin Demokrat Partili İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün başkanlığında alınan karar ve talimat, radyo, gazete ve öteki yollarla halka duyurulmuş.

“Karasineklere harp açılıyorrrrr!” “17 Ağustos’ta saat 13.00-14.00 arası, topluca sinek avı yapılacak. Talimata uymak mecburi. Rıza göstermeyene para cezası.”

Mücadelede yararlılık gösterenlere ödül maiyetinde valilikten teşekkür mektubu verileceği bildirilmiş. Özel, telden yapılmış raketler, yapışkan kâğıtlar ve saireyle halk cenge hazırlanmış. Aile bireylerinin elinde raket, evde, işyerinde hummalı bir mücadele. Ertesi gün gazetelerde çarşaf çarşaf haberler.

“Sinek avı seferberliği sonrası 10 milyon sinek öldürüldü...”

Ancak sinek nüfusunda belirgin bir değişiklik olmaması kaçmamış gözlerden. Bunun üzerine “Her pazartesi yine saat 13’te tekrarlanacağı” duyurulmuş.

Hatta işi ne denli ciddiye aldıkları anlaşılсын diye 8 kişiye para cezası kesilmiş, yaklaşık 300 kişi ve işyerine de ihtar ve uyarı cezası verilmiş.

Sonuç olarak, katılım azalınca uygulamadan vazgeçilmiş, zaten havaların soğumasıyla sinekler de kente veda etmiş, ama sinek avlamak deyimi de o günlerden bugünlere kadar gelmiş.

Hikâyeler karın doyurmuyor, aklımız ekonomide; vergiden, artan fiyatlardan, yukarı fiyat güncellemelerinden bunaldık, para zaten pul oldu, mümkün olsa da şu zorlu dönemlerden sıvışsak diye düşüneniniz var mı bilemem ama bir zamanlar mümkün olmuş. Şaka değil gerçek...

Maksadım yüreğinize su serpmek değil, **SIVIŞ YILI**'nı hatırlatarak çaresizlikten doğan ilginç bir dönemi dillendirmek.

SIVIŞ YILI

Elimden geldiğince sayı, tarih gibi detaylara boğmadan aktarmaya çalışacağım, çünkü kaynaklar konuyu o kadar detaylı ele almış ki toparlaması, özetlemesi bir hayli zor oldu ... İki defa sıvışmaya niyetlenmedim değil. Ama zorun bizi bozmasına müsaade etmeyelim derim. Ben anlaşılır halde özetlemeyi deneyeceğim. Araya biraz deyim hikâyesi biraz da ilginç bilgi ilave edeceğim ki sıkıcı olmasın. Umarım siz de sıvışmadan sonuna kadar okursunuz...

Zamanında Osmanlı maliyesinde gelir ve harcama iki ayrı takvime göre yapılmış. Genel olarak harcamalar ay takvimine, yani Hicri takvime göre, gelirler ise Güneş takvimini temel alan mali takvime göre.

İki takvim kullanılmasının nedeni İslam dini ay takviminin kullanıldığı bölgede doğduğu için bu geleneğin devam ettirilmesi... Ay yılına Hicri denmesinin nedeni de takvimin başlangıç yılının Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği yıl olması.

Bir ay yılı, biri 29, biri 30'ar günlük 12 ay, yani 354 gün 8 saat ve 48 dakika.

Batıda kullanılan Miladi takvim, yani dünyanın güneş etrafında dönüş süresini esas alan güneş yılı ise 365 gün 5 saat ve 49 dakika. Özet olarak iki takvim arasındaki yılda 11 günlük fark, 33 yılda bir 1 yıl oluyor.

İlk zamanlar gelir-gider dengliğinde sorun çıkmayınca öyle de devam edeceği düşünülmüş olmalı ki geleceğe yönelik önlemler alınmamış. Ki zaten günümüzdeki gibi ince hesaplama yapılan bir düzen mevcut olmadığı gibi hesaplamalar da günlük tutulmuyor. Mesela hazine giderlerinin önemli kısmını oluşturan ulufeler üç ayda bir ödeniyor. Hicri ay yılının dört döneminin aylarının baş harfleri veriliyor. Açalım:

Yılın ilk kıst (maaş, pay, ulufe, yevmiye gibi) ödeneği, *Mu-harrem*, *Safer* ve *Rebiyül evvel* aylarının baş harfinden MSR (Masar) mevacibi (yapılması, verilmesi gereken, ödenek);

İkinci kıst, *Rebiyülahir*, *Cemaziyel evvel* ve *Cemaziyel ahir* aylarına ait olan RCC (Recec);

Üçüncüsü *Recep*, *Şaban*, *Ramazan*'a ait olan RŞN (Reşen);

Ve sonuncu da *Şevval*, *Zilkade*, *Zilhicce* aylarına ait olduğundan LZZ (Lezez) mevacibi olarak adlandırılıyor.

Ancak zaman içinde ortaya şöyle bir sorun çıkıyor: iki takvim arasındaki 11 günlük farktan dolayı 32 güneş yılında bir ay yılı... Meali, 33. yılda bir yıl açıktır. Yani 32 kez vergi toplanıyor ama 33 kez ödeme yapılmak zorunda.

Haliyle, o yılın masraf bütçesine tekabül edecek gelir bütçesi olmadığından mali alanda krizler çıkıyor. Ulufe ödemelerinde yaşanan sıkıntılar zaman içinde ciddi sorunlara yol açıyor. Osmanlı maliyesi, hicri ve mali yıllar arasında eşitliğin korunması için her 33 yılda bir yılı hicri takvimden düşüyor, yani yaşanmamış sayıyor. Bu "tarih tashihi" Sıvış Yılı olarak anılıyor.

Tarihteki sıvış yıllarına bir göz atmak istersek, ilk Sıvış Yılı 953, ikincisi 987... şeklinde devam ediyor.

Yine bir ilginçlik, 1255 ve 1288, 1328 sıvış yılları, ihmal ya da unutkanlıktan mütevellit atlanamayınca iki yıllık fark doğuyor, bundan dolayı sorunlar da iki misli artıyor.

Adamlar dinler mi sıvışı, tashihi; ulufe bekler, ama gelir de yok, hemen alternatif çözüm arayışlarına gidiliyor...

33. bütçe için iki vergi tahsilatı, yeni vergi ihdası, borç almak, parayı tağşiş (devalüe) etmek, (süreç uzun, **paranın pul olması**'na kadar gidecek, ki o da bir sonraki yazının konusu) fetihlerle yeni gelir kaynağı yaratmak... Durumun aciliyeti ve ciddiyetine göre bunlardan biri ya da birkaçı aynı anda uygulanıyor.

(Aslında 33 yıl içinde 7-8 yılda bir 4 mevacic yerine 5 verilse durum nispeten çözülecek, ancak sanırım akıllarına gelmemiş ya da ekonomileri müsaade etmemiş.)

İşte o dönemlerde halktan yeni vergiler alınınca ya da ulufe ödemeleri sıkıntıya girince isyanlar başlıyor, defterdarlar, sadrazamlar azlediliyor. Hatta idama ve padişahın tahtan indirilmesine kadar varıyor. Ödeme gücünün üzerinde vergiye maruz kalan halk nezdinde de sorunlar başlıyor. Halk yer yurt değiştiriyor, iç göçlerde artış başlıyor. Esnaf, memur ihtilafları, karaborsa, usulsüzlükler, huzursuzluklar, sözün özü, ardı ardına yaşanan, artan sorunlar...

Her Sıvış Yılında akçelerin gramajı düşürülüyor. (İstanbul'un fethiyle yaşanan kısa rahatlama sonrası sorunlar tekrar başlıyor. Hatta Fatih'in ölümü Sıvış Yılına rastlıyor. Sıvış Yılında padişah, hedefi meçhul bir sefer için Anadolu'ya geçiyor.)

Akçeler hem devalüe ediliyor, hem de eskilerin toplanıp yenilerinin darby zorunlu kılınıyor. Fatih'in ölümü üzerine başlayan ayaklanmalar, ordunun Karamani Mehmed Paşa'yı katletmesi, Selim'in ayaklanma hareketine desteği, II. Bayezid'in oğlu lehine tahttan feragat etmesi, Celali İsyanları, Genç

Osman'ın tahtan azli ve katli, iç hazinenin tükenmesi, metal eşyaların eritilip para olarak darbı, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, Deli İbrahim'in katli, yerine çocuk yaştaki oğlunun (çocuk padişah olarak bildiğimiz IV. Mehmed'in) tahta çıkarılması, birçok devlet adamının 1656'da saray önündeki çınara asılarak öldürülmesi, akçenin yerini Mısır Pâresine (o dönemde %70 ayarında 0,769 gramlık gümüş sikke) bırakması, hatta II. Süleyman'ın cülusundan sonra bakır paraya geçiş (*mangur*, günümüze ulaşan adı da *mangır*; para kazanamamak anlamında kullandığımız *dişine mangır değmemek*'teki *mangır*), enflasyonun, kalpazanlığın artması, ilk defa *çekikleme darp usulü* yerine *mihaniki darb*ın devreye girmesi, ekonomik istikrarsızlık, hazineye açık nedeniyle askerlere, kapıkullarına, taşra teşkilatlarına yapılan bütçe ödemelerinin geç kalması ya da yapılamaması, paranın her geçen gün değerinin daha da düşürülmesi, türlü türlü vergilerle Tanzimat'a kadar uzayan süreç... Yani Osmanlı'daki ayaklanmaların ve buhranların çoğu sıvış yıllarına denk geliyor (ya da tesiriyle yaşanıyor) denebilir.

Misal Sıvış Yılı sebebiyle ortaya çıkan ilk isyan Buçuktepe İsyanı'ydı (1446).

Hani II. Murad'ın, oğlu Mehmed'i tahta çıkardığı ama Mehmed'in tahtı tekrar babasına bırakmak zorunda kaldığı yeniçeri isyanı.

Aslında problem sadece tahta bir çocuğun çıkması değil (nihayetinde sadrazamlar ve diğer devlet erkânlarının yönetiminde çok etkili oldukları biliniyor), Sıvış Yılına denk geldiği için maaş ödenememesi yüzünden başlayan bir isyan. Yeniçerilerin maaşlarına buçuk oranda zam yapılmasıyla son bulduğu için isyan adını buradan almış.

Misal Yeniçeri tarafından öldürülen ilk padişah Genç Osman'dı ve yine bir Sıvış Yılına vakasıydı bu.

Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesinde ve çöküş sürecinde birçok etken var elbette ama sıvış yıllarının etkisi de azımsanmayacak kadar önemli. Sıvış Yılı buhranlarını okumak tarihimizi, hataları ve yanlış yahut geciken çözümleri anlamak bakımından önemli. Kaynaklarda da belirttiğim üzere Doç. Dr. Halil Sahillioğlu'nun konuyla ilgili derin ve kapsamlı araştırmalarını okumanızı önerim. Çünkü Osmanlı'da yaşanan isyanlar anlatılırken bu detaylara pek girilmiyor.

Konuyu çok sevdiğim bir sözle kapatmak istiyorum. *"Tatlı bir yalan söylersen on kişi alkışlar. Acı bir gerçek söylersen sekiz kişi sana saldırır ama iki kişi sorgulamaya başlar. O iki kişiye selam olsun."*

Madem girdik Osmanlı dönemine, yüzümüze tokat gibi çarpan başka olaylarla da yüzleşelim. Eğrisiyle doğrusuyla tarih bizim. Deyim de, atasözü de. O vakit bilinmeli nereden, nasıl geldiği de... Mesela konu içinde de geçen **paranın pul olması**. Çünkü içerik ortak.

PARA PUL OLDU

Paranın değersizleşmesini işaret etmek için kullandığımız deyiimi anlamak için tekrar aynı yıllara uzanalım.

Satır araları günümüzü, sonucu ise geleceği işaret ediyor olabilir. Malum, önlem alınmazsa tarihin tekerrür etmek gibi bir huyu var.

Fatih Sultan Mehmed dönemi, yani 15. yüzyılda altın ve gümüş darlığı başlaması, Avrupa'nın coğrafi keşiflerle altın ve gümüş bolluğuna ulaşması, *Duka* ve *Real* gibi yabancı paraların Osmanlı piyasalarına girmesi sonucunda *kalp paralar* (de-

ğersiz madenden yapılan para) çoğalıyor, enflasyon artıyor, fiyatlar ve faiz yükseliyor... Askeri harcamaların da artmasıyla 1550 yılından sonra akçemiz küçülüyor ve inceliyor. İlerleyen süreçte İran, Avusturya savaşları da darlığı arttırınca akçe 4-5 parçaya bölünüyor.

Üstüne 1584'te devalüasyon, akçenin %70 değeri kaybetmesi, rüşvet, yolsuzluk olayları da eklenince, haliyle bütçe açık veriyor, kaçınılmaz sonuçla vergiler artıyor. Perişan haldeki köylünün büyük şehirlere göçmesiyle tarımsal alanda da sorunlar başlıyor. Buğdayın, hububat alım satımının vesikayla yapıldığını, on binlerce insanın açlıktan öldüğünü, hayvanların telef olduğunu yazıyor tarihçiler.

O dönemlerde 100 dirhem gümüşten 1000 akçe kesilmesinin konuşulması üzerine Darphane Mültezimi Ali Efendi'nin kullandığı tabir de ekleniyor dilimize:

"Bir badem ağacı kadar ince, bir şebnem katresi kadar hafif."

16. ve 17. yüzyılda sarpa saran ekonomiye çare olarak, 19. yüzyılda piyasaya *kaime*, yani kâğıt para sürülüyor (eskilerin bir şeyin fiyatını sorarken sıkça kullandığı kaç gayme'deki *kaime*'nin adı buradan). Çift metalli sisteme geçiliyor, kalp paralar çoğalıyor, sahte kaimeler, sikkeler alıp başını gidiyor. Özellikle altın meskûkâtının (damgalanarak sikke haline dönüştürülmüş madeni paralar), altın ziynet eşyalarının değerleri düşürülüyor.

Beşi bir yerde dediğimiz *beşibirlik*lerin, Osmanlı liralарının kenarından delerek, çeşitli aletlerle içindeki altını çıkarıp içine kurşun dökerek piyasaya sürme dolandırıcılığı da başlamış. (Gerçeğini sahtesinden ayırt etmek için insanların altını iki dişinin arasında ezmesi de o devirlerden kalma...)

İçine konulan alaşımlarla paranın değeri düşerken rengi de kızarıp bozariyor. **Ak akçe kara gün içindir** diyen atalar da aslında *ak'ı helal anlamında değil, değeri düşürülmemiş, tağşiş edilmemiş gümüş hali'*ne atıfla söylermiş.

Tağışış, değerli madenlerin içerisinde daha değersiz olanların katılarak değerinin düşürülmesi işlemi. Altındaki ayarın düşürülmesi gibi.

Dolandırıcılık o kadar yaygınlaşıyor ki kalpazanlarla mücadeleye halk da dahil ediliyor. İhbar edenlere para ödülü, devlet memurlarının mecidiye nişanıyla taltif edilmesine kadar varıyor, cezalar da ağırlaştırılıyor. (**Kürek cezası**'na çarptırılanlar bile olacak.)

Bu arada sahte para basan, piyasaya süren kişilere söylenen **kalpazan** ve yukarıda bahsi geçen **kalp para** aynı kökten türüyor ve bildiğimiz *kalp*'le ilgisi yok. Arapça *kalb*, yani *değiştirme*, *başka şekle sokma*, *bozma* ve Farsça *-zen*, yani *vuran*, *basan*, *darpan eden*'den gelme.

Dağıttım farkındayım, hemen toparlayalım.

İnsan, kendi marazını bilecek ki telafisini yapabilsin.

Bu süreçteki gelişmeler çok uzun. Paranın değerinin düşürülmesinin yarattığı buhran, siyasi, iktisadi, mali, idari sıkıntılar, isyanlar... Geleceği görmek için detayları illaki okunmalı ama ben ilginç olanlardan birkaçıyla sonuca varmaya çalışacağım.

18. yüzyılda para basacak yeterli maden olmayınca, halkın elindeki altın ve gümüş eşyayı devlete satmak zorunda bırakılması, padişahın ve devlet adamlarının altın ve gümüş özel eşyalarının, gümüş takımlarının darphanede eritilerek para bastırılması da yetmiyor.

1848'den itibaren Galata bankerlerinden alınan borçlar, Kırım Savaşıyla birlikte İngiltere'den ilk dış borç alımı (Abdülme-cid dönemi) ve devamının gelmesi, yüksek faizler, alınan paranın yatırıma değil ihtişama, lüks tüketime kullanılması, İngiliz mallarıyla dolan Osmanlı pazarı, onlara tanınan imtiyazlar, savaşın getirdiği maddi, manevi yük ve yıkım da eklenince, sorun çözümsüz bir hal alıyor.

Hatırlayalım 1876'yı... Osmanlı iflas açıklayınca 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle alacaklı Avrupa ülkeleri (İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Hollandalı, Avusturyalı yabancı alacaklıları temsilen 5 üye ile yerli alacaklılar ve Galata Bankerlerini temsil eden birer üyeyle toplam 7 üyeyle yönetilen) Düyûn-ı Umûmiyye'yi kurup Osmanlı'nın temel gelirlerine el koymuştu. II. Abdülhamid, madenleri, demiryollarını, limanları, hatta tütün, elektrik, su vs tüm yatırımları teslim etmek zorunda kalmıştı. Keza Rûsûm-ı Sitte (Altı Dolaylı Vergi) ve alacaklı ülkelerin (çoğu Rotschild ailesinin sahibi olduğu bankaların) kurduğu Reji İdaresi (Tütün Rejisi) şirketi de mali bağımsızlığımızı kaybetmemizde ayrıca önemli ve etkiliydi. Osmanlı-Rus Savaşı sürerken, diğer yanda devlet içindeki çatışmalar, ağır dış antlaşmalar, derken Abdülhamid'in izniyle ferman yayımlanmıştı...

Kaimenin neden olduğu bozuk para sıkıntısını aşmaya çalışan Osmanlı hükümeti, posta pullarını üzerine değerini belirten kupür vurarak paraya çeviriyor.

Damga ve posta pulları, arkalarına tescillenmiş karton kâğıtlar yapıştırılarak para haline getiriliyor.

Sonuç; ciddi ciddi **para pul, pul da para** oluyor.

Abdülhamid dönemini kutu içinde kısa geçmiş olmam, detaylandırmayacağım anlamı taşımasın. Zira halkı yanılgıya sürükleyen “Abdülhamid bir karış toprak kaybetmedi” açıklamalarına karşın tarih gerçeği kaynağıyla, belgesiyle yazmışsa biz de eklemeliyiz. Kabul etmek istemsek de yüzleşebiliyoruz. Mesela Abdülhamid sadece 1878 Berlin Antlaşması’yla Osmanlı topraklarının beşte ikisini, toplam nüfusun beşte birini, iktidarı boyunca da (1876-1909 arası) bazısı savaşlarda, bazısı masa başında toplam 1,5 milyon km²’den fazla toprağı kaybetti. Teselya, Narda, Tunus, Mısır, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Romanya, Doğu Rumeli, Bosna-Hersek, Niş, Dobruca, Kars, Ardahan, Batum, Oltu, Kağızman, Kotur, Girit (özerk)... Keza Rusya’ya karşı İngiltere’nin desteğini almak için Kıbrıs’ın belli bir miktar altın karşılığında emaneten İngiltere’ye verilmesi. Emaneten verilen Kıbrıs’ın ilerleyen yıllarda yaşadığı sorunlara ve dönemle ilgili önemli ve de ilginç detaylara, konudan sapmamak ve bu kitaptan sonra çıkacak romanımda yer verebilmek adına girmek istemedim, Çünkü bir sonraki romanımın konusu Kıbrıs...

Konu içinde **ak akçe kara gün içindir**’i açıklamışken, aklınıza benzer amaçla kullandığımız, **sakla zamanı gelir zamanı** atasözünün geldiğini düşünerek, söze şimdi değinmek istedim. Gelmediyse de getirmiş olayım. Çünkü *saman*’ın bildiğimiz saman olmadığını yazmak için şiddetli bir istek duydum. Samanın, tarımda, hayvan yetiştiriciliğinde önemi yadsınamaz, ancak atasözünde geçen aslında *sâmân*, yani *servet, zenginlik, ziynet eşyası, değerli eşya* anlamındaymış.

Özellikle şunu eklemeliyim ki *“iğneyi başkasına çuvaldızı kendimize batıralım.”* Yanlış söylemedim, hususi değiştirdim. İnsan kendini ve bir millet de tarihini gerektiğinde eleştirebilmeli. (Tabii yapıcı, iyileştirici ve saygı çerçevesinde olmak koşuluyla.) Yediğimiz konuları nasıl ki yazıyorsak takdir ettiklerimizi de kaleme alabilmeli, dile getirebilmeliyiz. Nihayetinde dünya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklarından biri olan, yükselişinin zirvesindeyken üç kıtaya yayılmış ve çok çeşitli kültürleri, dinleri ve dilleri içinde barındırmış, 36 sultanla altı asır hüküm sürmüş bir imparatorluktan bahsediyoruz. Osmanlı İmparatorluğunun bu kadar uzun hüküm sürmesinin, geniş topraklara sahip olabilmemesinin ardında önemli başarıların, doğru uygulamaların yattığını göz ardı edemeyeceğimiz gibi gerileme ve yıkılış sürecinin ardındaki hataları, yanlışları da göz ardı etmemeliyiz.

Sorunu doğru tanımlayamayanlar çözümünü bulamaz.

Tanımlayabilmek için de tarihi okumalı, geçmişi bilmeli, dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak eleştirmeliyiz.

Ancak şurası bir gerçek ki, kabul görmek için de önce anlaşılacak gerekiyor. Anlaşılacak için de kendimizi doğru ifade edebilmek, hakikatleri yazabilmek.

Bu bağlamda Atamızın 92 yıl önce sansürlenmiş mektubunda geçen bazı sözleri var ki çok önemli. Yazımı sonlandırmadan önce kısaca mektuba değinmek isterim.

ATATÜRK'ÜN SANSÜRLENEN MEKTUBU

Atatürk, okullar için tarih ders kitabı yazılması amacıyla Türk Tarih Kurumu'nu görevlendiriyor. Lise kitaplarının "Türklerin İslam'daki Yeri" ve "İslam Tarihi" bölümünü Mısır-Kahire'deki El Ezher Üniversitesi mezunu Zakir Kadiri Ugan'ın hazırladığını öğreniyor. Kadiri'nin hazırladığı bölümlerde Arap milliyetçiliği yapılmasına, Araplığın yüceltilmesine, İslam'dan önceki Türk uygarlığının belgelerinin Araplar tarafından yok edildiği gerçeğinin dillendirilmemesine, Arap ordularında bulunan Türk kölelerin övünç nedeni gibi değerlendirilmesine, bilime ve gerçeklere aykırı, saptırmacı şekilde yazılmasına öfkelenerek karşı çıkıyor ve düzeltmelerin yapılmasını istiyor. Düzeltilmemesine yahut gereken hassasiyetin gösterilmemesine öfkelenerek 16-17 Ağustos 1931 tarihlerinde Yalova'dan Türk Tarih Kurumu başkanına (1931-1935 arasındaki adı *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*) 21 sayfalık bu mektubu yazıyor. Ancak mektup sansürleniyor ve tamamı yayımlanmıyor.

(Yayımlanan bazı cümleleri de değiştirilmiş ya da önü arkası kesilmiş, haliyle hangi sebeple söylendiği unutturulmak istenmiş.)

Atila Oral'ın –çöpten çıkarılarak müzayedeye sunulan– 21 sayfalık bu önemli mektubu ya da kopyasını satın alması ve 2011'de yayımladığı kitapta tamamına yer vermesi sayesinde 80 yıl sonra tamamını okuyabildik. Mektupta geçen sözlerden bazıları...

(Aşağıdaki söz, son cümle kırpılarak, söylenmesindeki amaç gizlenerek Türk Tarih Kurumu'nun giriş holüne konacak...)

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir! Yazan yapa-na sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır. Siz buna razı mısınız?"

İşte bu söz, düşüncelerimin özeti: Çünkü *razı değiliz!*

Mektubun içindeki bir başka söz:

“Birtakım şeylerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve hayatlarını emanet eden insanlardan mürekkep bir kütleye, medeni bir millet nazariyle bakılabilir mi?”

İşte bu söz de yazmak istediklerimin özeti: *Bakılamaz!*

“Kabul ediyorum ki; insan imansız yaşayamaz, ama gene inanıyorum ki, Türkler tarihleri boyunca kutsal sayılan bütün inançlara saygı göstermişlerdir. Onun dini, özellikle şu veya bu din değildir, bütün dini inançlar onun için değerlidir.”

Ülkemizin gelişmesinin önüne çıkacak, çıkarılacak sorunları o günlerden işaret etmesi bakımından önemli bir sözdür.

Ve mektubun sonunda belirttiği:

“Bu milletin tek sahibi var: Kendisi! Yüksek Türk! Senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur. Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize durmadan, yorulmadan yürüyecektir. Biz de bunu görmekle bahtiyar olacağız.”

İşte benim parolam budur. Kendime verdiğim söz de.

Yüksek idealimize yorulmadan, durmadan yürümeye...

Bitirmenin, son noktayı koymanın ne kadar zor olduğunu tahmin edemezsiniz. *“Bunu da ekleseydim, ama bu da vardı, tüh yazamadım kaldı”* diyerek eksik kalmış haldeyim. (Hatta aramızda kalsın, kitabın sayfa sayısı fazla olmasın diye epeyce bilgiyi de çıkarmak durumunda kaldım.)

Şöyle anlatmaya çalışayım: Evinize çok kıymet verdiğiniz bir misafiriniz geldiğinde zengin bir sofrayı kurmak, en doyurucu ve leziz çeşitlerle, en akılda kalıcı, özenli sunumla ağırlamak istersiniz, ancak ne yapsanız, ne kadar uğraşsanız

aslında daha iyisini yapabilirmişsiniz gibi hissedersiniz, hat-ta gönlünüzden çok daha fazla çeşit yapmak geçiyordur da artık masada koyacak yer kalmamıştır, mecburen bazılarını bir sonraki ağırlama için aklınıza yazarsınız ya, işte biraz bu duyguya benziyor hissettiğim. Siz misafirim, kitap sizi buyur ettiğim masam, satırlara döktüklerim de birbirinden farklı lezzetlerde hazırladığım ikramlar...

Ama şöyle bir dezavantajı var: Masanızda oturan dostla-rınızın yüzündeki ifadeden memnuniyetlerini anlamaya çalışırsınız, ancak yazarken tek başınasınız... Okuyan dostların hissiyatından bihabersiniz.

Bir denizyıldızı hikâyesi vardır. Yazılarını derlemek için sahildeki evine kapanan bir yazar, güneşin doğuşunu izlemek için sabaha karşı sahile iner, genç bir adamın sahile vuran denizyıldızlarını denize attığını fark edince yanına yaklaşır ve “Denizyıldızlarını neden suya atıyorsun?” diye sorar. Genç adam, “Güneş yükselince sular çekiliyor. Onları suya atmazsam susuzluktan ölecekler” der.

“İyi de sahilde binlerce denizyıldızı var. Hangi birini atacaksın, çaban neyi değiştirir ki?”

Genç adamın gülümseyerek bir denizyıldızını daha alıp denize atması, “Belki hepsi için değil ama mesela bu deniz-yıldızı için fark edecek” demesi üzerine, evine dönüp tanıklık ettiği bu olayı yazmaya başlaması, birkaç satırdan sonra “Asıl olan katılımcı olmaktır” diye düşünmesi, sahile inip güneş kızgınlaşmadan önce ulaşabildiği kadar denizyıldızını denize bırakmasıyla devam eder... İşte ben de hikâyedeki genç adam gibi fark yaratabilme çabasıyla alırım kalemi elime.

Sadece bu kitapta değil, bundan önce yazdığım roman-larda, töreye, kadın mağduriyetlerine ve kadının tarihteki yerine dikkat çekmeye çalıştığım *Kilit Taşı*’nda, 1864 Çerkes Sürgünü ve Soykırımını, göçlerin ardında yaşanan strateji ve

zulümleri paralel kurguyla yazdığım *Adsız Roman*'da ve Köy Enstitülerine ve yakın tarihimize mercek tutmaya çalıştığım *Keşke*'de de aynı duyguları yaşamıştım. Değişmeyen amaç ve paylaşma tutkusuyla, araştırma ve kurgulama sürecinin yoruculuğuna katlanmıştım. Yani epeyce antremanlıydım...

Ancak itiraf etmeliyim ki başlarken bu kitabın beni bu kadar yoracağını, zorlayacağını hiç tahmin etmedim. Zaten birçoğu uzun yıllara yayılan araştırmalarımın arşivlediklerim, ezberimdekiler, bir kısmı da sosyal mecrada paylaştıklarımdı. Kitap fikri doğunca, hepsini elden geçirir ve kaynaklarıyla sunarım derken, kaynaklar arasındaki tutarsızlıklar ve farklılıklar, sağlamasını yapabilmek adına çok kapsamlı araştırmaya ve çaprazlama okumaya yöneltti, ki epeyce zor ve yorucu oldu.

*Buzdağının görünen kısmı kitapta,
görünmeyen kısmı yazarda saklıdır.*

Diğer yandan romanlarda özgürlük alanınız daha geniş. Sağlam bir kurgu yaratmak kısmı ağır bir yük olsa da çok karakter kullanmak, anlatmak istediklerinizi duyurmak adına imdadınıza yetişiyor.

Bilgi, deneme tarzı türlerde tüm konuları tek ağızdan okumanın okura sıkıcı gelebileceğini düşünmek meğerse çok daha ağır bir yükmüş. Özetlemeye çalışmak, anlatının mizah tonunu korumak, tüm bunları yaparken konunun önemini gölgelememek hem oldukça zorlayıcı hem de riskli.

Ama zoru sevmek de bunu gerektirir.

Diyeceğim o ki, elimden, aklımdan geldiğince devamı olacak. Zira bu kitap gibi en az üç-dört kitaba sığacak kadar arşivim, yeni bilgileri de araştırma şevkim var. Ama devamı olsa

da olmasa da illaki yine bilgi, tarih dolu bir romanla karşınızda olmaya çalışacağım. Amacım okumayı, araştırmayı sevdirmek, yeni bir şeyler öğrenmenin de mutlulukla ilgisi olduğunu hissettirmek.

Zaten bu kitabı aldıysanız, bu satıra kadar geldiyseniz aynı mayayla yoğurulmuşuz demektir.

Dünyanın en güçlü Japon borsa şirketinin ve kuran kişinin hikâyesini okurken bir söz dikkatimi çekmişti.

Kırkların sonu ellilerin başında, “Bir paket *Peace* yerine bir hisse al” sloganının etkisiyle, parasını hisse senetlerine yatıran Japonlar karşılığını yıllar sonra katbekat almış. (*Peace*, yaygın bir Japon sigarasının adı. Sigaranın o dönemlerde büyük bir lüks olduğunu ve fiyatının 50 Yen olduğunu ekleyelim.)

Bu sözü “*İki paket sigara yerine bir kitap al*” olarak değiştirmek istiyorum. Kitap okumak insanın kendine yapacağı en büyük yatırımdır ve mutlaka karşılığı alınır. Yazmak, yazma öncesi derin ve sıkı araştırmalar yapmak da bir yatırım denebilir. Bu bağlamda karşılıklı alışveriş içindeyiz.

SONSÖZ

Bir toplumun atalarıyla övünmesi çok önemli ve kıymetli ama daha önemlisi ataların övünebileceği torunlar olabilmemiz. Okuyan, araştıran, soran, sorgulayan bireyler olarak deneyimlerimizi, bilgilerimizi bizden sonraki nesillere aktarabilmemiz.

Kafamdaki tilkilerle vedalaşırken yaşlı, bilge tilkimin kulağıma fısıldadığı sözler vardı. O esnada sessiz kalsam da yazmaya devam ederken aklımdan çıkmamıştı.

Bilginin yeteri kadar gelişmemesi, yayılamaması, ege-men kültürün ve topluma hâkim olan görüşlerin gölgesinde kalması nasıl ki geçmişte geri kalmışlığın sebeplerinin başındaydı, şimdi de benzer haldeyiz. Kültüre ve kişilere biatın, çeşitliliğin ve cesaretin önüne geçtiği, önyargı, inanç ve duygulardan beslenenlerin araştırmaktan, sorgulamaktan uzaklaştığı akıllardan çıkmamalı. Bilhassa da gençlerin akıllarından...

“Sevginin, empatinin, hoşgörünün değil, ihtiyaçların ve menfaatlerin bağladığı sahte dostlar, topluluklar haline geliyorlarsunuz, lakin farkında bile değilsiniz. Din sahtekârları, cennet bezirgânları, cehalet simsarları meydanı boş buldukça ihanet, hıyanet ve entrikalarla emellerine ulaşıyor. Biliyorlar ki, duygularının, inançlarının ve kendi fikirlerinin kölesi olanlar gerçekleri göremez. Siz görebilseniz, meydan vermezseniz

yapabilirler mi evlat? Unutmayın ki, *Âkıl olan âkıbet-endiş gerek (Akıllı olan akibeti düşündür.)*

Biz duyuşsal özelliklerimiz sayesinde bir adım sonrasını görebiliyor, hissedebiliyoruz. Oysa ki siz insanlarda ilaveten eğitim, bilim var, konuşma becerisi var, buna rağmen çoğunuz kör ya da derin uykudasınız... Doğru-yanlış, günah-sevap, siyah-beyaz uçlarına, en üzücüsü de biz-onlar düalizmine dayanan oryantalizme o kadar saplanmışsınız ki aradaki renkleri, detayları göremiyor, iyi-kötü, güzel-çirkin, haklı-haksız kavramlarının şartlara göre değişebileceğini unutuyorsunuz.

Çünkü'den sonraki açıklamayı iyi anlamak gerektiğinin dahi farkında değilsiniz.

Çünkü aranızda çok fazla cahil var, daha fenası cahilliği meşrulaştıran, cahilin ferasetine güvenen rant düşkünleri. Ve de milliyetçi görünen vatan hainleri...

Sorgulayıcı değil teslimiyetçi, araştırmacı değil ezberci, yaratıcı değil taklitçi olan halkların, uydu, uşak yahut sömürge olmaktan öteye geçemeyeceğini görün artık.

Rotası belli olan, başkasının kayığına binip onun için kürek çekmez, evlat.

Unutmayın ki, sadakat de seçeneklerle sınırlı değildir. İhtiyaçlar değiştiğinde ya da gerçekleşmediğinde değişiyorsa, bu size değil, ihtiyaçlarına sadık olduğunu gösterir."

Her cümlesine hak versem de ne araya girip haklısınız diyebilmiş, ne de itiraz edip kendimizi savunabilmişim. Biliyordum elbette, inkâr edip kendimize saklamamız o şeyin gerçekliğini değiştirmezdi. Utançtan kızaran yanaklarımı saklamak için başımı önüme eğerek dinlemeye devam etmişim. O da nasihatlerine...

"Şimdi düşün bakalım, suskunluğunuz asaletten mi, kurnazlıktan mı? Yoksa... egonuzdan mı?"

Ne diyebilirdim ki... Başarılı, çalışkan olanı içten içe kabul etsek dahi sesli olarak dile getirmekte zorlanıyoruz. Hatta

takdir etmek için aynı bakış açısında ve fikir birliğinde olmak gibi bir saplantıya sahibiz. Aksi halde karalıyor, tenkidi ve tehdidi kendimize hak görüyoruz. Mevzu yıkmak olunca ışık hızında birleşip mahşeri kalabalık oluyoruz, mevzu yapmak olunca kaplumbağa hızında ve bir elin parmakları kadar. Başkalarının kusurlarını bulmak için iz sürmede ziyadesiyle mahir ve kararlıyız. Elde büyüteç, gözlerimiz dört açık, ha-fiyeden hallice. Ama mevzu kendi kusurlarımız olunca kör, sağır, hoşgörü abidesi.

“Suskunluğum mahcupluktan” diyememiştım. Çünkü aklımdan geçenleri okuduğunu bildiğimden, bazı suskunlukların da onaylamaktan geldiğini anladığından emindim. Ki zaten o da cevap vermeme beklemeden bilge tavrıyla devam etmişti:

“Sorumluluğu üzerinizden atmak için suçlayabileceğiniz şüpheli ya da zayıf kişiler aramak kolayınıza geliyor olmalı. Siyasi sloganlar, kutuplaşma, dini siyasete alet etmekten vazgeçmeyen halleriniz ve dilinizden düşürmediğiniz dış mihraklar... Dış güçlerin rolü mühim elbette ama içinizdeki hainleri de görmezden gelmeyin. Şeytan da sizden, melek de, cin de.

Giordano Bruno’dan duyduğum bir söz vardı: *Tanrı iradesini hâkim kılmak için yeryüzündeki iyi insanları kullanır; yeryüzündeki kötü insanlar ise kendi iradelerini hâkim kılmak için Tanrı’yı kullanırlar.*

Yani sorunları mihraklardan, kaderden, başınıza gelenleri dinden, dinsizlikten görmek, ‘her şey olacağına varır’ demek afyon gibidir. Geçici rahatlama ve huzur verir ama uyuşturur, bağımlılık yapar. ‘Biz nerede yanlış yaptık, yapıyoruz’ sorusunu sordurmadığı için bakış açınızı daraltır, özeleştirme mekanizmanızı kapatır. Günahı başkasına, sevabı kendinize mahsus gördükçe kanmaya da, kandırılmaya da mahkûm olursunuz.

Yine sizlerden birinden bir cümle daha duymuştum. Çok sevmiştim, tam yerine rast geldi ekleyeyim. Nasihati seven tilki kurnazı da demişti dersiniz: *Tarihi dizilerden, geçmişi masallardan, geleceği fallardan okuyarak öğrenenlerden bir halt olmaz.*

İllaki hayatı, geleceği düşünerek yaşayın ama geçmişi unutmayın. Okuyup, anlamaya çalışın ama kin de gütmeyin. Dedelerin günahlarını torunlarına fatura etmekten vazgeçin ki barış ve hoşgörü içinde, birbirinize kenetlenerek ileriye bakabilin.

Ve son olarak, aklınızdan hiç çıkarmayın evlat: *Birlik, eğitim, üretim olmayan toplumlarda huzur da olmaz, sağlık da güç de dirlik de...* Olsa olsa, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu modern köle, emperyalizmin uşağı, kartellerin en makbul tüketicisi, rant peşinde koşan siyasi iktidarların işbirlikçisi olunur. Zaten siz ne olduğunu anlayana kadar iş işten geçer. Bir de bakarsınız ki sadece emeğiniz değil, beyniniz, sağlığınız, hatta geleceğiniz sömürülmüş."

Nasıl da haklıydı. Zaten aklımdan geçenlerdi ama yüzleşmekten korktuğum için o an sessiz kalmıştım. Biliyorum ki niyeti kimseyi kırmak değildi. Şuradakini buraya koymak değildi. Arada bir zülfü yâre dokundu ama tam yerine rast geldiği için eklemekten kendini alamadı.

Ben de dertleşmek babında sizinle paylaşmaktan kendimi alamadım.

Çünkü dostluk ve dertleşmek paylaşmayı gerektirir. Anlatmak, anlaşılacak adına çaba göstermeyi gerektirir. Çünkü biz insanız... Empati, hoşgörü, merhamet, zekâ sahibi varlıkları.

Ne demişti Sadî-i Şîrâzî: *Yek katre-i hûnest, sâd hezârân endişe...* Yani insan bir damla kan, bin bir endişe (fikir, düşünce).

Ancak artık ayrılık vakti...

Kahvenizden bir yudum alırken ya da yeni çekilmiş kahvenin o eşsiz kokusunu içinize çektiğinizde belki okuduklarınızdan bazıları aklınıza gelir ve sizi gülümsetir. Kırk yıl değilse de belki az biraz hatırimız kalır.

Eğer ki bir gün bir imzada, bir söyleşide karşılaşırsak bir fincan kahveyi karşılıklı yudumlar, sohbetin belini kırarız. (Hadi gel de bu deyim nereden geldi diye düşünme. Bu ve bunun gibi nicesi, hikâyesi, bir başka kitapta ve bir çay sohbeti eşliğinde. Zira çay da kültürümüzde önemli yere sahip.)

Benimle bu satırlara kadar geldiyse hem zamanınızı hem de paranızı harcamışsınız demektir. Karşılığını istiyor olmanız da en doğal hakkınız. *Ödeşmek âdettendir, helalleşmek de vicdanen.*

Bendeniz Sema Soykan, geçmişin izlerini geleceğe doğru sürdüğüm yolculuğumda bana eşlik ettiğiniz için çok teşekkür ederim.

Bendeniz demişken, Farsça *besten*, yani *bağlamak* fiilinden gelen *bende*, *köle*, *kul*, *mahkûm* *bağlı*, *bağımlı* demek. *Bendeniz* derken aslında *köleniz*, *hizmetkârınız* deniyor. Varsın, olsun... Gücün, paranın kölesi olacağımıza bilginin kölesi olalım.

Sürçülisan ettiysem affola.

Sevgiyle, dostlukla, bilgiyle, farkındalıkla, kitaplarla kalın...

KAYNAKLAR

Okuduğunuz kitap uzun yıllara yayılan ilgi ve araştırmanın ürünü. Haliyle faydalandığım sayısız kaynak var. Bazen bir bilgi için onlarca hatta çok daha fazlası akademik tez, dergi, kitap tanyorum. Her bilgi için faydalandığım tüm kaynakları listeleme şansım olamayacağı (sayfa sayısından mütevellit) için belli başlı olan, minimum sayıda ama sizler için maksimum fayda sağlayacağını düşündüklerimi paylaşmaya çalıştım. Ki zaten bazı kaynaklar da kendi içinde çokça kaynaktan derlenmiş durumda. Her linkin içinde listesi mevcut.

Unuttuklarım ve buraya yazamadıklarım içinse özür dilerim. Bir cümle dahi faydalanmış olsam emeklerine saygısızlık etmem istemem. Haklarını helal etmeleri temennisiyle.

A. Kemal Erguvanlı, “Türkiye’de Jeoloji Konusunda İlk Yayınlar,” *Yeryuvarı ve İnsan*, sayı 3/4, Kasım 1978, https://eski.jmo.org.tr/resimler/ekler/dfa07aecedf12b6_ek.pdf?dergi=YERYUVA-RI%20VE%20%DDNSAN

Abdulhamit Bırışık, “Nüzûl,” <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuzul--vahiy>

Abdullah Kasay ve Sümeyra Turanalp, *Çiçek Dürbününden Bakmak/Sinemada Çizgi Çocuklar*, Beyaz Bulut Kitap, İstanbul, 2021

Abdülkadir İnan, “Güvey,” *Türkiyat Mecmuası*, cilt 9, 1951, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172689>

Abdölmecit Mutaı, “Osmanlı’da Zina Suçu ve Fuhuş Olaylarına Karşı Toplumsal Bir Tepki: Kapıya Katran Sürmek ve Boynuz

Asmak," *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir*, ed. Bülent Özdemir-Zübeyde Güneş Yağcı, İstanbul, 2007, s. 93-104

Ahmet Kılınç, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili," *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/227/tur>

Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018

Ahmet Ünsür, "Çalışma Hayatında Dinlenme ve Tatiller Konusunun İbadet Hakkı ve Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi," *Akademik İncelemeler Dergisi* 15/2, Ekim 2020, <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/57617/721973>

Alexa Guse, "Scheele's Green: A Killer Colour," <https://www.alexaguse.com/the-news/scheele-green>

Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Ali Çaksu, "Bir Siyasî İçecek Olarak Türk Kahvesi," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, cilt 41, 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/752813>

Ali Polat, "Prof. Dr. Cazibe Sayar," *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, sayı 31, 2021, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2021_31/Ekonomi-Bulteni101-103.pdf

Alvin L. Young, *The History, Use, Disposition and Environmental Fate of Agent Orange*, Springer, 2009

Andreas Fischer-Nagel, "Uç Uç Böcekik," *Bilim ve Teknik Dergisi*, sayı 178, 1982, <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?-dergiKodu=4&cilt=15&sayi=178&sayfa=9&yaziid=2820>

Andrey Veselov, "'Gerçek Bir Cehennem'-Vietnam, ABD'nin Kimyasal Saldırıları Yüzünden Neler Yaşadı?" <https://sputniknews.com.tr/20180719/vietnam-abd-savas-agent-oran-ge-1034362052.html>

Anne Clare, "A Taste of History: The Fabulous Carrot in World War 2," <https://thenaptimeauthor.wordpress.com/2017/06/19/a-taste-of-history-the-fabulous-carrot-in-world-war-2/>

- Aslıhan Dinçer, "Kara Sürmek Deyimi Üzerine," *Edebiyat Üzerine İncelemeler. Rıza Filizok'a Armağan*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2019, https://www.academia.edu/41370502/Kara_Sürmek_Deyimi_Üzerine
- Atilla Oral, *Atatürk'ün Sansürlenlen Mektubu*, Demkar Yayınevi, 2011
- Avani Sihra, "Unit 731," <https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/history/unit-731/>
- Aydın Gelleci, "Atatürk'ün Yazdırdığı Kozmografya Kitabı," <https://strasam.org/tarih/turkiye-cumhuriyeti-tarihi/ataturkun-yazdirdigi-kozmografya-kitabi-713>
- Bahtiyar Aydın, *Sakalar/İskitler: Gizlenen Kök Atalarımız*, Kaynak Yayınları, 2021
- Barış Özcan, "Saatler Neden Hep 10:10'u Gösterir?" <https://barisozcan.com/saatler-neden-hep-1010u-gosterir/>
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- Benjamin Plackett, "Can carrots give you night vision," <https://www.livescience.com/carrots-see-in-the-dark.html>
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1996
- Bülent Tokgöz, "Barbarlığın Şahikası: 731. Birim," <https://www.gzt.com/gercek-hayat/barbarligin-sahikasi731-birim-3594923>
- Can Ataklı, "Boğaziçi Öğrencileri 40 Paralık Adamlardır, İşte O Kadar," <https://www.haberhabere.com/bogazici-ogrencileri-40-paralik-adamlardir-iste-o-kadar-makale,8123.html>
- Canan Sozan Alimarandi, "Satrancın Tarihi ve Tarihsel Gelişimi," <http://www.bilisimdergisi.org.tr/s139/pdf/134-139.pdf>
- Cecil Adams, "Was Monopoly originally meant to teach people about the evils of capitalism?" <https://www.straightdope.com/21344078/was-monopoly-originally-meant-to-teach-people-about-the-evils-of-capitalism>
- Cem Pulathaneli, "Takiyüddin'in Pera'daki Gözlemevi," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt 10, sayı 2, 2009, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13207>

- Cemal Tukin, "Yakın Çağ Tarihimizde Hafta Ta'tili," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 1949, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/102016>
- Cevat Kulaksız, "Dinle Yıkmak," <https://haberguncel.blogspot.com/2022/05/dinle-yikmak.html>
- Christopher Hitchens, "The Vietnam Syndrome," <https://www.vanityfair.com/news/2006/08/hitchens200608>
- Cristen Conger, "Do Wolves Really Howl at the Moon?" <https://animals.howstuffworks.com/mammals/wolves-howling-at-moon.htm>
- Çağrı Mert Bakırcı (çev.), "Kurtlar Nehirleri Nasıl Değiştirdi," <https://evrimagaci.org/kurtlar-nehirleri-nasil-degistirdi-7650>
- Çağrı Mert Bakırcı, "Ota Benga Skandalı...", <https://evrimagaci.org/ota-benga-skandalı-irkcilik-insanlığı-bir-insanat-bahcesinde-nasil-oldurdu-14>
- Çağrı Mert Bakırcı, "Türkçe'deki Gün İsimleri Nereden Geliyor," <https://evrimagaci.org/turkcedeki-gun-isimleri-nereden-geliyor-4872>
- Damla Buket Taş, "Milyonlarca Çinli'nin Ölümüne Sebep Olan Serçe Katliamı," <https://cilginfizikcilervbı.com/milyonlarca-cinlinin-olumune-sebeb-olan-serce-katliamı/>
- David Hunt, "World War 2 History: Doctors Create Fake Epidemic to Save Thousands," <https://owlcation.com/humanities/World-War-2-History-Doctors-Create-Fake-Epidemic-Saves-Thousands>
- Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, 2011
- Derek Pua, *Unit 731: The Forgotten Asian Auschwitz*, Pasific Atrocities Education, 2018
- Deyimler ve Atasözleri Öyküleri 3*, haz. Muhiddin Yenigün, Uğurböceği Yayınları, İstanbul, 2020
- Dirk De Klein, "The Experiments of Unit 731," <https://dirkdeklein.net/2022/10/18/the-experiments-of-unit-731/>
- Duygu Aytaç, "Monopoly'nin Mucidi Bir Kadındı, Amacı Başkaydı," <https://www.5harfliler.com/monopolynin-mucidi-bir-kadindi-amaci-baskaydi/>

- Edhem Eldem, “Bir Etimoloji Sorunu: ‘Pezevenk’ Kelimesinin Kökeni Hakkında,” *Toplumsal Tarih*, sayı 199, 2010, https://www.academia.edu/7824245/Bir_Etimoloji_Sorunu_Pezevenk_Kelimesinin_Kökeni_Hakkında
- Ekrem Buğra Ekinci, “Ercüment Ekrem–Koltuk Merasimi–İngiliz Amiraline Ziyaret,” <https://www.ekrembuagraekinci.com/radio-show/?ID=682>
- Ekrem Buğra Ekinci, “İlk Hafta Tatili Talebeler İçin,” <https://www.ekrembuagraekinci.com/article/?ID=147&ilk-hafta-tatili-talebeler-için>
- Elif Patan, “İslamiyet Öncesi Türklerde Ölü Gömme Adetleri,” <https://arkeofili.com/islamiyet-oncesi-turklerde-olu-gomme-adetleri/>
- Emrah Safa Gürkan, *Bunu Herkes Bilir: Tarihteki Yanlış Sorulara Doğru Cevaplar*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020
- Ender Saraçoğlu, *Bitkisel Sağlık Rehberi*, Saraçoğlu Yayınları, 2018
- Ergün Veren, *Anadolu Halk Takvimi: Kocakarı Soğuklarından Zemheriye*, Doğan Kitap, 2019.
- Erkan Ceylan, “Havuç Çorbasıyla Binlerce Bebeğin Hayatını Kurtaran Kahraman Bir Doktorun Hikâyesi,” <https://www.webtekno.com/havuc-corbasiyla-binlerce-bebegi-kurtaran-bir-doktorun-hikayesi-h112874.html>
- Ertan Ünal, “Haydi İstanbullu Sinek Avına,” <https://www.milliyet.com.tr/cadde/haydi-istanbullu-sinek-avina-1564451>
- Esra Sarı, “Avrupa’nın Karanlık Tarihi/Çocuk Baca Temizleyicileri,” <https://www.gossive.com/avrupanin-karanlik-tarihi-cocuk-baca-temizleyicileri/>
- Fatih Canatan, “Radar Sonar ve 2. Dünya Savaşı,” https://www.emo.org.tr/ekler/43ab110ab2489d6_ek.pdf?dergi=129
- Fatma Türkkol, “Lobicilik ve İsviçre’nin Sözleşmeli Çocukları: Verdingkinder,” *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, cilt 3, sayı 2, 2016, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/304421>
- Fethi Demir, “Mazdekizm; Tarihteki Proto-Sosyalistler,” <http://www.felsefetasi.org/mazdekizm-tarihteki-proto-sosyalistler/>

- Fırat Kozok, "Anıtkabir'in Bilinmeyen Öyküsü," <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/anitkabirin-bilinmeyen-oyku-su-7741>
- Gökhan Esin, "Kobra Etkisi," <https://www.marinedealnews.com/gokhan-esin-kobra-etkisi/>
- Görkem Can, "Osmanlı Tokadı Nasıl Atılır," <https://gorkemcan.com/osmanli-tokadi/>
- Gürkan Akçay, "Havuç Gerçekten Görme Yeteneğinizi Güçlendirir mi?," <https://bilimfili.com/havuc-gercekten-gorme-yetene-ginizi-guclendirir-mi>
- Gürsel Köksal, "Napolyon'u Mat Eden Türk," <https://m.bianet.org/bianet/kultur/31804-napolyonu-mat-eden-turk>
- Hakan Bilge, "Kapitalizmi Şirinlemek," *Kum Dergisi*, sayı 71, 2013, <https://sanatlog.com/sanat/populer-kultur-analizleri-3-sirinler-komunist-mi/>
- Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016
- Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 27, sayı 1-2, 1967, <https://dergi-park.org.tr/tr/download/article-file/8297>
- Harun Ürer, "Osmanlı'da Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği 'Himaye-i Etfal,'" *Sanat Tarihi Dergisi*, cilt 19, sayı 2, 2010
- Hasan Eren, *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*, haz. Şükrü Halûk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020
- Hasan Mert Kaya, "İnsanat Bahçeleri," https://twitter.com/kayamerthasan_/status/1423749630886559748
- <http://www.cleanmax.com.tr/tr/blog/temizlikle-ilgili-bazi-tarihi-gercekler>
- <http://www.koeri.boun.edu.tr/140yil/tr/kandilli.asp?PageName=-tarihce>
- <http://www.olaganustukanitlar.com/ii-dunya-savasinda-yeni-radar-teknolojisini-gizlemek-icin-havucun-gozlere-iyi-geldigi-efsanesini-yarattilar/>

- <http://www.payvand.com/news/04/dec/1029.html>
<http://www.serenti.org/vagon-li-olayi-vatandas-turkce-konus/>
<http://www.turkbilimi.com/yanlis-hesap-neden-bagdattan-doner/>
<https://abdullahabdurrahman.worldpress.com>
<https://education.nationalgeographic.org/resource/keystone-species>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Backgammon>
https://en.wikipedia.org/wiki/Great_Chinese_Famine
https://en.wikipedia.org/wiki/Human_zoo
[https://en.wikipedia.org/wiki/Monopoly_\(game\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Monopoly_(game))
https://en.wikipedia.org/wiki/Perverse_incentive
https://en.wikipedia.org/wiki/Unit_731
<https://fr.wikipedia.org/wiki/Mousseline>
<https://inthedarkair.wordpress.com/2015/07/24/historical-horror-unit-731/>
<https://kahvesever.net/bir-fincan-kahvenin-40-yil-hatiri-var-dir-deyiminin-ilginc-hikâyesi/>
<https://mitolojikervani.blogspot.com/2015/05/turk-kulturunde-40-says.html>
<https://opposingfronts.com/unit-731-experiments/>
<https://popeye.fandom.com/wiki/Popeye>
<https://sketchplanations.com/the-cobra-effect>
https://tarih34.com/akhunlar-eftalitler_h50.html
https://tr.wikipedia.org/wiki/731._Birim
https://tr.wikipedia.org/wiki/Agent_Orange
https://tr.wikipedia.org/wiki/Atatürk%27ün_Sansürlenlen_Mektubu
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Halikarnas_Balıkçısı_Halikarnas_Balıkçısı,](https://tr.wikipedia.org/wiki/Halikarnas_Balıkçısı_Halikarnas_Balıkçısı)
https://tr.wikipedia.org/wiki/İndira_Gandi
https://tr.wikipedia.org/wiki/Kimyasal_savaş
https://tr.wikipedia.org/wiki/Kol_saati
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mankurt>
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mazdek>
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Muslin>
https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_tokadı

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Şirinler>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Temel_Reis

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Yuğ>

<https://wdmnews.com.tr/153217-havuc-corbasiyla-bebekleri-kurtaran-doktorun-hikayesi>

<https://www.ancient-origins.net/history-ancient-traditions/deadly-pigments-0012572>

<https://www.ancient-origins.net/history-famous-people/bluetooth-why-modern-tech-named-after-powerful-king-denmark-and-norway-007398>

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/12/131225_mao_izlenim

<https://www.biyografi.info/kisi/halikarnas-balikcisi>

<https://www.bluetooth.com/about-us/bluetooth-origin/>

<https://www.britannica.com/sports/Monopoly-board-game>

<https://www.canakkalekalem.com/idamdan-son-anda-kurtulan-dahi-yazar/>

<https://www.cankaya.bel.tr/pages/18/ANITKABIRIN-TARIHI/>

<https://www.compoundchem.com/2018/07/17/spinach/>

<https://www.dr.com.tr/anitkabir-mimari-ozellikleri>

<https://www.dunyabulteni.net/balkanlar/srebrenitsa-sahitleri-artemisia-vulgaris-olum-cicegi-ve-mavi-kelebekler-h445060.html>

<https://www.evrensel.net/haber/304111/kosu-bandinin-karanlik-tarihi>

<https://www.felsefe-bilim.com/post/168351958212/günah-keçisi-söylemi-nereden-geliyor>

<https://www.fikriyat.com/kultur-sanat/2018/08/02/eski-caglarda-anadoludaki-olu-gomme-adetleri>

<https://www.gazetevatan.com/gundem/olum-cicekleri-ve-mavi-kelebeklerin-srebrenitsa-sirri-1330197>

<https://www.gizibu.com/istanbul-tarihindeki-en-ilginc-olaylardan-biri-1959-istanbul-sinek-avi-seferberligi/>

<https://www.haberler.com/yasam/istanbul-tarihinin-en-absurt-vakasi-1959-toplu-10159092-haberi/>

- <https://www.hafifol.com/portakal-suyu-ile-gelen-tehlike/>
- <https://www.halkbankkobi.com.tr/tr/esnaf/esnaf-mag/esnaf-oyunu-tavlann-duenden-buguene-hikayesi.html>
- <https://www.homohominilupus.com/mao-zedongun-serce-katliami-politikasi/>
- <https://www.indyturk.com/node/138606/yaşam/asya-halkını-ö-dül-sistemiyle-kandırmak-isteyen-ingiliz-ve-fransız-sömürge-cilerin>
- <https://www.indyturk.com/node/156991/yaşam/avrupa-ve-amerikanın-karanlık-tarihi-insan-hayvanat-bahçeleri>
- <https://www.matematiksel.org/antik-misirdan-gunumuze-mavi-rengin-tarihcesi/>
- <https://www.milligazete.com.tr/haber/1654865/srebrenitsa-katliaminin-simgesi-mavi-kelebekler-nedir>
- <https://www.neoldu.com/srebrenitsa-katliami-ve-mavi-kelebekler-2724h.htm>
- <https://www.nisanyansozluk.com>
- <https://www.nkfu.com/foyasi-meydana-cikmak-ne-demektir-deyimin-anlami-hikayesi-cumleler/>
- <https://www.nkfu.com/indira-gandhi-kimdir/>
- <https://www.nkfu.com/ipligi-pazara-cikmak-ne-demektir-deyimin-anlami-hikayesi-ve-cumleler/>
- <https://www.openculture.com/2021/02/discover-scheeles-green-the-arsenic-laden-color-that-may-have-contributed-to-napoleons-death.html>
- <https://www.propublica.org/article/the-children-of-agent-orange>
- <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/kirk-yil-hatiri-olan-efsane-kahve-ve-onun-hikâyesi/amp/>
- <https://www.tsf.org.tr/federasyon/tarihce>
- <https://www.ttb.org.tr/TD/TD99/3.php>
- <https://www.turkedebiyati.org/turk-edebiyatinda-kulturunde-40-kirk-sayisi/>
- <https://www.womenshistory.org/articles/monopolys-lost-female-inventor>

<https://yekvucut.com/gundem/uzerinde-gunes-batmayan-ul-ke-ingiltere/>

Hulki Aktunç, *Büyük Argo Sözlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998

İ. Metin Akyurt, M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022

İhsan Ketin, "Yerbilimlerinin Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesi," <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?jsessionid=vKfQnwYydlVBDYKf55vtsCYs?dergiKodu=4&cilt=14&sayi=168&sayfa=13&yaziid=2658>

İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, 2010

İlkay Türkeş (Çeviren), "Şirinlerin Komünist Propaganda Aracı Olması İçin 13 Sebep," <https://www.tesadernegi.org/sirinlerin-komunist-propaganda-araci-olmasi-icin-13-sebep.html>

İlker Alp, "Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995)," *Avrasya Etüdleri*, cilt 52, sayı 2, 2017

İlknur Altıntaş, "Deprem Sınavı," <https://www.odatv4.com/guncel/deprem-sinavi-jeoloji-dersini-kim-koydu-kim-kaldirdi-bu-bir-ecevit-ciller-farki-haberidir-271271>

İrfan Yalın, "Taksicilik ve Dolmuşçuluğumuzun Tarihi," <https://t24.com.tr/yazarlar/irfan-yalin/taksicilik-ve-dolmusculugumuzun-tarihi,21823>

İskender Pala, *Efsane: Bir Barbaros Romanı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012

İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008

İsmail Parlatır, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2008

İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2017

Jessica Brown, "Is juicing actually good for you?" <https://www.bbc.com/future/article/20181231-is-juicing-actually-good-for-you>

Jo Lewin, "Top 5 health benefits of spinach," <https://www.bbcgoodfood.com/howto/guide/ingredient-focus-spinach>

- Julian Robinson, "The Horrifying Human Zoos: ...," <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4323366/Photos-reveal-horrifying-human-zoos-early-1900s.html>
- Kadir Arslanboğa, "1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi," yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, 2012
- Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lûgat-it Türk*, çev. Besim Atalay, TDK, 2018
- Mahfi Eğilmez, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Maliyesinin İflası," <https://www.mahfiegilmez.com/2022/05/ii-abdulhamid-ve-osmanli-maliyesinin.html>
- Mary Pilon, *The Monopolists: Obsession, Fury, and the Scandal Behind the World's Favorite Board Game*, Bloomsbury USA, 2015
- Max Kemmerich, *Tarihteki Garip Vakalar*, çev. Sabahattin Ali, Çolpan Kitap, Ankara, 2020
- Mehmed Mazlum Çelik, "Halikarnas Balıkçısı Nasıl Baba Katili Oldu?," <https://www.indyturk.com/node/257451/kültür/halikarnas-balikçısı-nasıl-baba-katili-oldu>
- Mehmet Doğan, "Katil Yeşil ve Diğer Renkler," <https://mehmet-dogan.medium.com/katil-yeşil-ve-diğer-renkler-e459a-5dfdb81>
- Mehmet Mandaloğlu, "İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 33, 2013, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/206964>
- Mehmet Turgut Berbercan, "Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog: Halikarnas Balıkçısı," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı 11, 2017, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/982432>
- Meltem Sever Çetin, "Temel Reis ve Ispanak: Ispanak Bizim İçin İyi Bir Demir Kaynağı mı?," <https://evrimagaci.org/temel-reis-ve-ispnanak-ispnanak-bizim-icin-iyi-bir-demir-kaynagi-mi-4881>

- Mevlüt Çelebi, "Conkbayırı'nda Atatürk'ün Hayatını Kurtaran Saat," *Belgi*, cilt 2, sayı 16, 2018, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/514446>
- Mevlüt Uluğtekin Yılmaz, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi*, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2012
- Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2020
- Muammer Abalı, "Bir Saat Neden 60 Dakika?" *Bilim ve Teknik Dergisi*, sayı 527, Ekim 2011, <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=45&sayi=749&sayfa=92&yaziid=32347>
- Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık ve Sahte Para (1808-1914)," *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, cilt 10, sayı 18, 2018, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/480533>
- Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nin Kalpazanlıkla İmtihanı (1818-1921)," *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, cilt 34, sayı 299, 2020, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2636/tur>
- Muhittin Flanör, "Oscar Wilde'a Dair Bilmediğiniz 10 Gerçek," <https://akilfikir.net/oscar-wildea-dair-bilmediginiz-10-gercek/>
- Muratcan Başkurt, "Doğanın Mühendisleri Kunduzlar," <https://www.ekolojika.com/doganin-muhendisleri-kunduzlar/>
- Musa Uzun, "Kol Saatinin İcadı ve Kısa Tarihi Bölüm 1," <https://www.saatonerileri.com/kol-saatinin-icadi-ve-kisa-tarihi-bolum-1/>
- Mustafa Barış Özkök, *Osmanlı Tarihinden 101 İlginç Olay*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016
- Mustafa Duman, "Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur'a Karşı," *Folklor/Edebiyat*, cilt 18, sayı 69, 2012, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255684>
- Mustafa K. Erdemol, "Hristiyan Domateslere Ölüm," <https://www.birgun.net/haber/hiristiyan-domateslere-olum-129449>
- Mustafa Kemal, *Anafartalar Muhârebatı'na Ait Tarihçe*, haz. Uluğ İğdemir, TTK Basımevi, Ankara, 1990

- Nail Tan, "Nasrettin Hoca Fıkralarından Kaynaklanan Atasözleri ve Deyimlerimiz," *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 9, 1980
- Nermin Yazıcı, "Halikarnas Balıkcısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler," *Türkbilig*, sayı 22, 2011, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/990175>
- Neslihan Altuncuoğlu, "Ulusal Basın Ekseninde Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri (Vagon Li Olayı Örneği)," *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, cilt 17, sayı 38, 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1617472>
- Nick Vega, "Turns out Bluetooth is named after an old Scandinavian king who died over 1,000 years ago," <https://www.businessinsider.com/bluetooth-name-origin-2017-3>
- Nur Ahmet Kurban, "Uygur Türklerinin Dinî Kültürü ve İslâm Medeniyeti'ne Katkıları," *The Journal Of Academic Social Science Studies*, sayı 63, 2017, http://isamveri.org/pdfdr/03989/2017_63/2017_63_KURBANN.pdf
- Nurulhude Baykal, "Güney Amerika'dan Sofralarımıza Domates Yolculuğu," <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/domatesin-yolculugu>
- Oktay Belli, "Urartular'da Hayat Ağacı İnancı," *Anadolu Araştırmaları*, sayı 8, 1982, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12619>
- Onur Ataoglu, "Washington Portakalı," <https://onurataoglu.blogspot.com/2009/07/washington-portakal.html>
- Osman Aydoğan, "Gelin Canlar Bir Olalım," https://www.sehriyar.info/?pnum=391&pt=Gel,%20gel,%20ne%20olursan%20ol%20yine%20gel_
- Osman Fikri Sertkaya, "Haftanın Gün İsimleri ve Etimolojileri Üzerine," https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2021/04/Osman-Fikri-Sertkaya-_HAFTANIN-GÜN-İSİMLE-Rİ-VE-_7-.pdf
- Ömer Asım Aksoy, *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988
- Ömer Faruk Harman, "Matem," <https://islamansiklopedisi.org.tr/matem>

- Ömer İşbilir, "Mekkâre," <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekka-re>
- Ömür Kahraman, "Halikarnas Balıkçısı," <https://opinyu.com/omurkahraman/halikarnas-balikcisi/>
- Özge Coşkun, "Zaman Ölçümleri: Bir Saat Neden 60 Dakika," <https://sinirbilim.org/zaman-olcumleri-bir-saat-60-dakika/>
- Özhan Öztürk, "Günah Keçisi: Sair Lazazel (Yahudi Mitolojisi)," <https://ozhanozturk.com/2018/01/29/gunah-kecisi/>
- Özhan Öztürk, *Dünya Mitolojisi*, Nika Yayınevi, Ankara, 2016
- Peter Preskar, "The Great Chinese Famine — The Deadliest Famine In The Human History," <https://medium.com/history-of-yesterday/great-chinese-famine-1e156d0910b>
- Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003
- Rıza Tekin Uğurel, "Düğün-Koltuk," <https://www.dertlidolap.com/dugun-koltuk/>
- Romeo Jung, "Unit 731: Imperial Japan's Biological and Chemical Warfare," <https://dangerousworld.soe.ucsc.edu/2018/03/25/unit-731-imperial-japans-biological-and-chemical-warfare/>
- Romy Zucchet, "Femmes brillantes de l'Histoire: l'inventrice du Monopoly," <https://brillantemagazine.com/femmes-brillantes-de-lhistoire-linventrice-du-monopoly/>
- Saadet Dağ, *Osmanlı Devleti'nde Deliler Ocağı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2020, <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/373397>
- Sabri Çağrı Sezgin, "Küreğe Mahkûm Bir Hayat: Forsalar," <http://www.taussmarine.com/2013/02/14/kurege-mahkum-bir-hayat-forsalar/>
- Sabriye Aşır, "Koşu Bandının Hikâyesi," <https://mavilotusdotorg.wordpress.com/2020/01/29/kosu-bandinin-hikayesi/>
- Salim Cöhce, "Atatürk Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri," <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-hindistan-iliskileri/>

- Selim Gürcan, "Satranç ve Buğday Hikâyesi," <https://www.satrancokulu.com/yazilar/satranc-hikayeleri/satranc-ve-bugday-hikayesi/>
- Selim Onart, "Bluetooth'un Hikâyesi," <https://www.goodlife.travel/post/bluetooth-un-hikayesi>
- Sema Soykan, *Adsız Roman*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019
- Sema Soykan, *Keşke: Bir Köy Enstitüsü Romanı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021
- Sema Soykan, *Kilit Taşı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2022
- Serkan Küçük, "Çocuk İşçiliğinde Ahvalımız: Baca Fırçasından Hallice...", <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/01/29/cocuk-isciliginde-ahvalimiz-baca-fircasindan-hallice>
- Sevim Akyürek, "Heidi'nin Ayakları Neden Çıplaktı?" <https://www.evrensel.net/haber/104723/heidinin-ayaklari-neden-ciplakti>
- Sevim Tekeli, "Nasirüddin, Takiyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt XVI, sayı 3-4, 1958
- Sibel Çağlar, "Kurtlar Dolunayda Neden Ulur? Ay İnsan Yaşantısını da Etkiler mi?" <https://www.matematiksel.org/kurtlar-dolunayda-neden-uluyorlar/>
- Sinan Gönen, "Balkan Türklerinin Belleğinde Yaşayan Ortak Deyimlerin Günümüze Yansıması," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 25, 2011, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151712>
- Sinan Meydan, "Osmanlı Böyle Battı Para Pul Olunca," <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/osmanli-boy-le-batti-para-pul-olunca-2571046/>
- Sinan Silsüpür, "Fotografin Topun Ağzına Bağlanarak İngilizler Tarafından Öldürülen Hint Müslümanlarını Gösterdiği İddiası," <https://teyit.org/fotografin-topun-agzina-baglanarak-ingilizler-tarafindan-oldurulen-hint-muslumanlarini-gosterdigi-iddiasi>

Şaduman Halıcı, "Vagon Li Olayı: Türkçe'ye Yapılan Hakarete Basının ve Gençliğin Tepkisi, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı 11, 2007, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9819>

Şefik Taylan Akman ve İnci Solak Akman, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi," *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 1, sayı 2, 2011, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701312>

Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, Alfa Yayınları, 2021

Taner Bayram, "Ölümden Sonraki Hayat İçin Gömülen, Farklı Kültürlerden Sır Dolu Mezar Hazineleleri," <https://onedio.com/haber/olumden-sonraki-hayat-icin-gomulen-farkli-kulturlerden-sir-dolu-mezar-hazineleleri-711529>

Taner Kavaklı, "Kobra Etkisi (Cobra Effect) Nedir?" <https://www.belgelerletarih.com/kobra-etkisi-cobra-effect-nedir/>

Tolga Hunhun, "Temel Reis ve Ispanak," <https://indigodergisi.com/2012/05/temel-reis-ve-ispatak/>

Turan Akıncı, "İstanbul Medreseleri Listesi," <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/2475-2/>

Turan Akıncı, "Medreseler Genel," <https://www.turanakinci.com/portfolio-view/medreseler-genel/>

Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, "Ord. Prof. Malik SAYAR 1892-1965," sayı 1-2, 1966, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1011766>

Yağmur Özgür Güven, "[İnsan Deneyleri] Japonya: Unit 731," <https://yesilgazete.org/insan-deneyleri-japonya-unit-731-yagmur-ozgur-guven/>

Yakup Şafak, "Mevlânâ'ya Atfedilen, 'Yine Gel...' Rubâîsine Dair," *Tasavvuf*, sayı 24, 2009, http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02193/2009_X_24/2009_X_24_SAFAKY.pdf

Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016

Yavuz Unat, "1933 Yılında Ali Yar Tarafından Yazılmış Lise III Kozmografya Kitabı ve Liselerde Astronomi Dersleri," *Kasta-*

monu Eğitim Dergisi, cilt 24, sayı 4, 2016, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/323823>

Yavuz Unat, "Osmanlı Türklerinin En Büyük Astronomu ve Çalışmaları: Takîyüddîn ve İstanbul Gözlemevi," <https://bilimveutopya.com.tr/osmanli-turklerinin-en-buyuk-astronomu-ve-calismalari-takiyuddin-ve-istanbul-gozlemevi>

Yavuz Unat, "Türk Astronomi Tarihi Literatürü (1923-2004)," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sayı 4, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652077>

Yüksel Mert, *Öğrenciler İçin Deyimler ve Öyküler*, AZ Kitap, 2017

Zaria Gorvett, "Dakka Muslini: Dünyada Kimsenin Nasıl Üreteceğini Bilmediği Tarihi Kumaş," *BBC Future*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56657615>

Zehra Yıldırım, "Baca Temizleyici Çocuklar," <https://www.netyazi.com/kurtarilmis-cocuklar-baca-temizleyicileri/>

Zülfü Livaneli, "Akla Durgunluk Veren Maymun Asker Hikâyesi," <https://gazeteoksijen.com/yazarlar/zulfu-livaneli/akla-durgunluk-veren-maymun-asker-hikayesi-55302>

Zülfü Livaneli, "Ulema ve Cehalet," <https://gazeteoksijen.com/yazarlar/zulfu-livaneli/ulema-ve-cehalet-56920>

